

ΓΛΩΤΤΑΡΧΟΥ ΒΙΩΙ

ΣΟΛΩΝ
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ
ΠΕΡΙΚΛΗΣ
ΦΩΚΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1978
Φημιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ BIOI

Μέ άπόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τά διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπό τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

*'Η Εἰσαγωγή καὶ ἡ μετάφραση τῶν βίων τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ τοῦ Περικλῆ
ἔγιναν ἀπό τὸν Μιχ. Οἰκονόμου. Οἱ βίοι τοῦ Σόλωνα καὶ τοῦ Φωκίωνα
ἀπό τὸν Βασ. Τσακατίκα.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ BIOI

ΣΟΛΩΝ - ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ - ΠΕΡΙΚΛΗΣ - ΦΩΚΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

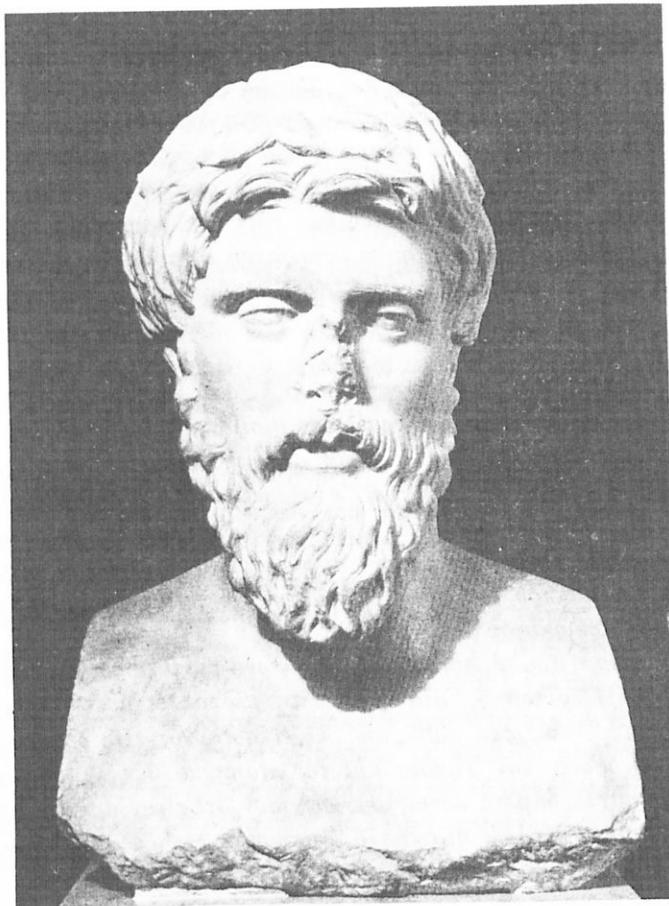
ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προτομή πού πιστεύεται ότι είκονιζει τόν Πλούταρχο.
(Μουσεῖο Δελφῶν).

E I S A Γ Ω Γ H

Ἡ Χαιρώνεια ἦταν μιά μικρή πολιτεία στά σύνορα τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδας, κοντά στὸν ποταμό Κηφισό. Ἐκεῖ, ὅπως ξέρουμε ἀπό τὴν ἱστορία, τό 338 π.Χ. ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β' νίκησε τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλ-

Καταγωγὴ
τοῦ Πλούταρ-
χου. Τὰ παι-
δικά του χρό-
νια.

ληνες, πού άναγκάστηκαν τότε νά δεχτοῦν τήν ἡγεμονία τῶν Μακεδόνων.

Ἄλλα ἡ Χαιρώνεια εἶναι σήμερα γνωστή ὅχι μόνο γιατί ἔχει συνδέσει τό ὄνομά της μέ τό ιστορικό αὐτό γεγονός, μά και γιατί ὑπῆρξε ἡ πατρίδα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συγγραφέα, πού τά πολινάριθμα ἔργα του ἐπί αἰῶνες ἀπό τότε κυκλοφοροῦν σέ χιλιάδες ἐκδόσεις καὶ διαβάζονται μέ τή μεγαλύτερη εὐχαριστηση σέ ὅλες τίς ἐποχές καὶ σέ ὅλο τόν κόσμο. Ἐτσι τό ὄνομα τῆς ἴδιατερης πατρίδας του, πού πολύ είχε ἀγαπήσει, ἔχει κερδίσει μαζί μέ τό δικό του τήν ἀθανασία.

Ο Πλούταρχος γεννήθηκε τό 46 μ.Χ. ἀπό εὗπορους γονεῖς, πού είχαν μεγάλη ἐκτίμηση καὶ κοινωνική θέση στή μικρή πολιτεία ὅπου ζοῦσαν. Ο ἴδιος στά ἔργα του μᾶς δίνει πληροφορίες γιά τήν οἰκογένειά του καὶ γιά τή ζωή του. Αναφέρει τό ὄνομα τοῦ προπάπου του, τοῦ Νικάρχου, πού ἦταν εὗπορος καὶ είχε ἀρκετές φιλοσοφικές καὶ θεολογικές γνώσεις. Ἐπίσης συχνά μνημονεύει ὁ Πλούταρχος τό ὄνομα τοῦ παπποῦ του, τοῦ Λαμπρία, καὶ διηγεῖται πολλά εὐχάριστα ἀνέκδοτα πού ἄκουσε ἀπ' αὐτόν.

Ο πατέρας του, ὁ Αὐτόθουλος, σύμφωνα πάντοτε μέ ὅσα μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος, ἦταν ἀνθρωπος μέ πολλές ἀρετές καὶ ἔδινε σοφές συμβουλές στό παιδί του. Ο Πλούταρχος είχε δύο μικρότερους ἀδερφούς, τόν Τίμωνα καὶ τόν Λαμπρία. Τούς ἀναφέρει καὶ αὐτούς συχνά, καὶ τά λόγια τους δείχνουν ὅτι είχαν ἀρκετή μόρφωση. Οἱ τρεῖς ἀδερφοί ἦταν πολύ ἀγαπημένοι μεταξύ τους, ὥπως καὶ ὅλα τά μέλη στήν οἰκογένειά τους.

Μέσα σ' αὐτή τήν οἰκογενειακή ἀτμόσφαιρα ἀνατράφηκε ὁ Πλούταρχος καὶ ἔζησε τά παιδικά καὶ τά πρῶτα νεανικά του χρόνια. Έκεῖ, στήν ἴδιατερη πατρίδα του, ἔλαβε τήν πρώτη του μόρφωση καὶ νεωρίς ἔδειξε τήν ἀσυγκράτηση φιλομάθειά του. Ή μικρή ὅμως Χαιρώνεια δέν είχε ἀρκετές πηγές γιά τό πνεῦμα του, πού διψοῦσε γιά μάθηση. Ἐπρεπε νά εύρύνει τή μόρφωσή του σέ μεγαλύτερα πνευματικά κέντρα.

Κατά τούς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου ἡ μορφή τοῦ κόσμου ἦταν πολύ διαφορετική ἀπό ἐκείνη πού είχε, ὅταν ἔζησαν οἱ πολύ ἀρχαιότεροι ἀπό αὐτόν Ἑλληνες συγγραφεῖς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τοῦ 5.

Η ἐποχή του.

καὶ τοῦ 4. π.Χ. αἰώνα. Οἱ παλαιότεροι ἐκεῖνοι συγγραφεῖς (ό Θουκυδίδης, οἱ Ξενοφῶν, οἱ Πλάτων, οἱ Δημοσθένης, οἱ Λυσίας κ.ἄ.) εἶχαν τὴν εὐτυχία νά ζοῦν σέ μιά ἐλεύθερη πατρίδα. Ἔβλεπαν νά συναγωνίζονται οἱ ἔλληνικές πόλεις σέ προκοπή καὶ σέ δύναμη καὶ μέσα σ' αὐτές αἰσθάνονταν ὅτι ἀνάπνεαν τὸν ἄέρα τῆς ἐλευθερίας. Αὐτή τὴν εὐτυχία δέν τὴν εἶχε οἱ Πλούταρχος. Δύο αἰώνες πρὶν αὐτός γεννηθεῖ, ή Ἑλλάδα εἶχε ύποταχτεῖ στοὺς Ρωμαίους (146 π.Χ.). Ἡ ρωμαϊκή κυριαρχία εἶχε ἀπλωθεῖ σέ ὅλο τὸν τότε γνωστό κόσμο. Οἱ μεσογειακές χῶρες τῆς Εὐρώπης, ή Μικρά Ασία, ή Συρία καὶ ή Βόρεια Αφρική ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπέραντο κράτος μέ πρωτεύοντα τὴν Ρώμη.

Καὶ ὅμως τό ἔλληνικό πνεῦμα δέν ἔπαιψε νά ζεῖ. Στὴν Ἑλλάδα, ὥπως καὶ στὴ Συρία καὶ στὴν Αἴγυπτο, διατηρήθηκε ή παράδοσῃ τοῦ ἔλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ή ἔλληνική γλώσσα ἐξακολουθοῦσε νά μένει ζωντανή στὸ στόμα τοῦ λαοῦ μέ τὴ μορφή πού τῇ βλέπουμε γραμμένη στά ίερά κείμενα τῆς «Καινῆς Διαθήκης». Ἔτσι, μέσα στό ἀπέραντο ρωμαϊκό κράτος, ἐξακολουθοῦσε νά ζεῖ οἱ ἔλληνικός κόσμος μέ κέντρο ἀκτινοβόλο τὴν Ἀθήνα. Σ' αὐτήν ἔρχονταν ἀπό ὅλα τά ἔλληνικά μέρη ὅσοι ἤθελαν νά τροφοδοτήσουν τό πνεῦμα τοὺς καὶ νά μορφωθοῦν στὴν ἔλληνική φιλοσοφία. Οἱ Ρωμαῖοι οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά ἔρθουν στὴν Ἀθήνα, γιά νά συμπληρώσουν τὴ μόρφωσή τοὺς καὶ νά διδαχτοῦν ἀπό ἔξοχους ἄντρες. Καὶ, ἃν ή Ρώμη εἶχε γίνει ἐξαιτίας τῶν κατακτήσεών τῆς ή πολιτική πρωτεύοντα τοῦ κόσμου, στὴν Ἀθήνα εἶχε ἀπομείνει τὴν ἐποχή ἐκείνη οἱ πιό ἔνδοξος καὶ πιό ἐπίζηλος τίτλος τῆς πρωτεύοντας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Ο Πλούταρχος, λοιπόν, ὅταν στά πρῶτα χρόνια τῆς νεανικῆς του ἡλικίας αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νά λάβει ἀνότερη μόρφωση, ἦρθε στὴν Ἀθήνα καὶ παρακολούθησε πολλούς δασκάλους καὶ πολλές ἐπιστῆμες. Τοῦ ἄρεσαν τά μαθηματικά, οἱ φυσικές ἐπιστῆμες, ή ιατρική, καὶ βλέπουμε στά ἔργα του ὅτι εἶχε ἀρκετές γνώσεις ἀπό τίς ἐπιστῆμες αὐτές. Ἐκεῖνο ὅμως πού ίδιαίτερα τὸν τράβηξε, ήταν ή φιλοσοφία.

Kai εὐτύχησε νά ἔχει δάσκαλό του τὸν Ἀμμώνιο τὸν Ἀλεξανδρέα, πού τὸν ἐμύήσει σέ ὅλα τά φιλοσοφικά συστήματα, προπάντη φημιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ μόρφωσή
του.

των ὅμως στίς πλατωνικές θεωρίες. Γιά τό δάσκαλό του μιλεῖ συχνά στά ἔργα του μέ πολλή ἀγάπη και ἐκτίμηση. Ἀλλά και ὁ Ἀριμώνιος και πολλοί ἄλλοι πνευματικοί ἄνθρωποι ἐπίσης ἐκτίμησαν τὴν ἀξία και τό χαρακτήρα τοῦ Πλουτάρχου, πού ἀνακηρύχτηκε ἐπίτιμος Ἀθηναῖος πολίτης.

Ἡ δίφα τον ὅμως γιὰ μόρφωση ἦταν πάντα ζωηρή και ἀνικανοποίητη. Γι' αὐτό δέν περιορίστηκε στά ὅσα ἔμαθε στὴν Ἀθῆνα. Πηγε στὴν Ἀλεξάνδρεια ὅπου ὑπῆρχαν λαμπρά ἀνότερα ἐκπαιδευτήρια και πλουσιότατη βιβλιοθήκη. Ἐκεὶ συμπλήρωσε τίς φιλοσοφικές σπουδές του και παρακολούθησε και μαθήματα φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ δρᾶση του.

Ἀλλά και τῇ μητρόπολῃ τοῦ τότε κόσμου, τῇ Ρώμῃ, ἐπισκέφτηκε ὁ Πλούταρχος. Εἰχε συμπληρώσει πιά τὸν κύκλῳ τῶν σπουδῶν του και εἰχε γίνει ὁ ἴδιος δάσκαλος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φήμη του εἰχε διαδοθεῖ και πολλές προσωπικότητες παρακολούθουσαν τά μαθήματά του και ἔδειχναν τὴν ἐκτίμησή τους στό σοφό Έλληνα. Συνδέθηκε στενά μέ σπουδαίους Ρωμαίους, ἀκόμα και μέ τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανό, και ἀπόκτησε τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.

Καμάτ ὅμως ἀπό τίς μεγάλες πόλεις πού ἐπισκέφτηκε, οὕτε ἡ Ἀθῆνα οὔτε ἡ Ἀλεξάνδρεια οὔτε ἡ Ρώμη, δέν πῆρε στὴν καρδιά του τῇ θέση πού εἰχε ἡ μικρή ἰδιαίτερη πατρίδα του. Αὐτήν νοσταλγοῦσε σέ ὅλα του τά ταξίδια και ἀπό καιρό σέ καιρό ἐκεὶ πήγαινε, γιά νά βρεθεῖ στά γνώριμά του μέρη και στόν κύκλῳ τῶν συμπολιτῶν του πού τὸν ἀγαποῦσαν και τοὺς ἀγαποῦσε. Και ἐκεὶ, στή Χαιρώνεια, ἐγκαταστάθηκε ὁριστικά πιά, γιά νά ἀρχίσει νά γράφει τά ἔργα πού εἰχε ἥδη σχεδιάσει. Ἐκεὶ νυμφεύτηκε τὴν ἐνάρετη συμπολίτισσά του Τιμοξένα και ἀπόκτησε τέσσερις γιούς και μιά θυγατέρα πού πέθανε πολὺ μικρή. Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν του ὑπῆρχε γιά τὸν Πλούταρχο μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες φροντίδες του και ἀφιερώθηκε σ' αὐτή μαζί μέ τὴν ἀφοσιωμένη σύζυγό του. Φιλοτάξιδος, ὅπως ἦταν, δέ σταμάτησε νά ταξιδεύει κατά καιρούς σέ διάφορες ἔλληνικές πόλεις, στὴν Ἀθῆνα, στοὺς Δελφούς, στὴν Αἰδηψό, στὴν Ἰσθμία, στὴν Ὄλυμπία, και γνωρίστηκε μέ σπουδαίους Ἔλληνες πού θαύμαζαν τὴν ἀρετή και τή σοφία του. Στόν τόπο ὅμως τῆς μόνιμης διαμονῆς του, στὴν ἀγαπημένη του Χαιρώνεια, ἐνιωθεὶ ὅλη τὴν ἄνεση και ἀνακτοῦσε τίς δυνάμεις του, γιά νά συνεχίζει τή συγγραφή τῶν Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔργων του. Οἱ συμπολίτες του τόν τίμησαν μέ πολλά ἀξιώματα, πού αὐτός τά ἀναλάβαινε μέ προθυμία, ὅχι γιά νά ίκανοποιήσει τή φιλοδοξία του, παρά γιά νά ἐξυπηρετήσει ὅσο μποροῦσε τήν ίδιαίτερη πατρίδα του.

Ο βίος του ὑπῆρξε πάντοτε σύμφωνος μέ τίς ἡθικές θεωρίες του, ἀπό τίς ὅποιες ἡ πού θασική ἦταν ἡ πίστη του στή θεία πρόνοια και στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Σέ μεγάλη πλά νήλικία ἀποσύρθηκε ἀπό τό δημόσιο βίο και ἔγινε ἵερας τοῦ Ἀπόλλωνα ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, περίπου τό 126 μ.Χ.

Τά συγγράμματα τοῦ Πλουτάρχου είναι *i στορικά καὶ φιλοσοφικά*.

Τα ἔργα του
Πλουτάρχου.

Τά ιστορικά του ἔργα είναι γνωστά μέ τόν τίτλο «Παράλληλοι βίοι». Οἱ Βίοι αὐτοί είναι βιογραφίες σπουδαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καὶ ἀποτελοῦν 23 ζεύγη. Τό κάθε ζεύγος παρουσιάζει ἔναν Ἐλληνα καὶ ἔναν ἀντίστοιχο Ρωμαῖο, πού συγκρίνονται μεταξύ τους. Ἔτσι βιογραφοῦνται σοφοί νομοθέτες, ἔνδοξοι στρατηγοί, ἔξοχοι πολιτικοί καὶ ρήτορες, πού είναι σχεδόν δῆλοι πρότυπα καὶ παραδείγματα πρός μίμηση. Ἄν κοντά σ' αὐτούς τούς ἐνάρετους ἀνθρώπους παράθεσε καὶ μερικούς πού ὁ χαρακτήρας τους είναι ἀντίθετος, αὐτό τό ἔκαμε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, γιά νά διεγίρει, μέ αὐτή τήν ἀντίθεση, μεγαλύτερη ἀποστροφή πρός τό κακό καὶ μεγαλύτερη ἐκτίμηση γιά τήν ἀρετή.

Η ιστορία λοιπόν, ὅπως τή γράφει ὁ Πλούταρχος στούς «Βίους» του, δέν είναι ἡ ἐπιστημονική καὶ μεθοδική ἔκθεση γεγονότων καὶ καταστάσεων, ὅπως μᾶς τήν παρουσίασε ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν καὶ ἄλλοι ιστορικοί. Είναι ἔνα μάθημα ἐμπρακτῆς ἡθικῆς μέ πλούσια παραδείγματα, γιά νά τά μιμηθοῦμε ἡ γιά νά τά ἀποφύγουμε. Ἄλλα τό μάθημα αὐτό πού δίνουν οἱ βιογραφίες τοῦ Πλουτάρχου στούς ἀναγνώστες του γίνεται μέ τόν πιό εὐχάριστο τρόπο, γιατί είναι διανοθισμένες ἀπό ἀνέκδοτα, διηγήσεις, λόγια καὶ πράξεις τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς αὐτῶν πού βιογραφοῦνται, ὥστε νά τούς γνωρίζουμε ὅχι μόνο ὡς ιστορικά πρόσωπα, ἀλλά καὶ ὡς ἀνθρώπους μέσα στήν κοινωνία πού ἔζησαν.

Γιά νά γράψει τίς βιογραφίες αὐτές ὁ Πλούταρχος, χρησιμοποιήσει ἄφθονες πηγές. Είχε μελετήσει ὅλους τούς συγγραφεῖς πού ἔγραψαν

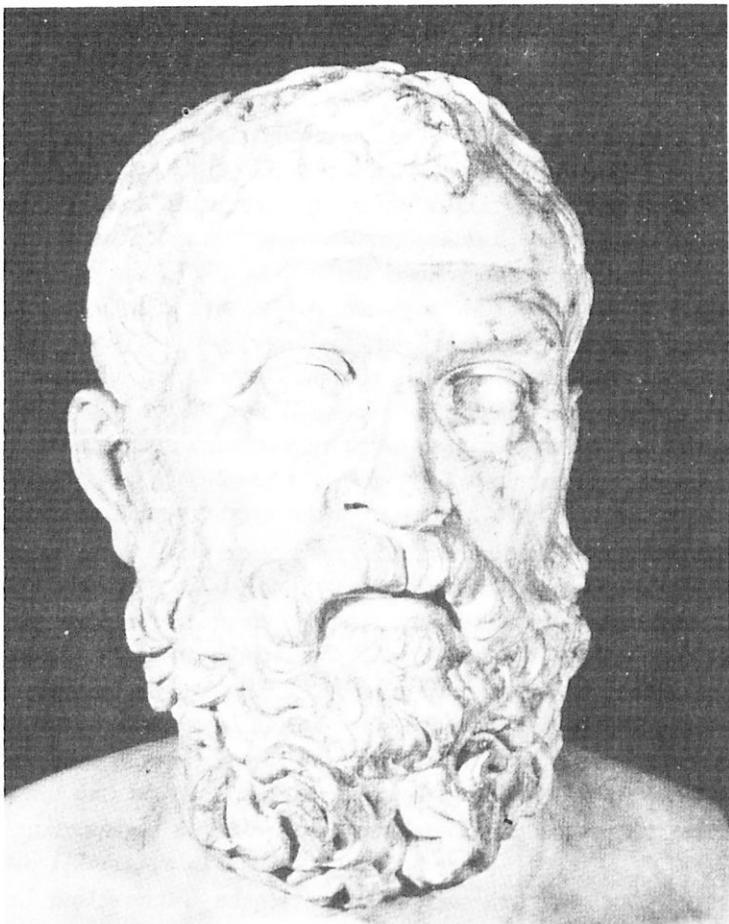
πρίν ἀπό αὐτόν καὶ μᾶς παραθέτει ὄνόματα, συγγράμματα καὶ πληροφορίες πού δέ θά γνωρίζαμε σήμερα, ἀν ἐλειπαν τά ἔργα του Πλουτάρχου.

Τά ἄλλα ἔργα του Πλουτάρχου, τά « Ἡ θικά », ὅπως λέγονται, είναι συλλογή ἀπό 83 πραγματεῖς. Οἱ περισσότερες ἔξετάζουν ἡθικά ζητήματα. Περιέχονται δῆμος καὶ πολλές ἄλλες πού ἀσχολοῦνται μέ διάφορα θέματα, θρησκευτικά, πολιτικά, φιλολογικά, κοινωνικά, ὅπως καὶ μέ θέματα ἀπό τίς φυσικές ἐπιστῆμες καὶ τὴν ὑγεινή. Ὄλα αὐτά τά ἔγραψε ὁ Πλούταρχος γιά τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς του καὶ περιέχουν σοφές γνῶμες, βαθυστόχαστες παρατηρήσεις ἀπό τὸν κοινωνικό καὶ ἴδιωτικό βίο τῶν ἀνθρώπων καὶ δίνουν ωφέλιμες ὑποδείξεις καὶ συμβουλές. Ἡ προσπάθειά του είναι πάντοτε καὶ στίς πραγματεῖς αὐτές, ὅπως καὶ στούς «Βίους» του, νά διδάξει τίς ἀρετές ἐκεῖνες πού ἔχυψάνονται τὸν ἀνθρωπο καὶ συντελοῦν στήν ἀτομική εὐτυχία καὶ στήν εὐτυχία τῶν κοινωνιῶν.

Γιά τοῦτο ὁ Πλούταρχος είναι ἔνας ἀπό τοὺς πιό ἀγαπητούς Ἔλληνες συγγραφεῖς. Σέ ὅλους τοὺς αἰῶνες πού πέρασαν ἀπό τὴν ἐποχὴ του ὡς σήμερα τά ἔργα του διαβάζονται μέ μεγάλη εὐχαριστηση. Οἱ Βυζαντινοί είλαν τά κείμενα τοῦ Πλουτάρχου στά σχολεῖα τους καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς τά μελετοῦσαν καὶ τά ἀγαποῦσαν πολύ. Στούς χρόνους πού ἄρχισε στήν Εὐρώπη ἡ Ἀναγέννηση καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Πλούταρχος πήρε τὴν πρώτη θέση καὶ ἀπό τότε τά ἔργα του μεταφράστηκαν σέ δῆλες τίς γλῶσσες τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Σοφοί συγγραφεῖς καὶ λογοτέχνες μιλοῦν γιά τὸν Πλούταρχο μέ θαυμασμό καὶ ἀγάπη.

Στό βιβλίο τοῦτο παραθέτονται τέσσερις ἀπό τοὺς «Βίους» του Πλουτάρχου. Είναι οἱ βιογραφίες τοῦ Σόλωνα (639 - 559 π.Χ.), τοῦ Θεμιστοκλῆ (525 - 461 π.Χ.), τοῦ Περικλῆ (490 - 429 π.Χ.) καὶ τοῦ Φωκίωνα (402 - 318 π.Χ.) πού ἔχησαν πολὺ πρίν ἀπό τὸν Πλούταρχο καὶ ἦταν γ' αὐτόν, ὅπως καὶ γιά μᾶς, ἔνδοξοι πρόγονοι. Οἱ τέσσερις αὐτοὶ Ἀθηναῖοι στάθηκαν πρωταγωνιστές σέ διαφορετικές ὥρες της ἱστορίας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἀπό τά πρῶτα βήματα, τὴν ὀρμητική ἀνοδο καὶ τὴν ἀκμή της ὡς τά δύσνηρα χρόνια τῆς ἀδυναμίας τῆς, κι ἔτσι ἡ ζωή καὶ ἡ προσωπικότητά τους είναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ἱστορικῆς πορείας τῶν Ἀθηνῶν.

1. ΣΟΛΩΝ

Σόλων (639 - 559 π.Χ.)
(Ρωμαϊκό άντιγραφο ἀπό προτομή του 3. αι. π.Χ. Νεάπολη, Έθνικό
Μουσείο μήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής)

Στό παρακάτω ποίημα, δ Σόλων μιλάει ό ϊδιος γιά τή νομοθεσία του, τή «σεισάχθεια»:

Σάν ποιό ἄφησα στή μέση ἀπ' ὅσα μ' ἔκαμαν
νά συγκαλέσω τό λαό σέ σύναξη;
Μπρός στοῦ Καιροῦ τό δικαστήριο μάρτυρα
ἀριστον ἔχω τήν τρανή μητέρα ἐγώ
τῶν θεῶν τοῦ Ὄλυμπου, τούτη δῶ τή μαύρη Γῆ,
πού πάνωθέ της πέτρες σήκωσα πολλές,
χρεῶν σημάδια: σκλάβα πρῶτα αὐτή τανε
και τώρα λεύτερη είναι. Κι Ἀθηναίους πολλούς,
πού δίκια ή ἄδικα είχαν πουληθεῖ μακριά,
στή θεόχτιστη πατρίδα τούς ξανάφερα
ἄλλοι, πού χρέη ἀβάσταχτα τούς πιεζανε,
μόνοι είχαν φύγει καί, γυρνώντας δῶ κι ἐκεῖ,
τήν ἀττική τους γλώσσα είχαν ξεχάσει πιά,
κι ἀπ' τῆς σκλαβιᾶς ἄλλοι ύποφέραν τήν ντροπή
ἐδῶ στόν τόπο, μπρός στό ἀγρίεμα τρέμοντας
τῶν ἀφεντάδων. Ὄλους τούς λευτέρωσα.
Και βία μαζί και δίκιο συνταιριάζοντας
τά ψερα τοῦτα ἐγώ ὡς τήν ἄκρη, δυνατά,
ἔτσι ὥπως είχα τάξει. Νόμους ὅρισα
ϊδιους γιά τούς μεγάλους και γιά τούς μικρούς
τό δίκιο δρόμο στόν καθένα δείχνοντας.
Ἄν τή Βουκέντρα κάποιος ἄλλος ἐπιανε,
ἀνθρωπος φιλοχρήματος, κακόθουλος,
ἀντίς γιά μέ, τό λαό δέ θά τόν δάμαζε.

γιατί ἂν παραδεχόμουν ὅσα θ' ἄρεσε
 σ' αὐτούς ἐδῶ νά πάθουνε οἱ ἀντίπαλοι
 κι ὅσα γιά τούτονς βάζαν οἱ ἄλλοι μὲ τό νοῦ.
 ἡ πόλη ἀπ' ἄντρες πλῆθος θά μενε ὁρφανή.
 Γι' αὐτό ἀμυνα κρατοῦσα ἀπ' ὅλες τίς μεριές,
 λύκος ζωσμένος ἀπό σκυλολόρι πυκνό.

.....

*Kai στό λαό ἐγώ λέω, ἂν πρέπει νά τά πω
 ἔξω ἀπ' τά δόντια: αὐτά πού τώρα ἀπόχτησαν
 οὕτε στ' ὅνειρό τους δέ θά τά θέλεπαν.*

.....

"Οσο γιά τοὺς μεγάλους και τοὺς δυνατούς,
 πρέπει νά μέ δοξάζουν και νά μ' ἀγαποῦν
 τ' ἀξίωμα τοῦτο ἂν κάποιος ἄλλος τό παιρνε,
 νά συγκρατήσει δέ θά μπόρει τό λαό
 και δέ θά σταματοῦσε, ὥσπον, ταράζοντας
 τό γάλα, θά θγαζε ὅλο τό καιμάκι του
 ἐγώ ὅμως μές στή μέση στάθηκα τῶν δυό^{μεριδῶν}, σύνορό τους.

(ΜΕΤ. ΘΡ. ΣΤΑΥΡΟΥ)

Σ Ο Λ Ω Ν

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ.
Ο ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΆΛΛΟΙ ΣΟΦΟΙ

(Περιληψη κεφαλαίων 1 - 7)

Ο Σόλων ήταν γιός του Ἐξηκεστίδη, που ή γενιά του ήταν ἀρχοντική και ἔφτανε ως τόν Κόδρο, μά πού ή περιουσία του ήταν μέτρια και δύο ίδιος δέν ἀνήκε στούς ισχυρούς. Γιά τή μητέρα τοῦ Σόλωνα ἀναφέρουν πώς ήταν ἐξαδέρφη τῆς μητέρας τοῦ Πεισιστράτου. Καί μέ τόν ίδιο τόν Πεισιστρατο λέει μιά παράδοση πώς δύ Σόλων ήταν στενός φίλος, γι' αὐτό και δταν πηράν διαφορετικό δρόμο στήν πολιτική δέ μίσησε σφοδρά ό ἔνας τόν ἄλλον. Ἐπειδή δύ πατέρας του ήταν γενναιόδωρος και είχε ξοδέψει τήν περιουσία του, δύ Σόλων στράφηκε στό ἐμπόριο, γιατί, καθώς ήταν ἀπό οἰκογένεια συνηθισμένη νά δίνει, δέν ἥθελε νά ἀρχίσει νά παίρνει ἀπό τούς ἄλλους. Ἔτσι ἄρχισε νά ταξιδεύει, δχι ὅμως μόνο γιά νά κερδίσει χρήματα, ἀλλά και γιά νά μάθει τόν κόσμο και νά ἀποκτήσει πείρα. Στήν πραγματικότητα, ἀλλωστε, δύ Σόλων δέ θαύμαζε τόν πλοῦτο ούτε ἥθελε τό περιττό, πίστενε ὅμως ὅτι τό ἀναγκαῖο πρέπει κανείς νά τό ἐπιδιώκει. Μέ τό ἐμπόριο μάλιστα στήν ἐποχή αὐτή ἀποκτούσε κανείς φήμη και δημιουργούσε σπουδαῖες φιλικές σχέσεις. Ἡ ἀσχολία τοῦ Σόλωνα μέ τό ἐμπόριο ἴσως νά ἐπηρέασε και τή ζωή του. Τοῦ ἄρεσε νά ξοδεύει χρήματα και ἀγαπούσε τήν καλοπέραση και τίς χαρές τῆς ζωῆς, γιά τίς δόποιες μιλάει και στά ποιήματά του. Σέ ποιημά του ώστόσο πάλι τοποθετεῖ τόν ἔαντό του μέ τούς φτωχούς και δχι μέ τούς πλουσίους. Μέ τήν ποιηση ἀσχολήθηκε στήν ἀρχή γιά διασκέδαση. Ἀργότερα ἔβαλε στούς στίχους του φιλοσο-

φικές ίδεες καὶ πολιτικά ζητήματα ὅχι γιά νά μείνουν στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά γιά νά ἐκθέσει τό ἔργο του καὶ κάποτε γιά νά συμβουλέψει ἡ νά ἐπιπλήξει τούς Ἀθηναίους. Λένε πώς καὶ τούς νόμους του προσπάθησε νά διατυπώσει σέ στίχους. Ἀπό τή φιλοσοφία τοῦ ἄρεσαν τά ἡθικά καὶ τά πολιτικά θέματα, ἐνῶ οἱ γνώσεις του γιά τή φύση ἦταν ἀπλοϊκές.

Τήν ἐποχή ἐκείνη, ὁ κόσμος είχε σέ μεγάλη ὑπόληψη τούς σοφούς, πιό πολὺ γιά τήν πολιτική τους πείρα. Κυκλοφοροῦσαν ὅμως καὶ διάφορες ιστορίες, ὥπως ἐκείνη μέ τό χρυσό τρίποδα, πού γίνονταν αἵτια νά μεγαλώσει ἡ φήμη τους. Κάτι ψαράδες ἀπό τήν Κώ βρῆκαν στά δίζτινα τους ἕνα χρυσό τρίποδα, πού ἀπό διάφορα περιστατικά ἔγινε ἀφορμή μεγάλης διαμάχης ἀνάμεσα στήν Κώ καὶ στή Μίλητο. Ἡ Πυθία, πού τῆς ζήτησαν νά μεσολαβήσει, εἶπε νά χαρίσουν τόν τρίποδα στόν πιό σοφό. Ὁ τρίποδας ἐπειτα ἀπό αὐτό ἔκαμε τό γύρο ὅλων τῶν σοφῶν, γιατί καθένας τους θεωροῦσε ἀλλον σοφότερο ἀπό τόν ἔαυτό του καὶ τοῦ τόν ἔστελνε. Τέλος ἀπό τή Μίλητο, ὥπου είχε καταλήξει, μεταφέρθηκε στή Θήβα καὶ ἀφιερώθηκε στό ναό τοῦ Ἀπόλλωνα.

Ἀπό τούς σοφούς αὐτούς ὁ Σόλων ἦταν πιό πολὺ φίλος μέ τόν Ἀνάχαρση καὶ μέ τόν Θαλῆ, τόν ὅποιο μάλιστα ἐπισκέφτηκε καὶ στή Μίλητο. Κάποτε πού ὁ Ἀνάχαρσης βρέθηκε στήν Ἀθήνα καὶ ἔμαθε ὅτι ὁ Σόλων καταγινόταν νά συντάξει τούς νόμους του, τόν περιγέλασε καὶ τοῦ εἶπε ὅτι οἱ νόμοι του δέ θά σταματήσουν τίς ἀδικίες, γιατί μοιάζουν μέ τούς ίστούς τῆς ἀράχνης. Θά συγκρατήσουν τούς μικρούς καὶ τούς ἀνίσχυρους, ἐνῶ οἱ ίσχυροί θά τούς σπάσουν. Ὁ Σόλων ὅμως ἀπάντησε ὅτι οἱ ἀνθρώποι σέβονται τίς συμφωνίες τους, ὅταν κανεῖς δέν ἔχει συμφέρον νά τίς παραβιάσει. Καὶ αὐτός θά ἔκανε νόμους, πού οἱ πολίτες θά καταλάβαιναν πώς είναι καλύτερο γιά ὅλους νά τούς τηροῦν.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ

(Κεφ. 8-10)

ΚΕΦ. 8
‘Ο Σόλων παρακινεῖ τούς Ἀθηναίους νά

Κάποτε οἱ Ἀθηναῖοι ἀποκαμωμένοι ἀπό ἔναν μακροχρόνιο καὶ δύσκολο πόλεμο μέ τούς Μεγαρεῖς γιά τήν κατοχή τῆς Σαλαμίνας ψήφισαν νόμο μού πού ἀπαγόρευε κάθε πρόταση, ἔγγραφη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ προφορική, που θά ζητοῦσε νά ξαναρχίσει ή πόλη τή διαμάχη για τή Σαλαμίνα. Ἀλλιώς ποινή ήταν ό θάνατος. Ὁ Σόλων δέν μποροῦσε νά υποφέρει τήν ντροπή αὐτή, και καθώς ἔβλεπε ὅτι πολλοί νέοι είχαν ζωηρή ἐπιθυμία νά ξαναρχίσει ό πόλεμος, οἱ ἕδιοι δημοσίων δέν τολμοῦσαν νά δώσουν τήν ἀφορμή, ἐπειδή τό ἀπαγόρευε ό νόμος, προσποιήθηκε στήν ἀρχή πώς τρελάθηκε και διαδόθηκε μάλιστα μέσα ἀπό τό σπίτι του ή φήμη στήν πόλη πώς τοῦ είχε σαλέψει τό μυαλό. Ἐπειτα ἔγραψε κρυφά μιάν ἐλεγεῖα, τή μελέτησε ώστε νά τή λέει ἀπέξω και δημητσε ξαφνικά στήν ἀγορά μ' ἔνα σκοῦφο στό κεφάλι. Ὅταν μαζεύτηκε πολύς κόσμος, δ Σόλων ἀνέβηκε στό βῆμα τοῦ κήρυκα και τραγούδησε ὀλόκληρη τήν ἐλεγεία που ἄρχιζε ἔτσι:

Κήρυκας ἔρχομαι ἀπό τήν ποθητή Σαλαμίνα
κι ἀντί γιά λόγο τραγούδι θά πῶ.

Tό ποίημα αὐτό ἔχει τόν τίτλο «Σαλαμίνα», ἀποτελεῖται ἀπό ἑκατό στίχους και είναι μέ πολλή τέχνη καμωμένο. Μόλις δ Σόλων τό τραγούδησε, οἱ φίλοι του ἄρχισαν νά ἐπιδοκιμάζουν, και προπάντων ό Πεισίστρατος ἔδινε θάρρος στούς πολίτες και τούς παρακινοῦσε νά ἀκούσουν αὐτόν που τούς μιλοῦσε. Ἐτσι οἱ Ἀθηναῖοι κατάργησαν τό νόμο και ξανάρχισαν τόν πόλεμο δίνοντας τήν ἀρχηγία στό Σόλωνα.

Ἡ λαϊκή παράδοση λέει ὅτι δ Σόλων ἔφτασε μέ τόν Πεισίστρατο ἀπό τή θάλασσα στό ἀκρωτήριο Κωλιάδα, δπου βρήκε ὅλες τίς γυναῖκες τής πόλης νά κάνουν τήν πατροπαράδοτη θυσία στή Δήμητρα. Ἀπό κεὶ ἔστειλε ἔναν ἄνθρωπο ἔμπιστό του στή Σαλαμίνα, δ δόποιος προσποιήθηκε πώς είναι λιποτάκτης και παρακινοῦσε τούς Μεγαρεῖς, ἃν θέλουν νά πιάσουν τίς γυναῖκες τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν τής Ἀθήνας, νά τρέξουν μέ τό πλοιο μαζί του στήν Κωλιάδα δσο γίνεται γρηγορότερα. Οἱ Μεγαρεῖς τόν πίστεψαν και ἔστειλαν ἔνα ἔνοπλο τμῆμα. Ὅταν δ Σόλων είδε πλοιο νά κινεῖται ἀπό τό νησί, πρόσταξε τίς γυναῖκες νά φύγουν μακριά και τούς πιό νέους ἄντρες, δσους δέν είχαν βγάλει ἀκόμα γένια, τούς ἔθαλε νά μεταμφιεστοῦν μέ τά ροῦχα, τίς κορδέλλες, και τά σανδάλια τῶν γυναικῶν, νά πάρουν και νά ἔχουν ἐπάνω τους κρυμμένα ἐγχειρίδια και νά παιζουν

καὶ νά χορεύουν κοντά στή θάλασσα, ὥσπου νά θγοῦν ἔξω οἱ ἐχθροί καὶ νά βρεθεῖ τό πλοϊο στά χέρια τῶν Ἀθηναίων. Ἐνῶ γίνονταν αὐτά, ὅπως τά ὄρισε ὁ Σόλων, οἱ Μεγαρεῖς ἔγελαισμένοι ἀπό ὅσα ἐθλεπαν, πλησίασαν κοντά, ἄρχισαν νά πηδοῦν ἔξω σάν νά ἔκαναν ἐπίθεση σέ γυναικες, καὶ συναγωνίζονταν ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Ἐτσι κανείς τους δέν μπόρεσε νά ξεφύγει, ἀλλά σκοτώθηκαν ὅλοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπεισαν ἀμέσως μέ τά πλοϊα καὶ κυρίευσαν τό νησί.

ΚΕΦ. 9

Ἄλλες ἐκδοχές
γιὰ τὴν κατάληψη
τῆς Σαλαμίνας.

"Ἄλλοι πάλι λένε ὅτι ἡ κατάληψη τοῦ νησιοῦ δέν ἔγινε μέ τόν τρόπο αὐτό, ἀλλά ὅτι πρώτα ὁ θεός τῶν Δελφῶν ἔδωσε στό Σόλωνα τόν ἀκόλουθο χρησμό:

Νά ἔξευμενίσεις μέ θυσίες τούς γενάρχες
ἡρωες τῆς χώρας
πού μές στήν ἀγκαλιά της κρύθει ἡ Ἀσωπιάδα γῆ
καὶ νεκροί θωροῦν τή δύση τοῦ ἥλιου.

Καὶ ὁ Σόλων, λένε, νύχτα πέρασε στό νησί καὶ θυσίασε σφάγια στούς ἡρωες *Περίφημο* καὶ *Κυχρέα*. Ἐπειτα πήρε μαζί του πεντακόσιους Ἀθηναίους ἐθελοντές, ἀφοῦ προηγουμένως ἡ πόλη ἀποφάσισε ὅτι, ἃν καταλάβουν αὐτοί τό νησί, θά γίνουν κυθερνήτες του. Ἀνοίχτηκε στή θάλασσα μέ πολλά ψαροκάικα πού τά συνόδευε μία *τριακόντορος* καὶ ἄραξε κρυφά στή Σαλαμίνα κοντά σέ μιά βραχώδη προεξοχή πού βλέπει πρός τή *Nisaea*. "Οταν οἱ Μεγαρεῖς, πού βρίσκονταν στή Σαλαμίνα, ἀκουσαν κάποια διάδοση ὅχι σίγουρη, ἔτρεξαν οἱ ἴδιοι θορυβημένοι νά πάρουν τά ὅπλα καὶ ἔστειλαν καὶ ἔνα πολεμικό πλοϊο νά κατασκοπεύσει τόν ἔχθρο. Μόλις αὐτό πλησίασε, ὁ Σόλων τό κυρίευσε καὶ αἰχμαλώτισε τούς Μεγαρεῖς. Ἐθαλε κατόπιν μέσα τούς πιό δυνατούς Ἀθηναίους καὶ ἔδωσε διαταγή νά πλεύσουν ἐναντίον τῆς πόλεως ὅσο μποροῦν πιό προφυλαγμένοι, ἐνῶ ὁ ἴδιος πήρε τούς ἄλλους Ἀθηναίους καὶ συγκρούστηκε στή στεριά μέ τούς Μεγαρεῖς. "Οσο κρατοῦσε ἀκόμα ἡ μάχη, ἐκεῖνοι πού είχαν σταλεῖ μέ τό πλοϊο πρόφτασαν καὶ κυρίευσαν τήν πόλη. Τό πράγμα αὐτό φαίνεται ὅτι μαρτυροῦν καὶ οἱ τελετές πού ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι σέ ἀνάμνηση τῆς μάχης ἐκείνης. "Ἐνα

δηλαδή ἀθηναϊκό πολεμικό πλοϊο πλησίαζε ἀθόρυβα στήν ἀρχή,
ἐπειτα οἱ ναῦτες του ἐφορμοῦσαν μέ κραυγές καὶ ἀλαλαγμούς
καὶ ἕνας πηδοῦσε ἔξω ὀπλισμένος καὶ ἔτρεχε φωνάζοντας κατά
τὸ ἀκρωτήριο Σκιράδιο πρός τὸ μέρος ἐκείνων πού ἔρχονταν ἀπό
τὴ στεριά. Ἐκεῖ κοντά εἶναι καὶ τὸ ἱερό τοῦ Ἔνναλίου πού ἔχει
σὲ δό Σόλων, ἐπειδή νίκησε τοὺς Μεγαρεῖς. Τούς Μεγαρεῖς πού
δέ σκοτώθηκαν, τούς ἄφησε ὅλους νά φύγουν μέ συνθήκη.

7

Οἱ Μεγαρεῖς ὥστόσο εξακολουθοῦσαν νά ἐπιμένουν στὸν
πόλεμο καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι πολεμῶντας προξενοῦσαν ἀλλά καὶ πά-
θαιναν πολλά κακά. Γι' αὐτό κάλεσαν τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς
μεσολαβητές καὶ δικαστές γιά τὴ διαφορά τους. Στήν περίσταση
αὐτή, λένε οἱ πιό πολλοί, δό Σόλων βρῆκε σύμμαχο τήν αὐθεντία
τοῦ Ὁμήρου. Πρόσθεσε δηλαδή μέσα στὸν κατάλογο τῶν πλοίων
στίχους καὶ διάβασε τό κομμάτι στούς δικαστές:

‘Ο Αἰας πλοῖα δώδεκα τῆς Σαλαμίνας εἶχε
καὶ τά στήσε στίς φάλαγγες σιμά τῶν Ἀθηναίων.

Οἱ ἕιδοι πάντως οἱ Ἀθηναῖοι αὐτά τά θεωροῦν ἀνόητες φλυα-
ρίες καὶ ύποστηρίζουν ὅτι δό Σόλων ἔδειξε μέ ἐπιχειρήματα
στούς δικαστές ὅτι δό Φιλαῖος καὶ δό Εὑρυσάκης, οἱ γιοί τοῦ
Αἴαντα, ἔγιναν πολίτες Ἀθηναῖοι καὶ παρέδωσαν τό νησί στήν
Ἀθήνα καὶ ἐγκαταστάθηκαν δό ἕνας στή Βραυρώνα τῆς Ἀττικῆς
καὶ δό ἄλλος στή Μελίτη. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ δῆμος ἀπό τό
ὄνομα τοῦ Φιλαίου, δό δῆμος τῶν Φιλαϊδῶν, ἀπ' ὅπου ἦταν δό
Πεισίστρατος. Θέλοντας μάλιστα ἀκόμα περισσότερο νά δείξει
ὅτι οἱ Μεγαρεῖς εἶχαν ἄδικο, διαθεβαίωσε ὅτι καὶ τούς νεκρούς
τους οἱ Σαλαμίνιοι δέν τούς ἐνταφιάζουν ὅπως οἱ Μεγαρεῖς,
ἄλλα ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ Μεγαρεῖς δηλαδή θάβουν τούς νε-
κρούς στραμμένους πρός τήν ἀνατολή, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πρός τή
δύση. (Μολαταῦτα δό Ἡρέας ἀπό τά Μέγαρα ἔχει ἀντίρρηση, καὶ
λέει ὅτι καὶ οἱ Μεγαρεῖς τοποθετοῦν τά σώματα τῶν νεκρῶν
στραμμένα πρός τή δύση). Ἀκόμα σπουδαιότερο ὅμως εἶναι, ὅτι
κάθε Ἀθηναῖος ἔχει ξεχωριστό τάφο, ἐνῶ οἱ Μεγαρεῖς ἐντα-
φιάζονται τρεῖς καὶ τέσσερις μαζί. Ἀλλά καὶ παραπέρα λένε ὅτι
τό Σόλωνα βοήθησαν καὶ κάποιοι χρησμοὶ τῆς Πυθίας, στούς
Ψηφιοποιηθῆκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

1 ΚΕΦ. 10
Οἱ Λακεδαιμό-
νιοι διαιτητές
στή διαφορά
2 Μεγαρέων—
Ἀθηναίων.

3

4

5

6

όποιους δέ θεός είχε δονομάσει τή Σαλαμίνα *Taenia*. Στή δίκη αυτή δικαστές ήταν πέντε Σπαρτιάτες: δέ Κριτολαΐδας, δέ Άμομφάρετος, δέ Υψιχίδας, δέ Αναξίλας καὶ δέ Κλεομένης.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΡΟΤΟΥ Ο ΣΟΛΩΝ ΓΙΝΕΙ ΑΡΧΟΝΤΑΣ

(Κεφ. 11-13)

ΚΕΦ. 11

'Ο iερός πόλεμος ἐναντίον τῶν κατοίκων τῆς Κίρρας (596-585 π.Χ.)

- 1 "Επειτα ἀπό αὐτά δέ Σόλων ἔγινε πιά ἔνδοξος καὶ μεγάλος. Θαυμάστηκε δῆμος καὶ ἔξυμνήθηκε ἀκόμα πιὸ πολὺ ἀνάμεσα στούς Ἑλληνες, ὅταν μίλησε γιὰ τὸ Δελφικό ιερό καὶ εἶπε ὅτι ἔπρεπε νά τό βοηθήσουν καὶ νά μήν ἀφήσουν τοὺς Κιρραιοὺς νά προσβάλλουν τό μαντεῖο, ἀλλά νά πᾶνε νά υπερασπιστοῦν τοὺς Δελφοὺς γιά χάρη τοῦ θεοῦ. Ἀπό ἐκείνον λοιπόν πείστηκαν οἱ Άμφικτιονες καὶ ξεκίνησαν τὸν πόλεμο, ὅπως μαρτυροῦν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ κυρίως δέ Αριστοτέλης, δέ ὁποῖος στήν ἀναγραφῇ τῶν Πυθιονικῶν ἀποδίδει τήν πρόταση στό Σόλωνα. Πάντως στόν πόλεμο αὐτόν δέ Σόλων δέν εἶχε ὄριστει στρατηγός ὅπως λέει, κατά τὸν Ἐρμιππο, δέ Εὐάνθης δέ Σάμιος. Τέτοιο πράγμα οὕτε δέ ρήτορας Αἰσχίνης εἶπε, καὶ ἔξαλλον στά υπομνήματα τῶν Δελφῶν στρατηγός τῶν Ἀθηναίων ἀναγράφεται δέ Άλκμέων καὶ ὅχι δέ Σόλων.
- 2

ΚΕΦ. 12

'Ο Σόλων καὶ τὸ Κυλώνειον ἄγος. Οἱ Ἀθηναῖοι καλοῦν ἀπό τὴν Κρήτη τὸν Ἐπιμενίην

- 1 "Η πόλη βρισκόταν ἀπό καιρό σὲ ἀναταραχή μέ τήν ύπόθεση τοῦ Κυλώνειον ἄγονς, ἀπό τότε δηλαδή πού δέ ςρχοντας Μεγακλῆς ἔπεισε αὐτοὺς πού είχαν συνωμοτήσει μέ τόν Κύλωνα καὶ είχαν καταφύγει σάν ίκετες στή θεά Ἀθηνᾶ νά κατεβοῦν στήν πόλη γιά νά δικαστοῦν. Ἐκείνοι τότε είχαν δέσει μία κλωστή ἀπό τό ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ τήν κρατοῦσαν καθώς κατέβαιναν ἀπό τήν Ἀκρόπολη. Μόλις ἔφτασαν κοντά στό ιερό τό ἀφιερωμένο στίς Σεμνές θεές, ἡ κλωστή κόπηκε μόνη της καὶ δέ Μεγακλῆς καὶ οἱ συνάρχοντές του ἔτρεξαν νά τούς συλλάβουν, ἔπειδή τάχα ή θεά δέ δεχόταν τήν ίκεσία τους. "Οσους βρέθηκαν ἔξω ἀπό τό ιερό τούς σκότωσαν μέ λιθοβολισμό καὶ ὅσους κατέφυγαν στούς βωμούς τούς ἔσφαξαν. Γλίτωσαν μόνο ἐκείνοι πού ἔτρεξαν ώς ίκετες στίς γυναικες τῶν ἀρχόντων. "Υστερα ἀπό αὐτό, ἀποκα-
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
- 2

λοῦσαν «έναγεῖς» τούς δπαδούς τοῦ Μεγακλῆ καὶ τούς μισοῦσαν, ἐνῷ αὐτοὶ πού ἐπιζήσανε ἀπό τούς δπαδούς τοῦ Κύλωνα ἀπόκτησαν πάλι δύναμη καὶ βρίσκονταν διαρκῶς σὲ διαμάχη μὲ τούς ἀπογόνους τοῦ Μεγακλῆ. Τὸν καιρό αὐτὸ λοιπόν ή διαμάχη είχε ἀποκορυφωθεὶ καὶ ὁ λαός ἡταν διχασμένος. Ὁ Σόλων, πού είχε πιά μεγάλη φήμη, μπῆκε στὴ μέση μαζί μὲ τούς πρώτους Ἀθηναίους καὶ μὲ παρακλήσεις καὶ νουθεσίες ἔπεισε τούς λεγόμενους «έναγεῖς» νά δεχτοῦν νά δικαστοῦν καὶ νά κριθοῦν ἀπό τριακόσιους δικαστές διαλεγμένους μέσα ἀπό τούς πιό ἐκλεκτούς πολίτες. Κατήγορος στὴ δίκη ἦταν ὁ Μύρωνας ἀπό τὴ Φλυά, καὶ ἡ ἀπόφαση ὑπῆρξε καταδικαστική. Οἱ ζωντανοὶ ἔξοριστηκαν ἐνῷ οἱ νεκροὶ ξεθάφτηκαν καὶ τά λείψανά τους πετάχτηκαν ἔξω ἀπό τὰ σύνορα τῆς χώρας. Μέσα στὶς ἀναταραχές αὐτές ἔκαμπαν ἐπίθεση καὶ οἱ Μεγαρεῖς μὲ ἀποτέλεσμα νά χάσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὴ Νίσαια καὶ νά διωχτοῦν ξανά ἀπό τὴ Σαλαμίνα. Συγχρόνως κάποιοι φόβοι ἀπό δεισιδαιμονίες καὶ φαντάσματα ἀπλώθηκαν στὴν πόλη καὶ οἱ μάντεις διαλαλοῦσαν ὅτι τὰ σφάγια τῶν θυσιῶν ἔδειχναν ἀνόσιες πράξεις καὶ ιεροσυλίες πού είχαν ἀνάγκη ἀπό καθαρμό. Ἐτσι λοιπόν, προσκάλεσαν καὶ ἤρθε ἀπό τὴν Κρήτη ὁ Ἐπιμενίδης ἀπό τὴ Φαιστό, ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται μέσα στούς ἐφτά σοφούς ἔβδομος ἀπό ὅσους δέν παραδέχονται τὸν Περίανδρο. Πίστευαν ὅτι ἦταν ἀγαπητός στοὺς θεούς καὶ ὅτι ἥξερε τά θεῖα καθώς καὶ τά σχετικά μὲ τὴ μαντική καὶ τίς τελετουργίες τῶν μυστηρίων. Γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ του τὸν ἀποκαλοῦσαν παιδί τῆς νύμφης Βλάστης καὶ νέο Κούρητα. Ὁ Ἐπιμενίδης λοιπόν ἤρθε στὴν Ἀθήνα, ἔγινε φίλος μὲ τό Σόλωνα καὶ σέ πολλά προετοίμασε καὶ ἀνοίξε τὸ δρόμο γιά τὴ νομοθεσία ἐκείνου. Ἐκαμε δηλαδή τοὺς Ἀθηναίους πιό ἀπλούς στὶς θρησκευτικές τελετές, καὶ στά πένθη πιό μετρημένους, μὲ τό νά ἀναμείξει ἀμέσως κάποιες θυσίες στὶς κηδεῖες καὶ νά ἀφαιρέσει τό ώμό καὶ βαρβαρικό στοιχεῖο, τό ὁποῖο ἐπικρατοῦσε πρωτύτερα στὶς ἐκδηλώσεις τῶν πιό πολλῶν γυναικῶν. Καὶ τό σπουδαιότερο ἀπ' δλα, μὲ θυσίες, μὲ καθαρμούς καὶ μὲ ιερά, πού ἰδρυσε, κανόνισε τίς τελετές τῶν μυστηρίων, ἔξαγνισε τὴν πόλη καὶ τὴν ἔκαμε ὑπάκουη στὸ δικαίο καὶ πιό πρό^{Θη}μιοποίθηκε από τοι Ινστίτού τοῦ Εκπαιδεύτικής Νολιτικής¹⁰

νίδη πώς, δταν ἀντίκρισε τή *Mουνυχία* και τήν παρατήρησε γιά πολλή ὥρα, εἰπε σέ ὄσους παρευρίσκονταν δτι ὁ ἄνθρωπος είναι τυφλός μπροστά στό μέλλον. "Αν ἦξεραν δηλαδή ἀπό πρίν οί Ἀθηναῖοι πόσες στενοχώριες ἔμελλε νά φέρει στήν πόλη ή τοποθεσία αύτή, θά τήν ἔτρωγαν μέ τά ἴδια τους τά δόντια. Μιά παρόμοια πρόβλεψη λένε δτι είχε κάμει και ὁ Θαλῆς. "Εδωσε ἐντολή νά τόν θάψουν, δταν πεθάνει, σέ μιά ἀσήμαντη και παραμελημένη περιοχή τής Μιλήτου προλέγοντας δτι τό μέρος αύτό θά γίνει κάποτε ή ἀγορά τῶν Μιλήσιών. Τόν Ἐπιμενίδη λοιπόν θαύμασαν πάρα πολύ οί Ἀθηναῖοι και θέλησαν νά τοῦ προσφέρουν πολλά χρήματα και μεγάλες τιμές. Ἐκεῖνος δημοσίευσε και πήρε μόνο ἕνα κλαδί τής ιερῆς ἑλιᾶς και κατόπιν ἔφυγε.

ΚΕΦ. 13

*Ἡ κατάσταση
ποὺ ἐπικρατοῦ-
σε στήν Ἀθῆνα
πρίν γίνει ἀρ-
χοντας ὁ Σό-
λων.*

1   "Οταν κόπασε ή ἀναταραχή γιά τήν ὑπόθεση τοῦ Κύλωνα και ἔξορίστηκαν, δπως εἴπαμε, οί «ἐναγεῖς», ξανάρχισαν στήν Ἀθήνα οι παλιές πολιτικές διαμάχες και ή πόλη χωρίστηκε σέ τόσες μερίδες δσες γεωγραφικές περιοχές είχε ὁ τόπος. Οι πιό δημοκρατικοί δηλαδή ήταν οι Διάκριοι και οι πιο δλιγαρχικοί οι Πεδιεῖς. Ἡ τρίτη μερίδα οι Πάραλοι, προτιμώντας ἕνα ἐνδιάμεσο και ἀνάμεικτο τύπο πολιτεύματος, στέκονταν ἐμπόδιο και δέν ἄφηναν μήτε τόν ἕνα μήτε τόν ἄλλο νά ἐπικρατήσει. Τήν ἐποχή αύτή ἐπίσης ή ἀνισότητα ἀνάμεσα στούς πλουσίους και στούς φτωχούς είχε φτάσει, θά ἔλεγε κανείς, στό κορύφωμά της. Ἡ πόλη βρισκόταν σέ πολύ δύσκολη θέση και φαινόταν δτι ὁ μόνος τρόπος νά σταθεροποιηθεῖ ή κατάσταση και νά πάψουν οι ταραχές ήταν νά ἐπιβληθεῖ τυραννικό πολίτευμα. "Ολος ὁ λαός ήταν χρεωμένος στούς πλουσίους. Εἴτε δηλαδή καλλιεργοῦνσαν τή γῆ και πλήρωναν σ' ἐκείνους τό ἕνα ἔκτο ἀπό τά εισιδήματά τους και δνομάζονταν γι' αύτό ἔκτημόριοι και θήτες, εἴτε ἐπιτραπαν δάνεια μέ ἐγγυηση τό σδμα τους και γίνονταν ἔτσι ὑποχείριοι στούς δανειστές τους, πού μποροῦνσαν νά τούς κάνουν δούλους στόν ἴδιο τους τόπο ἥ νά τους πουλήσουν στά ξένα. Πολλοί μάλιστα ἀναγκάζονταν νά πουλοῦν και τά ἴδια τους τά παιδιά — γιατί δέν τό ἐμπόδιζε δ νόμος— ἥ νά φεύγουν ἀπό τήν πόλη ἀναγκασμένοι ἀπό τήν σκληρότητα τῶν δανει-

στῶν. Οἱ περισσότεροι τότε καὶ οἱ πιὸ δυνατοὶ ἄρχισαν νά ἔρχονται σέ ἐπαφή καὶ νά παρακινοῦν δὲ ἕνας τὸν ἄλλον νά μῆ μείνουν πιὰ ἀδρανεῖς, ἄλλα, ἐκλέγοντας ἄρχηγό ἔναν ἄνθρωπο τῆς ἐμπιστοσύνης τους, νά ἀπαλλάξουν δσους εἰχαν ἐκπρόθεσμα χρέη, νά κάμουν νέα διανομή τῆς γῆς καὶ νά ἀλλάξουν πιζικά τό πολίτευμα.

6

ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 14-24)

Τότε λοιπόν οἱ .πιὸ μυαλωμένοι Ἀθηναῖοι, βλέποντας ὅτι μόνο δό Σόλων βρισκόταν πραγματικά ἔξω ἀπό τά ἀμαρτήματα αὐτά καὶ ὅτι δέ συμμετεῖχε οὔτε στίς ἀδίκιες τῶν πλουσίων οὔτε πιεζόταν ἀπό τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν, τὸν παρακαλοῦσαν νά ἀναλάβει τήν ἔξουσία καὶ νά δώσει τέλος στίς διαφορές. Ὡστόσο δό Φανίας δό Λεσβιος ἀναφέρει ὅτι δό Σόλων γιά τή σωτηρία τῆς πόλης παραπλάνησε καὶ τίς δύο παρατάξεις μέ τό νά ὑποσχεθεῖ κρυφά στούς ἀπόρους ἀπό τή μιά μεριά, πώς θά μοιράσει τή γῆ καὶ στούς πλουσίους ἀπό τήν ἄλλη, πώς θά ἔξασφαλίσει τά χρήματα πού είχαν δανείσει. Ο ἴδιος δόμως δό Σόλων λέει ὅτι δίσταξε στήν ἄρχη νά καταπιαστεῖ μέ τίς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας καὶ ὅτι φοβόταν τῆς μιᾶς μερίδας τή φιλοχρηματία καὶ τῆς ἄλλης τήν ἀλαζονεία. Πάντως τόν ἔξέλεξαν ἄρχοντα μετά τό Φιλόμβροτο καὶ ταυτόχρονα συμφιλιωτή καὶ νομοθέτη, ἀφοῦ τόν δέχτηκαν μέ προθυμία οἱ πλουσίοι ως εύπορο καὶ οἱ φτωχοί ως ἔντιμο ἄνθρωπο. Λένε ἀκόμη ὅτι κυκλοφοροῦσε καὶ ἔνας λόγος του, πού παλαιότερα είχε πεῖ, ὅτι ή ἰσότητα δέ φέρνει πόλεμο, καὶ ὅτι ή φράση αὐτή ἄρεσε καὶ στούς πλουσίους καὶ στούς φτωχούς, ἐπειδή οἱ πρῶτοι περίμεναν ὅτι θά κερδίσουν τήν ἰσότητα μέ τήν ἀξία καὶ τήν ὑπεροχή τους καὶ οἱ ἄλλοι μέ τήν ἀναλογία καὶ τόν ἀριθμό τους. Ἔτσι καὶ τά δύο μέρη ἔτρεφαν μεγάλες ἐλπίδες καὶ οἱ ήγέτες τους συμβούλευαν μέ ἐπιμονή τό Σόλωνα νά δεχτεῖ τό ἀξιώμα τοῦ τυράννου καὶ προσπαθοῦσαν νά τόν πείσουν νά κυθερήσει τήν πόλη μέ τόλμη τώρα πού θά γινόταν κύριος τῆς ἔξουσίας. Μά καὶ πολλοί ἀπό τούς πολίτες πού δέν ἀνήκαν σέ καμιά ἀπό τίς δύο αὐτές μερίδες, ἐπειδή ἔθλεπαν δτι ή ἀλλαγή στήν πολιτεία μέ τή λογική Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΚΕΦ. 14

Ο Σόλων ἐκλέγεται ἄρχοντας (594 π.Χ.)

2

3

4

5

καὶ τό νόμο ήταν ἔργο κοπιαστικό καὶ δύσκολο, δέν ἀπέκρουαν τήν ἀνάθεση τῆς ἔξουσίας σέ ἓναν, στόν πιό δίκαιο καὶ πιό 6 μυαλωμένο. Μερικοί λένε μάλιστα ὅτι ὁ Σόλων πῆρε καὶ ἕναν τέτοιο χρησμό ἀπό τούς Δελφούς:

Στοῦ καραβιοῦ τῇ μέσῃ κάθισε
καὶ γίνου δι κυθερνήτης.

Οἱ Ἀθηναῖοι οἱ πιό πολλοὶ θέντε νάνοι στό πλευρό σου.

7 Οἱ φίλοι του προπάντων τόν κάκιζαν, ἐπειδὴ ἀποδοκίμαζε τή μοναρχία μόνο ἀπό ἀντιπάθεια γιά τό σημά της, σάν νά μήν τήν ἔκανε ἀμέσως νόμιμη βασιλεία μέ τήν ἀρετή του αὐτός πού ἔπαιρνε τό ἄξιωμα. "Ἐτσι εἰχε γίνει παλαιότερα μέ τούς Εὐθοεῖς, πού διάλεξαν τύραννο τόν Τυντώνδα καὶ τώρα μέ τούς Μυτιληναίους, πού διάλεξαν τόν Πιττακό. Τίποτε ὅμως ἀπό αὐτά δέν 8 ὥλλαξε τήν ἀπόφαση τοῦ Σόλωνα. Εἶπε, λένε, στούς φίλους του ὅτι ή τυραννίδα είναι ἔνας ώραῖος τόπος, πού δέν ἔχει ὅμως ἔξοδο. Καὶ στά ποιήματά του ἔγραψε ἀπαντώντας στόν Φῶκο:

Τῇ γῇ μον τήν πατρίδα ἄν πόνεσα,
στήν τυραννία, στή βία τήν ἄσπλαχνη ἄν δέν ἀπλωσα
τό χέρι-μόλυσμα καὶ ντρόπιασμα στό κλέος μου,
δέ μετανοιώνω. Ἐγώ μιά μέρα θά ἐπιπλεύσω
στούς ἀνθρώπους.

9 Από αὐτά δέν είναι φανερό ὅτι είχε μεγάλη φήμη καὶ πρίν συντάξει τούς νόμους του. Γιά ὅσα ἔξαλλον ἔλεγαν πολλοί περιγελώντας τον, ἐπειδὴ ἀπέφυγε νά γίνει τύραννος, ἔγραψε:

«Ο Σόλων ἄντρας γνωστικός, μέ νοῦ δέν είναι.
Τοῦ δώσε ή τύχη τά καλά, τ' ἀπόδιωξε.
Ψάρεψε λεία, δέν ἀποτράβηξε τό δίχτυ,
θαμπώθηκε ό λιγόψυχος, ό ἄμυαλος».
Τι θέλαν, θεέ μου: νά ἔξουσιάσω, νά σωρέψω πλούτη,
μιά μέρα τύραννος ν' ἀνέθω στήν Ἀθήνα,
κι ἀσκός κατόπι νά χαθῷ, ή γενιά μου θρύψαλα.

νήθηκε νά γίνει τύραννος, ἄσκησε τήν ἐξουσία χωρίς νά φανεῖ ὑπερβολικά μαλακός καί συνέταξε τούς νόμους του χωρίς νά δείξει ἀδυναμία οὕτε ὑποχωρητικότητα στούς ἵσχυρούς, οὕτε ἀκόμη καί γιά νά εὐχαριστήσει αὐτούς πού τόν είχαν ἐκλέξει. Γιά ὅσα πράγματα ὅμως δέν ἦταν σίγουρος, δέν ἐφάρμοζε θεραπεία οὕτε ἔκανε καινοτομίες, ἐπειδή φοβόταν μῆπως, προκαλώντας μεγάλη ἀναστάτωση καί ταραχή, δέ θά είχε ὑστερα τή δύναμη νά ξαναβάλει σέ τάξη τήν πόλη καί νά τήν ἀνασυγκροτήσει καλύτερα. "Οσα πάλι ἔλπιζε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θά τά δέχονταν, ἢν τούς τά πράτεινε ἡ θά τά ὑπόμεναν, ἢν τούς ἐξανάγκαζε, αὐτά τά ἔκανε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος,

καὶ θία μαζί καί δίκιο συνταιριάζοντας.

Γι' αὐτό, ὅταν ἀργότερα τόν ρώτησαν ἢν ἔδωσε τούς καλυτερούς νόμους στούς Ἀθηναίους, εἶπε: «Τούς καλύτερους πού θά μποροῦσαν νά δεχτοῦν.» 2

Οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς λένε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦσαν μέ κομψό τρόπο ἥπιες ἐκφράσεις γιά νά σκεπάζουν μέ ώραιες καί εὐγενικές λέξεις τά δυσάρεστα πράγματα. "Ετσι ἔλεγαν τούς φόρους συνεισφορές, τίς φρουρές, πού ἔθαζαν στίς πόλεις, προστασία, τίς φυλακές οἰκήματα. Καί αὐτό ἦταν ἐπινόηση τοῦ Σόλωνα, πού πρῶτος, ὅπως φαίνεται, ὀνόμασε τή διαγραφή τῶν χρεῶν σεισάχθεια. Αὐτό ἦταν καί τό πρῶτο νομοθετικό του μέτρο: ὅρισε νά διαγραφοῦν τά χρέη πού ὑπῆρχαν ὡς τότε καί στό μέλλον νά μή δίνονται δάνεια μέ ἐνέχυρο τό ἀνθρώπινο σῶμα. Παρ' ὅλα αὐτά μερικοί συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Ἀνδροτίων, ἔγραψαν ὅτι οἱ φτωχοί ἔμειναν εὐχαριστημένοι, ἐπειδή ἀνακουφίστηκαν ὅχι ἀπό τήν ὀλοκληρωτική διαγραφή τῶν χρεῶν, ἀλλά ἀπό τήν ἐλάττωση τῶν τόκων καί ὀνόμασαν σεισάχθεια καί τό εὐεργέτημα αὐτό, καί τήν αὔξηση πού ἔγινε παράλληλα στίς μονάδες βάρους καί στήν τιμή τοῦ νομίσματος. "Έδωσε δηλαδή ὁ Σόλων στή μνά ἀξία ἐκατό δραχμῶν, ἐνώ προηγουμένως είχε ἐθδομήντα τρεῖς. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκεῖνοι πού ξεπλήρωναν τά χρέη τους, ἔδιναν πίσω τό ἴδιο ποσό ἀριθμητικά, μικρότερο ὅμως σέ ἀξία, καί ἔτσι είχαν μεγάλη ὀφέλεια χωρίς νά ζημιώνονται ἀπό το πέταιραν πίσω τά χρήματά τους. 3

Μη φούστηθηκε από το Νοτιούστο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

- 5 Οι πιό πολλοί ὅμως συγγραφεῖς λένε ὅτι ἡ σιεσάχθεια ἡταν ἡ διαγραφή ὅλων τῶν χρεῶν καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα συμφωνοῦν πιό πολύ μὲ τῇ μαρτυρίᾳ αὐτῆς. Ὑπερηφανεύεται δηλαδὴ σ' αὐτά ὅτι ἀπό τῇ γῇ πού ἡταν ὑποθηκευμένη,

*πάνωθέ της πέτρες σήκωσε πολλές
τῶν χρεῶν σημάδια. Σκλάβα πρῶτα αὐτῇ τανε
καὶ τώρα λεύτερη εἶναι*

καὶ ἀπό τοὺς πολίτες, ὅσοι εἶχαν γίνει φυγόδικοι, ἐπειδὴ χρωστοῦσαν, ἄλλους ἔαναφερε ἀπό τὰ ξένα, ὅπου

*γυρνώντας δῶ κι ἐκεῖ
τὴν ἀττικὴ τῇ γλώσσα εἰχαν ἔεχάσει πιά
κι ἄλλους πού ἀπ' τῆς σκλαβιᾶς ὑποφέραν τὴν ντροπή
ἔδω στόν τόπο,*

- 7 τοὺς ἔδωσε ἐλευθερία. Τοῦ συνέβη ὅμως, λένε, καὶ κάτι πάρα πολύ ὁδυνηρό ἀπό τὴν πράξη του ἐκείνη. Καθὼς ἔσκινησε νά ἔειγράψει τὰ χρέη καὶ ζητοῦσε νά βρεῖ τὰ κατάλληλα ἐπιχειρήματα καὶ τῇ σωστῇ ἀρχῇ, ἔκαμε γνωστό στοὺς πιό ἔμπιστους καὶ στενούς φίλους του, στόν ὅμιλο δηλαδὴ τοῦ Κόνωνα, τοῦ Κλεινία καὶ τοῦ Ἰππονίκου, ὅτι δέν πρόκειται νά θίξει τῇ γῇ.
- 8 σκοπεύει ὅμως νά καταργήσει τὰ χρέη. Αύτοί, προτοῦ ἔξαγγελθεῖ τό μέτρο, ἔτρεξαν καὶ δανείστηκαν πολλά χρήματα ἀπό τοὺς πλουσίους καὶ ὑγόρασαν μεγάλες ἐκτάσεις. Ἐπειτα, δταν δημοσιεύτηκε ὁ νόμος, ἐκεῖνοι ἔξακολούθησαν νά καρπώνονται τὰ κτήματα, ἐνῶ δέν ἔδωσαν πίσω τὰ χρήματα στοὺς δανειστές τους καὶ ἔγιναν αἰτία νά δεχετεῖ ὁ Σόλων πολλές κατηγορίες καὶ συκοφαντίες, σάν νά μήν ἡταν καὶ ὁ ἴδιος ἔνας ἀπό αὐτοὺς πού ἀδικήθηκαν, ἄλλα ἀπό αὐτοὺς πού ἀδίκησαν. Ἡ κατηγορία ὅμως αὐτῇ ἔξανεμίστηκε ἀμέσως ἀπό τὴν ὑπόθεση τῶν πέντε ταλάντων. Βρέθηκε δηλαδὴ νά ἔχει δανείσει καὶ ὁ ἴδιος πέντε τάλαντα, τὰ ὅποια πρῶτος, κατά τό νόμο, τὰ χάρισε. Ἄλλοι μάλιστα, ὅπως ὁ Πολύζηλος ὁ Ρόδιος, λένε πώς τὰ τάλαντα ἡταν δεκαπέντε. Οἱ φίλοι του πάντως δνομάστηκαν ἀπό τότε «χρεοκοπίδες».

Δέν ίκανοποίησε ώστόσο δύο λόγων κανέναν, ἀλλά δυσαρέστησε και τούς πλουσίους μέ τή διαγραφή τῶν χρεῶν και πιό πολὺ ἀκόμα τούς φτωχούς, ἐπειδή δέν ξαναμοίρασε τή γῆ, ὅπως είχαν ἐλπίσει, οὔτε ἔφερε τήν ἀπόλυτην ισότητα στίς περιουσίες, ὅπως είχε κάνει δύο λιγούργος. Ἐκεῖνος δύος ήταν ἐνδέκατος ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλῆ, ηταν βασιλιάς πολλά χρόνια στή Λακεδαιμονία και είχε μεγάλο κύρος, φίλους και δύναμη, πού τόν θοηθούσε νά πραγματοποιήσει τά σωστά σχέδια του γιά τό πολίτευμα. Και χρησιμοποιώντας πιό πολύ τή βία παρα τήν πειθώ —σέ σημεῖο μάλιστα νά τοῦ βγάλουν τό μάτι— κατόρθωσε τό πιό σπουδαῖο γιά τή σωτηρία και τήν δύμονια μιᾶς πόλης, νά μήν ὑπάρχουν δηλαδή πλούσιοι και φτωχοί πολίτες. Τέτοιο πράγμα δύο λόγων δέν μπόρεσε νά πετύχει, γιατί ήταν ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ και δέν είχε μεγάλη περιουσία. Και πάλι δύος δέν ἔκαμε λιγότερα ἀπό τή δύναμη πού διέθετε, ἔχοντας στήριγμα μόνο τήν κρίση του και τήν ἐμπιστοσύνη τῶν πολιτῶν. "Οτι δυσαρέστησε τούς πολλούς πού είχαν ἐλπίσει ἄλλα, τό λέει και δύος:

'Ανόητα τότε συλλογίστηκαν και τώρα χολιασμένοι
λοξά μέ βλέπουν ὅλοι σάν ἔχθρο.

Λέει δύος και δύτι ἄν ἄλλος στή θέση του ἔπαιρνε τήν ἴδια δύναμη,

νά συγκρατήσει δέ θά μπόρει τό λαό
και δέ θά σταματούσε, ὥσπου, ταράζοντας
τό γάλα, θά βγαζε ὅλο τό καιμάκι του.

Γρήγορα δύος οί πολίτες ἀναγνωρίζοντας τό συμφέρον τους και ἀφήνοντας κατά μέρος τά παράπονα ἔκαμαν μιά θυσία ὅλοι μαζί πού τήν δύναμασαν θυσία τῆς Σεισάχθειας. Ἐπειτα ὅρισαν τό Σόλωνα ἀναμορφωτή και νομοθέτη τοῦ κράτους μέ ἀπεριόριστη δικαιοδοσία γιά ὅλα: ἀρχές, ἐκκλησίες, δικαστήρια, βουλές και μέ τό δικαιώμα νά δρίσει αὐτός τί περιουσία ἔπρεπε κανείς νά ἔχει γιά τά ἀξιώματα αὐτά, νά δρίσει και τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τους, τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τους, και ἀκόμα νά καταργήσει ἡ νά διατηρήσει δύτι νόμιζε ἀπό τούς θεσμούς πού δύος περιέχουν και ἵσχυαν.

1 ΚΕΦ. 16
Ἀρχικὴ δυσαρέστησε τῶν Ἀθηναίων ἀπό τά μέτρα τοῦ Σόλωνα. Σύγκριση μέ τή νομοθεσία τοῦ λιγούργου.

2

3

5

ΚΕΦ. 17 1
Κατάργηση τῶν νόμουν τοῦ Δράκοντα. 2

Πρῶτα-πρῶτα λοιπόν ὁ Σόλων κατάργησε τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντα —ἐκτός ἀπό τούς σχετικούς μὲ τὴν ἀνθρωποκτονία— ἐπειδὴ ἡταν αὐστηροί καὶ πρόβλεπαν βαριές ποινές. Ὑπῆρχε μιά ποινή σχεδόν γιά δλους τοὺς ἐνόχους, διθάνατος, ώστε καὶ ὅσοι καταδικάζονταν γιά δκνηρία νά θανατώνονται, καὶ αὐτοὶ πού ἔκλεψαν λαχανικά ἢ φροῦτα νά τιμωροῦνται τὸ ἴδιο ὅπως οἱ ιερόσυλοι καὶ οἱ δολοφόνοι. Γι’ αὐτὸ ἔμεινε ἀργότερα περιφημη ἢ φράση τοῦ Δημάδη, πού εἶπε ὅτι ὁ Δράκων ἔγραψε τοὺς νόμους του μέ αἴμα καὶ ὅχι μέ μελάνι. Ὁ ἴδιος ὁ Δράκων, ὅπως λένε, ὅταν ρωτήθηκε, γιατί θέσπισε τὴν ποινή τοῦ θανάτου γιά τὰ πιό πολλά ἀδικήματα, ἀποκριθῆκε ὅτι στά μικρά νόμιζε πώς ἄξιζε αὐτή ἡ τιμωρία, ἐνῶ γιά τὰ μεγάλα δέν ἔμενε μεγαλύτερη.

ΚΕΦ. 18 1
Χωρισμός τῶν πολιτῶν σε τάξεις. Μέτρα προστασίας τοῦ λαοῦ.

Ἐπειτα ὁ Σόλων θέλοντας νά ἀφῆσει στούς πλουσίους ὅλα τὰ ἀξιώματα πού είχαν, ἀλλά στά ὑπόλοιπα νά πάρει μέρος καὶ δικαίωμα πού ὡς τότε ἡταν ἀμέτοχος, διαχώρισε τοὺς πολίτες μέ βάση τά εἰσοδήματά τους. Ἐτσι ὅσους είχαν ἐτήσιο εἰσόδημα, σέ ξηρά καὶ ὑγρά προιόντα μαζί, πεντακόσια μέτρα τοὺς τοποθέτησε στήν πρώτη κατηγορία καὶ τούς δνόμασε πεντακοσιομέδιμνους. Στή δεύτερη κατηγορία ἔθαλε αὐτούς πού είχαν τή δυνατότητα νά συντηροῦν ἄλογο ἢ είχαν εἰσόδημα τριακόσια μέτρα αὐτούς τούς δνόμαζαν ἵππεῖς. Ζευγίτες δνομάστηκαν ὅσοι ἀνήκαν στήν τρίτη κατηγορία καὶ ἡταν αὐτοί πού είχαν εἰσόδημα διακόσια μέτρα καὶ ἀπό τά δύο εἰδη προιόντων. “Ολοι οἱ ὑπόλοιποι πολίτες δνομάστηκαν θῆτες: σ’ αὐτούς δέν ἔδωσε κανένα ἀξιώμα, ἀλλά ἔπαιρναν μέρος στή διοίκηση τῆς πολιτείας μέ τό νά συμμετέχουν στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ στά δικαστήρια. 2
 Στήν ἀρχή τό δικαίωμα αὐτό φάνηκε πώς δέν ἡταν τίποτε, ἀργότερα ὅμως ἀποδείχτηκε ὅτι είχε πολὺ μεγάλη σπουδαιότητα, ἀφοῦ οἱ πιό πολλές διαφορές κατέληγαν στούς δικαστές. Ἀλλά καὶ γιά τίς διαφορές ἐκεῖνες πού δρισε νά τίς κρίνουν οἱ ἀρχοντες ἔδωσε τή δυνατότητα νά κάνουν ἔφεση στό δικαστήριο, ὅσοι ήθελαν. Λένε ἀκόμη, ὅτι μέ τό νά γράψει τούς νόμους του μέ ἀσφεια καὶ μέ τρόπο πού νά ἐπιδέχονται πολλές ἀμφισβήτησεις, ἔδωσε πιό πολλή δύναμη στά δικαστήρια. Μή μπορώντας δηλα-

δή οἱ πολίτες νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ τή βοήθεια τοῦ νόμου, συνέβαινε νά ἔχουν ἀδιάκοπα ἀνάγκη ἀπό δικαστές, νά προσφεύγουν σ' αὐτοὺς γιά κάθε ἀμφισβητούμενο ζήτημα καὶ νά γίνουν κατά κάποιο τρόπο οἱ δικαστές κύριοι τοῦ νόμου. Ἐπαινεῖται μάλιστα ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του γιά τά μέτρα πού πῆρε μέ τοὺς στίχους:

"Οσο χρειάζεται ἔδωκα δικαίωμα στούς πολίτες
καὶ δέν ἀφαίρεσα τιμές ἢ ἐμοίρασα ἄλλες σ' ἄλλους·
καὶ σ' δοσους ἡταν δυνατοί καὶ θαυμαστοί στά πλούτη
τούς εἰπα χρήματ' ἄνομα ποτές τους νά μήν ἔχουν·
καὶ μπῆκα ἀνάμεσα στούς δυό δίκαιος κριτής κι ἀσπίδα,
κι ἄδικη νίκη ἐγώ ποτέ δέν ἀφήσα νά γίνει.

Πιστεύοντας ἀκόμα ὅτι ἔπρεπε νά προστατέψει πιό πολύ τὸν ἀδύναμο λαό, ἔδωσε τὸ δικαίωμα σέ κάθε πολίτη νά καταφύγει στά δικαστήρια γιά νά ὑπερισπίσει τὸν ἀδικημένο. "Ἄν δηλαδή κάποιος τύχαινε νά χτυπηθεῖ ἢ νά ὑποστεῖ βία ἢ δοπιαδήποτε ζημιά, ἐπιτρεπόταν, δοπιοσδήποτε πολίτης μποροῦσε καὶ ἥθελε, νά καταγγείλει καὶ νά φέρει στά δικαστήρια τό δράστη. Μέ τὸν τρόπο αὐτό σωστά ὁ νομοθέτης συνήθιζε τούς πολίτες νά συνανθάνονται σάν μέλη τοῦ ἴδιου σώματος καὶ νά συμπάσχουν. Ἀναφέρουν μάλιστα καὶ κάποια λόγια του πού συμφωνοῦν μέ αὐτόν τό νόμο. Κάποτε δηλαδή πού τὸν ρώτησαν ποιά είναι ἡ πόλη μέ τήν καλύτερη διοίκηση, ἀπάντησε: «Ἐκείνη στήν δοπιά οἱ πολίτες πού δέν ἔχουν ἀδικηθεῖ οἱ ἴδιοι καταγγέλλουν καὶ τιμωροῦν τούς ἐνόχους τῆς ἀδικίας μέ τόσο ζῆλο, ὅσο καὶ οἱ ἀδικημένοι.»

"Ο Σόλων συγκρότησε καὶ τή *Bouλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου* πού τήν ἀποτελοῦσαν δσοι είχαν προηγουμένως γίνει ἔνα ἔτος ἄρχοντες γιά αὐτό ἡταν καὶ ὁ ἴδιος μέλος της, ἀφοῦ είχε διατελέσει ἄρχοντας. Ἐπειδή ἐξάλλου ἔθλεπε τό λαό νά τό παίρνει ἐπάνω του καὶ νά ἀποθραύνεται μέ τή διαγραφή τῶν χρεῶν, ἵδρυσε καὶ μιά δεύτερη *Bouλὴ* μέ ἑκατό ἀντρες ἀπό καθεμιά ἀπό τίς τέσσερις φυλές πού είχε ἡ πόλη. Αὐτούς τούς ἔθαλε νά ἔξετάζουν κάθε θέμα πρίν ἀπό τό λαό καὶ νά μήν ἀφήνουν καμιά

5

6

7

1 ΚΕΦ. 19

'Η Bouλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου.

2 ούπόθεση νά πηγαίνει στήν ἐκκλησία του δήμου, χωρίς νά τήν
έχουν κρίνει ἀπό πρίν. Τή βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου τήν ὅρισε
ἐπιτηρητή σέ ὅλα καὶ φύλακα τῶν νόμων, πιστεύοντας πώς ἡ
πόλη μέ τίς δυό βουλές, σάν πλοιο πού ἔχει ρίξει δυό ἄγκυρες,
θά κλυδωνιζόταν λιγότερο καὶ ὁ λαός θά ἔμενε πιό ἥρεμος.

Περίληψη παρ. 3-5

*Oἱ περισσότεροι συγγραφεῖς λένε πώς ἡ Βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου
ἰδρύθηκε ἀπό τό Σόλωνα μέ τόν τρόπο πού εἰπόθηκε παραπάνω.
Ἐχουμε ὅμως καὶ μαρτυρία ὅτι ὑπῆρχε καὶ πρίν ἀπό τό Σόλωνα καὶ
τή νομοθεσία του. Ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νά ἔξετάσει καὶ νά κρίνει
καὶ ὁ ἴδιος τό θέμα.*

ΚΕΦ. 20 1

*Ο νόμος γιὰ ὁ-
σους ἰμαναν ἀ-
διάφοροι γιὰ τά
πολιτικά ζητη-
ματα.*

Ἄπο τούς ἄλλους νόμους τοῦ Σόλωνα ἰδιαίτερα χαρακτηρι-
στικός καὶ παράξενος είναι ἐκεῖνος πού δρίζει ὅτι χάνει τά πο-
λιτικά του δικαιώματα ὅποιος μένει οὐδέτερος σέ περίπτωση
πού θά ξεσποῦσε ἐμφύλια διαμάχη στήν πόλη. Ἡθελε, ὅπως
φαίνεται, ὁ Σόλων κανένας πολίτης νά μή μένει ἀδιάφορος καὶ
ἀσυγκίνητος γιά τά δημόσια ζητήματα κοιτάζοντας μόνο πῶς νά
ἔξασφαλίσει τά δικά του συμφέροντα, οὔτε νά καυχιέται πώς
δέν πονᾶ κι αὐτός καὶ δέν πάσχει μέ τά δεινά τῆς πατρίδας
του. Ἄντιθετα, ἐπρεπε ὁ πολίτης ἀπό τήν ἀρχή νά παιρνει θέση
πλαϊ σ' αὐτούς πού ἐνεργοῦν πιό σωστά καὶ πιό δίκαια καὶ νά
κινδυνεύει μαζί τους καὶ νά τούς βοηθᾶ, ἀντί νά περιμένει ἀκίν-
δυνα νά δεῖ ποιός θά νικήσει.

Περίληψη κεφ. 20, 2-8, κεφ. 21-24

*Ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνα μέ ἄλλες λεπτομερειακές διατάξεις τῆς
ρύθμιζε καὶ θέματα σχετικά μέ τή ζωή καὶ μέ τό γάμο τῶν γυναι-
κῶν, καταργοῦσε τήν προίκα καὶ ἐπαιρνε διάφορα μέτρα, ὥστε οἱ
γάμοι τῶν πολιτῶν νά είναι ταιριαστοί. Ἄλλες διατάξεις ἀπαγόρευαν
νά κακολογεῖ κανείς τους πεθαμένους, γιατί ἡταν ἵεροί, ἄλλα καὶ γιά
νά μή διαιωνίζονται οἱ ἔχθρες. Προβλέπονταν ἀκόμα καὶ μικρές ποι-
νές γιά τούς πολίτες πού ἔδειχναν ὑβριστική ἡ προσβλητική συμπερι-
φορά πρός τούς ἄλλους, ἴδιως σέ δρισμένους δημόσιους χώρους.*

Ἐπιτυχημένος ἦταν καὶ ὁ νόμος τοῦ Σόλωνα γιά τίς διαθῆκες, ὁ ὅποιος ἄφηνε, μέδρισμένους ὅρους, ἐλευθερία στὸν πολίτη νά διαθέσει τὴν περιουσία του ὥπως ἥθελε. Ἀκόμα καὶ γιά τὰ ταξίδια τῶν γυναικῶν καὶ γιά τίς πένθιμες ἡ ἔօρταστικές ἐκδηλώσεις τους ἔκανε νόμο πού νά ἐμποδίζει τίς κάθε λογῆς ὑπερβολές.

Ο Σόλων, ἐπειδή ἔβλεπε τὸ ἄγονο ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς, ἔστρεψε τοὺς Ἀθηναίους στά διάφορα τεχνικά ἐπαγγέλματα καὶ παράλληλα θέσπισε ποινές γιά ἐκείνους πού ἔμεναν ἀεργοί. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι μέ νόμο τοῦ Σόλωνα ὁ γιός δὲν είχε ὑποχρέωση νά συντηρεῖ τὸν πατέρα του, ἀν ἐκεῖνος δέν τὸν ἔμαθε καμιά τέχνη. Ὑπῆρχαν ἀκόμη διατάξεις σχετικές μέ τὴν ὕδρευση, τὴν ἄρδευση τῶν ἀγρῶν καὶ τίς ἀποστάσεις ἀνάμεσα στίς φυτείες. Ἀπό τὰ προιόντα τῆς Ἀττικῆς ἐπιτρεπόταν νά γίνεται ἔξαγωγή μόνο στό λάδι.

Δικαίωμα νά πολιτογραφθοῦν Ἀθηναῖοι είχαν μόνο ἐκεῖνοι οἱ ξένοι πού είχαν ἔξοριστει ἵσσοβια ἀπό τὴν πατρίδα τους καὶ ἐκεῖνοι πού ἔρχονταν νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στὴν Ἀθήνα, γιά νά ἀσκήσουν ἔνα ἐπάγγελμα. Ἡταν δηλαδή δεκτοί μόνο ὅσοι είχαν προϋποθέσεις νά γίνουν ἀφοσιωμένοι καὶ κοινωνικά χρήσιμοι πολίτες.

Γενικά ὁ Σόλων «προσάρμοζε μᾶλλον τοὺς νόμους στά πράγματα, παρά τὰ πράγματα στοὺς νόμους» (κεφ. 22,3).

ΟΙ «ΑΞΟΝΕΣ». ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 25-26)

Σέ δὲνους τοὺς νόμους του δ Σόλων ἔδωσε ἰσχύ γιά ἐκατό χρόνια. Γράφτηκαν ἐπάνω σέ ἔχουνους πίνακες, περιστρεφόμενους μέσα σέ πλαίσια, πού κάτι λιγοστά λειψανά τους σώζονταν ἀκόμα στίς μέρες μας στό Πρυτανεῖο, καὶ ὀνομάστηκαν, ὥπως λέει δ Ἀριστοτέλης, «κύρβεις». Γι' αὐτές λέει κάπου καὶ δ κωμῳδιογράφος Κρατίνος:

Στοῦ Σόλωνα καὶ Δράκοντα τ' ὄνομα παίρνουμε δρόκο πού τώρα μέ τίς κύρβεις τους κριθάρι καθουρδίζουν.

Ωστόσο μερικοί συγγραφεῖς ἴσχυριζονται ὅτι «κύρβεις» ὀνομάστηκαν εἰδικά οἱ πίνακες πού περιείχαν τίς διατάξεις τίς σχε-
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

- 1 ΚΕΦ. 25
Τι ἦταν οι «ἄ-
ξονες». Τροπο-
ποίηση στό ἡ-
μερολόγιο. Ό
2 Σόλων φεύγει
ἀπό τὴν Ἀθήνα.

- τικές μέ τίς θρησκευτικές τελετές καὶ τίς θυσίες, ἐνῷ οἱ ἄλλοι
 3 δονομάστηκαν «ἄξονες». Κοινό λοιπόν ἔδινε ὅρκο ἡ θουλή ὅτι θύ
 τηρήσει σταθερά τούς νόμους τοῦ Σόλωνα καὶ καθένας χωριστά
 ἀπό τούς θεσμοθέτες στήν ἀγορά κοντά στήν «πέτρα», ὑποσχό-
 ταν ὅτι ἂν παραβεῖ κανένα ἀπό τούς νόμους του, θά, ἀφιερώσει
 στούς Δελφούς ἄγαλμα χρυσό ἵσο μὲ τὸ ἀνάστημά του.
- 4 Ο Σόλων ἐπίσης ἔχοντας παρατηρήσει ὅτι οἱ μῆνες δέν ἦταν
 κανονικοί καὶ ὅτι ἡ κίνηση τῆς σελήνης δέν ἦταν καθόλου σέ
 ἀρμονία οὕτε μέ τὴ δύση τοῦ ἥλιου, οὕτε μέ τὴν ἀνατολή του,
 ἀλλά πολλές φορές τόν ἔφτανε καὶ τόν προσπερνοῦσε τὴν ἴδια
 μέρα, ὅρισε νά δονομάζεται ἡ μέρα αὐτή «παλαιά καὶ νέα σελήνη». Θεωροῦσε ὅτι τό τμῆμα τῆς ήμέρας πρίν ἀπό τὴ συνάντηση αὐτή
 ἀνήκε στό μηνα πού τέλειωνε καὶ τό ὑπόλοιπο σ' ἐκείνον πού
 ἄρχιζε. Ἡταν, ὅπως φαίνεται, ὁ πρῶτος πού κατάλαβε σωστά τό
 στίχο τοῦ Ὁμήρου:

τοῦτος ὁ μῆνας ἄμα θγεῖ, κι ἄμα πατήσει ὁ ἄλλος

- 5 καὶ δύνομασε τήν ἐπόμενη μέρα «νουμηνία» (νέα σελήνη). Τήν
 ἀριθμηση ἐξάλλου τῶν ήμερῶν ἀπό τήν εἰκοστή ὡς τήν τριακο-
 στή τοῦ μηνός δέν τήν ἔκανε προσθέτοντας, ἀλλά μετρώντας
 ἀντίστροφα καὶ ἀφαιρώντας, ὅπως ἔβλεπε νά λιγοστεύει καὶ τό
 φῶς τῆς σελήνης.
- 6 "Οταν οἱ νόμοι ἀνακοινώθηκαν, ἄρχισαν διάφοροι νά πηγαί-
 νουν καθημερινά στό Σόλωνα καὶ τόν ἐπαινοῦσαν ἡ τόν κατη-
 γοροῦσαν ἡ τόν συμβούλευαν νά προσθέσει ἡ ν' ἀφαιρέσει κάτι.
 Πάρα πολλοί ἦταν καὶ αὐτοί πού ζητοῦσαν νά μαθουν καὶ ρω-
 τοῦσαν μέ ἐπιμονή καὶ τόν παρακαλοῦσαν νά τούς ἔξηγήσει καὶ
 νά τούς ξεκαθαρίσει τί ἦταν τό καθετί στούς νόμους του καὶ
 γιατί ἦταν βαλμένο ἔτσι. Αὐτός τότε βλέποντας ὅτι ἂν δέν ἔκα-
 νει αὐτό πού τοῦ ἔλεγαν, θά ἦταν ἀνάρμοστο καὶ ὅτι ἂν τό ἔκανε
 θά προκαλοῦσε ἐχθρότητες, καὶ θέλοντας νά γλιτώσει τελειωτι-
 κά ἀπό τίς δυσκολίες αὐτές καὶ νά ἀποφύγει τίς δυσαρέσκειες
 καὶ τίς κατηγορίες τῶν πολιτῶν (γιατί «στά μεγάλα ἔργα, δύσ-
 κολο ν' ἀρέσεις σ' δλους», ὅπως είπε ὁ ἴδιος) θρήκε πρόσχημα
 τά θαλασσινά ἐμπορικά ταξίδια, καὶ ἀφοῦ ζήτησε ἀπό τούς
 Ἀθηναίους νά λείψει ἀπό τήν πατρίδα του γιά δέκα χρόνια,

ἔφυγε. Ἔλπιζε ὅτι στό διάστημα αὐτό ὁ κόσμος θά συνήθιζε τούς νόμους του.

Στήν ἀρχή πῆγε στήν Αἴγυπτο καὶ ἔμεινε, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος,

Πλάι στό γιαλό τοῦ Κάνωβου, πού χύνεται κι ὁ Νεῖλος.

Πέρασε λίγο καιρό φιλοσοφώντας μὲ τοὺς γύρω ἀπό τὸν Ψευνωπη τὸν Ἡλιοπολίτη καὶ τὸν Σώγχη τὸν Σαΐτη, πού ἦταν ἀπό τοὺς πιό σοφούς ἱερεῖς. Ἀπό αὐτούς ἀκουσε, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, καὶ τῇ διήγησῃ γιά τὴν Ἀτλαντίδα, πού ἐπιχείρησε νά τὴν κάμει γνωστή μέ ποιημά του στοὺς Ἐλλήνες. Ἐπειτα ταξίδεψε στήν Κύπρο, ὅπου τὸν δέχτηκε πολὺ θερμά ὁ Φιλόκυπρος, κάποιος ἀπό τοὺς βασιλιάδες τοῦ τόπου, πού κυθερνοῦσε μιά μικρὴ πόλη, τὴν ὁποία είληε χτίσει ὁ Δημοφώντας, γιός τοῦ Θησέα· βρισκόταν κοντά στὸν Κλάριο ποταμό, σέ ὄχυρη τοποθεσίᾳ, ἀλλά κατά τὰ ἄλλα ἦταν τόπος στενόχωρος καὶ φωτιχός. Ὁ Σόλων ἐπεισε τὸ Φιλόκυπρο, μιά καὶ πιό κάτω ἀπλωνόταν ἔνας ώραιος κάμπος, νά μεταφέρει τὴν πόλη του καὶ νά τῇ χτίσει πιό εὐχάριστη καὶ πιό μεγάλη. Καὶ ὅσο διάστημα βρισκόταν ἐκεὶ, φρόντισε γιά τὴν ἵδρυση τῆς πόλης καὶ τὴν ὀργάνωσε γιά νά ζει κανείς ἄνετα καὶ ἀσφαλισμένα, ἔτσι πού καὶ ἄλλοι ἥρθαν νά κατοικήσουν στήν πόλη τοῦ Φιλόκυπρου καὶ οἱ ἄλλοι βασιλιάδες ζήλεψαν. Γι' αὐτό καὶ ὁ βασιλιάς, γιά νά τιμήσει τό Σόλωνα, ὀνόμασε τὴν πόλη ἀπό τό ὄνομά του Σόλους, ἐνῶ προηγουμένως λεγόταν Αἰπεία. Ὁ ἴδιος ὁ Σόλων μνημονεύει τό χτίσιμο τῆς πόλης σέ μιάν ἀπό τίς ἐλεγεῖες του, πού ἀπευθύνεται στὸν Φιλόκυπρο καὶ λέει:

Τώρα στοὺς Σόλους βασιλιάς χρόνια πολλά νά μείνεις
μέσα στήν πολιτεία αὐτή καὶ σύ καὶ ἡ γενιά σου·
καὶ μένα μακριά ἀπ' αὐτό τ' ὀνομαστό νησί
ἄβλαθο ἡ Κύπρη ἡ ιστέφανη ἃς μέ πάρει
μέ πλοιο γοργό· καὶ δόξα καὶ χάρη ἃς δώσει
στήν πόλη αὐτή, καὶ γυρισμό καλό γιά μένα στήν πατρίδα.

ΚΕΦ. 26
Ταξιδί τοῦ Σόλωνα στήν Αἴγυπτο καὶ τήν Κύπρο.

2

3

4

ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΚΡΟΙΣΟΣ

(Κεφ. 27-28)

ΚΕΦ. 27 1

'Ο Σόλων στό παλάτι τοῦ Κροίσου.

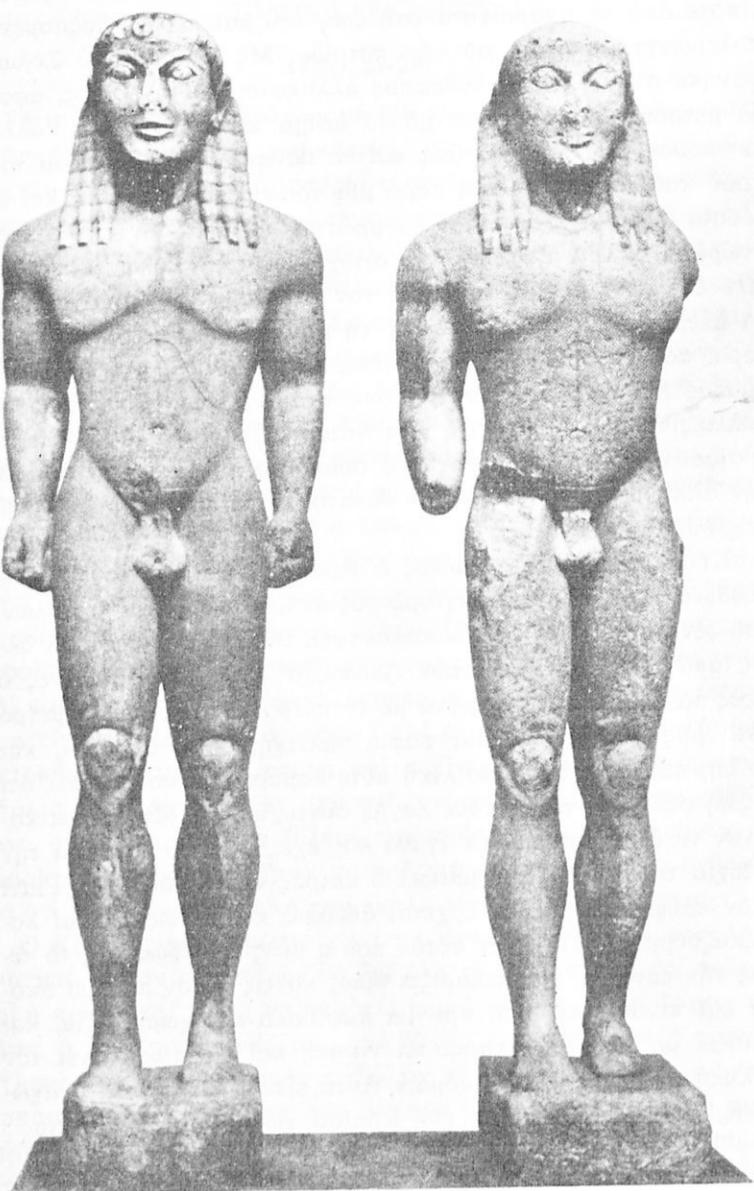
Τή συνάντηση τοῦ Σόλωνα μέ τόν Κροῖσο μερικοί τή θεωροῦν πλαστή ἐλέγχοντας τίς χρονολογίες. "Ομως ἐγώ δέ νομίζω πώς πρέπει νά ἀπορρίψω μία ιστορία τόσῳ ξακουστή, πού τήν θεβαιώνουν τόσες μαρτυρίες, καὶ τό κυριότερο τόσο ταιριαστή μέ τό χαρακτήρα τοῦ Σόλωνα καὶ τόσο ἀντάξια τῆς μεγαλοψυχίας καὶ τῆς σοφίας του, ἐπειδὴ τό θέλουν ἔτσι μερικοί χρονολογικοί, διπάς λέγονται, πίνακες, πού ὡς σήμερα πάμπολλοι τούς διορθώνουν, χωρίς νά μποροῦν σέ κανένα σημεῖο νά συμβιθάσουν τίς ἀντιθέσεις τους. Λένε λοιπόν ὅτι, ὅταν δέ Σόλων πήγε στίς Σάρδεις καλεσμένος ἀπό τόν Κροῖσο, ἔπαθε κάτι παραπλήσιο μέ τόν στεριανό πού κατέβαινε πρώτη φορά στή θάλασσα καὶ πού θλέποντας τόν ἔνα ποταμό μετά τόν ἄλλο νόμιζε κάθε φορά πώς ήταν ἡ θάλασσα. "Ἔτσι καὶ δέ Σόλων, καθώς διέσχιζε τήν αὐλή τοῦ παλατιοῦ καὶ ἔβλεπε πολλούς ἀπό τούς αὐλικούς στολισμένους μέ πολυτέλεια νά βαδίζουν ύπερηφανα ἀνάμεσα σέ πλήθος ἀκολούθους καὶ δορυφόρους, ἔπαιρνε τόν καθένα τους γιά τόν Κροῖσο. "Ωσπου τόν ἔφεραν μπροστά σ' ἐκεῖνον, δέ διποῖς, γιά νά παρουσιάζει θέαμα μεγαλόπρεπο καὶ φανταχτερό, φοροῦσε δέ τι είχε πιό ἔξαιρετικό, σπάνιο καὶ ἀξιοζήλευτο ἀπό πολύτιμα πετράδια, πολύχρωμα ροῦχα καὶ περίτεχνα χρυσά κοσμήματα.

4 Μόλις δέ Σόλων στάθηκε μπροστά του, οὔτε ξαφνιάστηκε καθόλου, οὔτε είπε γιά οσα ἔβλεπε τίποτε ἀπό αὐτά πού περίμενε δέ Κροῖσος καὶ μάλιστα ήταν φανερό γιά κάθε μυαλωμένο ἄνθρωπο δέ τι περιφρονοῦσε αὐτή τήν ἀκαλαισθησία καὶ τή φτήνια.

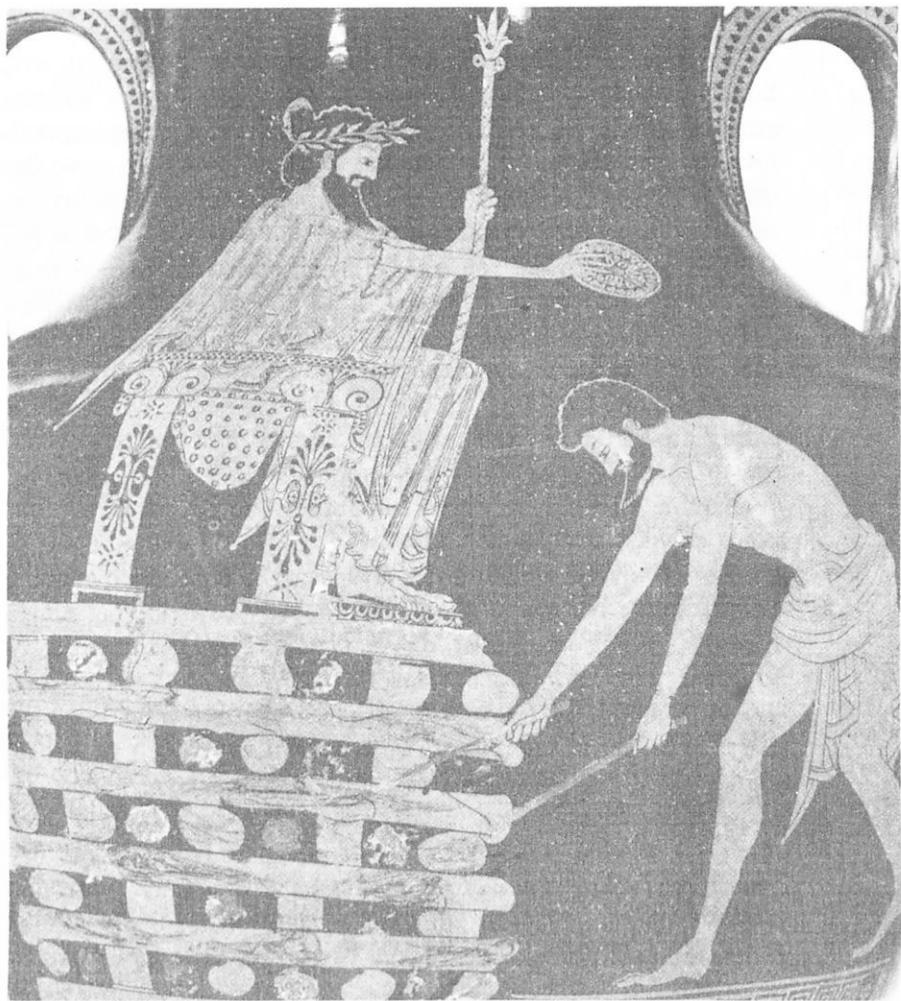
5 Ο Κροῖσος τότε πρόσταξε νά τοῦ ἀνοίξουν τά θησαυροφυλάκια καὶ νά τόν δδηγήσουν νά δεῖ δλα τά ἄλλα σκεύη καὶ πολυτελή πράγματα, χωρίς νά ύπάρχει καμιά ἀνάγκη, γιατί ἔφτανε δέ ίδιος δέ Κροῖσος μόνος του, γιά νά δείξει ποιός είναι δέ χαρακτήρας του. "Οταν λοιπόν δέ Σόλων τά είδε δλα καὶ ξαναῆρθε μπροστά του, δέ Κροῖσος τόν ρώτησε ἄν γνωρίζει ἄνθρωπο πιό εύτυχισμένο ἀπό αὐτόν. Ο Σόλων ἀπάντησε δέ τι ξέρει τόν συμπολίτη του Τέλλο. Καὶ διηγήθηκε δέ τι δέ Τέλλος στάθηκε καλός

άνθρωπος, ὅτι ἄφησε παιδιά μέ καλό ὄνομα καὶ δέν τοῦ ἔλειψε τίποτε ἀπό τὰ ἀπαραίτητα στή ζωή του καὶ πέθανε δοξασμένα πολεμώντας γενναῖα γιά τὴν πατρίδα. Μέ δὲ αὐτά ὁ Σόλων φάνηκε στὸν Κροῖσο ἄνθρωπος ἀλλόκοτος καὶ ἀγροῦκος, ἀφοῦ δὲ μετροῦσε τὴν εὐτυχία μέ τὸ ἀσῆμι καὶ τὸ χρυσάφι, ἀλλά ἐκτιμοῦσε πιό πολὺ τὴ ζωή καὶ τὸ θάνατο ἐνός ἄνθρωπου τοῦ λαοῦ καὶ ἄσημου πολίτη παρά μιά τόσο μεγάλη δύναμη καὶ ἔ-
ξουσία. Παρ' δὲ αὐτά τὸν ξαναρώθησε ἀν μετά τὸν Τέλλο ἔχει
γνωρίσει ἄλλον ἄνθρωπο πιό εὐτυχισμένον. Ὁ Σόλων καὶ πάλι
εἰπε ὅτι ξέρει τὸν Κλέοβη καὶ τὸν Βίτωνα, πού ἦταν ἀγαπημέ-
να ἀδέρφια καὶ πού ἀγαποῦσαν τὴ μητέρα τους τόσο, ὥστε μιά
μέρα, πού τὰ βόδια είχαν ἀργήσει, μῆκαν αὐτοὶ στὸ ζυγό τῆς
ἄμαξας καὶ ἔφεραν τὴ μητέρα τους στὸ ίερό τῆς Ἡρας, ἐνῶ οἱ
πολίτες τὴ μακάριζαν κι ἡ ἴδια ἦταν γεμάτη χαρά· ἀφοῦ ἔπειτα
θυσίασαν καὶ πήραν μέρος στὸ συμπόσιο, δέν ξανασηκώθηκαν
τὴν ἄλλη μέρα, ἀλλά βρῆκαν θάνατο χωρίς πόνο καὶ λύπες, ὥ-
στερα ἀπό τόση δόξα.

«Κι ἐμᾶς», εἰπε δργισμένος ὁ Κροῖσος, «δέ μας λογαριάζεις
πουθενά μέσα στούς εὐτυχισμένους ἀνθρώπους;» Καὶ ὁ Σόλων,
πού δέν ἥθελε οὔτε νά τὸν κολακέψει, οὔτε νά τὸν ἐρεθίσει ἄλ-
λο, ἀπάντησε: «Βασιλιά τῶν Λυδῶν, σ' ἐμᾶς τούς Ἐλληνες ὁ
Θεός τά ἔδωσε δὲλα σύμφωνα μέ τὸ μέτρο καὶ μαζί μέ τὸ μέτρο
αὐτὸ μᾶς χάρισε καὶ μιά σοφία ταπεινή, ὅπως φαίνεται, καὶ
λαϊκή, πού δέν είναι βασιλική οὔτε λαμπρή, μά πού βλέπει ὅτι
ἡ ζωή φέρνει συνεχῶς κάθε λογῆς συντυχίες καὶ δέν ἀφήνει κα-
νέναν νά ξιπάζεται γιά τά ἀγαθά πού ἔχει, οὔτε νά θαυμάζει τὴν
εὐτυχία τοῦ ἄλλου, πού μπορεῖ δὲ καιρός νά τὴν ἀλλάξει. Γιατὶ
στὸν καθένα τὸ μέλλον ἔρχεται ἀβέθαιο καὶ ἄγνωστο. Καὶ λο-
γαριάζουμε εὐτυχισμένον αὐτόν πού ὁ θεός τοῦ ἔδωσε ὡς τὸ τέ-
λος τὴν εὐτυχία. Νά μακαρίζει ὅμως κανείς αὐτόν πού ζεῖ ἀκό-
μα καὶ κινδυνεύει είναι πράγμα ἀμφίβολο καὶ χωρίς ἀξία, καὶ
μοιάζει μέ τὸ νά ἀνακηρύσσει νικητή καὶ νά στεφανώνει τὸν
ἀθλητή πού ἀγωνίζεται ἀκόμα.» Αὐτά εἰπε ὁ Σόλων καὶ ἀναχώ-
ρησε, ἀφοῦ δυσαρέστησε τὸν Κροῖσο χωρίς νά τὸν συνετίσει.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αριστερά : Κλέοβης και Βίτων (Αρχή 6, αιόνα, Μουσεῖο Δελφῶν).

Επάνω : Ο Κροῖσος στήν πυρά. Παράσταση σε ἀμφορέα του 500 π.Χ.
(Μουσεῖο Λούβρου).

ΚΕΦ. 28

- ¹ Ο μυθοποιός Αἴσωπος, πού ἔτυχε τότε νά βρίσκεται στίς Σάρδεις όπου τόν είχε καλέσει δ Κροῖσος γιά νά τόν τιμήσει, στενοχωρέθηκε γιά τό Σόλωνα πού δέν τοῦ ἔγινε καμιά περιποίηση και τοῦ ἔδωσε μιά συμβουλή: «Σόλωνα, τοῦ είπε, τούς βασιλιάδες πρέπει κανείς ή νά τούς πλησιάζει δσο γίνεται λιγότερο, η νά τούς εὐχαριστεῖ δσο μπορεῖ περισσότερο.» Και δ Σόλων: «Όχι, γιά δνομα τοῦ Δία», είπε, «ἡ πρέπει νά τούς πλησιάζει κανείς δσο γίνεται λιγότερο, η νά τούς λέει τό καλύτερο.»
- ² Τότε λοιπόν δ Κροῖσος δέ λογάριασε τό Σόλωνα. Κάποτε δμως πολεμώντας μέ τόν Κύρο νικήθηκε, ἔχασε τό βασιλείο του και αἰχμάλωτος δ ίδιος ἔμελλε νά καει ζωντανός. Μόλις ἐτοιμασαν τή φωτιά και τόν ἀνέβασαν δεμένο, ἐνῶ παρακολουθοῦσαν δλοι οι Πέρσες και ήταν μπροστά και δ Κύρος, ἐκείνος, ὑψώνοντας τή φωνή του ὥστε νά φτάσει δσο μποροῦσε πιό μακριά, φώναξε τρεῖς φορές: «Σόλων!». Ο Κύρος ἀπόρησε και ἔστειλε νά τόν ρωτήσουν ποιός ἄνθρωπος η θεός είναι αὐτός δ Σόλων, πού μόνο αὐτόν φωνάζει μέσα στή δυστυχία του. Και δ Κροῖσος, χωρίς νά κρύψει τίποτε, είπε: «Ο ἄνθρωπος αὐτός ήταν ἔνας ἀπό τούς σοφούς τῶν Ἑλλήνων, πού ἐγώ τόν κάλεσα δχι γιατί ήθελα νά ἀκούσω η νά μάθω κάτι ἀπό αὐτά πού είχα ἀνάγκη, ἀλλά γιά νά τόν κάμω νά δεῖ και φεύγοντας νά μαρτυρήσει στούς ἄνθρωπους γιά τήν εύτυχία μου ἐκείνη, πού νά τή χάσω ήταν, δπως βλέπω, μεγάλο κακό, ἐνῶ νά τήν ἀποκτήσω δέν ήταν κανένα καλό. Ή εύτυχία αὐτή, δσο διαρκοῦσε, δέν ήταν παρά λόγια και φαντασία, ἐνῶ τώρα οι ἀλλαγές της μοῦ ἔφεραν φοβερά παθήματα και ἀληθινά ἀγιάτρευτες συμφορές. Ο ἄνθρωπος ἐκείνος ἀπό δσα ἔθλεπε τότε προβλέποντας τά τωρινά μέ συμβούλευε νά κοιτάζω τό τέλος τῆς ζωῆς μου, νά μήν ύπερηφανεύομαι και νά μή στηρίζομαι σέ ἀβέθαιες ύποθέσεις.» Όταν ἀνάφεραν τά λόγια αὐτά στόν Κύρο, ἐκείνος, πιό γνωστικός ἀπό τόν Κροῖσο, και βλέποντας δτι τά λόγια τοῦ Σόλωνα τά ἐπικύρωνε τό ίδιο τό παράδειγμα, δχι μόνο ἐλευθέρωσε τόν Κροῖσο, ἀλλά και ἔξακολούθησε νά τόν τιμᾶ, δσο ζοῦσε. Και δ Σόλων κέρδισε τή φήμη δτι μέ μιά του γνώμη ἔσωσε τόν ἔνα βασιλιά και δίδαξε τόν ἀλλον.

ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 29-32)

Τόν καιρό πού ἔλειπε ὁ Σόλων, ξανάρχισαν στήν Ἀθήνα οἱ διαμάχες ἀνάμεσυ στίς πολιτικές μεριδες. Ἀρχηγός τῶν Πεδιέων ἦταν ὁ Λυκούργος, τῶν Παράλων ὁ Μεγακλῆς, ὁ γιός του Ἀλκμαίωνα, καὶ τῶν Διακρίων ὁ Πεισίστρατος· μέ αὐτούς ἦταν καὶ τὸ πλῆθος τῶν θητῶν, πού ἦταν οἱ περισσότερο δυσαρεστημένοι μέ τούς πλουσίους. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνα ὥστόσ εἶσακολουθοῦσαν νά ἰσχύουν στήν πόλη, ὅλοι ὅμως περίμεναν μιά ἐπαναστατικὴ ἄλλαγή καὶ ποθοῦσαν νά ἔρθει μιά ἄλλη κατάσταση μέ τήν ἐλπίδα ὅχι νά κερδίσουν τήν ἵστητα μέ τήν ἄλλαγή, ἄλλα νά ὑπερισχύσουν καὶ νά ὑποτάξουν ἐντελῶς τούς ἀντιπάλους τους. Ἐτσι εἶχαν τά πράγματα, ὅταν ὁ Σόλων γύρισε στήν Ἀθήνα, ὅπου τόν σέβονταν καὶ τόν τιμοῦσαν ὅλοι, μά ὁ ἴδιος δέν εἶχε πιά, ἀπό τά γηρατειά, τή δύναμη οὔτε τήν ὅρεξη νά μιλάει στό λαό καὶ νά δρᾶ. Σύναντοῦσε ὅμως ἴδιαίτερα τούς ἀρχηγούς τῶν πολιτικῶν μεριδῶν καὶ προσπαθοῦσε νά θέσει τέρμα στίς ἔχθρες τους καὶ νά τούς συμφιλιώσει. Τή μεγαλύτερη προσοχή φαινόταν νά τοῦ δίνει ὁ Πεισίστρατος. Αὐτός πραγματικά εἶχε στά λόγια του κάτι ἐλκυστικό καὶ εὐχάριστο, ἦταν πρόθυμος νά ὑποστηρίξει τούς φτωχούς καὶ στούς ἔχθρούς του ἔδειχνε συμβιθαστική διάθεση καὶ μετριοπάθεια. Μά καὶ τά χαρίσματα πού δέν τοῦ ἔδωσε ἡ φύση, ἐπειδή ἦξερε νά ὑποκρίνεται, πίστευαν ὅτι τά ἔχει περισσότερο ἀπό ὅσους τά εἶχαν πραγματικά καὶ ἔτσι περνοῦσε γιά ἐπιφυλακτικός, φρόνιμος καὶ προπάντων ἄνθρωπος πού ἀγαποῦσε τήν ἵστητα καὶ πού δυσφοροῦσε μέ αὐτούς πού ἥθελαν ν' ἄλλάξουν τό καθεστώς καὶ εἶχαν ὅρεξη γιά ριζικές καινοτομίες. Μέ αὐτά ἔξαπατοῦσε τό πλῆθος. Ὁ Σόλων γρήγορα κατάλαβε τό χαρακτήρα του καὶ πρώτος διέκρινε τά σχέδιά του. Δέν ἔγινε ὅμως ἔχθρός του, ἄλλα προσπαθοῦσε νά τόν μαλακώσει καὶ νά τόν συμβουλέψει. Καὶ ἔλεγε σ' αὐτόν καὶ σέ ἄλλους ὅτι, ἂν θά μποροῦσε κανείς νά βγάλει ἀπό τήν ψυχή τοῦ Πεισίστρατον τήν ἀγάπη του γιά τά πρωτεῖα καὶ νά γιατρέψει τόν πόθο του γιά τήν τυραννία, δέ θά ὑπῆρχε ἄλ-

1 ΚΕΦ. 29
Γιρισμός τοῦ
Σόλωνα. Ἐμ-
φανίζεται ὁ
Πεισίστρατος.
Σόλων καὶ
Θέσπης.

2

3

4

5

λος κανείς μέ τόση προδιάθεση πρός τό καλό ούτε πιό ἐνάρετος πολίτης.

- 6 Τήν ἐποχή αὐτή δὲ Θέσπης καὶ ἡ ὄμάδα του είχαν ἀρχίσει νά κάνουν ἀλλαγές στήν τραγωδία καὶ τό πράγμα, σάν καινούριο πού ἦταν, τραβοῦσε τό πλῆθος, παρ' ὅλο πού δέν είχαν ἀκόμα φτάσει νά ὀργανώνουν ἀγῶνες ποιητῶν. Ο Σόλων, πού ἀπό τή φύση του ἀγαποῦσε νά ἀκούει καὶ νά μαθαίνει καὶ πιό πολύ στά γηρατειά του είχε κλίση στή σχόλη καὶ στή διασκέδαση καὶ στά συμπόσια, μά τό Δία, καὶ στή μουσική, πήγε νά δεῖ τό Θέσπη, πού ἔπαιξε δὲ ἴδιος τά ἔργα του, ὥπως συνήθιζαν οἱ παλαιοί. Μετά τήν παράσταση τόν φώναξε καὶ τόν ρώτησε ἄν μπροστά σέ τόσον κόσμο δέν ντρέπεται νά λέει τόσο μεγάλα ψέματα. Ο Θέσπης ἀπάντησε δὲ δέν είναι τόσο τρομερό γιά παιχνίδι νά λέει κανείς καὶ νά παριστάνει αὐτά τά πράγματα. Τότε ο Σόλων, χτυπώντας δυνατά τή γῆ μέ τό ραβδί του, εἶπε: «Ἄν ἔπαινοῦμε καὶ τιμᾶμε ἔτσι ἀντό τό παιχνίδι, σύντομα θά τό βροῦμε μέσα στά συμβόλαιά μας.»

ΚΕΦ. 30 1

‘Ο Πεισίστρατος γίνεται τύραννος. Ο Σόλων ἀντιδρᾷ μόνος. (561-560 π.Χ.)

- 2 Κάποια μέρα δὲ Πεισίστρατος, ἀφοῦ πληγώθηκε μόνος του, κατέφθασε στήν ὑγορά ἐπάνω σ' ἕνα ὄμαξι καὶ ξεσήκωνε τό λαό λέγοντας δὲ οἱ ἐχθροί του τοῦ ἔστησαν παγίδα ἔξαιτιας τῆς πολιτικῆς του. Πολλοί τότε ἀγανάκτησαν καὶ ἀρχίσαν νά φωνάζουν, ἐνῷ δὲ Σόλων πλησίασε, στάθηκε πλάι του καὶ τοῦ εἶπε: «Γιέ τοῦ Ἰπποκράτη, δέν παίζεις καλά τό ρόλο τοῦ Ὄμηρικοῦ Ὀδυσσέα γιατί αὐτά πού ἔκαμε ἐκεῖνος, πού τραματίστηκε μόνος του γιά νά ἔξαπατήσει τόν ἐχθρό, ἐσύ τά κάνεις γιά νά παραπλανήσεις τούς πολίτες.» Τό πλῆθος ὑστερα ἀπό αὐτά ἦταν ἔτοιμο νά ὑπερασπιστεῖ τόν Πεισίστρατο καὶ δὲ λαός συγκεντρώθηκε σέ συνέλευση. Ἐκεῖ, ὅταν δὲ Ἀρίστων ἔκαμε πρόταση νά δοθοῦν στόν Πεισίστρατο πενήντα ροπαλοφόροι γιά σωματοφυλακή, δὲ Σόλων σηκώθηκε καὶ ἀντιτάχτηκε. Εἶπε τότε πολλά, παρόμουα μέ αὐτά πού ἔχει γράψει καὶ στά ποιήματά του:

Τή γλώσσα ἐσεῖς κοιτάζετε τοῦ πλανεροῦ τοῦ ἀνθρώπου...
ἴδια ἀλεπού πονηρά περπατάει δὲ καθένας σας χώρια,
μά δὲ σάν πᾶτε μαζί, τότε σᾶς πιάνει ἀμυναλιά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Σόλων ἔθλεπε ὅτι οἱ φτωχοὶ ἡταν ἀποφασισμένοι νά εὐνοήσουν τὸν Πεισίστρατο καὶ ἔκαναν θόρυβο, ἐνῷ οἱ πλούσιοι ἔφευγαν καὶ ἡταν φοβισμένοι, ἀπομακρύνθηκε λέγοντας ὅτι εἰναι ἀπὸ τοὺς πρώτους πιό μιαλωμένος καὶ ἀπὸ τοὺς δεύτερους πιό γενναιός. Πιό μιαλωμένος ἀπὸ ἐκείνους πού δέν καταλάβαιναν αὐτὸ πού συνέθαινε, καὶ πιό γενναιός ἀπὸ αὐτούς πού καταλάβαιναν, ἀλλά δέν τολμοῦσαν νά ἀντισταθοῦν στήν τυραννίᾳ. Ὄλαός ἐπικύρωσε τό ψήφισμα καὶ δέ μικρολόγησε μέ τόν Πεισίστρατο οὔτε καὶ γιά τόν ἀριθμό ἀκόμα τῶν ροπαλοφόρων, ἀλλά τόν ἄφησε φανερά νά μαζεύει καὶ νά συντηρεῖ ὅσους ἥθελε, ὡσπου ἐκείνος κατέλαθε τήν Ἀκρόπολη. Ὁταν ἔγινε αὐτό, ἡ πόλη συγκλονίστηκε καὶ ὁ Μεγακλῆς ἔφυγε ἀμέσως μέ τούς ἄλλους Ἀλκμεωνίδες, ὁ Σόλων ὅμως, ἄν καὶ ἡταν πιά πολύ γέρος καὶ δέν είχε ἀνθρώπους νά τόν ὑποστηρίξουν, πήγε στήν ἀγορά καὶ συνομίλησε μέ τούς πολίτες κακίζοντας ἀπὸ τή μιά μεριά τήν ἀσυλλογιστιά καὶ τήν ἀδυναμία τους καὶ παρακινώντας καὶ καλώντας ἀπὸ τήν ἄλλη νά μήν προδώσουν τήν ἐλευθερία. Τότε είπε καὶ τά λόγια πού μνημονεύουν μερικές φορές, ὅτι δηλαδή προηγουμένως ἡταν εὐκολότερο γι’ αὐτούς νά ἐμποδίσουν τήν τυραννίδα, ἐνῷ προετοιμαζόταν, τώρα ὅμως πού δργανώθηκε καὶ μεγάλωσε είναι μεγαλύτερο καὶ λαμπρότερο κατόρθωμα νά τήν ξεριζώσουν καὶ νά τήν ἀφανίσουν. Μά ἐπειδὴ κανείς, ἀπὸ φόβο, δέν τοῦ ἔδινε προσοχή, ἔφυγε σπίτι του, πήρε τά δπλα του καὶ τά ἔστησε μπροστά στήν πόρτα του στό δρόμο. «Ἐγώ», είπε, «ὅσο μποροῦσα βοήθησα τήν πατρίδα μου καὶ τούς νόμους.» Ἐπό τότε ἔμενε ἥσυχος· καὶ στούς φίλους του πού τόν συμβούλευαν νά φύγει, δέν ἔδινε προσοχή, μόνο γράφοντας ποιήματα κατηγοροῦσε τούς Ἀθηναίους:

Ἄποδική σας δειλία κι ἀμυαλιά σᾶς χτυποῦν οί φουρτούνες·
οχι μομφές στούς θεούς· δέν είναι φταῖχτες· ἐσεῖς
οἱ ἴδιοι ἀρματώσατε τούτους ἐδῶ καὶ τρανέψανε τόσο·
ἔτσι, ἀπ’ αὐτά, στήν πικρή πέσατε τώρα σκλαβιά.

Γιά ὅλα αὐτά πολλοί τόν συμβούλευαν νά προσέχει, γιατί ὁ τύραννος θά τόν σκότωνε· καὶ κάποτε τόν ρώτησαν σέ τι θασί-

1 ΚΕΦ. 31
‘Ο Πεισίστρα-

*τος τιμᾶ τὸ
Σόλωνα. Τὸ
ἔργο τοῦ Σό-
λωνα γιὰ τὴν
Ἀτλαντίδα.*

- ζεται και δείχνει τόσο ἀσύνετη συμπεριφορά. «Στά γηρατειά»,
 2 άπαντησε. 'Ο Πεισίστρατος ώστόσο, δταν ἔγινε κύριος τῆς ἐξου-
 σίας, ἔκαμε τόσες περιποιήσεις στό Σόλωνα τιμώντας τον,
 δείχνοντάς του φιλική διάθεση και καλώντας τον στό σπίτι του,
 ώστε ἐκεῖνος νά γίνει στό τέλος και σύμβουλός του και πολλές
 3 ἀπό τίς πράξεις του νά τίς ἐπαινεῖ. Πραγματικά ό Πεισίστρατος
 διατηροῦσε τούς πιό πολλούς νόμους τοῦ Σόλωνα πρῶτος αὐτός
 τηρώντας τους και ἀναγκάζοντας και τούς φίλους του. 'Ετσι, δ-
 ταν τόν κάλεσαν κάποτε στόν "Αρειο Πάγο νά δικαστεῖ γιά φό-
 νο, ἐνῷ ἡταν ἥδη τύραννος, παρουσιάστηκε κανονικά γιά νά ἀ-
 πολογηθεῖ, ἐκεῖνος ὅμως πού τόν κατηγοροῦσε δέν ἐμφανίστηκε.
 'Ο ἵδιος ἔκαμε και ἄλλους νόμους, και ἀνάμεσά τους και αὐτόν
 4 πού δρίζει νά συντηροῦνται μέ ἔξοδα τοῦ κράτους δσοι ἔγιναν
 ἀνάπτηροι στόν πόλεμο. Αὐτό, λέει δ 'Ηρακλείδης, είχε και προ-
 ηγουμένως ψηφιστεῖ ἀπό τό Σόλωνα γιά τόν ἀνάπτηρο Θέρπιππο
 5 και τό μιμήθηκε δ Πεισίστρατος. "Οπως ἀναφέρει δ Θεόφραστος,
 και τό νόμο κατά τῆς ἀργίας δέν τόν συνέταξε δ Σόλων, ἀλλά δ
 Πεισίστρατος και ἔτσι ἔκαμε και τή χώρα πιό παραγωγική και
 τήν πόλη πιό ἡσυχη.
- 6 'Ο Σόλων ἀκόμα ἄρχισε τό μεγάλο ἐκεῖνο ἔργο γιά τήν ίστο-
 ρία ἡ γιά τό μύθο τῆς Ἀτλαντίδας, πού τόν είχε ἀκούσει ἀπό
 τούς σοφούς τῆς Σάνης και πού είχε σχέση μέ τούς Ἀθηναίους.
 Κουράστηκε ὅμως και σταμάτησε ὅχι ἐπειδή είχε ἄλλη ἀσχο-
 λία, ὅπως λέει δ Πλάτων, ἀλλά μᾶλλον ἀπό τά γηρατειά, γιατί
 7 φοβήθηκε τό μέγεθος τοῦ ἔργου. Πώς είχε καιρό ἀφθονο μαρτυ-
 ροῦν λόγια σάν κι' αὐτά:

Ποτέ δέν παύω νά μαθαίνω ὅσο γερνάω
 και

Τά ἔργα τώρα ἐγώ ἀγαπῶ τῆς Κύπριας Ἀφροδίτης,
 τοῦ Διόνυσου και τῶν μουσῶν, πού εὐφραίνουν τούς
 ἀνθρώπους.

ΚΕΦ. 32
*'Ο Πλάτων και
ἡ Ἀτλαντίδα.*

- 1 'Ο Πλάτων είχε τή φιλοδοξία νά περιποιηθεῖ και νά καλλωπίσει
 τήν ίστορία τῆς Ἀτλαντίδας σάν νά ἡταν ἔνα ώραιο κομμάτι
 γῆς ἐγκαταλειμένο, πού τοῦ ἀνήκε κάπως ἀπό τούς συγγενεῖς

του. Στήν ἄρχη ἔθαλε διλόγυρα μεγάλα προπύλαια, περιτειχίσματα καὶ αὐλές τέτοια, πού δέν είχε ὡς τότε καμιά ἄλλη ιστορία, οὔτε μύθος οὕτε ποίημα. Ἀρχισε δῆμος ἀργά καὶ πρίν τελειώσει τό ἔργο τελείωσε ἡ ζωὴ του, ἔτσι πού δῆμος μᾶς εὐφραίνουν αὐτά πού ἔγραψε, ἄλλο τόσο μᾶς λυποῦν αὐτά πού δέν πρόφτασε νά γράψει. Καὶ ὅπως ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας ἄφησε τό Ὀλυμπιεῖο ἀτέλειωτο, ἔτσι καὶ ἡ σοφία του Πλάτωνα ἀνάμεσα σέ πολλά καὶ ώραῖα ἔργα ἄφησε μόνο τή διήγηση γιά τήν Ἀτλαντίδα ἀσυμπλήρωτη.

Ο Σόλων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἔζησε ἀρκετό διάστημα ἀφότου ὁ Πεισίστρατος ἔγινε τύραννος, ἐνῷ ὁ Φανίας ὁ Λέσβιος λέει ὅτι ἔζησε λιγότερο ἀπό δύο χρόνια. Καὶ είναι ἔτσι γιατί ὁ Πεισίστρατος πῆρε τήν ἔξουσία ὅταν ἀρχοντας ἦταν ὁ Κωμέας καὶ ὁ Σόλων πέθανε, σύμφωνα μέ τό Φανία, ὅταν ἦταν ἀρχοντας ὁ Ἕγεστρατος, πού πῆρε τό ἀξιώμα ὑστερα ἀπό τόν Κωμέα. Η ιστορία ὅτι τό σῶμα του κάηκε καὶ ἡ τέφρα του διασκορπίστηκε στήν περιοχή τῆς Σαλαμίνας, είναι μέ τήν παραδοξολογία της τελείως ἀπίθανη καὶ μοιάζει μέ παραμύθι, τήν ἀναφέρουν δῆμος καὶ ἄλλοι ἀξιόλογοι συγγραφεῖς καὶ ἀκόμα ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης.

Ο θάνατος τοῦ
Σόλωνα.
(560-559 π.Χ.)

2

3

4

Βάση ἀπό προτομή τοῦ Σόλωνα (Μουσεῖο Βατικανοῦ)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Σελ. 17

ΚΕΦ. 8

ἐλεγεία· εἰδος λυρικοῦ ποιήματος πού τό ἀποτελοῦσαν δι-
στιχα σέ δακτυλικό μέτρο. Στά ἀρχαιότερα χρόνια τό τραγου-
δοῦσαν μέ συνοδεία αὐλοῦ. Ἀργότερα μποροῦσε καὶ μόνο νά ἀ-
παγγέλλεται. Τό περιεχόμενο τῆς ἐλεγείας ήταν στήν ἀρχή πέν-
θιμο καὶ θρηνητικό, ἀργότερα ὅμως μποροῦσε νά είναι καὶ ἐρω-
τικό, συμβουλευτικό ἡ, ὅπως στίς ἐλεγεῖες τοῦ Σόλωνα, πολε-
μικό ἡ πολιτικό.

ἔνα σκοῦφο· σκοῦφο φοροῦσαν οί ἄρρωστοι. Ὁ Σόλων τό
ἔκανε γιά νά δίνει τήν ἐντύπωση πώς δέν είναι στά καλά του
καὶ πώς ἔχει ξεφύγει ἀπό τήν ἐπίβλεψη τῶν δικῶν του.

Τό ποίημα αὐτό ἔχει τόν τίτλο Σαλαμίνα· ἀπό τούς ἑκατό
στίχους πού μᾶς ἀναφέρει δ Πλούταρχος ἔχουμε σήμερα συνολι-
κά δικτώ. Στούς ὑπόλοιπους ἔξι —εκτός ἀπό τούς δύο πού ἔχουμε
ἔδω— δ Σόλων κατηγορεῖ τούς Ἀθηναίους πού ἐγκατέλειψαν
τόν ἀγώνα γιά τή Σαλαμίνα καὶ τούς παρακινεῖ νά πολεμήσουν
ξανά.

Πεισίστρατος, δ Ἀθηναῖος τύραννος, γιά τόν δποῖο θά
γίνει λόγος καὶ πιό κάτω. Ὁ Σόλων γεννήθηκε τό 640/639 π.Χ.
καὶ δ Πεισίστρατος λίγο πρίν ἀπό τό 600 π.Χ. Ἐπομένως τό πε-
ριστατικό πού ἀναφέρεται ἔδω είναι ἀπλῶς μιά παράδοση.

ἀκρωτήριο Κωλιάδα· ἀκρωτήριο τῆς Ἀττικῆς νοτιότερα
ἀπό τό Φάληρο, στή σημερινή παραλία τοῦ "Αγίου Κοσμᾶ.
Στήν Κωλιάδα ὑπήρχαν ίερά τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Δήμητρας
Θεσμοφόρου καὶ γίνονταν διάφορες γιορτές ἀποκλειστικά γυναι-
κεῖες. Μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας ἡ θάλασσα είχε ξεβρά-
σει στή θέση αὐτή πολλά περσικά ναυάγια.

Σελ. 18

ΚΕΦ. 9

Ἀσωπιάδα, δηλ. κόρη τοῦ Ἀσωποῦ, είναι ἡ Σαλαμίνα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό νησί κατά τό μύθο πήρε τό δνομά του ἀπό τή νύμφη Σαλαμίνα, κόρη τοῦ ποταμοῦ τῆς Αἴγινας Ἀσωποῦ.

Περίφημος. Κυχρέας ἥρωες τῆς Σαλαμίνας. Ο Κυχρέας ἦταν γιός τῆς νύμφης Σαλαμίνας καὶ τοῦ Ποσειδώνα. Ἐγίνε βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας, ἀφοῦ σκότωσε τόν δράκοντα πού λυμαίνόταν τό νησί καὶ ἀργότερα ἔφησε τό βασιλειό του στόν Τελαμόνα.

τριακόντορος πολεμικό πλοιοῦ μέ τριάντα κουπιά.

Nίσαια τό ἐπίνειο τῶν Μεγάρων.

Σελ. 19

Τό ἀκρωτήριο Σκιράδιο, ἵσως στή Β. πλευρά τῆς Σαλαμίνας. Σκιράς ἦταν τό πρώτο δνομά τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ, καθώς καὶ ἐπίθετο τῆς Ἀθηνᾶς πού λατρευόταν ἐκεῖ.

Ἐννάλιος συνηθισμένο ἐπίθετο τοῦ θεοῦ Ἀρη. Κάποτε δὲ Ἐννάλιος ἐμφανίζεται καὶ ώς ἔχωριστό πρόσωπο, γιός τοῦ Ἀρη ἢ τοῦ Κρόνου.

Κατάλογος τῶν πλοίων («κατάλογος τῶν νεῶν») τό τμῆμα στή δεύτερη ραψῳδία τῆς Ἰλιάδας, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τά πλοια καὶ δὲ στρατός τῶν Ἀχαιῶν στόν Τρωικό πόλεμο. (Ο Σόλων πρέπει νύ πρόσθεσε τόν δεύτερο ἀπό τούς δύο στίχους πού μᾶς παραθέτει δὲ Πλούταρχος).

Αἴας, ὁ γιός τοῦ Τελαμώνα δὲ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας, ἀπό τίς πιό ἡρωικές καὶ ἀγέρωχες μορφές τῆς Ἰλιάδας.

Βραυρώνα πόλη τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς, στήν ἀνατολική της παραλίᾳ, ἀνάμεσα στό Μαραθώνα καὶ στό Θορικό, δνομαστή γιά τό ἱερό τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδας. (Ο σημερινός συνοικισμός Βραώνα κοντά στό χωριό Μαρκόπουλο).

Μελίτη ἔνας ἀπό τούς δήμους τῆς Ἀττικῆς, στό δυτικό μέρος τῆς Ἀθήνας πού περιλάβαινε τήν Πνύκα καὶ δὴ τή γύρω περιοχή. Ἐκεῖ κοντά ἦταν τό βάραθρο (πρός τό σημερινό Ἀστεροσκοπεῖο), ὅπου οἱ ἀρχαῖοι κατακρήμνιζαν τούς καταδικασμένους σέ θάνατο. δὴμος τῆς Μελίτης ἀνήκε στήν Κεκροπίδα φυλή.

ΚΕΦ. 10

ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πρός την δύσην παράβαλε τὸ σημεῖο αὐτό μέσα εἶπε ὁ δελφικός χρησμός στό Σόλωνα, παραπάνω (κεφ. 9,1).

Ἡρέας ἀπό τὰ Μέγαρα· ιστορικός τοῦ 3. αἰ. π.Χ., πού ἔγραψε τό χαμένο σήμερα ἔργο «Μεγαρικά». Ἀπό τό ἔργο του ἄντλησαν ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Σελ. 20

Ιαονία, δηλαδή *Ιωνία*· μία ἀπό τις ἀρχαῖες ὀνομασίες τῆς Ἀττικῆς, πού δόθηκε ἀπό τόν *Ιώνα*, γιό τοῦ ἥρωα Ξούθου καὶ μυθικό γενάρχη τῶν *Ιώνων*. Βλ. καὶ τή σημείωση γιὰ τοὺς *Ιωνεῖς* στό κεφ. 9 τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλῆ (σελ. 103).

ΚΕΦ. 11

τοὺς Κίρραιοντ· δηλαδή τοὺς κατοίκους τῆς Κίρρας. Ἡ Κίρρα, παραλιακή πόλη τῆς Φωκίδας κοντά στή σημερινή *Τίτεα*, ἦταν τό λιμάνι τῆς κοντινῆς πόλης Κρίσας καὶ τῶν Δελφῶν. Διάφορες προστριβές μέτονται τούς Δελφούς προκάλεσαν τόν λεγόμενο πρῶτο *Ιερό Πόλεμο* (596 π.Χ.), πού κήρυξαν οἱ Ἀμφικτίονες καὶ πού εἶχε ώς ἀποτέλεσμα τήν δόλοκληρωτική καταστροφή τῆς Κίρρας. Οἱ Ἀμφικτίονες κατόπιν ἀφιέρωσαν τή γῆ τῶν Κίρραιών στόν *Ἀπόλλωνα*.

Ἀμφικτίονες· κάτοικοι γειτονικῶν ἐλληνικῶν πόλεων, πού εἶχαν θρησκευτικό κέντρο κάποιο ιερό, ὅπου σέ δρισμένη μέρα τελούσαν ἔορτή τοῦ θεοῦ ὁ ὄποιος λατρεύοταν ἐκεῖ. Ὁ σύνδεσμος αὐτός λεγόταν ἀμφικτιονία καὶ πολὺ σύντομα διευρύνθηκε καὶ ἐξελίχθηκε, ἐκτός ἀπό θρησκευτικό καὶ σέ ίσχυρό πολιτικό θεσμό. Ἡ δελφική ἀμφικτιονία ιδιαίτερα εἶχε ἀποκτήσει μεγάλο κύρος καὶ μποροῦσε νά συμβάλλει καὶ σέ διακανονισμούς διαφορῶν ἀνάμεσα σέ ἐλληνικές πόλεις.

Ἀριστοτέλης, ὁ μεγάλος ἀρχαῖος φιλόσοφος πού γεννήθηκε στά *Στάγειρα* τῆς Μακεδονίας τό 384 π.Χ., δάσκαλος τοῦ Μ. *Ἀλεξάνδρου*, ιδρυτής περιώνυμης φιλοσοφικῆς σχολῆς στήν *Ἀθήνα* (τῆς «περιπατητικῆς»). Πέθανε τό 322 π.Χ. στή *Χαλκίδα*. Ἐγραψε πολλά φιλοσοφικά καὶ ἐπιστημονικά συγγράμματα.

Πυθιονίκες· οἱ νικητές στούς Πυθικούς ἀγῶνες τῶν Δελφῶν.

Ἀναγραφή τῶν Πυθιονικῶν ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Καλλισθένη. Ο Καλλισθένης εἶχε γράψει καὶ τὴν ἱστορία τοῦ πρώτου Ἱεροῦ πολέμου.

Ο Σόλων δέν εἶχε ὄριστει στρατηγός· μιά ἄλλη ἀρχαία πηγή —δό περιηγητής Παυσανίας— ἀναφέρει ὅτι στὸν πόλεμο αὐτὸν δό Σόλων ἦταν σύμβουλος κοντά στὸ στρατηγό δλων τῶν Ἀμφικτιόνων, πού ἦταν ὁ Κλεισθένης, τύραννος τῆς Σικυώνας.

Ἐρμιππος· περιπατητικός φιλόσοφος τοῦ 3 αἰ. π.Χ. Ἐγραψε καὶ συλλογές βιογραφιῶν.

Ἐνάνθης ὁ Σάμιος· γιά τὸν συγγραφέα αὐτὸν δέν ξέρουμε τίποτε βέβαιο.

Αἰσχίνης· ὀνομαστός Ἀθηναῖος ρήτορας (389-314 π.Χ.), ἀντίπαλος τοῦ Δημοσθένη. Μᾶς ἔχουν σωθεῖ τρεῖς ἀπό τοὺς λόγους του.

ὑπομνήματα τῶν Δελφῶν τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλης τῶν Δελφῶν.

μέ τὴν ὑπόθεση τοῦ Κυλώνειου ἄγους. Τὰ γεγονότα πού ἐννοεῖ ἐδῶ δό Πλούταρχος εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ εὐπατρίδη Κύλωνα νά καταλάβει τὴν Ἀκρόπολη καὶ νά γίνει τύραννος τῆς Ἀθήνας. Ο Κύλων νικήθηκε καὶ δραπέτευσε, οἱ συνένοχοι του δημοσίως κλείστηκαν στὴν Ἀκρόπολη καὶ μετά ἀπό λίγο ἀναγκάστηκαν νά καταφύγουν ώς ίκέτες στὸ βωμό τῆς Πολιιάδος Ἀθηνᾶς. (Γιά τὰ γεγονότα μιλάει καὶ ὁ Ἡρόδοτος 5,71 καθώς καὶ ὁ Θουκυδίδης 1,126).

ΚΕΦ. 12

Μεγακλῆς· γενάρχης τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἐπώνυμος ἄρχοντας, ὅταν ἔγινε ἡ στάση τοῦ Κύλωνα. (Ο «ἐπώνυμος ἄρχων» ἦταν ἔνας ἀπό τοὺς ἐννέα ἄρχοντες τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Λεγόταν «ἐπώνυμος» γιατί ἀπό τὸ ὄνομά του δριζαν τό ἔτος. Ἐλεγαν π.χ. «ἐπί Μεγακλέους ἄρχοντος»).

στὶς Σεμνές θεές· Σεμνές θεές δονομάζονται οἱ Ἐρινύες ἡ Εὐμενίδες, θεότητες πού μόνιμα καταδίωκαν καὶ τιμωροῦσαν ἰδίως τοὺς φονεῖς καὶ τοὺς ἐπιόρκους. Τό ιερό τους βρισκόταν στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης κοντά στὸν Ἀρειο Πάγο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ. 21

ἐναγῆς· αὐτός πού θεωρεῖται μολυσμένος, καταραμένος, ἐπειδή διέπραξε φόνο ἡ ἀνόσια πράξη.

Φλυά· ἀρχαῖος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ὅπου περίπου τό σημερινό Χαλάντρι.

Ἐπιμενίδης· σοφός, ποιητής καὶ θαυματοποιός. Μέ τό ὄνομά του συνδέονταν διάφορες ίστορίες, π.χ. ὅτι ἔζησε 157 ἢ 299 χρόνια, ὅτι κοιμήθηκε 57 χρόνια, κ.ἄ.

Κούρητα· οἱ Κούρητες ἦταν θεότητες πού προστάτεψαν καὶ ἀνάθρεψαν τό Δία μικρό στήν Κρήτη. Πιστευόταν ὅτι είχαν βοηθήσει στόν ἐκπολιτισμό τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ νησιοῦ.

Σελ. 22

Μονυνχία· λόφος στήν Πειραιϊκή χερσόνησο, ἡ σημερινή Καστέλλα, πού συνδέθηκε μέ διάφορα περιστατικά τῆς ἀθηναϊκῆς ιστορίας. Ἡ στρατηγική θέση της ἔξασφάλιζε καὶ τήν κατοχή τῆς Ἀθήνας, γι' αὐτό καὶ στό φρούριό της ἐγκαταστάθηκε καὶ ἡ φρουρά τῶν Μακεδόνων πού κατέλαβαν τήν Ἀθήνα (322 π.Χ. καὶ μετέπειτα).

Διάκριοι, οἱ Ὀρεινοί· κάτοικοι τῆς Διακρίας, τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς Ἀττικῆς πού είχαν πολύ μικρή ἡ καθόλου ιδιοκτησία καὶ ἦταν οἱ πιό φτωχοί. Πεδιεῖς· οἱ Πεδινοί, πού ἦταν κυρίως οἱ κτηματίες στήν εὐφορη πεδιάδα τις Ἀττικῆς. Πάραλοι ἡ Παράλιοι, οἱ ναυτικοί καὶ οἱ ἔμποροι. Ἡ διαίρεση αυτή ἔξακολούθησε νά ύπαρχει καὶ μετά τό Σόλωνα, ἄλλοι μάλιστα συγγραφεῖς τήν ἀναφέρουν γιά πρώτη φορά, ὅταν μιλοῦν γιά τά χρόνια τοῦ Πεισιστράτου.

ἐκτημόριοι· ἀκόμα καὶ τό ἔνα ἔκτο είναι βαρύς φόρος, ὅταν ἡ γῆ είναι φτωχή καὶ μικροί οἱ καλλιεργητές.

Θῆτες· βλ. παρακάτω κεφ. 18 καὶ σημ. σελ. 51.

Σελ. 23

Φανίας ἡ Φανίας· μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη (4.αἱ. π.Χ.). Ἀσχολήθηκε πιό πολύ μέ ίστορικά ἔργα, πού ἔχουν σχεδόν ὀλοκληρωτικά χαθεῖ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ. 24

Τυννώνδας: ἄγνωστος. *Πιττακός*: σοφός, πολιτικός και ποιητής, (περίπου 650-750 π.Χ.), ἔνας ἀπό τούς ἑφτά σοφούς. "Εγινε καὶ αὐτός νομοθέτης τῆς πατρίδας του Μυτιλήνης. Στήν πολιτική του εἶχε πολλά κοινά σημεῖα μὲ τό Σόλωνα.

Τή γῆ μου κτλ. Τό ἀπόσπασμα αὐτό, καθώς και τό ἐπόμενο είναι μετάφραση του Γιάννη Δάλλα.

Σελ. 25

σεισάχθεια, δηλαδή ἀπαλλαγή ἀπό τό βάρος, ἀπόσειση τοῦ «ἄχθους».

ΚΕΦ. 15

Ἀνδροτίων Ἀθηναῖος ιστορικός και πολιτικός, μαθητής τοῦ Ἰσοκράτη (4. αἱ. π.Χ.). "Έγραψε «Ατθίδα», δηλαδή ιστορία τῆς Ἀθήνας, ἀπό τά παλαιά χρόνια ώς τήν ἐποχή του (346 π.Χ.).

"*Ἐδωσε στή μνά ἀξία ἐκατό δραχμῶν* ὁ Σόλων ἔκαμε δηλαδή αὐτό πού λέμε ἀναπροσαρμογή τοῦ νομίσματος. Ἡ μνά δέν ἦταν νόμισμα ἀλλά νομισματική μονάδα. Ἡ ἴδια ποσότητα σέ ἄργυρο, πού προηγουμένως ἔδινε 73 δραχμές, ἔδινε στό ἑξῆς 100. Ἡ δραχμή δηλαδή ὑποτιμήθηκε. Φαίνεται δτι ὁ Σόλων ἀντικατάστησε τό αἰγινητικό σύστημα (σύμφωνα μέ τό δποῖο ἡ μνά ζύγιζε 617 γραμμάρια) μέ τό εὐθοϊκό (σύμφωνα μέ τό δποῖο ζύγιζε 436,6 γραμμάρια). "Ετσι δσοι χρωστοῦσαν και είχαν δυνατότητα νά ἑξιφλήσουν τά χρέη τους, ἔδιναν πίσω τό ἴδιο ποσό δνομαστικά, κέρδιζαν δμως ἔνα ποσοστό 27% ἀπό τό ποσό πού ὅφειλαν.

Σελ. 26

πάνωθέ της κτλ. μετάφραση Θ. Σταύρου.

πέτρες σήκωσε: πέτρες (ἀρχ. ὅροι), πέτρινες πλάκες στημένες στά χωράφια μέ ἐπιγραφές πού δήλωναν δτι αὐτά ἦταν ὑποθηκευμένα.

Πολύζηλος ὁ *Ρόδιος*: ιστορικός πού είχε γράψει τό χαμένο σήμερα ἔργο «Ροδιακά».

χρεοκοπίδες· δόλιοι χρεοκόποι. Γίνεται λογοπαίγνιο μέτων τό Κεκροπίδες, (ἀπόγονοι τοῦ Κέκροπα, πού ἦταν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι).

Σελ. 27

ΚΕΦ. 16

Λυκούργος· ὁ θεμελιωτής τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας, σύμφωνα μέτων παράδοση. Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν στό Λυκούργο ὅλους τοὺς θεσμούς τῆς Σπάρτης, ἀσχετα μέτων ἐποχή πού ἐμφανίστηκαν. Ἀθέβαιη είναι ὅχι μόνο ἡ χρονολογική τοποθέτηση τοῦ Λυκούργου (1100-600 π.Χ.), ἀλλά καὶ ἡ ἴδια ἡ ἱστορική του ὑπαρξῃ.

σέ σημεῖο μάλιστα νά τοῦ βγάλουν τό μάτι οἱ πλούσιοι Σπαρτιάτες είχαν ἰδιαίτερα ἀγανακτήσει ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ ἀπό τή λιτή διατροφή πού τούς ἐπέβαλε ὁ Λυκούργος. Γι' αὐτό κάποτε ξεσηκώθηκαν ἐναντίον του, ἄρχισαν νά τὸν κυνηγοῦν καὶ κάποιος νεαρός μ' ἔνα ραβδί τὸν χτύπησε στό μάτι καὶ τοῦ τό ἔθγαλε (Πλούταρχου Λυκούργος, 11).

θά βγαζε ὅλο τό καιμάκι κτλ. Θά ἄφηνε δηλαδή τό λαό νά κάνει δ.τι ἥθελε καὶ ἀπό τήν ἀναταραχή θά κοίταζε νά βγει κερδισμένος ὁ Ἱδιος. (Ἡ μετάφραση είναι τοῦ Θ. Σταύρου).

θυσία τῆς Σεισάχθειας· ἔγινε δηλαδή ἀπό τό λαό εὐχαριστήρια θυσία γιά τή διαγραφή τῶν χρεῶν καὶ τήν κατάργηση τῶν σωματικῶν καταναγκασμῶν.

Σελ. 28

ΚΕΦ. 17

νόμους τοῦ Δράκοντα· ἥταν ἡ πρώτη γραπτή νομοθεσία στήν Ἀθήνα (621 π.Χ.).

Δημάδης· Ἀθηναῖος ρήτορας (ἡ ἀκμή του είναι ἀνάμεσα στά 350-319 π.Χ.). Ἀνήκε στή φιλομακεδονική μερίδα καὶ είχε ἀναπτύξει ζωηρή πολιτική δράση σέ κρισιμες στιγμές. Ἀπό τούς λόγους του δέν ἔχουν σωθεῖ παρά μόνο φράσεις πού είχαν μείνειν ἱστορικές.

ΚΕΦ. 18

διαχώρισε τούς πολίτες· ἡ διαίρεση τῶν πολιτῶν σύμφωνα μέτων περιουσία τους ὑπῆρχε καὶ πρίν ἀπό τό Σόλωνα. Ὁ Σό-

λων ἀπλῶς τῇ δέχτηκε καὶ τῇ διαρρύθμισε καλύτερα γιά τό κοινό συμφέρον.

μέτρα· ό μέδιμνος ἦταν μονάδα μετρήσεως στερεῶν καὶ ίσοδυναμοῦσε μέ 51,84 σημερινά λίτρα. Γιά τά ύγρα χρησιμοποιοῦσαν τό μετρητή πού ίσοδυναμοῦσε μέ 38,88 λίτρα. Μέ τή γενική ὄνομασία μέτρο ἐννοοῦσαν τό μέδιμνο ἢ τό μετρητή.

Ζευγίτες: ζευγίτης λεγόταν αὐτός πού μποροῦσε νά ἀγοράσει καὶ νά συντηρήσει ἔνα ζευγάρι βόδια.

Θῆτες: ἡ λέξη σήμαινε τό ειδος τῶν δουλοπάροικων πού καλλιεργοῦσαν τή γῆ τῶν πλουσίων, καὶ γενικά τούς μισθωτούς ἐργάτες τῆς γῆς.

νά κάνουν ἔφεση στό δικαστήριο· δηλαδή στό δικαστήριο τῆς Ἡλιαίας, πού είχε συγκροτηθεῖ ἀπό ὅλες τίς τάξεις. Στήν ἀρχή ἡ Ἡλιαία είχε ἀρμοδιότητα μόνο γιά τίς ἔφεσεις ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων πού είχαν ἐκδώσει οἱ ἄρχοντες. Ἀργότερα ἔγινε ὁ ὑπέρτατος κριτής ὅλων τῶν διαφορῶν στήν Ἀθήνα.

μέ ἀσάφεια· δέν πρόκειται γιά ἀσάφεια, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης στό ἔργο του Ἀθηναίων Πολιτεία. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνα ἔθεταν γιά πολλά πράγματα τούς γενικούς κανόνες, ὥστε μέ βάση αὐτούς νά ρυθμίζονται ἔπειτα οἱ λεπτομερειακές περιπτώσεις.

Σελ. 29

Οσο χρειάζεται κτλ., μετάφραση I.A. Θωμόπουλου.

Ἡ Βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου είναι βέβαιο ὅτι ὑπῆρχε καὶ πρίν ἀπό τό Σόλωνα. Διατήρησε καὶ μετά ἀπό αὐτόν πολλές ἀπό τίς παλιές τῆς δικαιοδοσίες: Ἀσκοῦσε ἔλεγχο στά δημόσια ἥθη καὶ δίκαζε ἐγκλήματα φόνου ἐκ προμελέτης. Οἱ πολιτικές καὶ διοικητικές ἔξουσίες τῆς ὅμως ἐλαττώθηκαν καὶ ἔνα μέρος τους τό πήρε ἡ Βουλὴ τῶν Τετρακοσίων, πού είχε εὐρύτερη σύνθεση καὶ ἀντιπροσώπευε περισσότερο τό λαό. "Οσο γιά τήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, αὐτή δέν είχε ἀκόμα τίς ἀποφασιστικές ἔξουσίες πού θά ἀποκτοῦσε σέ λίγα χρόνια, ἡ νομοθεσία ὅμως τοῦ Σόλωνα βοήθησε σημαντικά καὶ σ' αὐτό.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

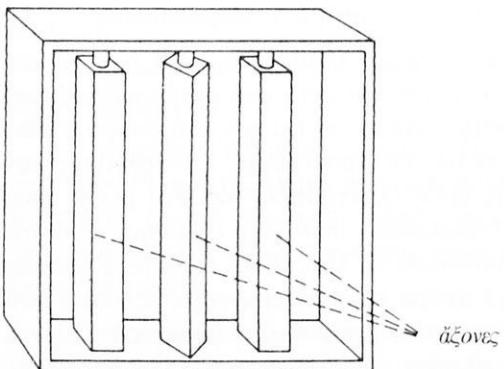
«Ο Σόλων μέ δόλη τήν προβλεπτικότητα τοῦ πολιτικοῦ καὶ μέ δόλη τῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητῆ δέν μπορούσε ἀκόμα νά προβλέψει πόσο τεράστια εὐεργεσία θά πρόσφεραν οἱ μεταρρυθμίσεις του στήν Ἀθήνα καὶ στή Δημοκρατίᾳ», παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ιστορικός Γουσταῦος Γκλότς.

τέσσερις φυλές· παλιά διαιρεση τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς. Ο Κλεισθένης (508 π.Χ.) ἔκαμε νέα διαιρεση σε ἑκατό δῆμους καὶ δέκα φυλές.

Σελ. 31

Πρυτανεῖο. Στίς ἐλληνικές πόλεις τό πρυτανεῖο γενικά ἦταν ἕνα δημόσιο οἰκημα ἀφιερωμένο στή θεά Ἐστία. Στήν Ἀθήνα ύπηρχε τό ἀρχαῖο Πρυτανεῖο, πού ἦταν στούς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κλεισθένη καὶ ἔνα ἄλλο, ἡ λεγόμενη Θόλος (κυκλικό κτίριο στήν Ἀγορά τῆς Ἀθήνας). Τό παλαιότερο πρυτανεῖο παρέμεινε θρησκευτικό κέντρο, ἐνῶ ἡ Θόλος ἔξυπηρετούσε ἀνάγκες τῆς διοικήσεως. Σ' αὐτήν ἔμεναν κυρίως καὶ συνεδρίαζαν οἱ πρυτάνεις. (*Πρυτάνεις* οἱ βουλευτές πού ἦταν διαδοχικά προϊστάμενοι τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων καὶ είχαν καὶ δρισμένες ἄλλες ἐκτελεστικές ἀρμοδιότητες).

Κρατίνος (περ. 484-419). Μαζί μέ τόν Ἀριστοφάνη καὶ τόν Εὔπολη ἀποτελοῦν τήν τριάδα τῶν μεγάλων Ἀθηναίων κωμικῶν ποιητῶν. Ἔγραψε 21 κωμῳδίες, ἀπό τίς δόποιες ἔχουμε μόνο ἀποσπάσματα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κύρβεις— ἄξονες. Οἱ «ἄξονες» ἦταν περίπου δύως δείχνει τό σχέδιο. Οἱ συγγραφεῖς πού κάνουν διαχωρισμό ἀνάμεσα στούς «ἄξονες» καὶ τίς «κύρβεις» περιγράφουν τίς κύρβεις διαφορετικά, δηλαδή

σάν λίθινες πλάκες πού σχημάτιζαν τριγωνική πυραμίδα περιστρεφόμενη. Στίς πλάκες ἐπάνω ἦταν χαραγμένοι οἱ νόμοι.

Σελ. 32

ἡ Βουλὴ πρόκειται ἐδῶ γιὰ τῇ Βουλῇ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ὅχι γιὰ τῇ Βουλῇ τῶν Τετρακοσίων.

θεσμοθέτες· ἔξι ἀπό τοὺς ἐννέα ἑτήσιους ἄρχοντες τῆς Ἀθήνας (μετά τὸν βασιλέα, τὸν πολέμαρχο, καὶ τὸν ἐπώνυμο ἄρχοντα). Κυριότερο ἔργο τους ἦταν νά ἐποπτεύουν τὴν τήρηση τῶν νόμων. Ἐδῶ μὲ τῇ λέξῃ θεσμοθέτες ὁ Πλούταρχος πρέπει νά ἐννοεῖ καὶ τοὺς ἐννέα ἄρχοντες.

πέτρα· βωμός στήν Ἀγορά τῆς Ἀθήνας, ὅπου ὅρκίζονταν οἱ θεσμοθέτες, οἱ διαιτητές (=πολίτες διορισμένοι νά ἐπιλύουν ἴδιωτικές διαφορές) καὶ οἱ μάρτυρες.

οἱ μῆνες· ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικός μῆνας ἦταν σεληνιακός καὶ ἀντιστοιχοῦσε στό διάστημα ἀνάμεσα σέ δύο καινούρια φεγγάρια. Ἡ κίνηση ὅμως τῆς σελήνης δέ συμβάδιζε μὲ τὸν ἥλιο, γιατὶ ὁ σεληνιακός μῆνας ἔχει 29 ἡμέρες, 12 ὥρες, 44 λεπτά καὶ 2,8 δευτερόλεπτα. Γιά νά καλύψουν τὴν διαφορά, είχαν ἔνα μῆνα ἀπό 29 ἡμέρες καὶ ἔναν ἀπό 30 ἐναλλάξ. Ἔτσι ὁ χρόνος εἶχε 354 ἡμέρες· καὶ γιὰ νά καλυφθεῖ καὶ πάλι ἡ διαφορά πρόσθεταν σέ κάθε κύκλῳ δικτώ χρόνων, καὶ σέ δρισμένα διαστήματα μέσα σ' αὐτόν, τρεῖς ἀκόμα μῆνες συνολικά.

παλαιά καὶ νέα σελήνη (ἔνη καὶ νέα). Ἡ τελευταία ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ μῆνα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρώτη τοῦ μῆνα λεγόταν νουμηνία (νέα σελήνη).

τοῦτος ὁ μῆνας κλπ. Ὄδύσσεια ξ, 162, μετάφραση Ἀργ. Ἐφταλιώτη.

τὴν ἀριθμηση ἔξαλλον κτλ. Ὁ ἀττικός μῆνας εἶχε διαιρεθεῖ σέ τρεῖς δεκάδες. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ δεκάδα «μηνός ίσταμένου», ἡ δεύτερη «μηνός μεσοῦντος» καὶ ἡ τρίτη «μηνός φθινοντος». Ἡ ἀριθμηση εἰδικά τοῦ τρίτου δεκαημέρου γινόταν ἔτσι:

21η: δεκάτη φθίνοντος (δηλ. 10 ἡμέρες πρίν ἀπό τὴν τριακοστή)

- 22α: ἐνάτη φθίνοντος
 29η: δευτέρα φθίνοντος
 30ή: ἐνη καὶ νέα

Σελ. 33

ΚΕΦ. 26

τοῦ Κάνωβον πανάρχαιο αἰγυπτιακό ἐμπορικό καὶ θρησκευτικό κέντρο στις ἐκβολές τοῦ Νείλου, πού ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐλληνική μυθολογία, καθώς καὶ μὲ τή ζωή τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ στήν Αἴγυπτο ὡς τίς τελευταῖς του μέρες.

Πλάτων, ὁ μεγάλος Ἀθηναῖος φιλόσοφος (428-347 π.Χ.), μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἐγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα σέ μορφή διαλόγων.

Ατλαντίδα: θρυλική ἥπειρος στόν ὠκεανό πέρα ἀπό τίς Ἡράκλειες Στῆλες (Γιβραλτάρ), πού καταποντίστηκε ὑστερα ἀπό σεισμό καὶ πλημμύρα. Κάτοικοι τῆς, κατά τό μύθο, ἦταν οἱ Ἀτλαντες, πού είχαν ἀναπτύξει σημαντικό πολιτισμό καὶ είχαν κατακτήσει μεγάλο μέρος τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης. Κάποτε θέλησαν νά προχωρήσουν ὡς τήν Ἑλλάδα καὶ τήν Αἴγυπτο, ἀλλά οἱ Ἀθηναῖοι μπῆκαν ἐπικεφαλῆς στήν ἄμυνα καὶ τούς ἀπώθησαν μὲ τόν ἡρωισμό τους. Ο Πλάτων μιλάει γιά τό μύθο τῆς Ἀτλαντίδας στήν ἀρχή τοῦ διαλόγου του *Tíμαιος*. Μέ τήν Ἀτλαντίδα ἀσχολήθηκε ἐπίσης καὶ στό μισοτελειωμένο ἔργο του *Κριτίας*. Γύρω ἀπό τήν ὑπαρξή τῆς ἥπειρου αὐτῆς ἔγιναν πολλές συζητήσεις σέ διάφορες ἐποχές.

Κύπρη: ἐπωνυμία τῆς Ἀφροδίτης. Ο Σόλων τήν ἐπικαλεῖται ἐδῶ, γιατί στήν Κύπρο, ὅπου καὶ γεννήθηκε, τή λάτρευαν ίδιαίτερα.

Σελ. 34

ΚΕΦ. 27

Κροῖσος: ὁ τελευταῖος βασιλιάς τῆς Λυδίας (περ. 560-546 π.Χ.), γιός τοῦ Ἀλυάττη. Στάθηκε δραστήριος κυβερνήτης καὶ δημιούργησε σχέσεις ἀνάμεσα σ' ἄλλα καὶ μὲ τούς Ἑλληνες, ἡ ἀνάπτυξη ὅμως τῆς δυνάμεως τῶν Περσῶν σταμάτησε τό ἔργο του.

ἐλέγχοντας τίς χρονολογίες: ὁ Κροῖσος ἀνέβηκε στό θρόνο τήν ἐποχή πού ὁ Σόλων πέθαινε σέ βαθιά γεράματα.

Ψηφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ. 35

ἔφεραν τὴ μητέρα τους στό ἱερό· ὅπου ἦταν ἵέρεια.

ὕστερα ἀπό τόση δόξα. Οἱ Ἀργεῖοι γιά νά τιμήσουν τά δύο ἀδέρφια ἔστησαν τά ἀγάλματά τους στούς Δελφούς. Και τά δύο ἔχουν βρεθεῖ στίς ἀνασκαφές του ἱεροῦ καὶ σήμερα είναι στό ἐκεῖ μουσεῖο.

Σελ. 38

Αἴσωπος: πρόσωπο τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, στό δόποιο ἀπό τὸν 5. αἰ. π.Χ. καὶ πέρα ἀποδόθηκαν πολλοί λαϊκοί διδακτικοί μύθοι καὶ ἀνέκδοτα. Τὸν τοποθετοῦσαν στὸν 6. αἰ. π.Χ.

ΚΕΦ. 28

Κύρος: ὁ θεμελιωτής τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας. Στάθηκε μεγάλος κατακτητής καὶ πολιτικός μὲ ἔξαιρετική εὐφυΐα. Στίς ἀφηγήσεις τῶν Ἑλλήνων δὲ Κύρος ἔμεινε ως τὸ ὑπόδειγμα τοῦ δίκαιου μονάρχη.

καὶ δίδαξε τὸν ἄλλον βλ. τὴν ἴδια ἀφήγηση καὶ στὸν Ἡρόδοτο 1,30 κ.ἔ. καὶ 1,86 κ.ἔ.

Σελ. 39

Μεγακλῆς: ἐγγονός τοῦ Ἀλκμεωνίδη Μεγακλῆ, γιά τὸν δόποιο ἔγινε λόγος παραπάνω, κεφ. 12, σημ. σελ. 47. Γιά τούς Πεδιεῖς, Παράλους καὶ Διακρίους βλ. σημ. σελ. 48.

ΚΕΦ. 29

Σελ. 40

Θέσπης: θεωρεῖται ὁ δημιουργός τῆς τραγῳδίας. Πρῶτος αὐτός ἐμφανίστηκε ως ἡθοποιός ξεχωριστός ἀπό τό χορό. Μιλώντας καὶ ἀπαντώντας σ' αὐτόν ἔδωσε ἔτσι στό δράμα τό διαλογικό του χαρακτήρα. Ἔτος πού βραβεύτηκε δράμα του ἀναφέρεται τό 534 π.Χ.

πού τραυματίστηκε μόνος του βλ. Ὁδύσσεια δ, 242-258, ὅπου ἡ Ἐλένη διηγεῖται πῶς δὲ Ὁδυσσέας ντύθηκε δοῦλος, αὐτοτραυματίστηκε καὶ μπῆκε ἄγνωστος στήν Τροία.

ΚΕΦ. 30

ροπαλοφόροι (κορυνηφόροι): σωματοφύλακες πού κρατοῦσαν «κορύνη» δηλ. μακρύ ρόπαλο ντυμένο σέ μέταλλο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σᾶς πιάνει ἀμναλιά· τό ἀπόσπασμα αὐτό καί τό ἐπόμενο είναι μετάφραση τοῦ Θ. Σταύρου.

Σελ. 42

ΚΕΦ. 31

Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (περ. 390-310 π.Χ.). Μαθητής τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐγραψε πολλά φιλοσοφικά, ίστορικά καί ἄλλα ἔργα, ἀπό τά δόποια ἔχουν σωθεῖ μικρά ἀποσάματα.

Θεόφραστος, φιλόσοφος ἀπό τὴν Ἐρεσό τῆς Λέσβου (372-287 π.Χ.), μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐγραψε πολλά συγγράμματα, ἀπό τά δόποια τὸ πιό γνωστό είναι τό ἔργο του «Χαρακτῆρες».

Ἀτλαντίδας· βλ. παραπάνω σελ. 54.

πού εἶχε σχέση μέ τούς Ἀθηναίους· ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι είχαν νικήσει τούς Ἀτλαντες.

Σελ. 43

ΚΕΦ. 32

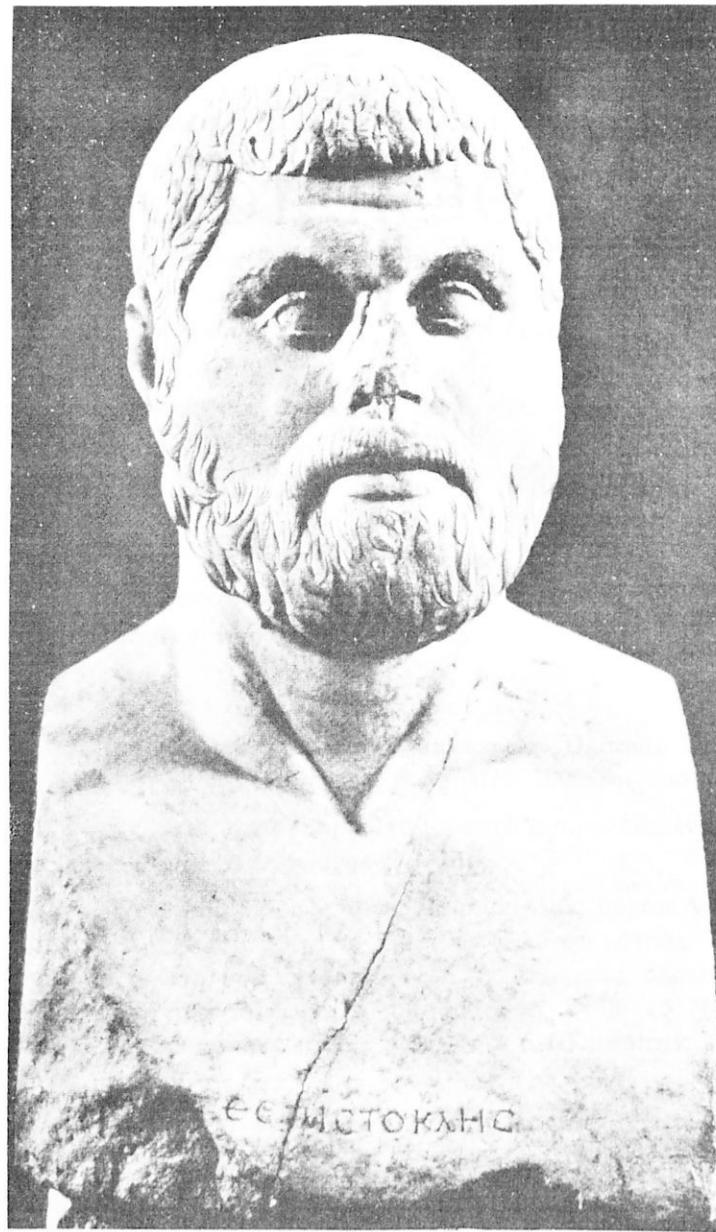
ἀπό τούς συγγενεῖς τον· ἡ μητέρα τοῦ Πλάτωνα Περικτιόνη καταγόταν ἀπό τή γενιά τοῦ Δροπίδη, ἀδερφοῦ τοῦ Σόλωνα.

ἀτά πού ἔγραψε· πρόκειται γιά τό μισοτελειωμένο διάλογο *Kριτίας* (βλ. καί παραπάνω κεφ. 26).

Ὀλυμπιεῖο· ὁ ναός τοῦ Ὄλυμπίου Διός ἄρχισε νά χτίζεται ἀπό τὸν Πεισίστρατο τό 530 π.Χ., ἀλλά σταμάτησε. Τόν ξανάρχισε τό 175 π.Χ. δ' Ἀντίοχος Δ' δ' Ἐπιφανῆς, βασιλιάς τῆς Συρίας καί τόν τελείωσε δ' ἀντοκράτορας Ἀδριανός (117-138 μ.Χ.). Ἐγκαινιάστηκε τό 132 μ.Χ., ὅταν ὁ Πλούταρχος εἶχε πεθάνει.

Ἀριστοτέλης· βλ. σημ. σελ. 46.

2. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Θεμιστοκλῆς (525-461 π.Χ.)
(Μουσείο Οστιας)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ο ιστορικός Θουκυδίδης χαρακτηρίζει μέ τά ἀκόλουθα λόγια τήν προσωπικότητα τοῦ Θεμιστοκλῆ:

“Ο Θεμιστοκλῆς εἶχε δείξει ὄλοφάνερα ὅτι ἡταν προικισμένος μέ φυσικὴ εὐφυΐα καὶ ἀπ' ἀυτῇ τὴν ἀποψῃ ἡταν περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον ἐξαιρετικά ἀξιοθαύμαστος· γιατί μόνο μέ τὴν ἔμφυτη σύνεσή του, χωρίς καθόλου νά ἔχει ἀνάγκη νά τὴν ἐνισχύσει πρωτύτερα ἢ ἀργότερα μέ ἴδιαιτερη διδασκαλία, μποροῦσε μέ μιά γρήγορη σκέψη νά σχηματίζει τὴν καλύτερη γνώμη γιά τὰ παρόντα καὶ νά προβλέπει μέ τὴν μεγαλύτερη ἀκρίβεια γιά ὅσα θά γίνονται στὸ πιό ἀπομακρυσμένο μέλλον. Καθετί πού ἐπιχειροῦσε ἡταν ἰκανός νά τό ἐξηγεῖ καὶ στοὺς ἄλλους, ἀλλά καὶ ἐκεῖνα γιά τὰ ὁποῖα δέν εἶχε προσωπικὴ πείρα μποροῦσε νά τά κρίνει ἀρκετά καλά. Πρόβλεπε καθαρότατα τὴν καλή ἢ τὴν κακή ἔκβαση μιᾶς ἐνέργειας, ἐνδὸ τό ἀποτέλεσμά της ἡταν ἀκόμη ἄδηλο στοὺς ἄλλους. Μέ λίγα λόγια, ὁ ἄνθρωπος ἀπός μέ τὴ φυσικὴ του ἴδιοφυΐα καὶ μέ ἐλάχιστη προπαρασκευή μποροῦσε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον νά κρίνει ἀμέσως καὶ μέ ἑτοιμότητα τί ἔπειρε νά γίνει κάθε φορά. (Θουκ. A, 138, 3).

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ
ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ
(Κεφ. 1-2)

Ἡ καταγωγὴ τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν ἡταν τόσο σημαντική, ὥστε νά συντελέσει στή δόξα του. Ὁ πατέρας του ὁ Νεοκλῆς, ἔνας ἄσημος Ἀθηναῖος, ἀνῆκε στό δῆμο τῶν Φρεαρρίων ἀπό τή Λεωντίδα φυλή· ἔξαλλου ἀπό τή μητέρα του δέν ἡταν γνήσιος Ἀθηναῖος (γιατί ἡ καταγωγή της ἡταν ἔνη), ὅπως μαρτυροῦν κάποιοι στίχοι:

«Ἐλμαι ἡ Ἀθρότονον, ἐγώ, γυναίκα ἀπό τή Θράκη,
μά στήν Ἑλλάδα τόν τρανό Θεμιστοκλῆ ἔχω δώσει.»

Ο Φανίας ὅμως γράφει ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν ἡταν ἀπό τή Θράκη παρά ἀπό τήν Καρία καὶ δὲ λεγόταν Ἀθρότονον παρά Εὐτέρπη. Ὁ Νεάνθης μάλιστα προσθέτει καὶ τή λεπτομέρεια ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Θεμιστοκλῆ ἡταν ἀπό τήν πόλη Ἀλικαρνασσό τῆς Καρίας.

Οσοι Ἀθηναῖοι δέν ἡταν γνήσιοι πολίτες μαζεύονταν γιά νά γυμνάζονται στό Κυνόσαργες, ἔνα γυμναστήριο ἔξω ἀπό τίς πύλες, ἀφιερωμένο στόν Ἡρακλῆ, γιατί καὶ ἐκεῖνος ἀνάμεσα στούς θεούς δέν ἡταν γνήσιος, ἀλλά εἰχε τό στίγμα τῆς νοθείας, ἔξαιτίας τῆς μητέρας του πού ἡταν θνητή. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως ἐπεισε μερικούς νέους ἀπό καλές καὶ γνήσιες ἀθηναϊκές οἰκογένειες νά κατεβαίνουν στό Κυνόσαργες καὶ νά γυμνάζονται μαζί του. Μέ αὐτό τόν τρόπο φαίνεται πώς κατάφερε μέ πονηρία νά ἔξαλείψει τή διάκριση ἀνάμεσα σέ γνήσιους καὶ μή γνήσιους Ἀθηναίους. Ὄτι ὅμως ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνῆκε στό γένος τῶν Αυ-

ΚΕΦ. 1
Καταγωγὴ τοῦ
Θεμιστοκλῆ.

κομιδῶν είναι φανερό, γιατί, δταν τό τελεστήριο στή Φλυά πού ήταν κοινή ιδιοκτησία τῶν Λυκομιδῶν πυρπολήθηκε ἀπό τούς βαρβάρους, αὐτός ἔδωσε τά ἔξοδα νά ἐπισκευαστεῖ καί νά στολιστεῖ μέ ζωγραφιές, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σιμωνίδης.

ΚΕΦ. 2

Τά παιδικά και
νεανικά του χρό-
νια.

- 1 Λέγεται δτι ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπό παιδί ἀκόμη, ήταν γεμάτος ὅρμητικότητα καί δτι ἀπό τή φύση είχε προικιστεῖ μέ σύνεση, ή προαιρέση του ὅμως τόν ὀθοῦσε στίς μεγάλες πράξεις καί στήν πολιτική. Κατά τίς ὥρες τῆς ἀργίας καί δταν ήταν ἐλεύθερος ἀπό τά μαθήματά του, δέν ἔπαιζε οὔτε ἔμενε χωρίς νά κάνει τίποτε, ὅπως τά περισσότερα παιδιά, παρά τόν ἔβλεπαν νά μελετᾶ καί νά συνθέτει ρητορικούς λόγους πού τούς ἔλεγε στόν ἑαυτό του. Καί είχαν οί λόγοι αὐτοί ὡς θέμα τήν κατηγορία ἡ τήν ὑπεράσπιση ἐνός ἀπό τά παιδιά. Γι' αὐτό συνήθιζε νά τοῦ λέει ὁ δάσκαλός του: «Ἐσύ, παιδί μου, δέ θά γίνεις καθόλου κάτι μέτριο, παρά ἀσφαλῶς κάτι μεγάλο, ἡ καλό ἡ κακό.» Αὐτό φαινόταν καί ἀπό τίς σπουδές του, γιατί ὅσα μαθήματα είναι ἀπλῶς ἡθοπλαστικά ἡ διδάσκονται γιά κάποια εὐχαρίστηση καί γιά νά προσδώσουν τίς χάρες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες, αὐτά τά μάθαινε μέ δκνηρία καί μέ ἀπροθυμία, ἐνῷ ἀπεναντίας ἔκεινα πού συντελοῦν στή φρόνηση ἡ παρακινοῦν πρός δράση φαινόταν πώς τά ἀγαποῦσε ὑπερβολικά παρά τήν ἡλικία του,
- 2 τότε Καί είχαν οί λόγοι αὐτοί ὡς θέμα τήν κατηγορία ἡ τήν ὑπεράσπιση ἐνός ἀπό τά παιδιά. Γι' αὐτό συνήθιζε νά τοῦ λέει ὁ δάσκαλός του: «Ἐσύ, παιδί μου, δέ θά γίνεις καθόλου κάτι μέτριο, παρά ἀσφαλῶς κάτι μεγάλο, ἡ καλό ἡ κακό.» Αὐτό φαινόταν καί ἀπό τίς σπουδές του, γιατί ὅσα μαθήματα είναι ἀπλῶς ἡθοπλαστικά ἡ διδάσκονται γιά κάποια εὐχαρίστηση καί γιά νά προσδώσουν τίς χάρες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες, αὐτά τά μάθαινε μέ δκνηρία καί μέ ἀπροθυμία, ἐνῷ ἀπεναντίας ἔκεινα πού συντελοῦν στή φρόνηση ἡ παρακινοῦν πρός δράση φαινόταν πώς τά ἀγαποῦσε ὑπερβολικά παρά τήν ἡλικία του,
- 3 τότε Καί είχαν οί λόγοι αὐτοί ὡς θέμα τήν κατηγορία ἡ τήν ὑπεράσπιση ἐνός ἀπό τά παιδιά. Γι' αὐτό συνήθιζε νά τοῦ λέει ὁ δάσκαλός του: «Ἐσύ, παιδί μου, δέ θά γίνεις καθόλου κάτι μέτριο, παρά ἀσφαλῶς κάτι μεγάλο, ἡ καλό ἡ κακό.» Αὐτό φαινόταν καί ἀπό τίς σπουδές του, γιατί ὅσα μαθήματα είναι ἀπλῶς ἡθοπλαστικά ἡ διδάσκονται γιά κάποια εὐχαρίστηση καί γιά νά προσδώσουν τίς χάρες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες, αὐτά τά μάθαινε μέ δκνηρία καί μέ ἀπροθυμία, ἐνῷ ἀπεναντίας ἔκεινα πού συντελοῦν στή φρόνηση ἡ παρακινοῦν πρός δράση φαινόταν πώς τά ἀγαποῦσε ὑπερβολικά παρά τήν ἡλικία του,
- 4 τότε Καί είχαν οί λόγοι αὐτοί ὡς θέμα τήν κατηγορία ἡ τήν ὑπεράσπιση ἐνός ἀπό τά παιδιά. Γι' αὐτό σταν ἀργότερα στίς ἀσχολίες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες καί στούς κατοίκους τῶν πόλεων, ἔκεινοι πού νομίζουν πώς είναι μορφωμένοι τόν χλεύαζαν σάν ἀδέξιο, ἀναγκαζόταν νά ὑπερασπίζει τόν ἑαυτό του μέ τρόπο ἀπότομο, λέγοντας πώς θέβαια δέν ἤξερε νά κουρδίζει τή λύρα καί νά παιζει τήν κιθάρα, ἤξερε δμως πῶς μιά πόλη πού θά τήν παραλάβει μικρή καί ἄδοξη νά τήν κάμει ἔνδοξη καί μεγάλη.
- 5 Ο Στησίμβροτος δμως λέει πώς ὁ Θεμιστοκλῆς παρακολούθησε τά μαθήματα τοῦ Ἀναξαγόρα καί πώς ήταν μαθητής τοῦ Μελίσσου τοῦ φυσικοῦ, ἀλλά δέν ὑπολογίζει σωστά τίς χρονολογίες· γιατί, δταν ὁ Περικλῆς, πού ήταν πολύ νεώτερος ἀπό τό Θεμιστοκλῆ, πολιορκοῦσε τούς Σαμίους, ὁ Μέλισσος ήταν στρατηγός τῶν Σαμίων ἀντίπαλός του καί ὁ Ἀναξαγόρας ήταν φίλος

τοῦ Περικλῆ. Περισσότερο μπορεῖ κανείς νά πιστεύει ἐκείνους πού λένε ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς παρακολούθησε μέ ζῆλο τό *Μνησίφιλο* τό Φρεάρριο, πού δέν ἦταν οὔτε ρήτορας οὔτε ἀπό τούς φιλοσόφους πού ὀνομάστηκαν *φυσικοί*, παρά εἶχε ως ἐπάγγελμα τήν τότε λεγόμενη σοφία, πού ἦταν πράγματι πολιτική ίκανότητα και ἐνεργητική φρόνηση και πού ὁ *Μνησίφιλος* τή διατήρησε ως φιλοσοφικό σύστημα κατά παράδοση ἀπό τό Σόλωνα⁶ αὐτή τή σοφία τήν ἀνακάτεψαν μέ τέχνες πού ἦταν χρήσιμες στά δικαστήρια και ἔφεραν τήν ἄσκησή της ἀπό τίς πράξεις στά λόγια οἱ ὑστερότεροι, πού γι' αὐτό ὀνομάστηκαν *σοφιστές*. Αὐτόν ὅμως τόν παρακολουθοῦσε ἀπό τότε πού ἄρχισε πιά ν' ἀνακατεύεται στήν πολιτική.

Στίς πρώτες ὁρμές τῶν νεανικῶν του χρόνων ἦταν παράφορος και ἀσυγκράτητος, γιατί, χωρίς νά ἔχει ὀδηγό τή λογική και τήν πειθαρχία, ἀκολουθοῦσε μόνο τή φυσική του παρόρμηση, πού ἔφερνε στίς πράξεις του μεγάλες μεταπτώσεις ἀπό τή μιά υπερβολή στήν ἄλλη και πολλές φορές τόν παράσερνε στό κακό· τοῦτο και ὁ ἴδιος ὑστερα τό ὄμολογοῦσε, λέγοντας ὅτι και τά ὕγρια πουλάρια γίνονται ἄριστα ἄλογα, ὅταν πάρουν τήν ἀνατροφή και τήν ἐξάσκηση πού πρέπει. "Οσα ὅμως περιέχονται σέ διάφορες διηγήσεις πού ἔξαιτίας τής διαγωγῆς του αὐτῆς πλάθουν μερικοί, πώς δηλαδή ὁ πατέρας του τόν ἀποκήρυξε και πώς ἡ μητέρα του αὐτοκτόνησε περίλυπη γιά τή δυσφήμηση αὐτή τοῦ παιδιοῦ της, φαίνεται ὅτι είναι δλότελα ψέματα. Ἀπεναντίας ύπάρχουν ἄλλοι πού λένε ὅτι ὁ πατέρας του γιά νά τόν ἀποτρέψει ἀπό τό νά ἀνακατευτεῖ στήν πολιτική, τοῦ ἔδειχνε τά παλαιά πολεμικά πλοϊα πού ἦταν ριγμένα και παραμελημένα στήν παραλία, λέγοντας ὅτι ἔτσι φέρνεται ὁ λαός και στούς πολιτικούς, ὅταν δέν τούς χρειάζεται πιά.

ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

(Κεφ. 3-5)

Ἄλλα φαίνεται ὅτι ἡ πολιτική δράση γρήγορα και ζωηρά τράβηξε τό Θεμιστοκλῆ και τόν κυρίεψε σφοδρός πόθος γιά τή δόξα. Γι' αὐτό ἀπό τήν ἄρχῃ ἐπιθυμοῦσε νά είναι πρῶτος και

I ΚΕΦ. 3

"Ο πόθος για τή δόξα.

ἀντιμετώπιζε μέ απότομο τρόπο τούς ἐχθρούς του ἐκείνους πού είχαν τή δύναμη και τά πρωτεῖα στήν πολιτεία, και προπάντων τόν Ἀριστείδη, τό γιό τοῦ Λυσιμάχου, πού βάδιζε πάντα σέ δρόμο ἀντίθετο ἀπό τό δικό του.

- 3 Ἄλλα και ή ἀνομοιότητα στή ζωή και στούς τρόπους τους φινίνεται ὅτι μεγάλωσε τή μεταξύ τους ἀντίθεση. Γιατί ό Ἀριστείδης ἦταν ἀπό φύση μαλακός και ἀκέραιος στό χαρακτήρα και σάν πολιτικός δέν ἐπιζητοῦσε νά γίνει ἀρεστός οὐτε νά δοξαστεῖ, παρά είχε στό νοῦ του πάντα ἐκείνο πού θεωροῦσε καλύτερο γιά τό λαό και τό ἐπιζητοῦσε μαζί μέ τήν ἀσφάλεια και τή δικαιοσύνη. "Ετσι, ἐπειδή ό Θεμιστοκλῆς ὠθοῦσε τό λαό σέ πολλές τολμηρες ἐνέργειες και ἐπιζητοῦσε μεγάλες καινοτομίες, ό Ἀριστείδης βρισκόταν συχνά στήν ἀνάγκη νά τοῦ ἐναντιωθεῖ, γιά νά ἐμποδίσει τήν αὕξηση τής πολιτικής του δύναμης.
- 4 Λέγεται μάλιστα ὅτι ό Θεμιστοκλῆς είχε τόση μανία νά ἀποκήσει δόξα και ἀπό τή φιλοδοξία του λαχταροῦσε τόσο πολὺ τά μεγάλα κατορθώματα, ὥστε, νέος ἀκόμη, ὅταν ἔγινε στό Μαραθώνα ἡ μάχη μέ τούς βαρβάρους και διαφημίστηκε ἡ στρατηγία τοῦ Μιλτιάδη, αὐτός φαινόταν πολύ σκεψικός, τίς νύχτες ἔμενε ὅπνος, παράτησε τά συνηθισμένα συμπόσια και σέ ἐκείνους πού τόν ρωτοῦσαν μέ ἀπορία γιά τήν ἀπότομη αὐτή μεταβολή τής ζωῆς του ἔλεγε: «Δέ μ' ἀφήνει νά κοιμηθῶ τό τρόπαιο τοῦ Μιλτιάδη!».
- 5 Τότε οί ἄλλοι νόμιζαν ὅτι ἡ συντριβή τῶν βαρβάρων στό Μαραθώνα ἦταν τό τέλος τοῦ πολέμου, ἐνῷ ό Θεμιστοκλῆς είχε τή γνώμη ὅτι ἦταν ἡ ἀρχή μεγαλύτερων ἀγώνων, γιά τούς όποιους προετοίμαζε τόν έαυτό του και ἀσκοῦσε τούς πολίτες, γιά νά υπερασπιστοῦν διλόκληρη τήν Ελλάδα, γιατί ὑπό μακριά πρόβλεπε τό μέλλον.

ΚΕΦ. 4

1 Ὁ Θεμιστοκλῆς γιά τή ναυτική δύναμη τῶν Αθηναίων.

Και πρῶτα πρῶτα, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι είχαν τή συνήθεια νά μοιράζονται μεταξύ τους τήν πρόσοδο ἀπό τά ἀργυρώρυχεῖα τοῦ Λαυρείου, μόνος ό Θεμιστοκλῆς τόλμησε νά παρουσιαστεῖ στήν ἐκκλησία τῶν δήμου και νά πεῖ, ὅτι πρέπει νά ἀφήσουν τή διανομή και μέ τά χρήματα αὐτά νά κατασκευάσουν πλοῖα, γιά νά τά χρησιμοποιήσουν στόν πόλεμο πού είχαν μέ τούς Αἰγινῆτες.

Γιατί ό πόλεμος αυτός βρισκόταν τότε σέ μεγάλη ἔνταση στήν Ἑλλάδα και οι Αἰγινῆτες μέ τό πλῆθος τῶν πλοίων τους κυρι-
αρχοῦσαν στή θάλασσα.

Γιά τοῦτο ό Θεμιστοκλῆς πολύ πιό εύκολα ἔπεισε τοὺς Ἀθη-
ναίους νά συμφωνήσουν μέ τή γνώμη του, και δέν τούς παρου-
σίασε σάν ἀπειλή οὕτε τό Δαρεῖο οὕτε τούς Πέρσες (γιατί αὐτοί
ήταν μακριά και δέν ύπηρχε πολύ βέβαιος φόβος πώς θά φτά-
σουν στήν Ἑλλάδα), παρά ἐκμεταλλεύτηκε τήν δργή τῶν Ἀθη-
ναίων και τήν ἀντιζηλία τους μέ τούς Αἰγινῆτες, γιά νά τούς πα-
ρακινήσει σέ πολεμική προετοιμασία. Και ἀπό τά χρήματα ἐκεῖ-
να κατασκευάστηκαν ἑκατό πολεμικά πλοῖα, πού οι Ἀθηναῖοι ἔ-
πειτα τά χρησιμοποίησαν γιά νά πολεμήσουν τόν Ξέρξη.

Ἄπο τότε σιγά σιγά παράσυρε τούς συμπολίτες του και τούς
ἔπεισε νά κατεβοῦν πρός τή θάλασσα, γιατί είχε τή γνώμη ὅτι
μέ τόν πεζικό τους στρατό οὕτε μέ τούς γείτονες δέν ήταν ίκα-
νοί νά μάχονται, ἐνδ μέ τή ναυτική τους δύναμη μποροῦσαν και
τούς βαρβάρους νά ἀποκρούσουν και νά ἀποκτήσουν τήν ἡγε-
μονία στήν Ἑλλάδα. Γι' αὐτό τούς Ἀθηναίους πού ήταν ὡς τό-
τε μόνιμοι ὄπλιτες τούς ἔκαμε, καθώς λέει ὁ Πλάτων, ναυτικούς
και θαλασσινούς και ἔδωσε ἀφορμή νά τόν κατηγορήσουν πώς
τάχα ό Θεμιστοκλῆς ἀφαίρεσε τό δόρυ και τήν ἀσπίδα ἀπό τούς
συμπολίτες του και περιόρισε τό δῆμο τῶν Ἀθηναίων στόν πάγ-
κο τοῦ ναύτη και στό κουπί. Και τά κατάφερε αὐτά κατανικών-
τας τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Μιλτιάδη, δπως βεβαιώνει ὁ Στησίμβρο-
τος. Τώρα, ἂν μέ αὐτά πού ἔκαμε, ἔθλαψε ἢ δχι τήν τελειότητα
και τή γνησιότητα τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, αὐτό ἄς τό
ἐξετάσουν οι φιλόσοφοι. Ἄλλα ὅτι ἡ σωτηρία τότε τῶν Ἑλλή-
νων δφείλεται στή θάλασσα, και τά πολεμικά ἐκεῖνα πλοῖα ἀν-
όρθωσαν πάλι τήν πόλη τῶν Ἀθηναίων, αὐτό και πολλά ἄλλα
τό μαρτυροῦν, ἄλλα καιί ό ἴδιος ό Ξέρξης τό ἐπιβεβαίωσε. Γιατί,
μολονότι ἡ πεζική του δύναμη ἔμενε ἀκόμη ἀνέπαφη, αὐτός ἔ-
φυγε μετά τήν καταστροφή τῶν πλοίων του, βλέποντας ὅτι δέν
είναι πιά ίκανός νά πολεμήσει, και κατά τή γνώμη μου ἀφησε
τό Μαρδόνιο στήν Ἑλλάδα, περισσότερο γιά νά ἐμποδίσει τούς
Ἐλληνες νά τόν καταδιώξουν, παρά γιά νά τούς ύποδουλώσει.

ΚΕΦ. 5

Χαρακτηριστικαί ανεκδότα.

- 1 Μερικοί ίσχυρίζονται ότι ο Θεμιστοκλῆς ζητούσε μέ επιμονή νά μαζεύει χρήματα, γιατί ήθελε νά ξοδεύει γενναιόδωρα· καί πράγματι, έπειδή πολύ του ἄρεσε νά προσφέρει πλούσιες θυσίες και ἀγαπούσε τή μεγαλοπρέπεια όταν δαπανούσε γιά τούς ξένους, είχε ἀνάγκη ἀπό ἄφθονα μέσα. "Ἄλλοι δώμας, ἀντίθετα, τόν κατηγοροῦν γιά φιλαργυρία και μικροπρέπεια και λένε πώς ἔφτανε στό σημεῖο νά πουλεῖ και αὐτά τά τρόφιμα πού τοῦ ἔστελναν γιά δῶρα. Ἀναφέρουν μάλιστα πώς, ὅταν ὁ Διφιλίδης, ὁ ἵποτρόφος, δέν τοῦ ἔδωσε ἔνα πουλάρι πού τοῦ ζήτησε, ὁ Θεμιστοκλῆς τόν ἀπείλησε ότι γρήγορα θά κάμει τό σπίτι του «δούρειον ἵππον», κάνοντας ἔτσι τόν ὑπαινιγμό ότι θά ξεσηκώσει ἐναντίον του κατηγορίες συγγενῶν του και δίκες μέ ἀνθρώπους τοῦ σπιτοῦ του.
- 2 3 Στή φιλοδοξία ὅλους τούς ξεπέρασε. "Οταν ἦταν ἀκόμη γέος και ἄσημος, παρακάλεσε θερμά τόν Ἐπικλῆ ἀπό τήν Ἐρμιόνη, πού δίδασκε μουσική και πολύ τόν ἐκτιμοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι, νά δίνει τά μαθήματά του στό σπίτι του, γιατί είχε τή φιλοδοξία νά ζητοῦν τό σπίτι του πολλοί και νά συχνάζουν σ' αὐτόν. Ἐπίσης λένε πώς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅταν ἤρθε κάποτε στήν Ὁλυμπία και βάλθηκε νά ξεπεράσει τόν Κίμωνα στήν πολυτέλεια τῶν δείπνων και τῶν σκηνῶν και στήν ἄλλη λαμπρότητα και ἐπίδειξη, προκάλεσε τή δυσαρέσκεια τῶν Ἑλλήνων. Γιατί στόν Κίμωνα πού ἦταν νέος καί ἀπό μεγάλο σπίτι, νόμιζαν ότι ἔπρεπε νά τοῦ συγχωροῦν τέτοιες πολυτέλειες· ἀλλά ὁ Θεμιστοκλῆς πού δέν είχε γίνει ἀκόμη γνωστός και φαινόταν νά περηφανεύεται γιά πράγματα πού δέν είχε και πού ἦταν ἀνώτερα ἀπό τίς δυνάμεις του, κατακρίθηκε γιά ἀλαζονεία. Ἐπίσης κέρδισε τή νίκη ώς χορηγός σέ μιά παράσταση τραγωδίας τότε πού διαγωνισμός τῶν τραγωδιῶν είχε πιά μεγάλη σημασία και καθένας φιλοδοξούσε νά νικήσει. Ἀφιέρωσε μάλιστα και μιά εἰκόνα γι' ἀνάμνηση τής νίκης του μέ τέτοια ἐπιγραφή: «Ο Θεμιστοκλῆς ὁ Φρεάρριος ἦταν ὁ χορηγός. Φρύνιχος Ἠταν ὁ ποιητής, Ἀδείμαντος ὁ ἐπώνυμος ἄρχοντας».
- 5 6 Και δώμας ἄρεσε στόν πολύν κόσμο, γιατί και τοῦ καθενός ἀπό τούς συμπολίτες του θυμόταν τό δονούμα του και τόν προσφω-

νοῦσε μέ αὐτό καὶ ἀκόμη γιατί φαινόταν κριτής ἀμερόληπτος στίς ἰδιωτικές τους διαφορές.⁵ Έτσι κάποτε καὶ στὸ Σιμωνίδη ἀπό τὴν Κέα, πού ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Θεμιστοκλῆ, ὅταν ἦταν στρατηγός, κάτι ὅχι σωστό, λέγεται πώς τοῦ εἶπε: «Οὕτ’ ἐσύ θά ἡσουν καλός ποιητής, ἢν τραγουδοῦσες παράφωνα, οὐτ’ ἐγώ ἄξιος ἀρχοντας, ἢν ἔκανα χατίρια παράνομα». ⁷ Καὶ ἄλλη φορά, πάλι περιπαίζοντας τὸ Σιμωνίδη τοῦ ἔλεγε πῶς δέν ἔχει μυαλό νά κακολογεῖ τοὺς Κορινθίους πού ἔχουν μία μεγάλη πόλη καὶ νά βάζει νά τοῦ κάνουν τίς εἰκόνες του, ἐνῶ εἶναι τόσο ἕσχημος.

Τέλος, ὅταν μεγάλωσε ἡ πολιτική του δύναμη καὶ κέρδισε τὴν εὑνοια τοῦ λαοῦ, κατόρθωσε νά ἐπικρατήσει τό κόμμα του καὶ ἀπομάκρυνε τόν Ἀριστείδη μέ τό νόμο τοῦ ἔξοστρακισμοῦ.

ΣΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

(Κεφ. 6-8)

“Οταν οἱ Μῆδοι κατέβαιναν πά γιά νά χτυπήσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι σκέφτονταν ποιόν νά ὁρίσουν στρατηγό, λένε πώς ὅλοι οἱ ἄλλοι μόνοι τους παραιτήθηκαν ἀπό τή στρατηγία, γιατί είχαν τρομάξει μπροστά στὸν κίνδυνο, καὶ μόνο ὁ Ἐπικύδης, ὁ γιός τοῦ Εὐφημίδη, πού ἦταν πολιτικός ίκανός στή ρητορική, μά λιγόψυχος καὶ εὔκολα μποροῦσε νά ἔξαγοραστεῖ μέ χρῆμα, ἐπιθυμοῦσε νά ἀναλάβει τήν ἀρχηγία καὶ είχε τήν πιθανότητα νά ἐπικρατήσει κατά τήν ἐκλογή. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φοβήθηκε ὀλοκληρωτική καταστροφή, ἢν ἡ ἀρχηγία ἀνατεθεῖ σ’ ἐκεῖνον καὶ λένε ὅτι μπροστά σ’ αὐτό τόν κίνδυνο ἀγόρασε μέ χρήματα ἀπό τόν Ἐπικύδη τή φιλοδοξία του (γιά τή στρατηγία).

Πολλοί ἐπαινοῦν καὶ αὐτό πού ἔκαμε στό διερμηνέα πού ἦταν μαζί μ’ ἐκείνους τοὺς ὅποίους ἔστειλε ὁ βασιλιάς, γιά νά ζητήσουν «χῶμα καὶ νερό». Δηλαδή, ἐπιασε τόν διερμηνέα καὶ μέ ψήφισμα τόν καταδίκασε σέ θάνατο, γιατί τόλμησε νά δανείσει τήν ἑλληνική γλώσσα σέ βαρβαρικές προσταγές. Ἀκόμη ἐπαινοῦν καὶ αὐτό πού ἔκαμε στόν Ἀρθμο τό Ζελείτη μέ πρόταση τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ αὐτόν καὶ τά παιδιά του καὶ τούς ἀπογόνους του τούς ἔγραψαν στόν κατάλογο τῶν «ἀτιμασμένων» πολιτῶν, γιατί ἔφερε χρυσάφι ἀπό τοὺς Μῆδους στούς Ἕλληνες.

1 ΚΕΦ. 6
Μπροστά στὸν
κινδυνο τῶν
Μῆδων.

5 Άλλά το πιό ἀξιόλογο ἀπό ὅλα τά ἔργα τοῦ Θεμιστοκλῆ είναι ὅτι κατάργησε τοὺς ἑλληνικούς πολέμους καὶ συμφιλίωσε τίς πόλεις μεταξύ τους, πείθοντας τοὺς Ἑλληνες νά ἀναβάλουν τίς ἔχθρες τους ἐξαιτίας τοῦ πολέμου τῶν Περσῶν. Σ' αὐτό λένε ὅτι πολύ τὸν θοήθησε καὶ ὁ Χείλεος ἀπό τὴν Ἀρκαδία.

Περίληψη Κεφ. 7-8

Ο Θεμιστοκλῆς ἔβλεπε τὸν κίνδυνο ποὺ ἐρχόταν ἀπό τὴν ἐπιδρομή τῶν Περσῶν. Προσπαθοῦσε νά πείσει τοὺς Ἑλληνες ν' ἀντιμετωπίσουν ἐνωμένοι τοὺς βαρβάρους στό πιό κατάλληλο μέρος. Οἱ προσπάθειές του ὅμως συναντοῦσαν πολλὰ ἐμπόδια. Πρῶτα οἱ Θεσσαλοὶ προσχώρησαν στό βασιλιὰ τῶν Περσῶν κι ἔτσι νανάγησε τό ἀρχικό σχέδιο τοῦ Θεμιστοκλῆ νά πολεμήσουν στά Τέμπη. Ἐπειτα ὥλες οἱ πόλεις ὡς τὴ Βοιωτία πῆγαν μὲ τό μέρος τῶν ἔχθρων. Τότε οἱ Ἑλληνες συγκεντρώνουν τό στόλο τους στό Ἀρτεμίσιο, γιά νά φυλάξουν ἐκεῖ τά στενά μεταξύ τῆς Εὐθοίας καὶ τῆς ἀπέναντι Μαγνησίας. Ἐκεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς δείχνει ὥλες τίς ἀρετές του. Ὑποχωρεῖ στίς ἀξιώσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγό τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τό Σπαρτιάτη Εὐρυθιάδη. Άλλά συγχρόνως ἀγρυπνεῖ, ἔξουδετερώνει ὥλες τίς ἀντιδράσεις τῶν ἀντιεἵλων του, συγκρατεῖ τοὺς Ἑλληνες ἐνωμένους καὶ οὐσιαστικά είναι αὐτός ὁ ἀρχηγός τους. Καὶ ἔτσι, ὅταν ὁ Περσικός στόλος μέ τό πλῆθος τῶν πλοίων τους ἔρχεται στό Ἀρτεμίσιο, συναντᾶ ἡρωική ἀντίστοιχη καὶ οἱ Ἑλληνες κερδίζουν ὑπέροχη νίκη.

ΜΕΤΑ ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ (Κεφ. 9-10)

- ΚΕΦ. 9**
- 1 "Οταν ὅμως οἱ Ἑλληνες πού ἦταν στό Ἀρτεμίσιο ἔμαθαν ἀπό ἀγγελιοφόρους ὅσα ἔγιναν στίς Θερμοπύλες, ὅτι δηλαδή ο Λεωνίδας ἔπεσε καὶ ὅτι ο Ξέρχης είχε κυριέψει τίς διαβάσεις στήν ξηρά, ἔφυγαν γιά νά γυρίσουν στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι είχαν πάρει ἐξαιτίας τῆς ἀντρείας τους θέση σάν δισθοφυλακή ὅλου τοῦ στόλου, περήφανοι γιά τά κατορθώματά τους. Ο Θεμιστοκλῆς περνώντας μέ τό στόλο του κοντά στή στεριά σέ ὅσα μέρη ἔβλεπε ὅπου χωρίς ἄλλο θά ἀγκυροθολοῦσαν
- 2 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οι ἔχθροι ἡ θά πήγαιναν νά κρυφτοῦν, ἔβαζε νά σκαλίζουν ἐπάνω στίς πέτρες ἐπιγραφές πού νά τίς βλέπουν δλοι και ἄλλες ἀπό τίς πέτρες αὐτές ἔτυχε νά βρίσκονται ἐκεὶ σέ κατάλληλη θέση, ἄλλες δ ἴδιος τίς ἔστηνε δλόγυρα στούς δρμους και σέ τοποθεσίες μέ πηγές νεροῦ. Μέ τίς ἐπιγραφές αὐτές ἔξόρκιζε τούς Ἰωνες πού ἦταν στό στρατό τῶν Περσῶν, ἃν μποροῦσαν, νά αὐτομολήσουν σ' αὐτούς, πού ἦταν πατέρες τους και κινδυνεύουν γιά τήν ἐλευθερία ἐκείνων, εἰδάλλως νά προξενοῦν θλάβη και ἀναταραχή στό βαρβαρικό στράτευμα κατά τή διάρκεια τῶν μαχῶν. Και είχε τήν ἐλπίδα πώς αὐτά ἡ θά κάμουν τούς Ἰωνες νά πᾶνε μέ τό μέρος τους ἡ θά φέρουν ταραχή στούς βαρβάρους, γιατί θά τούς γεννοῦσαν ὑποψίες.

Καί, ὅταν ὁ Ξέρξης περνώντας τή Δωρίδα μπῆκε ἀπό τό πάνω μέρος στή Φωκίδα και πυρπολοῦσε τίς πόλεις τής χώρας αὐτῆς, οι Ἐλληνες δέν ἥρθαν νά βοηθήσουν, ἃν και οι Ἀθηναῖοι τούς παρακαλοῦσαν νά τρέξουν στή Βοιωτία και νά συναντήσουν τούς βαρβάρους ἐκεῖ, προασπίζοντας τήν Ἀττική, δπως αὐτοί τούς βοήθησαν κατά θάλασσα στό Ἀρτεμίσιο. Κανείς δμως δέν ἄκουε τίς παρακλήσεις τῶν Ἀθηναίων, παρά δλοι είχαν προσκολληθεῖ στήν Πελοπόννησο· βιάζονταν νά συναθροίσουν δλη τή δύναμή τους μέσα στόν Ἰσθμό και ἔχτιζαν ἐκεῖ τεῖχος ἀπό τή μιά θάλασσα στήν ἄλλη. Ἡ προδοσία αὐτή τῶν Ἐλλήνων ἔξόργισε τούς Ἀθηναίους και τούς ἔπιασε λύπη και μελαγχολία, γιατί είχαν μείνει μόνοι. Βέβαια, δέν μποροῦσαν οὔτε νά τό διανοηθοῦν πώς θά πολεμοῦσαν μέ τόσες μυριάδες στρατοῦ. Ἐκεῖνο μόνο πού κατ' ἀνάγκη ἔπρεπε νά κάμουν σ' αὐτή τήν περίσταση ἦταν νά ἀφήσουν τήν πόλη τους και νά μείνουν προσκολλημένοι στά πλοῖα τους. Ἄλλα τό πλήθος τῶν Ἀθηναίων τό ἄκουε αὐτό μέ ἀγανάχτηση, γιατί οὔτε τή νίκη θά τή χρειάζονταν οὔτε τή σωτηρία θά τήν καταλάβαιναν, ἃν παρατοῦσαν τούς ναούς τῶν θεῶν και τούς τάφους τῶν πατέρων.

Τότε δ Θεμιστοκλῆς, ἐπειδή δέν μποροῦσε μέ ἀνθρώπινους συλλογισμούς νά φέρει μέ τό μέρος του τό πλήθος, ἔβγαλε στή μέση ἔνα τέχνασμα, δπως γίνεται σέ παράσταση τραγωδίας· σκέψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3

4

5

I ΚΕΦ. 10
Οι Ἀθηναῖοι ἀφήνουν τήν πόλη

- φτηκε δηλαδή νά τους παρουσιάσει σημεῖα ἀπό τους θεούς και μαντείες. Πήρε γιά θεϊκό σημάδι αὐτό που ἔγινε τις μέρες ἐκείνες μέ τό δράκοντα, πού, δπως λένε, ἔξαφανίστηκε ἀπό τό ναό.
- 2 Καί, ἐπειδή τις προσφορές πού τοῦ παράθεταν κάθε μέρα τις ἔθρισκαν ὕθικτες, οἱ ἵερεῖς τό ἀνακοίνωναν στό λαό, και ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδινε τήν ἔξήγηση, πώς ἡ θεά παράτησε τήν Ἀθήνα και ἔτσι ἔδειχνε στους Ἀθηναίους τό δρόμο πρός τή θάλασσα.
- 3 Ἐπίσης και μέ τό χρησμό προσπαθοῦσε νά τραβήξει τό λαό, λέγοντας πώς τό «ξύλινο τεῖχος» δέ φανέρωνε τίποτε ἄλλο παρά τά πλοῖα. Γιά τοῦτο και τή Σαλαμίνα ὁ θεός στό χρησμό του τήν ὀνομάζει «εὐλογημένη» και ὅχι φοβερή οὔτε καταραμένη, γιατί ἔμελλε νά δώσει τό ὄνομά της σέ μια μεγάλη εύτυχία τῶν Ἐλλήνων.
- 4 Καί ὅταν ὑπερίσχυσε η γνώμη του, ὑποθάλλει στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου τήν πρόταση: νά ἐμπιστευτοῦν τήν πόλη στήν Ἀθηνᾶ πού είναι προστάτισσά της, και ὅλοι ὅσοι ἔχουν τή στρατεύσιμη ἥλικια νά μποῦν στά πλοῖα και νά προσπαθεῖ ὁ καθένας μέ ὅποιον τρόπο μπορεῖ νά διασώσει τά παιδιά, τις γυναῖκες και τούς δούλους. "Οταν ἡ πρόταση αὐτή ἐγκρίθηκε, οἱ περισσότεροι ἀπό τους Ἀθηναίους ἔφεραν γι' ἀσφάλεια τά παιδιά και τις γυναῖκες τους στήν *Troisiήνα*, ὅπου γίνονταν δεκτοὶ ἀπό τους κατοίκους μέ μεγάλη προθυμία. Ἀποφάσισαν μάλιστα νά ἀναλαβουν τή διατροφή τους μέ δημόσια ἔξοδα, δίνοντας κάθε μέρα δύο ὀδολούς στόν καθένα και νά ἐπιτρέπουν στά παιδιά νά παίρνουν ὀπωρικά ἀπό παντοῦ, και ἀκόμη νά πληρώσουν γι' αὐτά μισθούς σέ δασκάλους. Τήν πρόταση αὐτή τήν είχε κάμει ὁ Νικαγόρας. Καί ἐπειδή τό δημόσιο ταμεῖο τῶν Ἀθηναίων δέν είχε χρήματα, ἡ θουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθώς λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔδωσε σέ κάθε στρατευμένο πολίτη δκτώ δραχμές ἀπό ἔγινε ἡ κυριότερη ἀφορμή νά γεμίσουν μέ πληρώματα τά πλοῖα. Ὁ *Κλειδημος* ὅμως νομίζει πώς και τοῦτο ἦταν τέχνασμα τοῦ Θεμιστοκλῆ. Λέει δηλαδή ὅτι, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι κατέβαιναν στόν Πειραιά, χάθηκε τό κεφάλι τῆς *Γοργόνας* ἀπό τό ἀγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς· ὁ Θεμιστοκλῆς τότε κάνοντας πώς τό ἀναζητεῖ και ψάχνοντας μέ ἐπιμονή ὅλα, βρίσκει μέσα στίς ἀποσκευές πολλά χρήματα κρυμμένα, πού δόθηκαν σέ κοινή χρήση και ἔτσι ὅσοι
- 7 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μπήκαν στά πλοϊα είχαν ἄφθονα ἐφόδια.

Τό θέαμα τῶν πολιτῶν πού ἔμπαιναν στά καράβια καί ἔφευγαν, σέ ἄλλους προκαλοῦσε θλίψη καί σέ ἄλλους θαυμασμό γιά τήν τόλμη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, πού ἔστελναν κατευοδώνοντας τίς οἰκογένειές τους μακριά, σέ ἄλλο μέρος, ἐνῶ αὐτοί, ἄκαμπτοι στίς οἰμωγές καί τά δάκρυα καί τά ἀγκαλιάσματα τῶν γονιῶν τους, τραβοῦσαν ἀντίκρυ, πρός τό νησί. Ὄμως καί οἱ πολίτες πού ἔξαιτίας τῶν γηρατειῶν τους ἀπόμεναν στήν πόλη προκαλοῦσαν λύπη μεγάλη. Ἀκόμη μιά γλυκιά συμπάθεια πού ράγιζε τήν καρδιά ἔνιωθε κανείς γιά τά ἡμέρα σπιτικά ζῶα, πού μέ φωνές καί μέ λαχτάρα ἔτρεχαν ἀκολουθώντας τά ἀφεντικά τους σάν ἔμπαιναν στά πλοϊα. Ἀνάμεσα σ' αὐτά ἀναφέρεται στίς διηγήσεις καί ὁ σκύλος πού είχε ὅ Ξάνθιππος, ὁ πατέρας τοῦ Περικλῆ, πού μή βαστώντας νά χωριστεῖ ἀπ' αὐτόν πήδησε μέσα στή θάλασσα καί κολυμπώντας πλάϊ στό πλοϊο βγήκε ἔξω στή Σαλαμίνα καί μ' ἔξαντλημένες τίς δυνάμεις του ξεψύχησε ἀμέσως: τάφος δικός του λένε πώς είναι ἐκεῖνο πού δείχνεται ὡς σήμερα καί δονομάζεται «*Κυνός σῆμα*».

ΣΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

(Κεφ. 11-15)

Βέθαια, αὐτές οι πράξεις τοῦ Θεμιστοκλῆ είναι μεγάλες. Ἀλλά είναι καί ἄλλες ἀκόμη. Ἐπειδή κατάλαβε ὅτι οἱ πολίτες ἥθελαν ἐπίμονα τόν Ἀριστείδη καί είχαν τό φόβο μήπως αὐτός ἐρεθισμένος ἀπό τήν δργή του προσχωρήσει στούς βαρβάρους καί βλάψει τά ἐλληνικά συμφέροντα (γιατί, δπως εἴπαμε, είχε ἔξοστρακιστεῖ πρίν ἀπό τόν πόλεμο, κυνηγημένος γιά κομματικούς λόγους ἀπό τό Θεμιστοκλῆ) ύποθάλλει ἔγγραφη πρότασῃ στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου νά ἐπιτραπεῖ σέ δσους ἔχουν ἀπομακρυνθεῖ γιά ὄρισμένο χρόνο, νά ἐπιστρέψουν, γιά νά πράττουν καί νά συμβουλεύουν καί αὐτοί μαζί μέ τούς ἄλλους πολίτες ὅτι κρίνουν καλύτερο γιά τήν Ἐλλάδα.

Οταν ὁ Εἰρυθιάδης, πού χάρη στό μεγάλο κυρος τῆς Σπάρτης είχε τήν ἀρχηγία τοῦ στόλου, πού ἦταν δμως ἀνθρωπος ἄτολμος μπροστά στόν κίνδυνο, ἥθελε νά ξεκινήσουν καί νά τραβήξουν

8

9

10

1 ΚΕΦ. 11

Πολεμικό συμβούλιο τῶν Ἐλλήνων.

2

πρός τόν Ἰσθμό, δηπου είχε συγκεντρωθεῖ καὶ τό πεζικό τῶν Πελοποννησίων, ὁ Θεμιστοκλῆς είχε ἀντίρρηση. Καὶ τότε λένε πώς εἰπώθηκαν τά περίφημα ἐκεῖνα λόγια πού μνημονεύονται ὡς

3 σήμερα. Δηλαδή, ὅταν ὁ Εὐρυθιάδης τοῦ εἶπε «Θεμιστοκλῆ, στούς ἀγῶνες, ὃσους ἔκεινοῦν πρίν ἀπό τὴν ὥρα τους τούς ραβδίζουν», «ναί» ἀποκρίθηκε ὁ Θεμιστοκλῆς, «ἄλλα ὃσους μένουν πίσω δέν τούς στεφανώνουν» καὶ μόλις ἐκεῖνος σήκωσε τό ραβδί του γιά νά τόν χτυπήσει, ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ λέει: «Χτύπησέ
4 με, μά ἄκουσέ με!». Καὶ ὅταν ὁ Εὐρυθιάδης θαυμάζοντας τήν ἀταραξία τοῦ Θεμιστοκλῆ, τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια νά μιλήσει, αὐτός
5 προσπάθησε πάλι νά τόν φέρει στήν ἄποψή του. Ἀλλά κάποιος εἶπε τότε πώς ἔνας ἄνθρωπος χωρίς πατρίδα δέν είναι σωστό νά συμβουλεύει ἐκείνους πού ἔχουν πατρίδες νά τίς ἐγκαταλείψουν καὶ νά ἀδιαφορήσουν γι' αὐτές. Σ' αὐτόν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀντιστρέφοντας τό συλλογισμό, ἀποκρίθηκε: «Ἐμεῖς βέβαια, καημένε, τά σπίτια μας καὶ τά τείχη μας τά ἔχουμε ἀφήσει, γιατί θαρροῦμε πώς δέν ἀξίζει νά γίνουμε δοῦλοι γι' ἄψυχα πράγματα· πάντως ὅμως ἐμεῖς ἔχουμε τήν πιό μεγάλη ἀπ' ὅλες τίς Ἑλληνικές πατρίδες: τά διακόσια πολεμικά πλοῖα πού βρίσκονται ἐδῶ ἔτοιμα νά σᾶς βοηθήσουν, ἀν θέλετε νά σωθεῖτε μέ αὐτά· μά, ἀν μᾶς προδώσετε γιά δεύτερη φορά καὶ φύγετε ἀπ' ἐδῶ, ἀμέσως θά μάθει δι κάθε Ἑλληνας δτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν καὶ πατρίδα ἐλεύθερη καὶ χώρα ὅχι κατώτερη ἀπό ἐκείνη πού ἔχασαν». Τά λόγια αὐτά τοῦ Θεμιστοκλῆ ἔβαλαν σ' ἔγνοια καὶ τρόμαξαν τόν Εὐρυθιάδη, μήπως οἱ Ἀθηναῖοι τούς ἀφήσουν καὶ φύγουν. Καί, σάν δι στρατηγός τῶν Ἐρετριέων δοκίμασε κάτι νά πεῖ, ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ λέει: «Πώς; μιλάτε γιά πόλεμο κι ἐσεῖς πού, σάν τά καλαμάρια, μαχαίρι ἔχετε, μά καρδιά δέν ἔχετε;»

Περίληψη Κεφ. 12

“Οταν ὁ στόλος τῶν ἐχθρῶν φάνηκε πλέοντας πρός τό Φάληρο καὶ ὁ Ξέρξης κατέβαινε πρός τή θάλασσα μέ τό πεζικό του συγκεντρωμένο, οἱ Ἑλληνες κλονίστηκαν. Πρῶτοι οἱ Πελοποννήσιοι ἐτοιμάζονταν νά φύγουν. Ὁ κίνδυνος νά διαλυθοῦν οἱ Ἑλληνες ἦταν ἀμεσος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς στέλνει ἔναν ἔμπιστό του ἄνθρωπο, τόν

Σίκινο, καὶ εἰδοποιεῖ τὸν Ξέρξη ὅτι οἱ Ἑλλῆνες σκέφτονται νά φύγονται καὶ τώρα πού βρίσκονται σέ ἀταξία τὸν συμβουλεύει νά ἐπιτεθεῖ. Οὐ Ξέρξης ἔδωσε διαταγή νά περικυκλώσουν ἀμέσως τό στενό ἀνάμεσα στὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν Ἀττική. Τὴν ὥρα ἐκείνη ἔρχεται καὶ ὁ ἔξοριστος Ἀριστείδης πού ἐνισχύει τό Θεμιστοκλῆ. Τέλος, φάνηκε ἔξαφνα ἕνα πολεμικό πλοϊο πού αὐτομολοῦσε ἀπό τοὺς Πέρσες καὶ ἔφερε τὴν εἰδησην ὅτι οἱ Ἑλλῆνες βρίσκονται κυκλωμένοι. Τό σχέδιο τοῦ Θεμιστοκλῆ πέτυχε καὶ οἱ Ἑλλῆνες ἀναγκάστηκαν νά ριχτοῦν ὄλοψυχα στὸν ἄγωνα.

Μόλις ξημέρωσε, ὁ Ξέρξης κάθησε πάνω σ' ἕνα ὑψωμα, γιά νά ἐπιβλέπει τό στόλο καὶ τὴν παράταξή του. Αὐτό τό ὑψωμα, ὅπως λέει ὁ Φανόδημος, βρισκόταν πιό πάνω ἀπό τό ναό τοῦ Ἡρακλῆ, ἐκεῖ ὅπου τό νησί τῆς Σαλαμίνας χωρίζεται μ' ἕνα μικρό πέραμα ἀπό τὴν Ἀττική· ὁ Ἀκεστόδωρος ὅμως νομίζει πώς ήταν στά μεθόρια τῆς Μεγαρίδας, πιό πάνω ἀπό τὴν τοποθεσία πού λέγεται «Κέρατα». Ἐκεῖ ὁ Ξέρξης ἔστησε ἕνα χρυσό θρόνο γιά νά κάθεται καὶ τοποθέτησε κοντά του πολλούς γραμματικούς, γιά νά καταγράφουν ὅσα θά γίνονταν κατά τή ναυμαχία.

Γιά τό πλῆθος τῶν βαρβαρικῶν πλοίων ὁ Αἰσχύλος δι ποιητής, σάν ἄνθρωπος πού ξέρει καὶ μπορεῖ νά μιλεῖ μέ βεβαιότητα, λέει στούς «Πέρσες», τὴν περίφημη τραγωδία του, αὐτά:

*«Χίλια ήταν τά καράβια πού δόδηγοῦσε ὁ Ξέρξης·
αὐτό καλά τό ξέρω· τά γοργόδρομά του
ήταν διακόσια ἐφτά· νά αὐτή εἰν· ή ἀναλογία».*

Τά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ήταν δλο δλο ἐκατόν δύδόντα καὶ καθένα εἶχε δεκαοχτώ πολεμιστές τοῦ καταστρώματος· ἀπ' αὐτούς τέσσερις ήταν τοξότες καὶ οἱ ἄλλοι ὀπλίτες.

Φαίνεται πώς δι Θεμιστοκλῆς ἔλαβε ὑπόψη του καὶ τὴν κατάλληλη ὥρα, ὅχι μόνο τὸν κατάλληλο τόπο τῆς μάχης· γι' αὐτό καιροφυλάχτησε καὶ δέν τοποθέτησε τά ἐλληνικά πλοῖα ἀντιμέτωπα στά βαρβαρικά, πρὶν ἔρθει η συνηθισμένη ὥρα πού φυσάει πάντα ἀπό τό πέλαγος σφοδρός ἄνεμος πού περνώντας ἀπό τά στενά ξεσηκώνει τά κύματα. Ο δυνατός αὐτός ἄνεμος τά ἐλληνφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

1 ΚΕΦ. 13
Προετοιμασίες
γιά τή ναυμα-
χία.

1 ΚΕΦ. 14
Ἡ ναυμαχία
ἀρχίζει.

2

3

νικά πλοῖα δέν τά πείραζε, γιατί ἡταν χαμηλά καὶ μικρότερα, τά βαρβαρικά ὅμως πού είχαν τίς πρύμνες σηκωμένες καὶ ψηλά τά καταστρώματα καὶ ἀπό τό βάρος τους δύσκολα μποροῦσαν νά κινηθοῦν, τά ξεμάκραινε ἀπό τό δρόμο τους, ὅπως ἐπεφτε πάνω τους, καὶ τά ἔφερνε στά πλευρά τῶν Ἑλλήνων, πού δρμοῦσαν μέ δύναμη καὶ ἔστρεφαν ὅλη τήν προσοχή τους στό Θεμιστοκλῆ, γιατί ἤξεραν ὅτι αὐτός περισσότερο ἀπ' ὅλους βλέπει ποιό είναι τό συμφέρο τῶν Ἑλλήνων. "Ἄλλωστε ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό Θεμιστοκλῆ ὁ ναύαρχος τοῦ Ξέρξη Ἀριαμένης ἀπό τό μεγάλο πλοῖο του τόξευε καὶ ἀκόντιζε σάν ἀπό κανένα τεῖχος· αὐτός ὁ Ἀριαμένης ἡταν ἄντρας γενναῖος καὶ ἀπό τους ἀδερφούς τοῦ θασιλιᾶ ὁ πιό δυνατός καὶ ὁ πιό δίκαιος. Ἐπάνω σ' αὐτόν δρμοῦν ὁ Ἀμεινίας ἀπό τή Δεκέλεια καὶ ὁ Σωκλῆς ἀπό τήν Παλλήνη πού ἔπλεαν μαζί στό ἴδιο πλοῖο καὶ χτυποῦν τό πλοῖο τοῦ Ἀριαμένη. Καὶ ὅπως τά δύο πλοῖα ἐπεφταν πλώρη μέ πλώρη τό ἔνα πάνω στό ἄλλο, συγκρούστηκαν, καὶ βρέθηκαν μπλεγμένα τά χάλκινα ἔμβολά τους. Τότε ὁ Ἀριαμένης προσπαθεῖ νά κατεβεῖ στό πλοῖο τους, ἄλλα ἐκεῖνοι τοῦ ἀντιτάχτηκαν καὶ χτυπώντας μέ τά δόρατα τόν ἔριξαν στή θάλασσα· καὶ τό σῶμα του πού τό παράσερναν τά κύματα ἐδῶ καὶ ἐκεὶ μαζί μέ τά ἄλλα ναυάγια τό ἀναγνώρισε ἡ Ἀρτεμισία καὶ τό ἀνέβασε στόν Ξέρξη.

ΚΕΦ. 15
Ο θριαμβος

- 1   Σ' αὐτή τή στιγμή τῆς ναυμαχίας λάμψη μεγάλη λένε πώς ἀστραψε ἀπό τό μέρος τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἥχος καὶ φωνή γέμισε τό Θριάσιο κάμπο ὡς τή θάλασσα, σάν ἄνθρωποι πολλοί μαζί νά συνόδευαν σέ λιτανεία τόν μυστικό Ἱακζο. Καὶ ἀπό τό πλήθος τῶν ἀνθρώπων πού φώναζαν φάνηκε νά σηκώνεται λίγο λίγο ἀπό τή γῆ πρός τά πάνω ἔνα σύννεφο σκόνη, νά γυρίζει ἐπειτα στή θάλασσα καὶ νά πέφτει ἀπότομα πάνω στά πλοῖα. "Ἄλλοι θαρροῦσαν πώς ἔβλεπαν καθαρά φαντάσματα καὶ εἰδωλα ἀντρῶν δηλισμένων ἀπό τό μέρος τῆς Αἴγινας, πού ὑψωναν τά χέρια ἐμπρός ἀπό τά ἐλληνικά πλοῖα. Καὶ συμπέραιναν πώς αὐτοί ἡταν οἱ Αἰακίδες, πού τους είχαν παρακαλέσει μ' εὐχές πρίν ἀπό τή ναυμαχία νά ἔρθουν βοηθοί.
- 2   Πρότοις ὁ Λυκομήδης ὁ Ἀθηναῖος τριήραρχος, κυριεύει ἐχ-Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικῆς
- 3   Πρότοις ὁ Λυκομήδης ὁ Ἀθηναῖος τριήραρχος, κυριεύει ἐχ-

θρικό πλοϊο καὶ, ἀφοῦ ἔκοψε τά ἐμβλήματά του, τά ἀφιέρωσε στό δαφνηφόρο Ἀπόλλωνα στὴν Φλυά. Τέλος οἱ ἄλλοι Ἐλληνες πού πολεμοῦσαν μὲ ἵσες πάντοτε δυνάμεις – γιατί οἱ βάρβαροι ἔξαιτιας τοῦ στενοῦ ἔρχονταν λίγοι λίγοι κάθε φορά καὶ χτυπίονταν μεταξύ τους – κατόρθωσαν νά τρέψουν σέ φυγή τά περσικά πλοῖα πού ἀντιστάθηκαν ὡς τό θράδυ. "Ἐτσι, ὅπως λέει ὁ Σιμωνίδης, οἱ Ἐλληνες κέρδισαν τήν ὥραιά καὶ περίφημη ἐκείνη νίκη, πού λαμπρότερο ἀπ' αὐτήν κανένα ἄλλο κατόρθωμα στὴν θάλασσα δέν ἔχει γίνει οὕτε ἀπό τούς Ἐλληνες οὕτε ἀπό τούς βαρβάρους. Καὶ τή νίκη αὐτή τήν κέρδισαν μέ τήν ἀντρεία καὶ τήν κοινή προθυμία ὅλων τῶν Ἐλλήνων πού πῆραν μέρος στή ναυμαχία, ἄλλα καὶ μέ τήν πρωτοθουλία καὶ τήν ίκανότητα τοῦ Θεμιστοκλῆ.

4

ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

(Κεφ. 16-20)

Μετά τή ναυμαχία ὁ Ξέρξης, ἐνῷ ἀκόμη ἔθραζε ἀπό θυμό γιά τήν ἀποτυχία του, σκέφτηκε νά γεμίσει μέ χώματα καὶ νά φράξει τό ἐνδιάμεσο στενό, γιά νά δόηγήσει τό πεζικό του στή Σαλαμίνα ἐναντίον τῶν Ἐλλήνων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπό τό ἄλλο μέρος θέλοντας νά δοκιμάσει τόν Ἀριστείδη, τοῦ ἔλεγε πώς ἔχει τή γνώμη νά πάνε μέ τά πλοῖα τους στόν Ἐλλήσποντο καὶ νά διαλύσουν τή γέφυρα πού είχε στήσει ἐκεῖ ὁ Ξέρξης, «γιά νά μπορέσουμε ἔτσι», ἔλεγε, «νά πιάσουμε τήν Ἀσία μέσα στήν Εὐρώπη». Ἄλλα ὁ Ἀριστείδης ἀρνήθηκε νά δεχτεῖ τέτοια πρόταση καὶ τοῦ λέει: «Ως τώρα ἔχουμε πολεμήσει ἔνα βάρβαρο πού είχε δλες του τίς ἀνέσεις, μά, ἀν τόν ἀποκλείσουμε στήν Ἐλλάδα καὶ ἀπό τό φόθο τόν φέρουμε σέ κατάσταση ἀνάγκης, ἔναν ἀνθρωπο πού είναι κύριος τόσο μεγάλων δυνάμεων, τότε δέ θά κάθεται πιά κάτω ἀπό χρυσόνφαντη σκηνή νά θλέπει τή μάχη ἥσυχα, ἄλλα τολμώντας τά πάντα καὶ σέ δλα παρών ὁ ἴδιος ἔξαιτιας τοῦ κινδύνου πού τόν ἀπειλεῖ, θά προσπαθήσει νά ξανακερδίσει δλα τά χαμένα καὶ θά σκεφτεῖ νά κάμει ὅ,τι μπορεῖ καλύτερο πολεμώντας δλα γιά δλα.» Καὶ πρόσθετε ὁ Ἀριστείδης:

1 ΚΕΦ. 16

‘Ο Ξέρξης
φευγεῖ.

2

4

«Λοιπόν, Θεμιστοκλῆ, δχι νά καταστρέψουμε τή γέφυρα πού ύπάρχει, παρά και ἄλλη ἀκόμη, ἂν μποροῦμε, πρέπει ἐμεῖς νά κατασκευάσουμε, γιά νά διώξουμε τό γρηγορότερο αὐτό τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν Εὐρώπη». «Λοιπόν», εἶπε ὁ Θεμιστοκλῆς, «ἄν νομίζεις πώς αὐτά μᾶς συμφέρουν, είναι καιρός νά σκεφτοῦμε ὅλοι μας και νά βροῦμε τόν τρόπο πώς θά φύγει μιά ὥρα ἀρχύτερα ἀπό τήν Ἑλλάδα».

- 5   Ἄφοῦ λοιπόν ἀποφάσισαν αὐτά, ὁ Θεμιστοκλῆς ἔστειλε ἔναν ἀπό τούς βασιλικούς ἀκολούθους πού τόν βρῆκαν ἀνάμεσα στούς αἰχμαλώτους, τόν Ἀρνάκη, ὅπως ὄνομαζόταν, και τοῦ ἔδωσε διαταγή νά πεῖ στό βασιλιά ὅτι οἱ Ἑλληνες πού ἔχουν νικήσει μέ τό ναυτικό τους ἀποφάσισαν νά τραβήξουν ἐπάνω, πρός τόν Ἑλλήσποντο, ἐκεῖ ὅπου ἔκαμε τή σύνδεση, και νά διαλύσουν τή γέφυρα, ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως πού γνοιάζεται γιά τό βασιλιά, τόν συμβουλεύει νά πάρει γρήγορα δρόμο πρός τή δική του θάλασσα και νά περάσει ἀπέναντι στήν Ἀσία, ἐνόσω αὐτός θά ἔφερνε μέ τρόπο χρονοτριβές στούς συμμάχους και θά 6   ἀργοποροῦσε τήν καταδίωξη. "Οταν ἄκουσε αὐτά ὁ Ξέρξης, φοβήθηκε πολύ και ἐτοιμάστηκε γρήγορα νά φύγει.

Καὶ ή φρόνηση τοῦ Θεμιστοκλῆ και τοῦ Ἀριστείδη ἀποδείχτηκε στή μάχη μέ τό Μαρδόνιο, ὅπου οἱ Ἑλληνες, ἄν και πολέμησαν μ' ἔνα ἐλάχιστο μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ Ξέρξη στίς Πλαταιές, βρέθηκαν στόν ἔσχατο κίνδυνο.

- ΚΕΦ. 17   1   'Από τίς (ἐλληνικές) πόλεις, λέει ὁ Ἡρόδοτος, διακρίθηκε στήν ἀντρεία ἡ Αἴγινα, ἄλλα στό Θεμιστοκλῆ δλοι, ἄν και ἀπό φθόνο δέν τό ἥθελαν, ἔδωσαν τήν πρώτη θέση. "Ετσι, ὅταν πήγαν στόν Ἰσθμό και ἐκεῖ ψήφιζαν οἱ στρατηγοί παίρνοντας τήν ψήφο τους ἀπό τό βωμό τοῦ θεοῦ, πρῶτον ἀνακήρυττε καθένας τόν ἔαυτό του στήν ἀντρεία, ἄλλα δεύτερον ἀμέσως ὑστερα τό 2   Θεμιστοκλῆ. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπίσης, ὅταν τόν ὑποδέχτηκαν στή Σπάρτη, ἔδωσαν στόν Εὐρυθιάδη γιά τήν ἀντρεία του και σ' ἐκεῖνον γιά τή σοφία του ώς βραβεῖο στεφάνι ἀπό κλάδο ἐλιᾶς· 3   και τοῦ πρόσφεραν γιά δῶρο τό καλύτερο ἀπό τά ἄρματα πού ἤταν στήν πόλη και ἔστειλαν μαζί του τριακόσιους νέους γιά

τιμητική συνοδεία ώς τά σύνορα τῆς Λακωνίας.

Λέγεται ἀκόμη ὅτι στούς ἀμέσως ἐπόμενους Ὀλυμπιακούς ἀγῶνες, ὅταν μπῆκε στό στάδιο δι Θεμιστοκλῆς, ὅλοι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ δέν πρόσεχαν πιά στούς ἀγωνιστές, παρά ὅλη τὴν ἡμέρα ἐκείνον παρατηροῦσαν, τὸν ἔδειχναν στούς ξένους καὶ μ' ἐπιδοκιμασίες θαυμασμοῦ τὸν χειροκροτοῦσαν, τόσο πού καὶ διὸ τὸν εὐχαριστημένος ὁμολόγησε στούς φίλους του ὅτι ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἀπολάβαινε τὸν καρπό τῶν ἀγώνων, του γιά τὴν Ἑλλάδα.

4

Ἄληθεια, ἦταν τό φυσικό του νά κυνηγᾶ τῇ δόξῃ, ἂν πρέπει νά κρίνει κανείς ἀπό ὅσα μνημονεύονται γι' αὐτόν. "Οταν, λόγου χάρη, ἡ πόλη τὸν εἶχε ἐκλέξει ναύαρχο, καμιά ὑπόθεση οὔτε ἴδιωτική οὔτε δημόσια δέν ἐνεργοῦσε τὴν καθεμιά στὴν ὥρα της, παρά κάθε δουλειά πού τύχαινε νά τοῦ παρουσιάζεται, τὴν ἄφηνε μέ πολλές ἀναβολές γιά τὴν ἡμέρα ἐκείνη πού ἦταν νά ταξιδέψει, καὶ τό ἔκανε αὐτό, γιά νά τὸν βλέπουν τὴν τελευταία στιγμή πώς ἐνεργεῖ συγχρόνως πολλές ὑποθέσεις μαζί καὶ ἔρχεται σ' ἐπαφή μέ λογῆς λογῆς ἀνθρώπους, ώστε νά φαίνεται ὅτι είναι σπουδαῖος καὶ ἔχει πολύ μεγάλη δύναμη.

1 ΚΕΦ. 18

*'Αποφθεγματα
τοῦ Θεμιστο-
κλῆ'*

"Οταν κάποτε παρατηροῦσε κοντά στή θάλασσα τούς νεκρούς πού τά κύματα τούς είχαν ρίξει ἔξω, καὶ τούς είδε νά φοροῦν χρυσά βραχιόλια καὶ περιδέραια, διὸ τὸν προσπέρασε χωρίς νά δώσει σημασία, ἀλλά τά ἔδειξε στό φίλο του πού τὸν ἀκολουθοῦσε καὶ τοῦ είπε: «Παρ' τα γιά σένα, γιατί ἐσύ δέν είσαι δι Θεμιστοκλῆς.» Γιά τούς Αθηναίους πάλι ἔλεγε πώς δέν τὸν ἐκτιμοῦν καὶ δέν τὸν θαυμάζουν, παρά ὅπως σ' ἔνα πλατάνι σέ στιγμή κακοκαιρίας καὶ κινδύνου προστρέχουν κάτω ἀπό τά κλαδιά του, μά σάν γίνει καλός καιρός διλόγυρά τους, τό μαδοῦν καὶ τό κόδουν. Σ' αὐτόν ἀπό τή Σέριφο πάλι πού τοῦ είπε κάποτε πώς δέν ἔχει ἀποκτήσει δόξα ἀπό προσωπική του ἀξία, παρά χάρη στήν πόλη ἀπό τὴν δοία κατάγεται, δι Θεμιστοκλῆς τοῦ ἀποκρίθηκε: «Ἀλήθεια λέες, μά οὕτ' ἐγώ ἂν ἤμουν ἀπό τή Σέριφο θά γινόμουν ἔνδοξος οὕτ' ἐσύ ἂν ἤσουν Αθηναῖος.»

2

4

5

6

Ἀκόμη λένε ὅτι, ὅταν ἔνας ἀπό τούς (νεώτερους) στρατηγούς, νομίζοντας πώς είχε προσφέρει κάποια χρήσιμη ὑπηρεσία στήν

πόλη, μίλησε μέθη θρασύτητα στό Θεμιστοκλῆ και σύγκρινε τίς δικές του πράξεις μέτις πράξεις ἐκείνου, ό Θεμιστοκλῆς τοῦ είπε ἔνα μιύθο: «Κάποτε φιλονίκησε μέτη γιορτή ἡ ἀκόλουθη της μέρα και τῆς ἔλεγε ..·έσύ ὅταν ἔρχεσαι, μᾶς φέρνεις ἀναστάτωση και κόπους, ἐνῶ κατά τή διάρκεια τή δική μου οἱ ἄνθρωποι χαιροῦνται τά ὅσα ἔχουν ἐτοιμάσει και ζοῦν ἥσυχα.., Σ' αὐτά ἡ γιορτή ἀπάντησε: ..·ἄλλήθεια λές· μά, ἢν δέν είχα γίνει ἐγώ, ἔσύ δέ θά ὑπῆρχες..· Και λοιπόν, γιά νά ἔρθουμε και στά δικά μας,

7 ἃν τότε δέν είχα γίνει ἐγώ, ποῦ θά ἥσυστε τώρα ἐσεῖς»; Και γιά τό γιό του πού ἔκανε τή μητέρα του ὄπως ἥθελε και ἔξαιτίας ἐκείνης είχε πάρει τόν ἀέρα και τοῦ ἴδιου, ἀστειευόταν και ἔλεγε ὅτι ὁ γιός του είχε περισσότερη δύναμη ἀπ' ὅλους τοὺς Ἑλληνες· γιατί τοὺς Ἑλληνες τούς κυβερνοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, τοὺς Ἀθηναίους αὐτός, αὐτόν ἡ γυναίκα του και τή γυναίκα του ὁ γιός τους. Και πάλι, ἐπειδή ἥθελε σέ ὅλα νά ξεχωρίζει, ὅταν πουλοῦσε κανένα κτῆμα, ἔδινε παραγγελία νά διαλαλήσουν πώς

8 9 ἐκτός ἀπό τά ἄλλα ἔχει και καλό γείτονα. Ἀπό αὐτούς πού ζητοῦσαν τή θυγατέρα του σέ γάμο προτίμησε τόν πιό φρόνιμο και ὅχι τόν πιό πλούσιο και ἔλεγε ὅτι ζητεῖ ἄνθρωπο πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό χρήματα και ὅχι χρήματα πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ἄνθρωπο.

Τέτοιος ἦταν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως δείχνεται σ' αὐτά τά σοφά του λόγια.

ΚΕΦ. 19
Ἡ ἀνοικοδόμη-
ση.

1   Ἄμεσως ἐπειτα ἀπό ἐκεῖνα τά κατορθωματά του, ό Θεμιστοκλῆς ἄρχισε νά ἀνοικοδομεῖ και νά περιτειχίζει τήν πόλη. Και, ὅπως ἔξιστορεῖ ὁ Θεόπομπος, ἐπεισε μέτωροδοκία τούς ἐφόρους τῆς Σπάρτης νά μήν ἐναντιθοῦν στήν ἀνοικοδόμησῃ· καθώς ὅμως λένε οἱ περισσότεροι, τό πετυχε αὐτό, γιατί τούς παραπλάνησε. Ἡρθε δηλαδή στή Σπάρτη μέτον τίτλο τάχα τοῦ πρεσβευτή και, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες τοῦ ἔκαναν παράπονα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι περιτειχίζουν τήν πόλη τῆς Ἀθήνας, και ὁ Πολύαρχος πού είχε ἔρθει ἐπίτηδες ἀπό τήν Αἴγινα κατηγοροῦσε γι' αὐτό τούς Ἀθηναίους, ό Θεμιστοκλῆς ἀρνήθηκε ὅτι γίνεται τέτοιο πράγμα και τούς κάλεσε νά στείλουν στήν Ἀθήνα ἀνθρώπους

πού θά βεβαιωθοῦν μέ τά ἴδια τους τά μάτια. "Ηθελε μέ αὐτό τὸν τρόπο καὶ νά δώσει καιρό στὸν περιτειχισμό καὶ νά κρατήσουν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἀποσταλμένους ως διμήρους, πού θά ἡταν ἐγγύηση γι' αὐτόν. "Ετσι καὶ ἔγινε. Γιατί, ὅταν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθαν τὴν ἀλήθεια, δέν τὸν πείραξαν, παρά ἔκρυψαν τὴν δυσαρέσκειά τους καὶ τὸν ἄφησαν νά φύγει. "Ἐπειτα ὁ Θεμιστοκλῆς ὀχύρωνε καὶ τὸν Πειραιά, γιατί εἶχε καταλάβει τὰ φυσικά πλεονεκτήματα πού είχαν τὰ λιμάνια του καὶ ἤθελε νά προσκολλήσει ὀλόκληρη τὴν πόλη μέ τὴν θάλασσα, μέ κάποιο τρόπο δηλαδή εἶχε πολιτική ἀντίθετη ἀπό ἐκείνη πού είχαν οἱ παλαιοί βασιλεῖς τῶν Ἀθηναίων. Ἐκεῖνοι, καθώς λέγεται, προσπαθοῦσαν νά ἀποσπάσουν τοὺς πολίτες ἀπό τὴν θάλασσα καὶ νά τοὺς συνηθίσουν νά ζοῦν ὅχι σάν ναυτικοί παρά σάν ἀγρότες καὶ γι' αὐτό ἄφησαν νά διαδοθεῖ ὁ θρύλος γιά τὴν Ἀθηνᾶ, πώς, ὅταν φιλονίκησε μαζί της ὁ Ποσειδώνας, αὐτή παρουσίασε τὴν ἱερή ἐλιά στοὺς δικαιοτές καὶ τὸν νίκησε. Ἀντίθετα, ὁ Θεμιστοκλῆς δέν «ἐξύμωσε τὸν Πειραιά» μέ τὴν Ἀθήνα, καθώς λέει ὁ Ἀριστοφάνης ὁ κωμικός, παρά τὴν Ἀθήνα τὴν ἔδεσε μέ τὸν Πειραιά καὶ τὴ στεριά μέ τὴ θάλασσα. "Ετσι καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ τὰ αὐξῆσε ἀπέναντι τῶν ἀριστοκρατικῶν, καὶ τοὺς γέμισε θάρρος, γιατί τὴν πολιτική ἔξουσία τὴν πήραν στά χέρια τους οἱ ναυτες καὶ οἱ καπετάνιοι καὶ οἱ καραβοκύρηδες. Γι' αὐτό καὶ τὸ βῆμα πού εἶχε στηθεῖ στὴν Πνύκα ἔτσι, ὥστε νά βλέπει πρός τὴ θάλασσα, ἀργότερα οἱ τριάντα τύραννοι τὸ ἔστρεψαν πρός τὴν ξηρά, γιατί νόμιζαν ὅτι ἡ θαλάσσια κυριαρχία είναι ἡ μάνα τῆς δημοκρατίας, ἐνῶ ἡ δημιούργηση είναι λιγότερο δυσάρεστη στοὺς γεωργούς.

Περίληψη Κεφ. 20

"Ο Θεμιστοκλῆς μέ κάθε τρόπο προσπαθεῖ νά ἔξασφαλίσει τὴν ύπεροχή τῶν Ἀθηναίων. Στὸν ύπερβολικὸ τὸν ζῆλο σκέφτηκε κάποτε νά ὠθήσει τοὺς Ἀθηναίους νά κάψουν τὸ στόλο τῶν ἄλλων Ἕλλήνων. Τό σχέδιο αὐτό ὁ Ἀριστείδης τὸ ἔκρινε ἄδικο καὶ ἔτσι ματαιώθηκε. Ἔξαλλον ὁ Θεμιστοκλῆς ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τοὺς Λακεδαιμονίους στό συνέδριο τῆς Ἀμφικτυνίας. Γι' αὐτό οἱ Λακεδαιμό-

νιοι ἔχθρεύονται τό Θεμιστοκλῆ καὶ ἐπιδιώκουν νά προωθήσουν τόν Κίμωνα στήν ἑκτίμηση τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ.

ΕΞΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΩΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ (Κεφ. 21-23)

ΚΕΦ. 21

*Παράπονα και
κατηγορίες.*

- 1 Ἄλλα καὶ στούς συμμάχους ἔγινε δυσάρεστος ὁ Θεμιστοκλῆς, γιατὶ περιόδευε τά νησιά καὶ ζητοῦσε ἀπ' αὐτά νά τοῦ δίνουν χρήματα. Ἔτσι, λόγου χάρη, καθώς διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς πήγε στήν Ἀνδρο νά ζητήσει καὶ ἀπό ἐκεῖ χρήματα, εἶπε καὶ ἄκουσε τά ἀκόλουθα. Εἶπε πώς ἔρχεται φέρνοντας μαζὶ του δύο θεούς, τήν Πειθώ καὶ τήν Βία καὶ ἐκεῖνοι τοῦ ἀποκρίθηκαν ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν δύο μεγάλους θεούς, τήν Πενία καὶ τήν Ἀδυναμία, πού τούς ἐμποδίζουν νά τοῦ δώσουν χρήματα.
- 2 Καὶ ὁ Τιμοκρέων, ὁ λυρικός ποιητής ἀπό τή Ρόδο, σ' ἓνα του τραγούδι κατηγορεῖ μέ πολλή πίκρα τό Θεμιστοκλῆ, γιατὶ τάχα ἄλλους ἔξορίστους μέ δωροδοκίες τούς βοήθησε νά γυρίσουν στήν πατρίδα τους, ἐνῷ αὐτόν πού ἦταν γνώριμός του ἀπό φιλοξενία καὶ φίλος του, τόν ἄφηνε στήν ἔξορία χάρη στό χρήμα.
- 3 Καὶ λέει αὐτά:

«Τόν Πανσανία ἔσύ παινᾶς; Παινᾶς τόν Ξάνθιππο ἵσως;
Τό Λεωτυχίδη; Ἐγώ παινῶ τόν Ἀριστείδη, πού ἄλλος
δέν ἥρθε ἐδῶ τόσο καλός ἀπ' τήν ιερήν Ἀθήνα·
γιατὶ ἡ Λητώ πολύ μισεῖ τόν ψεύτη, τόν προδότη,
τόν ἄδικο Θεμιστοκλῆ, πού ἄτιμο πήρε χρήμα
κι ἔτσι τόν Τιμοκρέοντα, πού φίλος του ἦταν, πίσω
δέν ἔφερε στόν τόπο του, τήν Υάλυσο· ναὶ τρία
πήρε ἀσημένια τάλαντα καὶ πάει μέ τό καράβι,
πάει στά τσακίσματα· ἄδικα στόν τόπο του ἄλλον πήγε,
ἄλλον μακριά τόν ἔδιωξε καὶ σκότωσε ἄλλους πάλι.
Μέ τρόπο πού είναι νά γελᾶς, αὐτός γεμάτος χρῆμα,
φίλεινε κόσμο στόν Ισθμό· τά κρέατα ἦταν κρύα
κι εὔχονταν ὅσοι τά τρωγαν: νά μήν τόν θρεῖ ἄλλος χρόνος!»

- 5 Ἄλλα πολύ πιό ἀσυγκράτητες καὶ πιό ἀνοιχτές βρισιές γιά τό Θεμιστοκλῆ μετά τήν ἔξορία καὶ τήν καταδίκη του μεταχειρίζε-

ται ὁ Τιμοκρέων. Εἶχε συνθέσει τότε ἔνα τραγούδι πού ἄρχιζε ἔτσι:

«Μούσα, αὐτό τὸ τραγούδι μου κάμε
στήν Ἑλλάδα νά γίνει γνωστό,
ὅπως πρέπει, ὅπως είναι σωστό».

6

Λέγεται ἀκόμη ὅτι ὁ Τιμοκρέων ἐξορίστηκε μέ τὴν κατηγορία
τοῦ μηδισμοῦ καὶ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς βοήθησε στήν καταδίκη
του. "Οταν ὅμως ἀργότερα κατηγορήθηκε καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς
πώς είναι μέ τὸ μέρος τῶν Μήδων, ἔγραψε γι' αὐτὸν τούτους
τούς στίχους:

«Ο Τιμοκρέοντας, λοιπόν, δέν είναι μόνος
πού πῆγε μέ τούς Μήδους,
τέτοιοι είναι κι ἄλλοι πονηροί·
δέν είμαι ή μόνη κοφονούρα ἐγώ,
είν' κι ἄλλες ἀλεποῦδες».

Στό τέλος, ἐπειδή καὶ οἱ συμπολίτες του ἄρχισαν νά τὸν φθο-
νοῦν καὶ νά δέχονται εὐχάριστα τίς διαβολές ἐναντίον του, ὁ
Θεμιστοκλῆς βρισκόταν στήν ἀνάγκη νά γίνεται ὀχληρός, ὑπεν-
θυμίζοντας πολλές φορές δημόσια τά δσα ἔκαμε. Καὶ σ' ἐκεί-
νους πού δυσφοροῦσαν γι' αὐτό είπε κάποτε: «Γιατί πειράζεστε
πού σᾶς εἰνεργετοῦν οἱ ἴδιοι ἀνθρωποι πολλές φορές;» Ἀλλά
στενοχώρησε τό λαό ἀκόμη καὶ ὅταν ἰδρυσε τό ναό τῆς Ἀρτε-
μης, πού τὴν δύναμασε Ἀριστοβούλη, γιατί πίστευε πώς αὐτός ἔ-
δωσε ἄριστες συμβουλές στήν πόλη καὶ στούς Ἑλληνες· καὶ ἔ-
χτισε αὐτό τό ναό κοντά στό σπίτι του στή Μελίτη, ἐκεῖ ὅπου
σήμερα οἱ δήμιοι ρίχνουν τά σώματα τῶν καταδικασμένων σέ
θάνατο καὶ παίρνουν τά ἐνδόματα καὶ τά σκοινιά τῶν κρεμα-
σμένων, ὅταν τούς κατεβάζουν ἀπό τὴν ἀγχόνη. Ὅπαρχει μάλι-
στα στό ναό τῆς Ἀριστοβούλης καὶ ἔνα μικρό ἄγαλμα τοῦ Θε-
μιστοκλῆ πού βρίσκεται ὡς σήμερα καὶ μᾶς δείχνει ἔναν ἀν-
θρωπο πού εἶχε ὅχι μόνο ψυχή παρά καὶ μορφή ἡρωϊκή.

1 ΚΕΦ. 22

Ο ἐξοστρακι-
σμός.

Τόν ἐξοστρακισμό λοιπόν τοῦ Θεμιστοκλῆ τόν ἀποφάσισαν οἱ
Ἀθηναῖοι, θέλοντας νά περιορίσουν τήν πολιτική δύναμη καὶ
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

4

τήν ύπεροχή του, ὅπως συνήθιζαν νά κάνουν γιά ὄλους ἑκείνους πού νόμιζαν ότι ἀποκτοῦσαν δύναμη μεγάλη και ἀσυμβίβαστη πρός τήν ισότητα πού ἀπαιτεῖ ἡ δημοκρατία. Γιατί ὁ ἔξοστρακισμός δέν ἦταν τιμωρία, παρά ίκανοποίηση και κατευνασμός του φθόνου, πού βρίσκει εὐχαριστηση νά ταπεινώνει τούς ξεχωριστούς και ξεθυμαίνει μέ αὐτή τήν ἀτίμωση.

ΚΕΦ. 23
Κατηγορια ἐ-
σχατης προδο-
σιας.

- 1 "Οταν ἔξοριστηκε ἀπό τήν πατρίδα του ὁ Θεμιστοκλῆς και τόν καιρό πού ἔμενε στό Ἀργος, τά ὅσα ἔγιναν τότε μέ τόν Παιανίαν ἔδωσαν νέες ἀφορμές στούς ἔχθρούς του νά τόν κατηγορήσουν. Αὐτός πού τόν κατάγγειλε γιά προδοσία ἦταν ὁ Λεωβόθης, ὁ γιός τού Ἀλκμαίωνα ἀπό τό δῆμο τῆς Ἀγρίλης, συγχρόνως ὅμως τόν κατηγοροῦσαν και οί Σπαρτιάτες. Γιατί ὁ Παιανίας, ὅταν σχεδίαζε ἑκείνη τή γνωστή προδοσία του, στήν ἀρχῇ ἔκρυθε τά σχέδιά του ἀπό τό Θεμιστοκλῆ, ὥν και ἤταν φίλος του. "Οταν ὅμως τόν είδε ἔξορισμένο ἀπό τήν πόλη του και ἀγαναχτισμένο, πήρε τό θάρρος και τού πρότεινε νά συμπράξει και αὐτός στίς ἐνέργειές του. Τού ἔδειξε μάλιστα και ἔγγραφα τού βασιλιᾶ τῶν Περσῶν και τόν ἔξερέθιζε ἐναντίον τῶν Ἕλλήνων, λέγοντας πώς είναι κακοί και ἀχάριστοι. Αὐτός ὅμως δέ δέχτηκε τήν πρόταση τού Παιανία και ἀρνήθηκε ὀλότελα τή συμμετοχή του, μά σέ κανέναν δέ φανέρωνε ὅσυ τού είπε οὔτε κατάγγειλε τήν πράξη, γιατί πίστενε ἡ πώς ὁ Παιανίας θά σταματήσει μόνος του κάθε ἄλλη ἐνέργειά του ἡ πώς μέ ἄλλο τρόπο θά φανερωθεῖ, ἀφοῦ ἐπιζητοῦσε πράγματα παράδοξα και ἐπικίνδυνα.
- 2 "Οταν ὅμως ὕστερ' ἀπ' αὐτά ὁ Παιανίας θανατώθηκε, βρέθηκαν μερικές ἐπιστολές και ἔγγραφα σχετικά μέ τίς ἐνέργειές του αὐτές πού γεννοῦσαν ὑποψίες γιά τό Θεμιστοκλῆ. Και φώναζαν ἐναντίον του οί Λακεδαιμόνιοι και τόν κατηγοροῦσαν ὅσοι συμπολίτες του τόν φθονοῦσαν, ἐνώ αὐτός δέν ἦταν παρών και ἀναγκαζόταν νά ἀπολογεῖται μέ ἔγγραφες ἐκθέσεις μέ τίς δποῖες ἀναιροῦσε προπάντων τίς προηγούμενες κατηγορίες. Και ἔγραφε ὅτι, ἀφοῦ οί ἴδιοι οί ἀντίπαλοί του τόν κατηγοροῦν πρός τούς συμπολίτες του πώς πάντοτε ζητεῖ νά ἔξουσιάζει και πώς δέν είλ-
- Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ναι τό φυσικό του ούτε και θέλει νά βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἔξουσία ἄλλου, πῶς θά μποροῦσε ποτέ νά πουλήσει τόν έαυτό του μαζί μέ δῆτα τήν Ἑλλάδα σέ βαρβάρους και μάλιστα σ' ἔχθρους; Μολαταῦτα ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τελικά πείστηκε ἀπό τούς κατηγόρους και ἔστειλε ἀνθρώπους μέ τήν ἐντολή νά τόν πιάσουν και νά τόν φέρουν, γιά νά δικαστεῖ σέ κοινό συνέδριο τῶν Ἑλλήνων.

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ (Κεφ. 24-25)

Ἐκεῖνος τό κατάλαβε και, πρόφτασε νά περάσει στήν Κέρκυρα, πού ἄλλοτε τήν είχε εὐεργετήσει. Γιατί, ὅταν δρίστηκε διαιτητής τῶν Κερκυραίων πού είχαν κάποια διαφορά μέ τούς Κορινθίους, κατάφερε νά διαλύσει τήν ἔχθρα τους μέ τήν κρίση πού ἔβγαλε νά πληρώσουν οἱ Κορίνθιοι εἰκοσι τάλαντα και νά κυθεροῦν ἀπό κοινοῦ τήν Λευκάδα, πού ἦταν ἀποικία και τῶν δύο λαῶν. Ἀπ' ἐκεῖ πῆγε στήν Ἡπειρό και, ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι και οἱ Λακεδαιμόνιοι ἥρχισαν νά τόν καταδιώκουν, ρίχτηκε σέ προσπάθειες ἐπικίνδυνες και ἀπελπιστικές. Σκέφτηκε νά καταφύγει στόν Ἀδμητο, τό βασιλιά τῶν Μολοσσῶν. Αὐτός ἄλλοτε είχε ζητήσει κάτι ἀπό τούς Ἀθηναίους και δ Θεμιστοκλῆς τοῦ τό ἀρνήθηκε περιφρονητικά, ὅταν βρισκόταν στήν ἀκμή τῆς πολιτικῆς του δύναμης· γιά τοῦτο δ Ἀδμητος ἦταν πάντοτε ὀργισμένος ἐναντίον του και ἦταν φανερό πώς, ἄν τόν ἔπιανε, θά ἔπαιρνε ἐκδίκηση. Ἀλλά στή δύσκολη θέση πού ἔτυχε νά βρεθεῖ τότε δ Θεμιστοκλῆς, φοβήθηκε περισσότερο τόν πρόσφατο φθόνο τῶν συμπατριωτῶν του παρά τήν παλιά ὀργή τοῦ ἔνοντος βασιλιᾶ και παραδόθηκε στό ἔλεός του· ἔγινε ἰκέτης του, ἀλλά μ' ἔναν τρόπο ἔχωριστό και ἀσυνήθιστο. Κρατώντας στήν ἀγκαλιά του τό γιό τοῦ βασιλιᾶ, πού ἦταν μικρό παιδί, γονάτισε μπροστά στήν ἔστια· και αὐτό τό θεωροῦν οἱ Μολοσσοί σάν τήν πιό μεγάλη και σχεδόν μόνη ἰκεσία πού δέν μπορεῖ κανείς νά τήν ἀρνηθεῖ. Μερικοί λένε πώς ή Φθία, ή γυναίκα τοῦ βασιλιᾶ, ὑπόδειξε στό Θεμιστοκλῆ αὐτό τόν τρόπο τῆς ἰκεσίας και πώς ἔθαλε τό γιό της νά καθίσει μαζί του μπροστά στήν ἔστια. Ἄλλοι πάλι λένε πώς δ ἴδιος δ Ἀδμητος, γιά

1 ΚΕΦ. 24
Στο βασίλια
τῶν Μολοσ-
σῶν.

2

3

4

5

νά μπορέσει νά ἐπικαλεστεῖ ἀπέναντι ἐκείνων πού κυνηγοῦσαν τό Θεμιστοκλῆ θρησκευτικούς λόγους γιά τούς δοποίους ήταν ἀνάγκη νά μήν τόν παραδώσει, μηχανεύτηκε ἀπό πρίν και ἔπαιξε 6 μαζί του αὐτή τή σκηνή ίκεσίας. Ἔκει στήν "Ἅπειρο και ὁ Ἐπικράτης ἀπό τίς Ἀχαρνές ἔστειλε κρυφά ἀπό τήν Ἀθήνα στό Θεμιστοκλῆ τή γυναικά του και τά παιδιά του. Και γι' αὐτό τό λόγο δί Κίμων ἀργότερα τόν κατάγγειλε και ἔγινε αἰτία νά θα- 7 νατωθεῖ, δῆπος ίστορεὶ δί Στησίμβροτος. "Ἐπειτα δέν ξέρω πῶς, ξεχνώντας αὐτά πού ἔγραψε ἡ παριστάνοντας πώς δί Θεμιστο- κλῆς ζέχασε ὅλους και ὅλα, γράφει πώς τράβηξε γιά τή Σικελία και ζήτησε ἀπό τόν Ιέρωνα τόν τύραννο τή θυγατέρα του σέ γά- μο μέ τήν υπόσχεση νά φέρει τούς "Ἐλληνες στήν ἔξουσία του και πώς, ἐπειδή δί Ιέρων ἀρνήθηκε, πέρασε πρός τήν Ἀσία.

ΚΕΦ. 25 1
 Ὁ Θεμιστοκλῆς
 φεύγει ἀπό τήν
 Ἑλλάδα.

2 'Αλλά δλα αὐτά δέ φαίνεται νά ἔγιναν πράγματι ἔτσι. Γιατί δί Θεόφραστος στό βιβλίο του «Περί θαυμάτων» ἔξιστορεὶ δτι, ὅταν δί Ιέρων ἔστειλε στήν Ὄλυμπία ἄλογα ἔξασκημένα γιά τούς ἀγῶνες και ἔστησε μιά σκηνή μέ πολλά στολίδια, δί Θεμιστο- κλῆς μίλησε στούς "Ἐλληνες και τούς είπε δτι πρέπει νά κατα- 3 ξεσκίσουν τή σκηνή τοῦ τυράννου και νά ἐμποδίσουν τά ἄλογά του νά πάρουν μέρος στούς ἀγῶνες. Και δί Θουκυδίδης λέει δτι δί Θεμιστοκλῆς, ἀφοῦ κατέβηκε στήν ἄλλη θάλασσα, δηλαδή στό Αίγαιο, ἐπλευσε ἀπό τήν Πύδνα, χωρίς κανείς ἀπό τούς συνταξιδιώτες του νά ξέρει ποιός είναι. "Ἐπειτα δμως, ὅταν τό φορτηγό πλοιοῦ μέ τό δοποῖο ταξίδευε τό ἔφερνε σφοδρός ἄνεμος πρός τή Θάσο, πού τότε τήν πολιορκοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνα- γκάστηκε ἀπό φόβο νά φανερώσει τήν ταυτότητά του στό ναυ- κληρο και τόν πλοιαρχο. Και πρώτα τούς παρακαλοῦσε, ἐπειτα τούς ἀπειλοῦσε και τούς ἔλεγε δτι θά τούς κατηγορήσει και θά πεῖ ψέματα στούς Ἀθηναίους πώς τάχα ἔξαρχης τόν πῆραν μαζί τους ὅχι γιατί δέν ἥξεραν ποιός είναι παρά γιατί δωροδοκήθη- καν. "Ετσι τούς ἀνάγκασε νά παραπλεύσουν τή Θάσο και νά φθάσουν στήν Ἀσία. Ἀπό τήν περιουσία του ἔνα μεγάλο μέρος τό ἔθηγαλαν κρυφά οἱ φίλοι του γιά λογάριασμό του και πήγε στήν Ἀσία· τό ἄλλο μέρος πού ἀνακαλύφτηκε και μεταφέρθηκε στό δημόσιο ταμεῖο ήταν ἔκατό τάλαντα, δῆπος λέει δί Θεόπομ-

πος, δύγδόντα, δημιουργός λέει ό Θεόφραστος, ἐνώ ό Θεμιστοκλῆς δέν είχε περιουσία πού νά αξίζει οὕτε τρία τάλαντα, ὅταν ἄρχισε νά πολιτεύεται.

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ (Κεφ. 26-29)

“Οταν προσορμίστηκε καὶ θγῆκε στήν Κύμη κατάλαβε ότι πολλοί ἀπό ἐκείνους πού βρίσκονταν στήν παραλία παραφύλαγαν νά τόν πιάσουν καὶ μάλιστα οί ἄνθρωποι τοῦ Ἐργοτέλη καὶ τοῦ Πυθόδωρου, γιατί αὐτό τό κυνήγι ἡταν ἀρκετά προσοδοφόρο γιά ἐκείνους πού ἀγαποῦν νά κερδίζουν μέ κάθε τρόπο, ἀφοῦ είχαν δριστεῖ ἀπό τό βασιλιᾶ διακόσια τάλαντα ώς χρηματική ἀμοιβή γιά τή σύλληψή του. Γι’ αὐτό ἔψυγε καὶ πῆγε στίς Αἰγαίος, μιά μικρή αἰολική πόλη, ὅπου κανένας δέν τόν ἤξερε ἐκτός ἀπό τό Νικογένη, ἔνα φίλο του ἀπό παλιά φιλοξενία, πού ἡταν διπλούσιος ἀπό δλους τούς Αἰολεῖς καὶ είχε πολλές γνωριμίες μέ τούς ισχυρούς τῶν ἐσωτερικῶν πόλεων τῆς Ασίας. Ἐμεινε κρυμμένος στό σπίτι του λίγες μέρες καὶ ἔνα βράδυ δ’ Ὁλθιος, διπλαγωγός τῶν παιδιῶν τοῦ Νικογένη, μετά τό γεῦμα πού τό ἀκολούθησε θυσία, ἔγινε ἔξαλλος καὶ, σάν νά τοῦ ἥρθε θεία ἐμπνευστή, φώναξε δυνατά αὐτά ἐδῶ τά λόγια σέ μέτρο βαλμένα:

«Τῆς νύχτας ἄκου τή φωνή, τῆς νύχτας πάρε συμβουλή
κι ἡ νύχτα θά νικήσει.»

“Υστερ’ ἀπ’ αὐτό δι Θεμιστοκλῆς ἔπεσε νά κοιμηθεῖ καὶ θυθισμένος στόν ὑπνον είδε ἔνα δνειρό. Τοῦ φάνηκε πώς ἔβλεπε ἔνα μεγάλο φίδι νά τυλίγεται γύρω ἀπό τήν κοιλιά του καὶ νά σέρνεται πρός τό λαιμό· ἔπειτα είδε πώς τό φίδι, μόλις τοῦ ἄγγιξε τό πρόσωπο, ἔγινε μεμιᾶς ἀετός πού τόν ἀγκάλιασε μέ τίς φτερούγες του, τόν σήκωσε, τόν ἔφερε μακριά· ἐκεῖ ἔξαφνα φάνηκε ἔνα χρυσό ραβδί σάν ἀπό ἐκεῖνα πού κρατοῦν οί κήρυκες, καὶ τόν ἔστησε σταθερά πάνω σ’ αὐτό· τότε αἰσθάνθηκε πώς λυτρώθηκε ἀπό τήν τρομερή ἀγωνία καὶ τήν ταραχή πού τόν είχαν κυριέψει.

Ἐπιτέλους δι Νικογένης τόν φυγαδεύει, ἀφοῦ μηχανεύτηκε

1 ΚΕΦ. 26
Στην Κύμη τῆς
Μ. Ασίας.

2

3

4

τόν ἀκόλουθο τρόπο γιά τή σωτηρία του. Πολλοί ἀπό τούς βαρ-
βαρικούς λαούς και μάλιστα οἱ Πέρσες ἔχουν ἀπό φυσικό τους
5 μιά ζηλοτυπία γιά τίς γυναικες τους, ἄγρια και ἀνυπόφορη· ὅχι
μόνο τίς συζύγους τους παρά και τίς δοῦλες τους τίς φυλάγουν
αὐστηρά, ὥστε νά μήν τίς θλέπει κανείς ἀπό τούς ἔξω τοῦ σπι-
τιοῦ, τίς ἀφήνουν νά ζοῦν διαρκῶς κλεισμένες μέσα στό σπίτι
και, ὅταν είναι νά ταξιδέψουν, τίς μεταφέρουν κάτω ἀπό σκηνές
6 στημένες στά ἀμάξια και περικλεισμένες δλόγυρα μέ παραπετά-
σματα. "Ενα τέτοιο ἀμάξι κατασκευάστηκε και γιά τό Θεμιστο-
κλῆ, πού χώθηκε μέσα, και οἱ συνοδοί πού τόν πήγαιναν και
περιτριγύριζαν τό ἀμάξι, σέ δσους συναντοῦσαν στό δρόμο και
ρωτοῦσαν τί κουβαλοῦν, ἔλεγαν πώς ὁδηγοῦν μιά κοπέλα Ἕλλη-
νίδα ἀπό τήν Ἰωνία πρός κάποιον αὐλικό τοῦ βασιλιά.

ΚΕΦ. 27   *Στή βασιλική αὐλή τῶν Περσῶν.*

1   Ὁ Θουκυδίδης και ὁ Χάρων ἀπό τή Λάμψακο γράφουν στίς ί-
στορίες τους ὅτι μετά τό θάνατο τοῦ Ξέρξη, ὅταν πιά βασίλευε ὁ
γιός του, σ' αὐτόν παρουσιάστηκε ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἀλλά ὁ Ἔ-
φορος, ὁ Δείνων, ὁ Κλείταρχος, ὁ Ἡρακλείδης και πολλοί ἄλλοι
2   ἀκόμη λένε πώς ὁ Θεμιστοκλῆς πήγε στόν ἴδιο τόν Ξέρξη. Φαι-
νεται ὅμως ὅτι ὁ Θουκυδίδης συμφωνεῖ περισσότερο μέ τά ἐπί-
σημα χρονικά, μολονότι και αὐτά ἀκόμη δέ βρισκονται σέ λίγη
σύγχυση.

3   Ὁ Θεμιστοκλῆς λοιπόν, ὅταν βρέθηκε κοντά στήν κρίσιμη ὥ-
ρα τοῦ ταξιδιοῦ του, συναντᾶ πρώτα τόν Ἀρτάθανο τό χιλίαρχο
και τοῦ λέει ὅτι είναι "Ἐλληνας και θέλει νά συναντηθεῖ μέ τό
βασιλιά γιά σπουδαῖες ὑποθέσεις πού τόν ἐνδιαφέρουν ἔξιτρει-
κά. Αὐτός τοῦ ἀπαντᾶ: «Ξένε μου, οἱ συνήθειες τῶν ἀνθρώπων
είναι διαφορετικές σέ κάθε τόπο. "Ἄλλα νομίζουν καλά ἐδῶ και
ἄλλα ἀλλοῦ. Μά δλοι νομίζουν σωστό νά τιμοῦν και νά διατη-
4   ροῦν τίς δικές τους ἰδιαίτερες συνήθειες. Ἐσεῖς θέβαια λένε πώς
ἐκτιμᾶτε περισσότερο τήν ἔλευθερία και τήν ἴστοτητα· ἐμεῖς πάλι
ἔχουμε πολλές καλές συνήθειες, μά καλύτερη ἀπ' δλες είναι αὐ-
τή: νά τιμοῦμε και νά προσκυνοῦμε τό βασιλιά, σάν εἰκόνα τοῦ
5   Θεοῦ πού κυβερνᾶ τά πάντα. "Αν λοιπόν ἀποδεχτεῖς τή δική μας
συνήθεια και προσκυνήσεις τό βασιλιά, τότε σου ἐπιτρέπεται
και νά τόν δεῖς και νά τοῦ μιλήσεις· ἂν ὅμως ἔχεις ἄλλα στό

νοῦ σου, θά πρέπει νά θρεῖς ἄλλους ἀγγελιοφόρους γιά νά ἐπικοινωνήσεις μέ αὐτόν. Γιατί είναι πατροπαράδοτος νόμος γιά τό βασιλιά νά μή δέχεται σέ ἀκρόαση ἀνθρωπο πού δέ θέλησε νά τόν προσκυνήσει.» ⁶ «Οταν ἄκουσε αὐτά τά λόγια δ Θεμιστοκλῆς, τοῦ ἀπαντᾶ: «Μά ἐγώ, Ἀρτάβανε, ἡρθα ἐδῶ, γιά νά αὐξήσω τή δόξα και τή δύναμη τοῦ βασιλιᾶ, ἐπομένως και ἐγώ δ ἴδιος θά ὑπακούσω στό νόμο σας, ἀφοῦ ἔτσι τό θέλησε δ Θεός πού ἔχεψώνει τούς Πέρσες, και ἔξαιτίας μου θά προσκυνοῦν τό βασιλιά πολὺ περιστότεροι ἀκόμη ἀπό ὅσους τώρα τόν προσκυνοῦν. «Ωστε αὐτό ᾧς μή γίνει καθόλου ἐμπόδιο στίς προτάσεις πού ἐπιθυμῶ νά κάμω σ' ἔκεινον.» ⁷ «Και ποιός Ἐλληνας», είπε δ Ἀρτάβανος, «Θά ποῦμε στό βασιλιά δτι ἡρθε ἐδῶ; Γιατί, βέβαια, ἀπό τόν τρόπο πού φανερώνεις τίς σκέψεις σου δέ φαίνεσαι νά είσαι τυχαῖος ἀνθρωπος.» Και δ Θεμιστοκλῆς τοῦ ἀποκρίθηκε: «Αὐτό, Ἀρτάβανε, δέ θά τό μάθει κανένας πρίν ἀπό τό βασιλιά.»

«Όλα αὐτά τά διηγεῖται δ Φανιας. Και δ Ἐρατοσθένης στό βιβλίο του «Περί πλούτου», προσθέτει δτι μιά γυναίκα πού είχε μαζί του ὁ χιλιαρχος και πού ἤταν Ἐλληνίδα ἀπό τήν Ἐρέτρια, μεσολάβησε, γιά νά συναντηθεῖ και συστηθεῖ μέ τόν Ἀρτάβανο δ Θεμιστοκλῆς.

Ἐπιτέλους δ Θεμιστοκλῆς δδηγήθηκε στά ἀνάκτορα και προυσιάστηκε στό βασιλιά. Τόν προσκύνησε και στάθηκε σιωπηλός, ὥς τή στιγμή πού δ βασιλιάς ἔδωσε διαταγή στό διερμηνέα νά τόν ρωτήσει ποιός είναι· και, δταν δ διερμηνέας τόν ρώτησε, δ Θεμιστοκλῆς είπε: «Ἐρχομαι σ' ἐσένα, βασιλιά, ἐγώ δ Θεμιστοκλῆς ὁ Ἀθηναῖος, ἔξορισμένος και διωγμένος ἀπό τούς Ἐλληνες. Σ' ἔμένα χρωστοῦν οἱ Πέρσες πολλά κακά, μά περιστότερα καλά, γιατί ἐμπόδισα τήν καταδίωξή τους, δταν δ Ἐλλάδα είχε ἀποφύγει πιά τόν κίνδυνο και δη σωτηρία τής πατρίδας μου μοῦ ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά προσφέρω και σ' ἐσᾶς κάπουν ὑπηρεσία. Τώρα λοιπόν πού θρίσκομαι σ' αὐτή τή δύσκολη περίσταση δλα μοῦ ἐπιτρέπονται και ἔρχομαι προετοιμασμένος νά δεχτῷ τήν ευνοιά σου, ἀν θέλεις νά συμφιλιωθεῖς μαζί μου, ἢ νά Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

¹ ΚΕΦ. 28

² Ἡ παρουσίαση
στό βασιλιά
τῶν Περσῶν.

³

- κατευνάσω τήν δργή σου, ἂν θυμᾶσαι ἀκόμη τά κακά πού σοῦ
 4 ἔκαμα. Ἐλλά ἐσύ, βασιλιά, τούς ἔχθρούς μου μπορεῖς νά τους
 θεωρήσεις σάν τους καλύτερους μάρτυρες τῶν εὐεργεσιῶν πού ἔχω
 προσφέρει στούς Πέρσες καί οἱ συμφορές μου τώρα ἄς σοῦ δώ-
 σουν τήν εὐκαιρία νά δείξεις τήν καλοσύνη σου καί ὅχι νά ίκα-
 νοποιήσεις τήν δργή σου. "Αν μέ σώσεις, θά σώσεις ἔναν ἵκετη
 σου, εἰδάλλως θά ἔξοντάσεις ἔναν ἀνθρωπο πού ἔγινε ἔχθρός
 5 τῶν Ἑλλήνων." Ἀφοῦ εἶπε αὐτά ὁ Θεμιστοκλῆς, γιά νά ἐπιβε-
 θαιώσει τά λόγια του μέ τά θεϊκά σημεῖα πού τοῦ ἔτυχαν, διη-
 γήθηκε τό δνειρό πού εἶδε στό σπίτι τοῦ Νικογένη καί τό χρη-
 σμό τοῦ Δωδωναίου Διός, πού τοῦ ἔδωσε ἐντολή νά πορευετεῖ
 πρός τόν δμώνυμο τοῦ Θεοῦ, ἀπ' ὅπου συμπέρανε ὅτι ὁ Θεός
 τόν στέλνει στό βασιλιά τῶν Περσῶν, γιατί καί οἱ δύο εἶναι καί
 λέγονται Μεγάλοι Βασιλεῖς.
- 6 Σάν ἄκουσε αὐτά ὁ Πέρσης μονάρχης, δέν ἀποκρίθηκε τίποτε
 στό Θεμιστοκλῆ, ἀν καί θαύμασε τό φρόνημα καί τήν τόλμη
 του. Μιλώντας ὅμως ίδιαίτερα στούς φίλους του καλοτύχισε
 τόν ἔαυτό του γι' αὐτό πού ἔγινε καί πού τό θεώρησε σάν μιά
 πολύ μεγάλη εύτυχία. Εὐχήθηκε νά δίνει πάντα ὁ Θεός Ἀρειμά-
 νιος στούς ἔχθρούς του τέτοια μυαλά, ὥστε νά διώχνουν ἀπό τήν
 πατρίδα τους τούς ἀρίστους. Καὶ λένε ὅτι ἔκαμε θυσία στούς
 θεούς, ἔπειτα ἀμέσως γλέντησε σέ συμπόσιο καί τή νύχτα ἀπό
 τή χαρά του φώναξε δυνατά μέσα στόν ὑπνο του τρεῖς φορές:
 «Κρατῶ στά χέρια μου τό Θεμιστοκλῆ τόν Ἀθηναῖο!»

ΚΕΦ. 29

- 1 Μόλις ξημέρωσε, ὁ βασιλιάς συγκάλεσε σέ συμβούλιο τούς
 φίλους του καί τούς παρουσίασε τό Θεμιστοκλῆ πού δέν περί-
 μενε κανένα καλό ἀπό ὅσα ἔβλεπε· γιατί οἱ αὐλικοί, ὅταν ἔμα-
 θαν τό ὄνομά του τή στιγμή πού περνοῦσε μπροστά τους, φαί-
 νονταν θυμωμένοι καί τόν κακολογοῦσαν. Ἀκόμη καί ὁ Ρωξά-
 νης ὁ χιλιαρχος, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς βρέθηκε κοντά του, ἐνῶ ὁ
 βασιλιάς ἤταν καθισμένος καί ὅλοι σιωποῦσαν, ἀναστέναξε καί
 εἶπε μέ χαμηλή φωνή: «Ἐσύ, πονηρό ἐλληνικό φίδι ἡ καλή τύ-
 2 χη τοῦ βασιλιᾶ σ' ἔφερ' ἐδῶ.» Ἐλλά, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς πα-
 ρουσιάστηκε μπροστά στό βασιλιά καί τόν προσκύνησε πάλι,
 3 Φηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αύτός τόν χαιρέτησε, τοῦ μίλησε φιλικά καὶ τοῦ εἶπε ὅτι γιά τήν ὥρα τοῦ χρωστοῦσε διακόσια τάλαντα· γιατί, ἀφοῦ παρουσίασε ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του, είναι δίκιο νά εἰσπράξει αὐτός τήν ἀμοιβή πού δρίστηκε γιά ἐκείνον πού θά τόν ἔφερνε. Τοῦ ύποσχέθηκε ὅμως ὅτι θά τοῦ ἔδινε ἀκόμη περισσότερα ἀπ' αὐτά, τόν ἐνθάρρυνε καὶ τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια νά τοῦ πεῖ ἐλεύθερα ὅ, τι θέλει γιά τά ἐλληνικά πράγματα. Ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι ἡ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μοιάζει μέ χαλά πού ἔχουν κεντημένες εἰκόνες· γιατί, δπως αὐτά, ἔτσι καὶ ἐκείνη, δταν ἀπλώνεται, δείχνει τίς εἰκόνες, δταν ὅμως μαζεύεται, τίς κρύθει καὶ τίς ἔξαφανίζει. Γ' αὐτό, εἶπε, τοῦ χρειάζεται καιρός. Ὁ βασιλιάς εὐχαριστήθηκε ἀπ' αὐτή τήν παρομοίωση καὶ τοῦ εἶπε ὅτι τοῦ δίνει τόν καιρό πού ζητεῖ. Αὐτός ζήτησε προθεσμία ἐνός χρόνου καὶ, ἀφοῦ στό διάστημα αὐτό ἔμαθε ἀρκετά τήν περσική γλώσσα, μιλοῦσε μέ τό βασιλιά χωρίς διερμηνέα. Τοῦτο ἔδωσε ἀφορμή στούς ἔξω ἀπό τήν αὐλή νά σχηματίσουν τήν ἰδέα πώς ὁ Θεμιστοκλῆς είχε μιλήσει στό βασιλιά μόνο γιά τά ἐλληνικά πράγματα· ἐπειδή ὅμως αὐτό τόν καιρό ὁ βασιλιάς ἔκαμε πολλές ἀλλαγές στό προσωπικό τής αὐλῆς καὶ στούς φίλους του, ὁ Θεμιστοκλῆς κίνησε τό φθόνο τῶν ἴσχυρῶν, γιατί πίστευαν πώς είχε τολμήσει νά μιλήσει θαρρετά στό βασιλιά καὶ ἐναντίον τους. Είναι ἀλλήθεια ὅτι οἱ τιμές πού τοῦ δόθηκαν δέν ήταν ὅμοιες μ' ἐκείνες πού συνηθίζονταν στούς ξένους. Και σέ κυνήγια πήρε μέρος μέ τό βασιλιά καὶ στίς οἰκογενειακές του συναναστροφές, ὥστε καὶ στήν ἴδια τή μητέρα τοῦ βασιλιᾶ νά παρουσιαστεῖ καὶ νά σχετιστεῖ μαζί της, καὶ μέ τήν ἄδεια τοῦ βασιλιᾶ νά παρακολουθήσει τή διδασκαλία τῶν μάχων.

“Οταν ὁ Δημάρατος ὁ Σπαρτιάτης προσκλήθηκε ἀπό τό βασιλιά νά ζητήσει ὅποια χάρη θέλει, αὐτός ζήτησε τήν ἄδεια νά περάσει ἔφιππος μεσ' ἀπό τίς Σάρδεις, φορώντας ἀνυψωμένη τήν τιάρα, δπως οἱ βασιλεῖς. Τότε ὁ Μιθροπαύστης, ἔξαδελφος τοῦ βασιλιά, ἔπιασε τήν τιάρα τοῦ Δημάρατου καὶ τοῦ εἶπε: «Αὐτή ἡ τιάρα δέν ἔχει μωαλό γιά νά τό σκεπάσει· οὔτε κι' ἐσύ θά γίνεις Δίας, ἂν πάρεις στά χέρια σου κεραυνό.» Ὁ βασιλιάς ἔξαλλον ἔδιωξε τό Δημάρατο θυμωμένος γ' αὐτό πού τοῦ ζήτησε καὶ φαινόταν πώς δέ θά τόν συγχωροῦσε, ἀλλά ὁ Θεμιστοκλῆς με-

σολάθησε καὶ τὸν ἔπεισε νά συμφιλιωθεῖ μαζί του.

- 9   Λένε ἀκόμη πώς καὶ ἔπειτα καθένας ἀπό τούς κατοπινούς βασιλεῖς, τὴν ἐποχὴν πού οἱ Πέρσες είχαν ζωηρότερη ἀνάμειξη στίς ἑλληνικές ὑποθέσεις, κάθε φορά πού χρειαζόταν τίς ὑπηρεσίες κάποιου Ἑλλήνα, τοῦ ἔγραφε καὶ τοῦ ἔδινε ὑπόσχεση ὅτι θά είχε κοντά του μεγαλύτερη βαρύτητα καὶ ἀπό ὅση είχε διάθεση.
- 10   Θεμιστοκλῆς. Καὶ λένε πώς ὁ ἴδιος ὁ Θεμιστοκλῆς πού είχε πιά μεγάλη δύναμη καὶ είχε στήν ὑπηρεσία του πολλούς, δταν κάποτε τοῦ παρατέθηκε πλούσιο τραπέζι, εἰπε στά παιδιά του: «Παιδιά μου, θά πηγαίναμε χαμένοι, ἂν δέν εἴχαμε χαθεῖ.»
- 11   Ἀκόμη, καθώς λένε οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς, τοῦ ἔδωσαν καὶ τρεῖς πόλεις, γιά νά προμηθεύεται τό ψωμί, τό κρασί καὶ τό προσφάγι του, τή Μαγνησία, τή Λάμψακο καὶ τή Μιούντα. Ὁ Νεάνθης ἀπό τήν Κύζικο καὶ ὁ Φανίας προσθέτουν καὶ δύο ἄλλες, τήν Περκότη καὶ τήν Παλαίσκηψη, γιά τά στρώματα καὶ τό ρουχισμό του.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

(Κεφ. 30-32)

ΚΕΦ. 30

Μεγάλοι κινδύνοι απειλούν το Θεμιστοκλῆ.

- 1   Οταν ἀργότερα κατέβηκε πρός τή θάλασσα, γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις, ἔνας Πέρσης πού δονομαζόταν Ἐπιξύης, σατράπης τῆς ἄνω Φρυγίας, σκέφτηκε νά τόν ἔξοντώσει. Είχε προετοιμάσει ἀπό καιρό μερικούς Πισίδες, γιά νά τόν σκοτώσουν, δταν θά ἔφτανε καὶ θά στάθμευε στήν κωμόπολη Λεοντοκέφαλο. Καὶ λένε πώς τό μεσημέρι, τήν ώρα πού ὁ Θεμιστοκλῆς κοιμόταν, φάνηκε στόν ὑπνό του ἡ Μητέρα τῶν θεῶν καὶ τοῦ είπε: «Θεμιστοκλῆ, μακριά ἀπό λιονταριῶν κεφάλη, γιά νά μήν πέσεις στό στόμα λιονταριοῦ. Κι ἐγώ γιά πληρωμή μου σοῦ ζητῶ ώς ιέρεια τήν κόρη σου τή Μνησιπτολέμα.» Ὁ Θεμιστοκλῆς τότε πολύ ταραγμένος προσευχήθηκε στή θεά. Ἐπειτα προχώρησε ἀφήνοντας τό μεγάλο δρόμο καὶ ἀφοῦ ἔκαμε γύρο ἀπό ἄλλο δρόμο καὶ πέρασε πιό πέρα ἀπό ἐκείνο το μερος, τόν 4   θρήκε πιά ἡ νύχτα καὶ σταμάτησε νά ξεκουραστεῖ. Έκει, ἐπειδή ἔνα ἀπό τά ὑποξύγια πού κουθαλούσαν τή σκηνή ἔπεσε στό ποτάμι, οἱ ὑπηρέτες τοῦ Θεμιστοκλῆ πῆραν τά παραπετάσματα

τῆς σκηνῆς πού βράχηκαν καὶ τά ἄπλωσαν νά στεγνώσουν. Οἱ Πισίδες στό μεταξύ μέ τά σπαθιά στά χέρια τους ἔτρεχαν μέ όρμη πρός τά ἐκεῖ καὶ, σάν εἰδαν τά παραπετάσματα πού στέγνωνυν, χωρίς νά μποροῦν νά διακρίνουν καλά κάτω ἀπό τό φᾶς τῆς σελήνης, νόμισαν πώς είναι ἡ σκηνή τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ πώς θά τόν βροῦν μέσα νά ἀναπαύεται. "Οταν ὅμως ἥρθαν κοντά καὶ σήκωσαν τό παραπέτασμα, πέφτουν ἐπάνω τους οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεμιστοκλῆ πού τούς παραμόνευν καὶ τούς πιάνουν. "Ἐτσι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔφυγε τόν κίνδυνο καὶ θάμασε τό φανέρωμα τῆς θεᾶς. Τῆς ἔχτισε ναό στή Μαγνησία μέ τήν ἐπωνυμία τῆς Δινδυμούηνς καὶ τῆς ἔδωσε ώς ίέρεια τή θυγατέρα του Μνησιπτολέμα.

"Οταν ἥρθε στίς Σάρδεις καὶ σάν δέν είχε ἄλλη ἀσχολία, παρατηροῦσε μέ προσοχή τήν ἀρχιτεκτονική τῶν ναῶν καὶ τό πλῆθος τῶν ἀφιερωμάτων. Ἐκεῖ είδε στό ναό τῆς Μητέρας τῶν θεῶν καὶ ἔνα χάλκινο ἄγαλμα πού εἰκόνιζε τήν Ὅροφόρα Κόρη, ὅπως λεγόταν, καὶ πού είχε ὑψος δύο πῆχες. Τό ἄγαλμα τοῦτο ἦταν ἐκείνο πού αὐτός ὁ Ἰδιος τό είχε προσφέρει ώς ἀφιέρωμα, ὅταν ἦταν ἐπιστάτης τῶν νερῶν στήν Ἀθήνα καὶ είχε δώσει διαταγή νά κατασκευαστεῖ μέ τά πρόστιμα στά δοποῖα καταδίκασε ἐκείνους πού ἀφαιροῦσαν τό νερό καὶ τό διοχέτευναν στά χτήματά τους. Καὶ, σάν τό είδε ἐκεῖ στίς Σάρδεις, εἴτε γιατί λυπήθηκε πού τό ὄφιερωμά του ἦταν σκλαβωμένο εἴτε γιατί ἥθελε νά δείξει στούς Ἀθηναίους πόση τιμή καὶ δύναμη είχε στήν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιά, μίλησε στό σατράπη τῆς Λυδίας καὶ ζήτησε γιά χάρη του νά στείλουν πίσω τό ἄγαλμα τῆς Κόρης στήν Ἀθήνα. Ἀλλά ὁ βάρβαρος σατράπης ἀρνήθηκε θυμωμένος καὶ τοῦ είπε πώς θά τό ἀναφέρει μέ ἐπιστολή του στό βασιλιά. Ὁ Θεμιστοκλῆς φοβήθηκε καὶ κατάφυγε στό γυναικωνίτη τοῦ σατράπη, δωροδόκησε τίς γυναῖκες του καὶ κατάφερε νά καταπραῦνει τήν δργή του. Ἀπό τότε σέ κάθε ἄλλη του ἐνέργεια ἦταν πιό προσεχτικός, γιατί τόν φόβιζε πιά ὁ φθόνος τῶν βαρβάρων. Γι' αὐτό ἔπαιψε τίς περιοδεῖς του στήν Ἀσία, ὅπως λέει ὁ Θεόπομπος, καὶ κατοικοῦσε μόνιμα στή Μαγνησία. Ἐκεῖ παίρψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΚΕΦ. 31
Θανατος τοῦ Θεμιστοκλῆ

2

3

νοντας μεγάλες δωρεές και ἔχοντας μεγάλες τιμές, ὅπως οἱ ἔξοχότεροι ἀπό τοὺς Πέρσες, ἔζησε πολύν καιρὸν ἀνενόχλητα, γιατὶ δὲ βασιλιάς δέν ἔδινε προσοχὴ στίς ἐλληνικές ὑποθέσεις, ἀπασχολημένος μὲν τὰ ἐσωτερικά ζητήματα τοῦ κράτους του.

- 4   Ἄλλα, ὅταν ἡ Αἴγυπτος ἀποστάτησε μὲν τῇ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐλληνικά πολεμικά πλοῖα ἔπλεαν ὡς τὴν Κύπρο καὶ τὴν Κιλικία, καὶ ὁ Κίμων κυριαρχοῦσε στὴ θάλασσα, ὁ βασιλιάς ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του στούς Ἐλληνες καὶ θέλησε νά ἐναντιώθει στίς προσπάθειές τους καὶ νά τους ἐμποδίσει νά μεγαλώνουν πρός βλάβην του. Τότε καὶ στρατιωτικές δυνάμεις κινήθηκαν καὶ στρατηγοὶ στάλθηκαν σὲ διάφορα μέρη καὶ κατέβηκαν στὴ Μαγνησία ἀγγελιοφόροι πρός τὸ Θεμιστοκλῆ μὲν διαταγὴ τοῦ βασιλιὰ νά καταπιαστεῖ μὲν τίς Ἐλληνικές ὑποθέσεις καὶ νά πραγματοποιήσει τίς ὑποσχέσεις του.
- 5   Οὐ Θεμιστοκλῆς ὄμως στὴν περίσταση αὐτῇ δέν παρασύρθηκε ἀπό θυμό ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν του οὔτε περηφανεύτηκε γιά τὴν τόση τιμή καὶ δύναμη πού θά του ἔδινε ὁ πόλεμος. Ἰσως, βέβαια, ἔκρινε ὅτι τὸ ἔργο δέν ἦταν κατορθωτό, ἀφοῦ ἡ Ἐλλάδα είχε τότε καὶ ἄλλους μεγάλους στρατηγούς καὶ μάλιστα τὸν Κίμωνα, πού ἔξαιρετικά εὐδοκιμοῦσε στά πολεμικά ἔργα. Ἄλλα περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐτό πού ἐπικράτησε στὴν ψυχὴν του ἦταν δὲ σεβασμός πρός τὴ δόξα τῶν κατορθωμάτων του καὶ τῶν παλαιῶν του ἐκείνων θριάμβων.
- 6   Γι' αὐτό πῆρε τὴν πιό καλή ἀπόφαση, νά δώσει στὴ ζωὴ του τὸ τέλος πού ἄρμοζε. Θυσίασε στούς θεούς, συγκέντρωσε τοὺς φίλους του καὶ τοὺς χαιρέτησε μὲ τὸ δεξί του χέρι ἔπειτα, καθὼς λένε οἱ περισσότεροι, ἥπει αἷμα ταύρου ἥ, καθὼς λένε μερικοί, πῆρε δραστικό δηλητήριο. Ἀφῆσε τὴν τελευταία πνοή του στὴ Μαγνησία τῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἔζησε ἔξηντα πέντε χρόνια, καὶ τὰ περισσότερα σάν πολιτικός ἀρχηγός.
- 7   Οταν ἔμαθε τὴν αἰτία καὶ τὸν τρόπο τοῦ θανάτου του δὲ βασιλιάς, λένε πώς θαύμασε ἀκόμη περισσότερο τὸν ἄντρα καὶ ἔδειχνε πάντα εὐμένεια στούς φίλους καὶ συγγενεῖς του.

1   Ἀπό τὴν πρώτη σύζυγό του τὴν Ἀρχίπη, τὴ θυγατέρα τοῦ Ψηφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Λυσάνδρου ἀπό τὴν Ἀλωπεκή δὲ Θεμιστοκλῆς ἄφησε τρεῖς γιούς: τὸν Ἀρχέπτολη, τὸν Πολύευκτο καὶ τὸν Κλεόφαντο, πού τὸν μνημονεύει καὶ δὲ Πλάτων ὁ φιλόσοφος σάν αἱριστοὶ ιππέα, χωρὶς δῶμας ἄλλη ἀξία. Ἀπό τὰ μεγαλύτερα παιδιά του δὲ Νεοκλῆς πέθανε, 2 δταν ἡταν ἀκόμη μικρός, ἀπό δάγκωμα ἀλόγου, καὶ τὸ Διοκλῆ τὸν νίοθέτησε δὲ παππούς του δὲ Λύσανδρος. Θυγατέρες εἶχε περισσότερες: ἀπ' αὐτές τῇ Μνησιπτολέμα, πού τὴν ἀπόκτησε ἀπό τὸ δεύτερο γάμο του, τὴν πῆρε γυναίκα του δὲ ἀπό ἄλλη μητέρα ἀδερφός της Ἀρχέπτολης: τὴν Ἰταλία τῇ νυμφεύτηκε δὲ Πανθοΐδης ἀπό τὴν Χίο· τὴν Σύβαρη δὲ Νικόδημος δὲ Ἀθηναῖος: τὴν Νικομάχη δὲ Φρασικλῆς, δὲ ἀνεψιός του Θεμιστοκλῆ, ἀφοῦ ἐκεῖνος εἶχε πιά πεθάνει, πῆγε στὴ Μαγνησία καὶ τὴν πῆρε ἀπό τοὺς ἀδερφούς της. Τέλος δὲ ἴδιος δὲ Φρασικλῆς ἀνάθρεψε καὶ τὴν Ἀσία, τὴν μικρότερη ἀπό ὅλα τὰ παιδιά του Θεμιστοκλῆ.

Λαμπρός τάφος του Θεμιστοκλῆ ὑπάρχει στὴν ἀγορά τῆς Μαγνησίας. "Οσο γιά τά λείψανά του δέν ἀξίζει νά δίνει κανεὶς πίστη οὔτε σέ δσα λέει δὲ Ἀνδοκίδης στὸ βιβλίο του «Πρός τοὺς ἔταιρους», δτι δηλαδή οἱ Ἀθηναῖοι βρήκαν τά λείψανά του καὶ τά σκόρπισαν (αὐτά είναι ψέματα πού τά γράφει ἐπίτηδες, γιά νά ἔξερεθίσει τούς δλιγαρχικούς ἐναντίον του λαοῦ) οὔτε πάλι σέ δσα λέει δὲ Φύλαρχος, πού ἐστησε στὴ διήγησή του μιά μηχανή σάν ἐκεῖνες πού χρησιμοποιοῦν σέ παράσταση τραγωδίας καὶ παρουσιάζει στὴ σκηνή κάποιον Νεοκλῆ καὶ κάποιον Δημόπολη, σάν παιδιά του Θεμιστοκλῆ, θέλοντας νά προκαλέσει θόρυβο καὶ συγκίνηση: αὐτά καὶ δὲ πιό τυχαῖος ἄνθρωπος τό καταλαβαίνει δτι είναι πλαστά.

Ο Διόδωρος δὲ περιηγητής στὸ ἔργο του «Περὶ μνημάτων» 5 ἔχει γράψει, ἀπό εἰκασία καὶ δχι ἀπό ἄμεση ἀντίληψη, δτι κοντά στὸ μεγάλο λιμάνι του Πειραιᾶ προεκτείνεται ἀπό τό ἀκρωτήριο πού σχηματίζεται κατά τὸν Ἀλκιμο μιά προεξοχή σάν ἀγκώνας καὶ στὴ στροφή πρός τό ἐσωτερικό του λιμανιοῦ, ἐκεῖ δπου ἡ θάλασσα ἔχει γαλήνη, ὑπάρχει μιά βάση ἀρκετά μεγάλη καὶ δτι αὐτό πού φαίνεται ἐπάνω της σάν σχῆμα θωμοῦ είναι δὲ τάφος του Θεμιστοκλῆ. Καὶ δὲ Διόδωρος νομίζει πώς δὲ Πλάτων δὲ κωμικός συμφωνεῖ μαζί του καὶ ἐπιθεβαιώνει τά λόγια του μέ τούς ἀκόλουθους στίχους:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τα παιδιά του
Θεμιστοκλῆ.
Ο ταφός του.

«Τό μνῆμα σου καλά είν' αὐτοῦ στημένο,
σημάδι ἀπό παντοῦ στοὺς ταξιδιώτες.
Θύ βλέπει αὐτούς πού μπαίνουνε καὶ βγαίνουν
καὶ καραβιῶν ἀγῶνες θά κοιτάζει.»

Γιά τούς ἀπογόνους τοῦ Θεμιστοκλῆ διατηρήθηκαν τιμητικές διακρίσεις στή Μαγνησία ὡς τίς μέρες μας. Αὐτές τίς χάρηκες καὶ ὁ (νεώτερος) Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖος, αὐτός πού ἦταν συμμαθητής καὶ φίλος μου στή σχολή τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ φιλοσόφου.

«“Οστρακό» μέ χαραγμένο τό ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀπό ψηφοφορία γιά ἐξοστρακισμό του. [Βλ. σημ. γιά τό κεφ. 5, 7 (σελ. 101) καὶ τό κεφ. 22 τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλῆ (σελ. 81)].
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Σελ. 61

Ἡ καταγωγὴ οἱ γονεῖς τοῦ Θεμιστοκλῆ ἡταν ἄσημοι· τῇ δόξᾳ πού ἀπόκτησε τὴν ὁφεῖλει μόνο στή δική του δράση. Ἡ συγγένειά του ὅμως μέ τούς Λυκομίδες (1,4) τὸν κατατάσσει ἀνάμεσα στούς εὐγενεῖς.

στό δῆμο τῶν Φρεαρίων ἀπό τῇ Λεωντίδα φυλὴ. Ὁ Κλεισθένης (507 π.Χ.) πού ἔθεσε τίς βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος στήν Ἀθήνα εἰχε διαιρέσει τὸ λαό τῆς Ἀττικῆς σέ ἐκατό δῆμους καὶ κάθε δέκα δῆμοι ἀποτελοῦσαν μία φυλή (ἀργότερα ἔγιναν οἱ δῆμοι 174). Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνήκε στή Λεωντίδα φυλὴ καὶ στό δῆμο Φρεαρριο ἢ Φρέαρρο (ό δημότης Φρεάρριος), ἀπό τό ὄνομα τοῦ ἀττικοῦ ἥρωα Φρεάρρου· ὁ δῆμος αὐτός ἵσως βρισκόταν ἀνάμεσα στό Θορικό καὶ τὴν Κερατέα τῆς Ἀττικῆς. Στίς ἐπίσημες πράξεις ἡταν ἀπαραίτητο μαζί μέ τό ὄνομα τοῦ προσώπου νά ἀναγράφεται τό ὄνομα τοῦ πατέρα του, καθώς καὶ τοῦ δήμου στόν ὅποιον ἀνήκε.

δέν ἡταν γνήσιος Ἀθηναῖος· κατά τὸν ἀττικό νόμο δέν ἡταν γνήσιος Ἀθηναῖος ὅποιος εἰχε πατέρα ἢ μητέρα ξένης καταγωγῆς (αὐτοὶ λέγονταν «νόθοι»). Ἐπομένως καὶ ό Θεμιστοκλῆς δέν ἡταν γνήσιος Ἀθηναῖος, γιατί ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπό τή Θράκη.

κάποιοι στίχοι είναι ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα ἄγνωστου ποιητῆ πού τό ἀναφέρουν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

ἡ Ἀθρότονον θηλυκό ὄνομα μέ τύπο οὐδετέρου, ὅπως συνήθιζαν πολλές φορές οἱ ἀρχαῖοι γιά δνόματα γυναικῶν (εἴτε

ΚΕΦ. 1

καὶ σήμερα λέμε τό Ἐλενιώ, τό Κατινιώ κτλ. χαῖδευτικά).

Φανίας ἡ *Φανίας*, φιλόσοφος ἀπό τήν Ἐρεσό τῆς Λέσβου (μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη), πού ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά καὶ ιστορικά ἔργα, ἀπό τά ὅποια μόνο λίγα ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Καρία, χώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνάμεσα στή Λυδία καὶ τή Λυκία.

Νεάνθης, ἀπό τήν Κύζικο τῆς Προποντίδας, ἔζησε τόν 3ο π.Χ. αἰ. καὶ ἔγραψε πολλά ιστορικά καὶ ρητορικά ἔργα πού ἀπ' αὐτά ἔμειναν μόνο ἀποσπάσματα περίφημο είναι τό βιογραφικό ἔργο του «Περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν», ἀλλά καὶ ἀπ' αὐτό μόνο μερικά ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Ἀλικαρνασσός, ἡ πρωτεύουσα τῆς Καρίας, μεγάλη καὶ ἀρχαία παραλιακή πόλη μέ καλὸ λιμάνι καὶ δύο ἀκροπόλεις· ἡ βασίλισσά της Ἀρτεμισία πήρε μέρος μαζί μέ τούς Πέρσες στήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων (βλ. κεφ. 14,4).

Κυνόσαργες, γυμναστήριο ἔξω ἀπό τήν πόλη, στό νοτιανατολικό μέρος της, ἵσως ἐκεῖ ὅπου σήμερα ἡ συνοικία «Νέος κόσμος», στό δρόμο πρός τόν Ἀγιο Δημήτριο (Μπραχάμι)· σ' αὐτό γυμνάζονταν ὅσοι δέν ἦταν γνήσιοι Ἀθηναῖοι (βλ. σημ. παραπάνω). Ἡταν ἀφιερωμένο στόν Ἡρακλῆ, πού δέν τόν θεωροῦνσαν γνήσιο, γιατί είχε βέβαια πατέρα τό Δία, ἀλλά ἡ μητέρα του, ἡ Ἀλκμήνη, ἦταν θνητή.

ἔξω ἀπό τίς πύλες· ἐννοεῖ τίς Διόμειες πύλες κοντά στό σημερινό προεδρικό μέγαρο.

γένος τῶν Λυκομίδῶν· οἱ Λυκομίδες ἦταν ἀρχαία ἱερατική οἰκογένεια τῆς Ἀθήνας.

Σελ. 62

Φλυά (ἢ Φλυή ἡ Φλυές) είναι τό ὄνομα ἐνός δήμου τῆς Ἀττικῆς, περίπου ὅπου τό σημερινό Χαλάντρι. Ἐκεῖ ἦταν ἔνα τελεστήριο, δηλ. ἔνας ναός, ὅπου γινόταν μύηση τῶν πιστῶν, ἀνάλογη μέ τή μύηση στά ἐλευσίνια μυστήρια.

Σιμωνίδης ὁ *Κεῖος* (δηλ. ἀπό τήν Κέα), μεγάλος λυρικός ποιητής καὶ μάλιστα ἐπιγραμματοποιός (556-548 π.Χ.). Περίφη-

μο είναι τό ἐπίγραμμά του σ' αὐτούς πού ἔπεσαν στίς Θερμοπύλαις:

*Ω̄ ζεῖν̄ ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι*

(Στή Λακεδαιμονία, ξένε διαβάτη, τό μήνυμα φέρε
ὅτι κειτόμαστε δῶ στίς ἐντολές τους πιστοί.

Μετ. Θρ. Σταύρου).

μαθήματα ἡθοπλαστικά ἢ γιά εὐχαρίστηση ἡταν ἡ μουσική, ἡ ποίηση καὶ ἡ γυμναστική σ' αὐτά ἔδιναν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀγωγή τῶν παιδιῶν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, γιατί ἡ μουσική καὶ ἡ ποίηση ἐξευγενίζουν τήν ψυχή καὶ ἡ γυμναστική διαμορφώνει εὑρωστα σώματα, ὥστε τό παιδί νά γίνει γερό καὶ στήν ψυχή καὶ στό σῶμα. Γι' αὐτό είχαν μεγάλη ἐκτίμηση οἱ διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς (κιθαριστές) καὶ τῆς γυμναστικῆς (παιδοτρίβες).

λύρα ἡταν ἔγχορδο μουσικό ὅργανο, συνήθως μέ ἑφτά χορδές, ὅμοιο περίπου μέ τήν κιθάρα.

Στησίμβροτος· ἀπό τή Θάσο, σύγχρονος τοῦ Περικλῆ, πού ἔγραψε μέ ἑκθρότητα ἔνα ἔργο γιά τό Θεμιστοκλῆ, τόν Περικλῆ καὶ τό Θουκυδίδη (ῷχι τόν ιστορικό, παρά τό γιό τοῦ Μελησία, πολιτικό ἀντίπαλο τοῦ Περικλῆ).

Ἀναζαγόρας, μεγάλος φιλόσοφος γεννήθηκε στίς Κλαζομενές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τό 500 π.Χ., ἔζησε στήν Ἀθήνα καὶ πέθανε στή Λάμψακο τό 428· ἔγραψε σύγγραμμα «Περὶ φύσεως», ὅπου ἐκθέτει τό φιλοσοφικό του σύστημα καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τό αἴτιο πού κινεῖ ὅλα τά στοιχεῖα στή φύση είναι ὁ ἄπειρος «νοῦς».

Μέλισσος, φιλόσοφος ἀπό τή Σάμο· αὐτός ἡταν στρατηγός τῶν Σαμίων κατά τήν ἐκστρατεία πού ἐπιχείρησαν οἱ Ἀθηναῖοι τό 440 π.Χ. ἐναντίον τῆς Σάμου· ὁ Μέλισσος νίκησε τούς Ἀθηναίους, γιατί ἔλειπε ὁ Περικλῆς.

νεώτερος· ὁ Θεμιστοκλῆς γεννήθηκε τό 525 π.Χ., ἐνώ ὁ Περικλῆς τό 495 π.Χ.

ΚΕΦ. 2

Σελ. 63

Μνησίφιλος, πολιτικός σύγχρονος και συνδημότης του Θεμιστοκλή (άπό τό δῆμο Φρεάρριο, βλ. κεφ. 1,1)· ό ίστορικός Ἡρόδοτος λέει ότι ο Μνησίφιλος ἔδωσε συμβουλή στό Θεμιστοκλή νά πείσει τους Ἀθηναίους νά πολεμήσουν στή Σαλαμίνα. Ἰσως αυτό τό είχαν διαδώσει όσοι ηθελαν νά ύποτιμήσουν τό έργο του Θεμιστοκλή.

φυσικοί φιλόσοφοι λέγονταν οί Ἰωνες φιλόσοφοι, του δου και 5ου π.Χ. αι. πού ἐρευνοῦσαν τήν ούσια και τά αἴτια του φυσικοῦ κόσμου.

Σόλων, ό μεγάλος Ἀθηναῖος νομοθέτης (639-559 π.Χ.) πού ήταν συγχρόνως φιλόσοφος και ποιητής.

σοφιστές· ἔτσι λέγονταν στήν ἀρχή ἄνθρωποι σοφοί πού είχαν ώς έργο τήν ἐπιστημονική ἐρευνα και παρουσίασαν μεγάλη πνευματική και κοινωνική δράση (γι' αὐτό σοφιστής λεγόταν και ο Σόλων): ἀργότερα δημοσ τό σημα δόθηκε στούς ρητοροδιδασκάλους πού είχαν ἔρθει στήν Ἀθήνα κατά τόν 5ο π.Χ. αι. ἀπό διάφορα μέρη, και σ' ἐκείνους γενικά πού ἐπιδίωκαν νά κάμουν τους μαθητές τους ἵκανούς νά νικοῦν μέ κάθε τρόπο τους ἀντιπάλους τους στίς συζητήσεις, ἀκόμη και μέ στρεψοδικίες.

ό πατέρας του τόν ἀποκήρυξε· ή «ἀποκήρυξη» γινόταν γνωστή μέ δημόσιο κήρυκα· ό νόμος ἔδινε τό δικαίωμα στόν πατέρα νά κηρύξει τό παιδί του ἀπόκληρο και νά διαλύσει τή νόμιμη σχέση πατέρα και παιδιοῦ, ἢν αὐτό ἔδειχνε ἄκοσμη διαγωγή και ζοῦσε βίο ἄσωτο και ἅπρεπο.

Σελ. 64

τόν Ἀριστείδη· ό Ἀριστείδης, ό Ἀθηναῖος στρατηγός (540-468 π.Χ.), γνωστός μέ τήν ἐπωνυμία «δίκαιος» είναι ό κυριότερος ἀντίπαλος του Θεμιστοκλή, ὅπως φαίνεται και σέ όσα γράφει παρακάτω ό Πλούταρχος· ἀλλά γιά τόν Ἀριστείδη ό Πλούταρχος ἔγραψε και ἰδιαίτερη βιογραφία.

στό Μαραθώνα· ή περίφημη μάχη του Μαραθώνα ἔγινε τό 490 π.Χ. μέ ἀρχιστράτηγο τόν Ἀθηναῖο στρατηγό Μιλιτιάδη

πού οδήγησε τόν έλληνικό στρατό ἀπό 10.000 Ἀθηναίους και Πλαταιεῖς στήν ύπερλαμπρη νίκη.

τά ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρείου· στό Λαύρειο ὑπῆρχαν πλουσιότατα μεταλλεῖα σιδήρου, ψευδαργύρου, μολύβδου, καὶ ἄργυρου σέ ἔκταση 300.000 στρεμμάτων. Οἱ ἀρχαῖοι ἔκαναν ἐκμετάλλευση μόνο τοῦ μολύβδου πού εἶχε ἀρκετή ποσότητα ἄργυρου καὶ σώζονται τά ἵχνη ἀπό 2.000 περίπου στοές· ἀπό τά μεταλλεῖα αὐτά τήν ἐποχή πού γινόταν ἐντατική ἐκμετάλλευσή τους τό δημόσιο ταμεῖο τῆς Ἀθήνας εἶχε πρόσοδο ἀπό 50-100 τάλαντα τό χρόνο, δηλ. 300.000-600.000 χρυσές δραχμές.

ΚΕΦ. 4

Σελ. 65

Δαρεῖος ὁ Α' (550-485 π.Χ.) ὑπῆρξε ὁ σπουδαιότερος βασιλιάς τῶν Περσῶν μετά τό μεγάλο Κύρο τό Β'. Ο Δαρεῖος ὅργανωσε τό ἀπέραντο κράτος του καὶ προσάρτησε σ' αὐτό πολλές χῶρες· αὐτός πρώτος ἀρχισε τόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τό 492 π.Χ.

Αἰγινῆτες· ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων μέ τούς Αἰγινῆτες ἀρχισε τό 488 π.Χ. καὶ τελείωσε τό 481 π.Χ., δταν οἱ Ἑλληνες συμφιλιώθηκαν μπροστά στόν κίνδυνο πού τούς ἀπείλησε ἀπό τήν ἐπιδρομή τῶν Περσῶν.

μόνιμοι ὄπλιτες· οἱ Ἀθηναῖοι ὡς τότε εἶχαν στρατό ἀπό ὄπλιτες πού πήγαιναν νά πολεμήσουν σέ δρισμένο μέρος καὶ δύσκολα μπορούσαν νά μετακινηθοῦν (γι' αὐτό λέγονται «μόνιμοι ὄπλιτες»). Ο Θεμιστοκλῆς δμως θέλησε νά τούς μεταβάλει σέ μάχιμο πλήρωμα τῶν πλοίων («ναυτική ὄπλιτεία»), πού μπορούσαν νά ἀποβιθάζονται σέ διάφορα μέρη καὶ σέ περίπτωση κινδύνου νά ἀποχωροῦν μπαίνοντας στά πλοΐα.

Πλάτων, ὁ μεγάλος Ἀθηναῖος φιλόσοφος (428-347 π.Χ.), μαθητής τοῦ Σωκράτη. Αὐτός ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα σέ μορφή διαλόγων. Σ' ἔνα ἀπό τά ἔργα του πού ἐπιγράφεται «Νόμοι» ἀναφέρει αὐτό πού λέει ἐδῶ ὁ Πλούταρχος γιά τή μετατροπή τῶν μόνιμων Ἀθηναίων δπλιτῶν σέ ναυτικούς καὶ θαλασσινούς.

Στησίμβροτος, βλ. σελ. 97.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος· ἐδῶ ὁ Πλούτ. ἀφήνει νά
έννοηθεῖ ὅτι ἡ μεταβολὴ τῆς Ἀθήνας ἀπό ἡπειρωτική σὲ ναυ-
τική δύναμη τήν ὁδήγησε σέ αἱρατη δημοκρατία (βλ. καὶ κεφ.
19,6).

ὁ Ξέρξης μετά τή ναυμαχία στή Σαλαμίνα, ἐνῶ εἶχε ἀνέ-
παφο τόν πολυάριθμο πεζικό του στρατό, ἄφησε στήν Ἐλλάδα
τό Μαρδόνιο κυρίως γιά νά παρεμποδίσει τούς Ἑλληνες νά τόν
καταδιώξουν· αὐτό βέβαια δείχνει τήν ὑπεροχή πού ἔχει ἡ ναυ-
τική δύναμη ἀπέναντι στήν πεζική. Παρακάτω ὅμως (κεφ. 16,6)
ὁ Πλούτ. ἐκφράζει διαφορετική κρίση γιά τήν ἰκανότητα τῶν
περσικῶν δυνάμεων πού εἶχαν ἀφεθεῖ στό Μαρδόνιο.

Σελ. 66

ΚΕΦ. 5

πλούσιες θυσίες· οἱ θυσίες τῶν ἀρχαίων ἦταν πολυέξοδες,
γιατί τίς θυσίες συνήθως ἀκολουθοῦσε συμπόσιο μέ πολλούς κα-
λεσμένους.

«δούρειον ἵππον». Ὁ δούρειος ἵππος (ξύλινο ἄλογο) κυ-
ριολεχτικά είναι τό ὑπουρὸ μέσο πού μεταχειρίστηκαν οἱ Ἐλ-
ληνες γιά τήν καταστροφή τῆς Τροίας, γιατί ἀπό μέσα του ξε-
πετάχτηκαν οἱ κρυμμένοι πολεμιστές. Ἐδῶ ὁ Θεμιστοκλῆς χρη-
σιμοποιεῖ τή φράση μεταφορικά. (Πῶς θά ἔλεγε ἂν μιλοῦσε μέ
κυριολεξία;)

Ο Ἐπικλῆς, ἦταν «κιθαριστής», δηλαδή ἴδιωτικός δά-
σκαλος τῆς μουσικῆς. Βλ. σημ. κεφ. 2, σελ. 97 στή λέξη μα-
θήματα.

Όλυμπία, δπου γίνονταν οἱ πανελλήνιοι δλυμπιακοί ἀγῶ-
νες κάθε τέσσερα χρόνια, πού λέγονταν «Ολύμπια». Κατά τήν
τέλεση τῶν ἀγώνων συγκεντρώνονταν θεατές ἀπό δῆλη τήν Ἐλ-
λάδα. Οἱ ἀγῶνες διαρκοῦσαν στήν ἀρχή μία μέρα, ἐπειτα 3 καὶ
ἀργότερα 5 μέρες. Γιά τήν παραμονή τῶν θεατῶν στήνονταν
σκηνές σέ εἰδικό χῶρο καὶ οἱ ἐπισημότεροι ἔμεναν σέ σκηνές
μέ ἔξαιρετική πολυτέλεια, πού ἔδειχνε τόν πλοῦτο καὶ τήν κοι-
νωνική τους θέση.

ο Κίμων (510-449 π.Χ.), γιός τοῦ Μιλτιάδη (τοῦ νικητῆ
στή μάχη τοῦ Μαραθώνα), ἦταν δεκαπέντε χρόνια μικρότερος
Ψηφιστοῦ θηθῆκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

άπό τό Θεμιστοκλή καί ἀνῆκε σέ ἀρχοντική ἀθηναϊκή οἰκογένεια.

χορηγός: ή ἀθηναϊκή δημοκρατία είχε ἐπιβάλει στους πλούσιους πολίτες τήν ύποχρέωση νά ἐκτελοῦν μέ δικά τους ἔξοδα δρισμένες ύπηρεσίες πού λέγονταν «λειτουργίες» σπουδαιότερες ἡταν: 1) ἡ γυμνασιαρχία, δηλ. ή προετοιμασία τῆς λαμπαδηφορίας κατά τά Παναθήναια ἡ καί σέ ἄλλες δημόσιες γιορτές; 2) ἡ θεωρία, δηλ. ή ἀποστολή ἀντιπροσώπων σέ πανελλήνιες γιορτές καί σέ ιερούς τόπους; 3) ἡ τριηραρχία, δηλ. ὁ ἔξοπλισμός καί ἡ συντήρηση ἐνός πολεμικοῦ πλοίου τῆς πολιτείας καί 4) ἡ χορηγία, δηλ. ή δργάνωση τῶν λυρικῶν ἡ δραματικῶν ἀγώνων. Αὐτός πού θ' ἀναλάβαινε τή χορηγία, ὁ χορηγός, είχε ύποχρέωση νά βρει τά κατάλληλα πρόσωπα γιά τό χορό τῶν ἀγώνων, νά συντηρεῖ τά μέλη τοῦ χοροῦ, νά πληρώνει τόν κατάλληλο χοροδιδάσκαλο καί γενικά νά προσφέρει ὅλα τά ἔξοδα πού χρειάζονταν γιά τήν παράσταση τοῦ ἔργου. Ο Θεμιστοκλῆς ἔγινε χορηγός σέ διαγωνισμό τραγωδίας κατά τή γιορτή τῶν μεγάλων Διονυσίων, τό Μάρτιο τοῦ 476 π.Χ. καί νίκησε στό διαγωνισμό ἡ τραγωδία πού τό χορό τῆς τόν είχε παρασκευάσει αὐτός μέ ἔξοδά του.

Φρύνιος, Ἀθηναῖος δραματικός ποιητής (πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου) πού δέ σώζονται ἀπό τά ἔργα του παρά μόνο λίγα ἀποσπάσματα· ἡ τραγωδία πού νίκησε σ' αὐτό τόν ἀγώνα μέ τόν τίτλο «Φοίνισσες» είχε ως θέμα τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

Ἀδείμαντος, ἐπώνυμος ἀρχοντας τῆς Ἀθήνας τό 477-476 π.Χ., τρία χρόνια μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Ἐπώνυμος λεγόταν στήν Ἀθήνα ὁ πρδτος ἀπό τούς 10 ἀρχοντες πού μέ τό ὄνομά του καθόριζαν τή χρονολογία, δηλ. τό πότε ἔγινε μιά πράξη.

Σελ. 67

Σιμωνίδης 8λ. σημ. κεφ. 1, σελ. 96.

ὁ ἔξοστρακισμός ἡταν θεσμός πού καθιέρωσε ὁ Κλεισθένης (507 π.Χ.), γιά νά ἀπομακρύνονται οἱ πολιτικοί πού ἀποκτοῦσαν μεγάλη δύναμη καί ἡταν γι' αὐτό ἐπικίνδυνοι στήν ὉΨηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαλή λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Δέν ἡταν ἐξορία, παρά προσωρινή ἀπομάκρυνση πού διαρκοῦσε πέντε ἥ δέκα χρόνια καὶ γινόταν ἔπειτα ἀπό ψηφοφορία τοῦ λαοῦ δηλαδή οἱ πολίτες ψήφιζαν γράφοντας ἐπάνω σέ κομμάτι κεραμιδιοῦ (σέ «օστρακο») τό δόνομα τοῦ πολιτικοῦ πού θέλει νά ἀπομακρύνει. Ὁ Ἀριστείδης ἔξοστρακίστηκε τό 482 π.Χ.

ΚΕΦ. 6 οἱ Μῆδοι μετά τήν κατάλυση τοῦ μεγάλου μηδικοῦ κράτους ἀπό τὸν Κύρο τό Β' τὸν 60 π.Χ. αἰ., οἱ Μῆδοι συνενώθηκαν μέ τούς Πέρσες καὶ ἀκολούθησαν τίς τύχες τοῦ περσικοῦ κράτους: οἱ ἀρχαῖοι τά δύναματα Μῆδοι καὶ Πέρσαι τά θεωροῦσαν συνώνυμα (γι' αὐτό καὶ οἱ πόλεμοι Περσῶν καὶ Ἑλλήνων λέγονται «Μηδικοί πόλεμοι»).

κατά τὴν ἐκλογὴν ἡ ἐκλογὴ γινόταν μέ τὴν ἀνάταση τῶν χεριῶν (χειροτονία): οἱ στρατηγοὶ θάψηφιζαν γιά τὴν ἀνάδειξη ἐνός ἀπό αὐτούς πού θά είχε ἀπεριόριστη ἔξουσία, ἐπομένως ἔπειτα νά ἐκλέξουν τὸν πιό ίκανό.

«χῶμα καὶ νερό» («γῆν καὶ ὕδωρ»), ἡταν τά σημεῖα ὑποταγῆς.

ψηφισμα, δηλ. ἀπόφαση τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου.

Ἄρθμιος ὁ Ζελείτης, δηλ. ἀπό τὴν πόλη Ζέλεια τῆς Τρωάδας, στούς πρόποδες τῆς Ἰδης.

«ἀτιμασμένοι» πολίτες: σέ εἰδικό κατάλογο ἔγραφαν τά δύναματα τῶν «ἀτίμων», δηλ. τῶν πολιτῶν πού μέ δικαστική ἀπόφαση ἔχαναν τά πολιτικά τους δικαιώματα: μέ τὴν ποινή αὐτῆς τιμωροῦσαν τοὺς προδότες καὶ τοὺς ἐχθρούς τοῦ δήμου καὶ τῶν συμμάχων τους, καθώς καὶ ὅσους είχαν κάμει βαριές ἐγκληματικές πράξεις.

χρυσάφι ἀπό τοὺς Μῆδους: ὁ Ξέρξης είχε στείλει τὸν Ἀρθμίο μέ πολλά χρήματα στή Σπάρτη, γιά νά πείσει τοὺς Λακεδαιμονίους νά συμπράξουν μέ τοὺς Πέρσες ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων.

Σελ. 68

Χειλεος (στήν ἀρχαία: Χειλεως), ἀπό τὴν Τεγέα. Αὐτόν τὸν ἐκτιμοῦσαν πολύ οἱ Λακεδαιμόνιοι.

Θερμοπύλες, τά στενά πού σχηματίζονται ἀνάμεσα στους πρόποδες τοῦ θουνοῦ Καλλιδρόμου καὶ στὸ Μαλιακό κόλπο τήν ἀρχαία ἐποχὴ εἶχε μῆκος 1 χιλιόμ. καὶ πλάτος περίπου 60 μ. Στά στενά αὐτά ἔγινε ἡ περίφημη μάχη τὸ 480 π.Χ. ὅπου ὁ Λεωνίδας μαζὶ μὲ 300 Σπαρτιάτες ἔπεσε ἡρωικά. Ἡ εἰδηση τῆς μάχης καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεταδόθηκε μέ ἀγγελιοφόρους στους Ἑλληνες πού ἦταν στό Ἀρτεμίσιο καὶ ἔφερε μεγάλη ἀναταραχή.

ΚΕΦ. 9

χωρὶς ἄλλο θά ἀγκυροβολοῦσαν οἱ ἐχθροί, γιὰ νά προμηθευτοῦν νερό, ἐπομένως μέρη μέ πηγές.

Σελ. 69

ἡ θά πήγαιναν νά κρυφτοῦν, δηλ. μέρη ἀσφαλισμένα σέ περίπτωση τρικυμίας.

Ίωνες· οἱ πρῶτες Ἰωνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἦταν ἀποικίες τῆς Ἀθήνας καὶ γενικά οἱ Ἰωνες θεωροῦσαν τήν Ἀθήνα ώς μητρόπολη· γι' αὐτό στίς ἐπιγραφές πού σκάλιζαν ἐπάνω στίς πέτρες ὑπενθύμιζαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εἶναι πατέρες τους. Οἱ Ἰωνες, ὑποδούλωμένοι στους Πέρσες, εἶχαν στρατολογηθεῖ μαζί μὲ δῆλους τούς λαούς τοῦ περσικοῦ κράτους, διατηροῦσαν ὅμως στήν ψυχή τους τήν ἑθνική τους συνείδηση καὶ γι' αὐτό οἱ Πέρσες δέν τούς εἶχαν πολλή ἐμπιστοσύνη.

περνώντας τή Δωρίδα· ὁ Ξέρξης μετά τή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν κατέβηκε πρός τά κάτω, πέρασε τή Δωρίδα, καὶ ἀπό τό πάνω μέρος, δηλ. ἀπό τήν Οἴτη, μπῆκε στή Φωκίδα, ὅπου ἔκαψε τίς πόλεις, γιατί οἱ Φωκεῖς δέν ἦθελαν νά προσχωρήσουν στους Πέρσες· ἔπειτα συνέχισε τήν πορεία του, μπῆκε στήν Ἀττική καὶ ἔφτασε ώς τήν Ἀκρόπολη.

ἀπό τή μια θαλασσα στήν ἄλλη, δηλ. ἀπό τό Λέχαιο (τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου) ώς τίς Κεγχρεές (τοῦ Σαρωνικοῦ).

σέ παράσταση τραγωδίας· στό ἀρχαῖο θέατρο πολλές φορές κατά τήν παράσταση τραγωδίας ὁ ποιητής σκηνοθετοῦσε τήν ἐμφάνιση θεοῦ ἢ θεᾶς, πού μὲ τό χειρισμό κάποιου μηχανῆματος φαινόταν ὅτι κατέβαινε ἀπό τόν οὐρανό («ὁ ἀπό μηχανῆς θεός»); ἡ θεία αὐτή ἐμφάνιση ἔδινε τή λύση τοῦ δράματος.

ΚΕΦ. 10

Σελ. 70

δράκοντας λεγόταν τό φίδι πού, ὅπως πίστευαν, ζοῦσε στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη, κρυμμένο κάτω στή γῇ ἀπό τὴν ὁποία ἔβγαινε καὶ ἐπαιρνε τίς προσφορές πού τοῦ παράθεταν οἱ ἵερεῖς, δηλαδή κάθε μῆνα πίτα ζυμωμένη μέ μέλι (μελιτόεσσα) καὶ κάθε μέρα ἐκλεκτές τροφές τό φίδι αὐτό πίστευαν πώς ἡταν φύλακας τοῦ ναοῦ («οἰκουρός ὄφις»).

«ξύλινο τεῖχος» ὁ χρησμός πού ἔδωσε τότε τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἔλεγε πώς οἱ Ἀθηναῖοι μποροῦν νά σωθοῦν μόνο μέ «τεῖχος ξύλινο» χωρίς νά διευκρινίζει τί ἐννοοῦσε μέ αὐτό ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως ἔδινε τήν ἐξήγηση ὅτι τά ξύλινα τείχη πού ἔλεγε ὁ χρησμός ἡταν τά πλοῖα. Αὐτά διηγεῖται καὶ ὁ Ἡρόδοτος.

τή Σαλαμίνα· γιά τή Σαλαμίνα, ὅπου ἥθελε ὁ Θεμιστοκλῆς νά γίνει ἡ ναυμαχία, ὁ χρησμός ἔλεγε: «ῳ θεία Σαλαμίνα, ἐσύ θά στείλεις στόν ὄλεθρο παιδιά γυναικῶν». Καὶ πολλοί ἔξηγοῦσαν ὅτι ὁ χρησμός μέ τίς λέξεις «παιδιά γυναικῶν», ὑπονοοῦσε τούς Ἑλληνες, ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς ὑποστήριζε ὅτι ὑπονοοῦσε τούς Πέρσες, γιατί ἀλλιώς δέ θά ἔλεγε τή Σαλαμίνα «θεία» (δηλ. εὐλογημένη ἀπό τούς θεούς), παρά θά τήν ὀνόμαζε «δεινήν» ἢ «σχετλίαν» (φοβερή, καταραμένη).

Τροιζήνα, πόλη τῆς Ἀργολίδας κοντά στό Σαρωνικό κόλπο (σήμερα λέγεται Δαμαλάς) κατά τόν Ἡρόδοτο, ἄλλοι Ἀθηναῖοι ἔφεραν τίς οἰκογένειές τους στήν Αἴγινα καὶ στή Σαλαμίνα.

οδολός, τό 1/6 τῆς ἀττικῆς δραχμῆς (θλ. τάλαντο, σημ. σελ. 113).

νά πληρώνουν γι' αὐτά μισθοὺς σέ δασκάλους· οἱ κάτοικοι τῆς Τροιζήνας φρόντισαν, ἐκτός ἀπό τά ἄλλα, νά πληρώνουν ἀκόμη καὶ δασκάλους γιά τά προσφυγόπουλα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ φροντίδα αὐτή μέσα στή μεγάλη ἐκείνη ἀναταραχή δείχνει τή μεγάλη σημασία πού ἔδιναν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες στήν ἐκπαίδευση.

θουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου, σδμα πού ἀρχικά είχε τήν ἀνώ-

τερη δικαστική, νομοθετική και ἀστυνομική ἔξουσία· μετά τὴν δριστική διαμόρφωση τῆς δημοκρατίας τὰ δικαιώματά του περιορίστηκαν μόνο σέ δικαστικές ὑποθέσεις (δίκες γιά φόνο κτλ.).

Ἄριστοτέλης, δι μεγάλος ἀρχαῖος φιλόσοφος πού γεννήθηκε στά Στάγειρα τῆς Μακεδονίας τό 384 π.Χ., δάσκαλος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἴδρυτης περιώνυμης φιλοσοφικῆς σχολῆς στὴν Ἀθήνα (τῆς «περιπατητικῆς»). Πέθανε τό 322 π.Χ. στή Χαλκίδα. Ἐγραψε πολλά φιλοσοφικά και ἐπιστημονικά συγγραμματά. Αὐτό πού ἀναφέρει ἐδῶ δι Πλούτ. γιά τή βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου περιέχεται στό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη «Ἀθηναίων Πόλεων τεία».

Κλειδημος, ἱστοριογράφος Ἀθηναῖος πού ἔζησε κατά τούς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων και ἔγραψε ἱστορία τῆς Ἀττικῆς.

τὸ κεφάλι τῆς Γοργόνας, τό γοργόνειο, ἡταν ἡ χρυσή κεφαλή τῆς Γοργόνας Μέδουσας πού κοσμοῦσε τὴν ἀσπίδα (ἢ αἰγίδα) ἀρχαίου ἄγαλματος τῆς Ἀθηνᾶς πού ἡταν στό ναό τοῦ Ἐρεχθίου στὴν Ἀκρόπολη. Φαίνεται πώς τό κόσμημα αὐτό ἡταν προσθετό και οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελαν νά τό πάρουν μαζί τους.

Σελ. 71

πρός τό νησί, δηλ. πρός τή Σαλαμίνα.

Ξάνθιππος, πατέρας τοῦ Περικλῆ· ἔδρασε κατά τούς μηδικούς πολέμους. Ἡταν και αὐτός ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἄφησαν τήν πόλη, δταν πλησίαζαν οἱ Πέρσες, και ἀγωνίστηκε στή Σαλαμίνα. Τό ἐπόμενο ἔτος διαδέχτηκε τό Θεμιστοκλῆ στήν ἀρχηγία τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου και συνέχισε τόν ἀγώνα. Οἱ Ἀθηναῖοι τιμώντας τίς ὑπηρεσίες του τοῦ ἔστησαν ἀνδριάντα στήν Ἀκρόπολη.

«Κυνός σῆμα» τό δνομα αὐτό ἔδιναν οἱ ἀρχαῖοι σέ πολλά ἀκρωτήρια· ἐδῶ λέγεται γιά τό ἀκρωτήριο τῆς Σαλαμίνας ἀντίκρυ στήν Ἀττική, δπου ἀποβιθάζονταν οἱ Ἀθηναῖοι. Τό δνομα αὐτό διατήρησε ως τά χρόνια τοῦ Πλουτάρχου (τόν 1 μ.Χ. αἰώνα).

ΚΕΦ. 11

είχε ἐξοστρακιστεῖ πρὶν ἀπό τὸν πόλεμο δὲ Ἀριστείδης, βλ. σημ. σελ. 101.

γιὰ ὄρισμένο χρόνο, συνήθως δὲ ἐξοστρακισμός διαρκοῦσε 5-10 ἔτη.

Ἐνρυθιάδης, ναύαρχος τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου, ἄνθρωπος μὲ ἀδύνατο χαρακτήρα καὶ περιορισμένη ἀντίληψη.

Σελ. 72

τα περίφημα ἐκεῖνα λόγια· δὲ Ἡρόδοτος στήν ίστορίᾳ του γράφει πώς τὰ λόγια αὐτά τὰ εἶπε δὲ Ἀδείμαντος, δὲ στρατηγός τῶν Κορινθίων.

ἄνθρωπος χωρὶς πατρίδα, γιατὶ οἱ Ἀθηναῖοι είχαν ἀφήσει τὴν πόλην τους· τὰ διακόσια πλοῖα, ἀπό τὰ δύοια τὰ 180 ἦταν μὲ πλήρωμα ἀθηναϊκό καὶ τὰ 20 τὰ είχαν δώσει στοὺς Χαλκιδεῖς.

ἄν μᾶς προδώσετε γιὰ δεύτερη φορά· γιὰ τὴν πρώτη προδοσία βλ. κεφ. 9,3-4. σελ. 69.

τὰ καλαμάρια (τὰ γνωστά κεφαλόποδα μαλάκια) ἔχουν στὸ ἐσωτερικό τους ἔνα κόκαλο πού λέγεται ξίφος ή μαχαίρι.

Σελ. 73

μόλις ξημέρωσε· εἶναι ἡ ίστορική μέρα τῆς 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ.

Φανόδημος, Ἔλληνας ίστοριογράφος πού ἔζησε στίς ἀρχές τοῦ 4. αἰ. π.Χ.

ποιό πάνω ἀπό τὸ ναὸν τοῦ Ἡρακλῆ· ὁ ναός αὐτός τοῦ Ἡρακλῆ (πού λεγόταν «Ἡράκλειον») ἦταν στοὺς πρόποδες τοῦ Αἰγάλεου, κοντά στὸ σημερινό Κερατσίνι, ὅπου καὶ τὸ Πέραμα. Ἐκεῖ στοὺς τελευταίους πρόποδες τοῦ βουνοῦ, πάνω σὲ λοφίσκο, είχε στηθεῖ ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξη ἀπ' ὃπου μποροῦσε νά ἀντικρίζει τὴν Σαλαμίνα καὶ νά παρακολουθεῖ ἄνετα ὅλα ὅσα θά διαδραματίζονταν στή θάλασσα.

Ἀκεστόδωρος, Ἔλληνας ίστορικός ἀπό τὴν Μεγαλόπολη πού ἔζησε τόν 3. αἰ. π.Χ. καὶ ἔγραψε ἔνα ἔργο «Περὶ πόλεων»· αὐτός ἀπό σύγχυση στίς τοπωνυμίες νομίζει ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξη είχε στηθεῖ στά Κέρατα τῆς Μεγαρίδας, στὸ σημερινό

Ψηφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μεγάλο Πεῦκο, γιατί καὶ ἡ τοποθεσία ἐκείνη τοῦ Αἰγάλεου λεγόταν Κέρατα.

χρυσός θρόνος, ἀπό ἄλλη πηγή ἔρουμε ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξη ἦταν «ἀργυρόποτος», εἰχε δηλ. ἀσημένια πόδια. Αὐτός ἀργότερα κατατέθηκε μαζί μὲν ἄλλα λάφυρα στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς, στὴν Ἀκρόπολη.

Αἰσχύλος, ὁ μεγάλος τραγικός ποιητής πού γεννήθηκε στὴν Ἐλευσίνα τό 525 π.Χ. καὶ πέθανε στὴ Γέλα τῆς Σικελίας τό 456 π.Χ. Ἔγραψε 90 δράματα ἀπό τὰ δύοια σώθηκαν μόνο 7. Ἔνα ἀπ' αὐτά μέν τὸν τίτλο «Πέρσες» ἔχει ὡς θέμα τῇ νίκῃ τῶν Ἑλλήνων στὴ Σαλαμίνα. Ὁ ποιητής εἰχε πάρει μέρος καὶ ὁ ἴδιος στὴ ναυμαχία.

ἡ ἀναλογία (τοῦ περσικοῦ στόλου πρός τὸν ἐλληνικό), γιατὶ ὁ Αἰσχύλος ἀναφέρει πρίν καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐλληνικῶν πλοίων.

έκατὸν ὀγδόντα· τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἦταν διακόσια, εἶχαν δώσει δόμως τὰ εἴκοσι στούς Χαλκιδεῖς.

τοξότες, πού είχαν κύριο ἐπιθετικό ὅπλο τὸ τόξο μέν τὸ δύοιο ἔριχναν βέλη—οπλίτες, οἱ βαριά ὀπλισμένοι.

τὴν καταλληλὴ ὥρα· συνήθως κατά τίς 9 τὸ πρωί ἀρχίζει νά πνέει στὸ σημεῖο αὐτό ὁ μπάτης.

Σελ. 74

Ἀριαμένης, μεγαλύτερος ἀδερφός τοῦ Ξέρξη, διεκδικητής τοῦ θρόνου.

Ἀμεινίας, ἀδερφός τοῦ ποιητῆ Αἰσχύλου· ὁ ἄλλος ἀδερφός του ὁ Κυναίγειρος ἔπεσε ἡρωικά στὸ Μαραθώνα.

Δεκέλεια, τὸ σημερινό Τατόι τῆς Ἀττικῆς.

Σωκλῆς, (ἀπό τὴν Παλλήνη, ἀρχαῖο δῆμο τῆς Ἀττικῆς κοντά στὸ σημερινό Χαρβάτι) ἦταν καὶ αὐτός στὸ ἴδιο πλοῖο μέν τὸν Ἀμεινία, δηλ. τὸ πλοῖο αὐτὸν είχε δύο τριηράρχους.

Ἄρτεμισία, βασίλισσα τῆς Ἀλικαρνασσοῦ τῆς Καρίας πού είχε προσφέρει στὸν Ξέρξη 5 πλοῖα καὶ διακρίθηκε κατά τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας· (ἄλλη, πολὺ μεταγενέστερη, είναι ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αρτεμισία ή γυναικά του Μαυσώλου, βασίλισσα και αύτή της Καρίας ἐπί Μ. Αλεξανδρου, πού κατασκεύασε πρός τιμή του συζύγου της τό περίφημο Μαυσωλεῖο).

ΚΕΦ. 15

τὸν Θριάσιο κάμπο τῆς Ἐλευσίνας, πού λεγόταν «Θριάσιον πεδίον».

Ἴακχος, τό ξύλινο ἄγαλμα (ξόανο) του Ίακχου πού συνδέεται μέ το θεό Διόνυσο και πού τό ἔφερναν ἀπό τήν Ἀθήνα μέσο τῆς Ιερᾶς ὁδοῦ στήν Ἐλευσίνα μέ τραγούδια, χορούς και λαμπάδες. Λέγεται μυστικός ὁ Ἴακχος ἀπό τούς μύστες (τούς πιστούς) πού τόν συνόδευαν.

Αἰακίδες, οἱ ἀπόγονοι του Αἰακοῦ, μυθικοῦ βασιλιὰ τῆς Αἴγινας (δηλ. ὁ Πηλέας, οἱ ἀδερφοί του Τελαμών και Φῶκος, ἐπίσης ὁ Ἀχιλλέας, γιός του Πηλέα κ.λ.π.)

Σελ. 75

ἐμβλήματα τό ἔμβλημα (στήν ἀρχαίᾳ: τό ἐπίσημον ἢ παράσημον) ἡταν εἰκόνα στήν πλώρῃ ἢ στήν πρύμη του πλοίου, πού χρησίμευε σάν κόσμημα και σάν διακριτικό του σημάδι· οἱ εἰκόνες αὐτές παρίσταναν θεούς ἢ ἥρωες και, ὅπως πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι, ἔδιωχναν τίς κακοκαιρίες και κάθε κακό συναπάντημα (ἀντιστοιχοῦν μέ τίς σημερινές γοργόνες ἢ φιγούρες τῶν καραβιῶν).

Φλυά, βλ. σημ. σελ. 96.

Σιμωνιδης, βλ. σημ. σελ. 96.

ΚΕΦ. 16

τό ἐνδιάμεσο στενό, πού είναι ἀνάμεσα στή Σαλαμίνα και τήν ἀπέναντι της ἀκτή τῆς Ἀττικῆς.

νά διαλύσουν τή γέφυρα πού είχε στήσει ἐκεῖ ὁ Ξέρξης· ὁ Ξέρξης είχε διατάξει και ἔστησαν γεφυρώματα στό πιό στενό μέρος του Ἐλλησπόντου, ἀνάμεσα στήν "Αβυδο και στή Σηστό, γιά νά περάσει τό στρατό του ἀπό τήν Ἀσία στήν Εύρωπη.

νά πιάσουμε τήν Ἀσία (δηλ. ποιόν); χρησιμοποιεῖ ὅχι ἀπευθείας τό σνομα πού θέλει, ἀλλά κάποιο πού ἔχει παρόμοιο νόημα (ἀντομασία).

Κάτω ἀπό χρυσοῦφαντη σκηνή είναι ἡ σκηνή πού είχε

στηθεὶ σάν περίπτερο καὶ ἀπό τήν ὁποίᾳ ὁ Ξέρξης, καθισμένος στό θρόνο του, παρακολουθοῦσε τήν ναυμαχία.

Σελ. 76

Μαρδόνιος, Πέρσης στρατηγός, γαμπρός τοῦ Δαρείου τοῦ Α', πού είχε υποτάξει τίς Ἑλληνικές πόλεις τῆς Ἰωνίας. Μετά τή φυγή τοῦ Ξέρξη (τό 480 π.Χ.) τοῦ ἀνατέθηκε ἡ ἀρχιστρατηγία. Πολέμησε, νικήθηκε καὶ σκοτώθηκε στίς Πλαταιές. Ἀπό τή συντριβή τοῦ Μαρδονίου φάνηκε ὅτι ἡ δύναμη τῶν Περσῶν στήν ξηρά δέν ἦταν δλότελα ἀκαταμάχητη (πρβλ. κεφ. 7,5).

ἀπό τό βωμό τοῦ θεοῦ, ἐνν. τοῦ Ποσειδώνα. Στίς ψηφοφορίες ἔθεταν πολλές φορές τίς ψήφους πάνω στό βωμό καὶ ἀπ' ἐκεῖ τίς ἔπαιρναν οἱ ψηφοφόροι. Ἐδῶ οἱ στρατηγοί θά ψήφιζαν, γιά νά ποὺν ποιός ἀνάδειχτηκε κατά τή γνώμη τους πρῶτος καὶ ποιός δεύτερος στήν ἀντρεία καὶ στόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Περσῶν.

ΚΕΦ. 17

Σελ. 77

στοὺς ἀμέσως ἐπόμενους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, πού ἔγιναν ἔπειτα ἀπό τή ναυμαχία στή Σαλαμίνα, δηλ. τό 476 π.Χ. (θλ. λ. Ὁλυμπία, σημ. σελ. 100).

τή δόξα: ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς κυνηγοῦσε τή δόξα τό εἶπε ὁ Πλούτ. καὶ παραπάνω (θλ. κεφ. 3,4 καὶ 5,3).

ΚΕΦ. 18

ναυαρχος: στήν Ἀθήνα σ' ἔναν ἀπό τούς δέκα στρατηγούς ἀνάθεταν τήν ἀρχηγία τοῦ στόλου μέ τόν τίτλο τοῦ ναυάρχου.

ὅπως σ' ἔνα πλατάνι κτλ. παρομοίωση (πρόσεξε καὶ ἀνάλυσε τά στοιχεῖα της).

ἀπό τή Σέριφο: ἡ Σέριφος είναι νησί τῶν Κυκλαδῶν· οἱ κάτοικοι του ἦταν Ἱωνες, σύμμαχοι πάντοτε τῶν Ἀθηναίων.

Σελ. 78

ἔνα μύθο πρόσεξε τά στοιχεῖα τοῦ μύθου καὶ τίς παρομιώσεις (ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ νεώτερος στρατηγός – ἡ γιορτή καὶ ἡ ἀκόλουθη μέρα κτλ.) Ποιό είναι τό ἐπιμύθιο;

αν τότε δέν είχα γίνει έγώ, δηλ. κατά τούς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Περσῶν.

ΚΕΦ. 19

νά ἀνοικοδομεῖ γιατί η Ἀθήνα είχε καταστραφεῖ τό 480 π.Χ. ἀπό τὸν Ξέρξη καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος ἀπό τὸ Μαρδόνιο.

Θεόπομπος, ιστορικός ἀπό τὴ Χίο. Γεννήθηκε τό 376 π.Χ. καὶ ἔγραψε ιστορικά βιβλία, ἀπό τὰ δροῖα μόνο ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Σελ. 79

τὰ λιμάνια τοῦ Πειραιᾶ, δηλ. ἡ Μουνυχία (σήμερα Τουρκολίμανο) ἡ Ζέα (σήμερα Πασαλίμανι) καὶ τό κεντρικό πειραικό λιμάνι μέ τό πολεμικό τμῆμα (τόν Κάνθαρο) καὶ τό ἐμπορικό (τό «Ἐμπόριον»).

ὁ θρύλος γιά τήν Ἀθηνᾶ· κατά τήν παράδοση ἡ Ἀθηνᾶ καὶ δό Ποσειδῶν είχαν φιλονικήσει γιά τήν κατοχή τῆς Ἀθήνας· καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἔκαμε νά φυτρώσει στήν Ἀκρόπολη ἡ ἐλιά πού ἦταν ἄγνωστη ώς τότε στήν Ἀθήνα, ἐνῶ δό Ποσειδῶν χτύπησε μέ τήν τρίαινά του τό βράχο καὶ ἀνάβλυσε πηγή θαλασσινού νεροῦ· ἀλλά τό δῶρο τῆς Ἀθηνᾶς θεωρήθηκε ἀνώτερο καὶ ἔτσι ἀναγνωρίστηκε ἡ κυριαρχία της στήν Ἀθήνα, πού ἀπό τότε πήρε τό ὄνομά της (πρίν λεγόταν Κεκροπία ἀπό τό ὄνομα τοῦ Κέκροπα πού ἦταν ἴδρυτής καὶ πρώτος βασιλιάς τῆς Ἀθήνας). Ἡ σκηνή τῆς φιλονικίας Ἀθηνᾶς καὶ Ποσειδώνα είχε ἀπεικονιστεῖ μέ ἀνάγλυφη παράσταση στό δυτικό ἀέτωμα τοῦ Παρθενώνα.

στοὺς δικαστές· κριτές στή φιλονικία, ἦταν κατά τήν παράδοση οἱ ἄλλοι θεοί, ἥ, σύμφωνα μέ ἄλλη ἐκδοχή, δό Κέκροπας.

«ἔξυμωσε τόν Πειραιά» μέ τήν Ἀθήνα, μεταφορική ἔκφραση (πᾶς θά τό λέγαμε μέ κυριολεξία;).

Ἀριστοφάνης, δό περίφημος Ἀθηναῖος κωμικός ποιητής (452-385 π.Χ.) αὐτό πού ἀναφέρεται ἐδῶ περιέχεται σέ μιά κωμῳδία του πού ἔχει τόν τίτλο «Ιππεῖς», στιχ. 815.

τήν Ἀθήνα τήν ἔδεσε μέ τόν Πειραιά καὶ ὅχι τόν Πειραιά μέ τήν Ἀθήνα (ἀντίθεση· ποιό είναι τό νόημά της;)

Πινύκα, ύψωμα στά δυτικά της Ἀκρόπολης, κοντά στή σημερινό Ἀστεροσκοπεῖο, δπου κατά τήν ἀρχαιότητα συγκεντρωνόταν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου.

οἱ τριάντα τύραννοι· οἱ ἄρχοντες πού ἐγκαθιδρύθηκαν στήν Ἀθήνα ἀπό τούς Λακεδαιμονίους τό 404 π.Χ., ὑστερ' ἀπό τήν πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων στούς Αἰγάς ποταμούς (στήν Εὐρωπαϊκή ἀκτή τοῦ Ἑλλησπόντου) πού σημείωσε τό τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τούς τριάντα τυράννους ἔδιωξε τό ἐπόμενο ἔτος (403) δ Θρασύβουλος πού μπῆκε στήν Ἀθήνα μέδημοκρατικό στρατό καὶ ἔφερε πάλι τό δημοκρατικό πολίτευμα.

Σελ. 80

Ἄλλα καὶ στοὺς συμμάχους ἔγινε δυσάρεστος δ Θεμιστοκλῆς, γιατί τούς ἐπίεζε νά δίνουν χρήματα γιά τό συμμαχικό ταμεῖο πού τό διαχειρίζονταν οἱ Ἀθηναῖοι· ἔτσι ἡ συμμαχία ἅρχισε νά γίνεται βάρος γιά τούς συμμάχους τῆς Ἀθήνας.

Πειθώ, Bia, Πενία, Ἀδυναμία· π ρ ο σ ω π ο π ο i ḥ σ ε i c (ποιές ἐνέργειες ἡ καταστάσεις προσωποιούνται ἔδω; τί νόημα ἔχουν οἱ λόγοι τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ ἡ ἀπάντηση πού πῆρε;)

Τιμοκρέων, κωμικός ποιητής, γνωστός καὶ ώς ἀθλητής, ἀπό τήν Ἰάλυσο τῆς Ρόδου, ἔγραψε πειραχτικά τραγούδια καὶ ἐπιγράμματα. Ὄταν δ Τιμοκρέων ἐξορίστηκε, ζήτησε ἀπό τό Θεμιστοκλῆ τή βοήθειά του γιά νά γυρίσει στή Ρόδο, ἀλλά δ Θεμιστοκλῆς ἀρνήθηκε· δ Τιμοκρέων τότε μέ πειραχτικά ποιήματα κατηγορούσε τό Θεμιστοκλῆ δτι δωροδοκήθηκε ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ Τιμοκρέοντα.

Πανσανίας, δ Σπαρτιάτης στρατηγός καὶ ναύαρχος, πού νίκησε τό Μαρδόνιο στίς Πλαταιές (479 π.Χ.). Ἀργότερα ἤρθε σέ συνεννόηση μέ τούς Πέρσες, καὶ, δταν ἀνακαλύφτηκε ἡ προδοσία του, κατάφυγε στό ναό τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, δπου ἔμεινε ἀποκλεισμένος καὶ πέθανε ἀπό ἀσιτία. Γιά τόν|Ξάνθιππο, βλ. σημ. σελ. 105.

Λεωτυχίδης, βασιλιάς τῆς Σπάρτης πού ἐπικεφαλῆς τῶν Ψηφιοποιηθῆκε ἀπό τό Ινστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Ἐλλήνων νίκησε τούς Πέρσες στή Μυκάλη στήν ξηρά και τή θάλασσα (479 π.Χ.).

Αητώ, ή μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνα και τῆς Ἀρτεμης, πού τούς γέννησε ὑστερ' ἀπό πολλές περιπλανήσεις στή Δῆλο.

ποὺ ἄτιμο πῆρε χρῆμα· γιατί νόμιζε δ Τιμοκρέων δτι οι ἀντίπαλοι του δωροδόκησαν τό Θεμιστοκλῆ, γιά νά μή τόν βοηθήσει.

Ιάλυσος, ἀρχαία πόλη τῆς Ρόδου.

φίλευε κόσμο στόν Ἰσθμό· δ Τιμοκρέων χλευάζει τό πενιχρό συμπόσιο πού παράθεσε κάποτε δ Θεμιστοκλῆς στόν Ἰσθμό, δταν γίνονταν ἐκεῖ ἀγῶνες.

Σελ. 81

Μούσα (ἀρχ. Μοῦσα)· οι ἀρχαῖοι ποιητές συνήθιζαν νά ἀρχίζουν τά ποιήματά τους μέ τήν ἐπίκληση στή Μούσα.

μέ τήν κατηγορία τοῦ μηδισμοῦ δ Τιμοκρέων, ἐπειδή δέν τόν ἔφερναν ἀπό τήν ἔξορια, κατάφυγε στό βασιλιά τῶν Περσῶν· καταδικάστηκε τότε ἀπό τό συμμαχικό δικαστήριο σέ ἵσοβια ἔξορια· δ Θεμιστοκλῆς ώς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀθήνας ψήφισε και αὐτός τήν καταδίκη τοῦ Τιμοκρέοντα.

ΚΕΦ. 22
Ἀριστοθούλη· ἔδωσε τό ὄνομα αὐτό στή θεά Ἀρτέμη, γιά νά δηλώσει δτι δ ἕδιος σκέφτεται δρθά και δίνει ἅριστες συμβουλές.

Μελίτη· βλ. σημ. σελ. 45.

Τόν ἔξοστρακισμό τοῦ Θεμιστοκλῆ δ ἔξοστρακισμός του ἔγινε τό 472 π.Χ., δταν ὑπερίσχυσε τό ἀντίπαλο κόμμα πού είχε ἀρχηγό τό Κίμωνα (βλ. και λ. ἔξοστρακισμός, σημ. σελ. 101).
Ψηφιστοί ήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικῆς

Σελ. 82

Πανσανιας, βλ. σημ. σελ. 111.

ό δῆμος τῆς Ἀγρύλης ἦταν κατά τό νότιο μέρος τῆς Ἀθήνας, ἔφτανε ως τὸν Ὅμηττό καὶ περιλάβαινε τὸν Ἀρδηττό, τό ὑψωμα ὅπου ἔδιναν κάθε χρόνο τὸν ὄρκο τους οἱ δικαιοτές τῆς Ἡλιαίας (οἱ ἡλιαστές)· ο δῆμος τῆς Ἀγρύλης ἀνήκε στὴν Ἐρεχθίδα φυλή.

τὶς προηγούμενες κατηγορίες· ο Θεμιστοκλῆς είχε κατηγορηθεῖ καὶ πρωτύτερα ἀπό τοὺς Σπαρτιάτες γιά προδοσία, ἀλλά οἱ Ἀθηναῖοι είχαν ἀποκρούσει τότε τὴν κατηγορία.

Σελ. 83

στὴν Κέρκυρα πού ἄλλοτε τὴν είχε εὐεργετήσει· ο Θεμιστοκλῆς είχε ἀνακηρυχτεῖ εὐεργέτης τῆς Κέρκυρας, καὶ γι' αὐτό είχε τό δικαίωμα τῆς ἀσυλίας.

εἴκοσι τάλαντα· τό τάλαντο (στὴν ἀρχαίᾳ: «τάλαντον ἀργυρίου»), μονάδα βάρους (26 κιλῶν καὶ 200 γραμμαρίων). Ἀργότερα χρησίμευε καὶ ως νομισματική μονάδα. Τό ἀττικό τάλαντο είχε τὴν ἀκόλουθη ὑποδιαιρεση: 1 τάλαντο = 60 μνές (ἀρχ. μναῖ)· 1 μνά = 100 δραχμές· 1 δραχμή = 6 ὀβολοί.

ἀπ' ἐκεῖ πῆγε στὴν Ἡπειρό· οἱ Κερκυραῖοι δέν ἤθελαν νά τὸν προστατέψουν, ἀπό φόβο μήπως δυσαρεστήσουν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Σπαρτιάτες.

Μολοσσοί, ἔθνος τῆς Ἡπείρου είχαν θρησκευτικό κέντρο τὴ Δωδώνη, ἐπιβλήθηκαν στοὺς ἄλλους λαούς τῆς Ἡπείρους καὶ ἴδρυσαν δικό τους βασίλειο.

είχε ζητήσει κάτι· δ Ἀδμητος είχε ζητήσει νά γίνει σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, ἀλλά κατά συμβουλή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἡ πρότασή του δέν ἔγινε δεχτή.

ἔγινε ἱκέτης του· ἱκέτες ἔλεγαν ἐκείνους πού πρόστρεχαν σέ κάποιον καὶ ζητοῦσαν τή βοήθεια ἡ προστασία του σέ ἔκτακτη στιγμή ἀνάγκης· αὐτοί κατάφευγαν στό βωμό ἡ στὴν ἐστία τοῦ σπιτιοῦ καὶ είχαν τό ἵερό δικαίωμα τῆς φιλοξενίας. Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 23

ΚΕΦ. 24

Σελ. 84

οἱ Ἀχαρνές, ἀρχαῖος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, δυτικά τῆς Ἀθήνας, πρός τὴν Πάρνηθα, κοντά στό σημερινό Μενίδι.

Στησίμβροτος. βλ. σημ. σελ. 97.

ὅλους καὶ ὅλα, δηλ. τῇ γυναικά του, τά παιδιά του καὶ τίς οἰκογενειακές του ύποχρεώσεις. Εἶναι δλοφάνερο ὅτι αὐτά πού λέει ὁ Στησίμβροτος, δέν εἶναι ἀληθινά· αὐτός μιλεῖ πάντα μὲ έχθρική προκατάληψη γιά τό Θεμιστοκλῆ.

Ίέρων, τύραννος τῶν Συρακουσῶν (478-467 π.Χ.) πού ἔφερε τό κράτος του σέ μεγάλη ἀκμή· ἔνας ἀπό τούς πιό πλούσιους Ἑλληνες ἡγεμόνες τῆς ἐποχῆς του.

ΚΕΦ. 25

Θεοφραστος. βλ. σημ. σελ. 56.

στήν Ὄλυμπια, βλ. σημ. σελ. 100.

νά καταξεσκίσουν τή σκηνή τοῦ τυράννου· ἀπό ἄλλη ἴστορική πηγή ξέρουμε ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δικαιολόγησε τήν πρότασή του λέγοντας ὅτι ὁ Ίέρων πού δέ συμμερίστηκε τούς μεγάλους κινδύνους τῶν Ἑλλήνων δέν πρέπει νά λαβαίνει μέρος καὶ στίς πανελλήνιες πανηγυρικές συγκεντρώσεις.

Θουκυδίδης, ὁ μεγάλος Ἀθηναῖος ἴστορικός (471-396 π.Χ.) πού ἔγραψε τήν ἴστορία τοῦ πελοποννήσιακοῦ πολέμου.

στήν ἄλλη θάλασσα (στό Αίγαιο)· ὁ Θεμιστοκλῆς πήγε ἀπό ξηρά στή Μακεδονία καὶ ἔφτασε στήν Πύδνα, πόλη τῆς Μακεδονίας, στή δυτική πλευρά τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου.

Θάσος, νησί τοῦ Β. Αἰγαίου στό Θρακικό πέλαγος, κοντά στό ἀνατολικό ἄκρο τῆς Μακεδονίας· τότε (τό 469 π.Χ.) τήν πολιορκοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι.

ναύκληρος εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ πλοίου.

Θεόπομπος, βλ. σημ. σελ. 110.

ΚΕΦ. 26

Σελ. 85

Κύμη, ἀρχαία ἐλληνική πόλη τῆς Μ. Ἀσίας στά νότια παράλια τοῦ Ἐλαίτικοῦ κόλπου (ἀπέναντι καὶ ΝΑ τῆς Μυτιλήνης).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αἰγές, μικρή πόλη τῆς Μυσίας κοντά στήν Κύμη, πρός τό έσωτερικό.

τῆς νύχτας ἄκου τὴν φωνὴν κτλ.: προσωπικὸν οὐδὲν σημαντικόν τῆς νύχτας, ἀντί: πρόσεξε τό δνειρό πού θά δεῖς στόν ὑπνό σου, αὐτό θά σου δείξει τί νά κάμεις, γιά νά σωθεῖς.

ἔγινε μεμιᾶς ἀετός· ἡ μεταμόρφωση τοῦ φιδιοῦ σέ ἀετό προμηνοῦσε, κατά τίς δοξασίες πού ἐπικρατοῦσαν τότε, εὐχάριστη ἀλλαγή στήν κατάσταση τοῦ Θεμιστοκλῆ· ὁ ἀετός ήταν σύμβολο τῆς περσικῆς βασιλείας.

χρυσό ραβδί τό ραβδί τοῦ κήρυκα (τό «κηρύκειον») είχε στό ἐπάνω μέρος δύο φίδια συμπλεγμένα, τό ἔνα ἀπέναντι στό ἄλλο, καὶ τό κρατοῦσαν οἱ ἀποσταλμένοι στό ἐχθρικό στρατόπεδο γιά νά προτείνουν εἰρήνη· ἐδῶ στό δνειρό προαναγγέλλει εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια γιά τό Θεμιστοκλῆ.

Σελ. 86

Θουκυδίδης, 8λ. σημ. σελ. 114.

ΚΕΦ. 27

Χάρων ἀπό τή Λάμψακο (πόλη τῆς μικρασιατικῆς παραλίας τοῦ Ἑλλησπόντου), ιστοριογράφος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἔγραψε τά «Περσικά» καὶ ίστορία τῆς Λαμψάκου.

μετά τό θάνατο τοῦ Ξέρην ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ γιός του Ἀρταξέρξης ὁ Α' (464-424 π.Χ.).

Ἐφορος, ἀπό τήν Κύμη τῆς Μ. Ἀσίας ίστοριογράφος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Δείνων, ἀπό τήν Κολοφώνα τῆς μικρασιατικῆς Ἰωνίας, ίστοριογράφος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Κλείταρχος, γιός τοῦ Δείνωνα, ίστοριογράφος καὶ αὐτός, ἔγραψε ίστορίες τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Ἡρακλείδης, ίστοριογράφος ἀπό τήν Κύμη τῆς Μ. Ἀσίας, ἔζησε κατά τούς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

τά ἐπίσημα χρονικά ἦταν τά ἐπίσημα βιβλία πού θρίσκονταν πιθανῶς στά ἀνάκτορα τῶν βασιλέων τῆς Περσίας· σ' αὐτά κατάγραφαν τά σπουδαιότερα γεγονότα καὶ τή χρονολογία τους.

Αρτάβανος ὁ χιλιαρχὸς δηλ. ὁ ἀρχηγός τῶν 1.000 σωματοφυλάκων τοῦ βασιλιᾶ.

τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ισότητα· ἡταν καὶ στούς βαρβάρους γνωστό ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαποῦσαν περισσότερο ἢ π' ὅλα τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ισότητα ἔναντι τῶν νόμων.

Σελ. 87

ὁ Θεός ποὺ ἔξυψώνει τοὺς Πέρσες· ὁ θεός τοῦ καλοῦ πού θέλει τό μεγαλεῖο τῶν Περσῶν λεγόταν Ὡρομάζης· ἀντίθετα, ὁ θεός τοῦ κακοῦ ἡταν ὁ Ἀρειμάνιος.

Φανιας, βλ. σημ. σελ. 96.

Ἐρατοσθένης ἀπό τὴν Κυρήνη τῆς Ἀφρικῆς γεννήθηκε τό 275 π.Χ., ἀστρονόμος, γεωγράφος καὶ φιλόσοφος. Διευθύντης τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας.

Σελ. 88

σάν τοὺς καλύτερους μάρτυρες· οἱ ἐχθροί μου στὴν Ἀθήνα μέ κυνηγοῦν, ἀκριβῶς γιατί ἔχω προσφέρει ὑπηρεσίες σ' ἐσένα. Αὐτοὶ λοιπόν εἶναι οἱ καλύτεροι μάρτυρες πού μποροῦν νά σε πείσουν γιά τίς διαθέσεις μου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς μὲ πονήρια, ἐπικαλεῖται ὡς ὑπηρεσίες πρός τό βασιλιά τά τεχνάσματα πού εἶχε μηχανευτεῖ στή Σαλαμίνα καὶ σέ ἄλλες περιπτώσεις γιά τό καλό τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τότε πού ἔστειλε τό Σίκιννο (κεφ. 12,3-5) κτλ.

ἰκέτης, βλ. σημ. σελ. 113.

τοῦ Δωδωναίου Διός· στή Δωδώνη τῆς Ἡπείρου (στούς πρόποδες τοῦ ὅρους Τομάρου) ὑπῆρχε τό περίφημο μαντεῖο τοῦ Δωδωναίου Διός. Ἀπ' ἐκεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε πάρει τό χρησμό νά πορευετεῖ στόν ὄμώνυμο τοῦ θεοῦ, δηλαδή σ' ἐκείνον πού ἔχει τό ᾖδιο ὄνομα μέ τό Θεό. Τό συμπέρασμα πού ἔβγαλε ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπό τό ὄνειρο εἶναι καὶ αὐτό κάτι πού κολακεύει τό βασιλιά.

Σελ. 89

ΚΕΦ. 29

ἡ ὄμιλια τοῦ ἀνθρώπου μοιάζει μὲ χαλια κτλ., παρομοίωση

(παρακολούθησε τήν παραβολή αυτή στίς λεπτομέρειές της. Ποιό είναι τό νόημά της;)

τοῦ χρειάζεται καιρὸς, ὥσπου νά μάθει νά μιλεῖ περσικά. Εὔλογο πρόσχημα, γιά νά ἀναβάλει τή δυσάρεστη στιγμή πού θά μιλοῦσε γιά τά Ἑλληνικά πράγματα στό βασιλιά τῶν Περσῶν:

τή διδασκαλία τῶν μάγων οί μάγοι ἡταν οἱ Ἱερεῖς τῶν Περσῶν, ἄνθρωποι σοφοί, πού μελετοῦσαν καὶ διδασκαν μυστικές καὶ μαγικές τέχνες καὶ ἐρμήνευαν τά δόγματα τῆς θρησκείας τους.

Δημάρατος, δ βασιλιάς τῆς Σπάρτης, πού ἐκθρονίστηκε, κατάφυγε στό Δαρεῖο τό 491 π.Χ. καὶ ἀργότερα παρακολούθησε τόν Ξέρξη στήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

τιάρα, περσικό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς· μόνο ὁ βασιλιάς φοροῦσε τήν τιάρα ἀνυψωμένη, ἐνώ οἱ ἄλλοι Πέρσες τή φοροῦσαν γερμένη πρός τά κάτω. (Τό αἴτημα τοῦ Δημαράτου δείχνει τό χαρακτήρα του).

αὐτή ἡ τιάρα δέν ἔχει μωαλό κτλ., δηλ. τό κεφάλι πού τή φοράει δέν ἔχει μωαλό, π α ρ α θ ο λ ἡ (ἔτσι καὶ ἐμεῖς λέμε σήμερα: «Τό ράσο δέν κάνει τόν παπά»).

Σελ. 90

στίς ἑλληνικές ὑποθέσεις· μετά τόν πελοποννησιακό πόλεμο οἱ Πέρσες ἀναμείχτηκαν στά Ἑλληνικά πράγματα, ὥσπου οἱ Ἑλληνες μέ τήν ἀνταλκίδειο εἰρήνη (387 π.Χ.) ἀναγνώρισαν τελικά τήν ἔξαρτησή τους ἀπό τό βασιλιά τῶν Περσῶν.

Θά πηγαίναμε χαμένοι κτλ., δηλ. ἂν δέν εῖχαμε ἔξοριστεῖ, θά ζούσαμε φτωχοί καὶ δέ θά εἶχαμε τώρα τόσο καλά (ἡ ἔξορια μᾶς θγῆκε σέ καλό). Είναι λόγια πού κρύθουν μιά πικρή εἰρωνεία.

γιά νά προμηθεύεται τό ψωμί, τό κρασί καὶ τό προσφάγι του δηλ. κάθε πόλη γιά τό είδος πού παράγει.

ἡ *Μαγνησία*, πόλη τῆς μικρασιατικῆς Ἰωνίας, κοντά στό Μαίανδρο ποταμό.

ἡ *Λάμψακος*, πόλη στήν ἀσιατική ἀκτή τοῦ Ἑλλησπόντου.

ἡ Μυούντα, μικρή ιωνική πόλη στά βόρεια τῆς Μιλήτου.
Νέανθης, βλ. σημ. σελ. 96.

Φανίας, βλ. σημ. σελ. 96.

Περκώτη, πόλη τῆς Μυσίας στή Μ. Ἀσία.

Παλαιόκηψη, πόλη τῆς Τρωϊκῆς χώρας.

ΚΕΦ. 30 Ἀνω Φρυγία ἡ Μεγάλη Φρυγία, στά ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας· ἀντίθετα ἡ Μικρή ἡ ἡ πρός τόν Ἑλλήσποντο Φρυγία κατά τά νότια παράλια τῆς Προποντίδας ὥς τόν Ἑλλήσποντο.

Πισιδες, κάτοικοι τῆς Πισιδίας στή νότια Μ. Ἀσία.

ὁ Λεοντοκέφαλος, κωμόπολη τῆς Ἀνω Φρυγίας· ἐκεῖ θά στάθμευε ὁ Θεμιστοκλῆς.

φάνηκε στόν ὑπνο τον· ἡ πίστη τῶν ἀρχαίων στά ὄνειρα ἦταν πολύ ριζωμένη. Παράβαλε καὶ τό ὄνειρο πού ἀναφέρεται στό κεφ. 26,3.

ἡ Μητέρα τῶν θεῶν, ἀσιατική θεά πού λεγόταν Κυθέλη ἡ Κυθήλη ἡ Δινδυμήνη (ἀπό τό ὅρος Δίνδυμο τῆς Φρυγίας). Ἡ Ρέα τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας.

«μακριά ἀπό λιονταριῶν κεφάλι», πού τοῦ ἔδινε νά καταλά-
βει ὅτι ἐπρεπε νά φυλαχτεῖ ἐκεῖ πού θά πάει στό Λεοντοκέφαλο. Τά
ὄνειρα καὶ οἱ χρησμοί μιλοῦσαν μέ ύπαινιγμούς.

στό στόμα λιονταριοῦ, δηλ. στήν ἐπιθουλή τοῦ ἐχθροῦ
του, τοῦ Ἐπιξύη.

τῇ σκηνῇ, πού θά ἔστηναν γιά νά περάσει τή νύχτα του ό
Θεμιστοκλῆς· τήν ήμέρα τήν ἔλυναν γιά νά τήν κουβαλοῦν τά
ύποζύγια.

Σελ. 91

με τήν ἐπωνυμία τῆς Δινδυμήνης, βλ. σημ. παραπάνω γιά
τή Μητέρα τῶν θεῶν.

ΚΕΦ. 31

Σάρδεις, πρωτεύουσα τῆς μικρασιατικῆς Λυδίας.

τήν Ύδροφόρα Κόρη, ἄγαλμα πού τό είχαν πάρει οἱ Πέρ-
σες ἀπό τήν Ἀθήνα κατά τούς μηδικούς πολέμους.

πού είχε ύψος δύο πήχες· ἡ πήχη ίσοδυναμοῦσε μέ 0,45
τοῦ μέτρου.

ἐπιστάτης τῶν νερῶν, ἄρχοντας πού φρόντιζε γιά τὴν κατασκευή τῶν κρηνῶν καὶ τή διανομή τοῦ νεροῦ.

Θεόπομπος, βλ. σημ. σελ. 110.

Μαγνησία, πόλη τῆς Καρίας, κοντά στό Μαιάνδρο ποταμό. Ἐκεῖ ἔμεινε πιά ὁ Θεμιστοκλῆς ὡς τό θανατό του.

Σελ. 92

ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἐσωτερικά ζητήματα· κυρίως ἀπασχολούσε τό βασιλιά ἡ ἀποστασία τῆς Βακτριανῆς, μεγάλης χώρας τῆς Ἀσίας.

ὅταν ἡ *Αἴγυπτος* ἀποστάτησε, τό 459 π.Χ., κατά τή βασιλεία τοῦ Ἀρταξέρξη.

Κίμων, βλ. σημ. σελ. 100.

καὶ νά πραγματοποιήσει τίς ὑποσχέσεις του· εἶχε ἔρθει ἡ κρίσιμη ὥρα γιά τό Θεμιστοκλῆ. Ὡς τότε δέν εἶχε κάμει τίποτε πού νά βλάψει τήν πατρίδα του. Τώρα ἔπρεπε ἡ νά πραγματοποιήσει τίς ὑποσχέσεις του στό βασιλιά τῶν Περσῶν ἡ νά δώσει ἄλλη λύση στό ψυχικό του δράμα. Καὶ προτίμησε τό δεύτερο.

καὶ ἄλλους μεγάλους στρατηγοὺς, δηλ. τό Μυρωνίδη, τόν Τολμίδη καὶ τόν Περικλῆ.

αἷμα ταύρου· οἱ ἄρχαῖοι πίστευαν πώς τό πρόσφατο αἷμα τοῦ ταύρου εἶναι δηλητήριο.

δραστικό δηλητήριο, δηλ. τό κώνειο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἄρχαῖοι γιά τή θανάτωση τῶν καταδίκων.

ἄφησε τήν τελευταία πνοή του τό 461 π.Χ.

Σελ. 93

ἡ Ἀλωπεκή, δῆμος τῆς Ἀττικῆς, στά Ν.Δ. τῆς Ἀκρόπολης, πρός τό Φάληρο.

Πλάτων, βλ. σημ. σελ. 99.

Ἀνδοκιδῆς, Ἀθηναίος πολιτικός καὶ ρήτορας τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐνας λόγος του εἶχε τόν τίτλο «Πρός ἑταίρους». Στό βιβλίο αὐτό ἔλεγε πώς οἱ Ἀθηναῖοι τάχα σκόρπισαν τά λειψανα τοῦ Θεμιστοκλῆ· μέ αὐτό ἦθελε νά παραστήσει τήν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀσέθεια τοῦ λαοῦ πρός τούς μεγάλους ἄντρες του.

Φύλαρχος, "Ἐλληνας ιστοριογράφος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπό τὴν Ἀθήνα ἥ ἀπό τὴν Αἴγυπτο.

ἔστησε στῇ διηγησῇ τον μιὰ μηχανή (ὅπως σέ παράσταση τραγωδίας, βλ. σημ. σελ.103).

Διόδωρος, ὁ περιηγητής, πού ἔζησε γύρω στά 300 π.Χ. "Ἔγραψε βιβλίο «Περὶ μνημάτων» στό ὅποιο περιγράφει τούς τάφους ἐξαιρετικῶν προσώπων, ὅπως τούς είδε στίς περιηγησεις του ἥ ἀπό πληροφορίες ὕλλων. Ἀπό τό ἔργο του αὐτό σώζονται ἀποσπάσματα.

στό μεγάλο λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, δηλαδή στόν κεντρικό λιμένα πού κυρίως λέγεται «Πειραιεύς».

κατά τὸν Ἀλκίμο, δεξιά ὅπως μπαίνει κανείς στό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ (πού σήμερα λέγεται ἀκτὴ Ἀλκίμων ἡ Ξαθερίου ἥ προκυμαία Κανθάρου).

Πλάτων, ὁ κωμικός (οχι ὁ φιλόσοφος). "Ἔζησε τόν 40 π.Χ. αἱ. (σύγχρονος τοῦ μεγάλου κωμικοῦ Ἀριστοφάνη). "Ἔγραψε πολλές κωμῳδίες ἀπό τίς ὅποιες σώζονται ἀποσπάσματα.

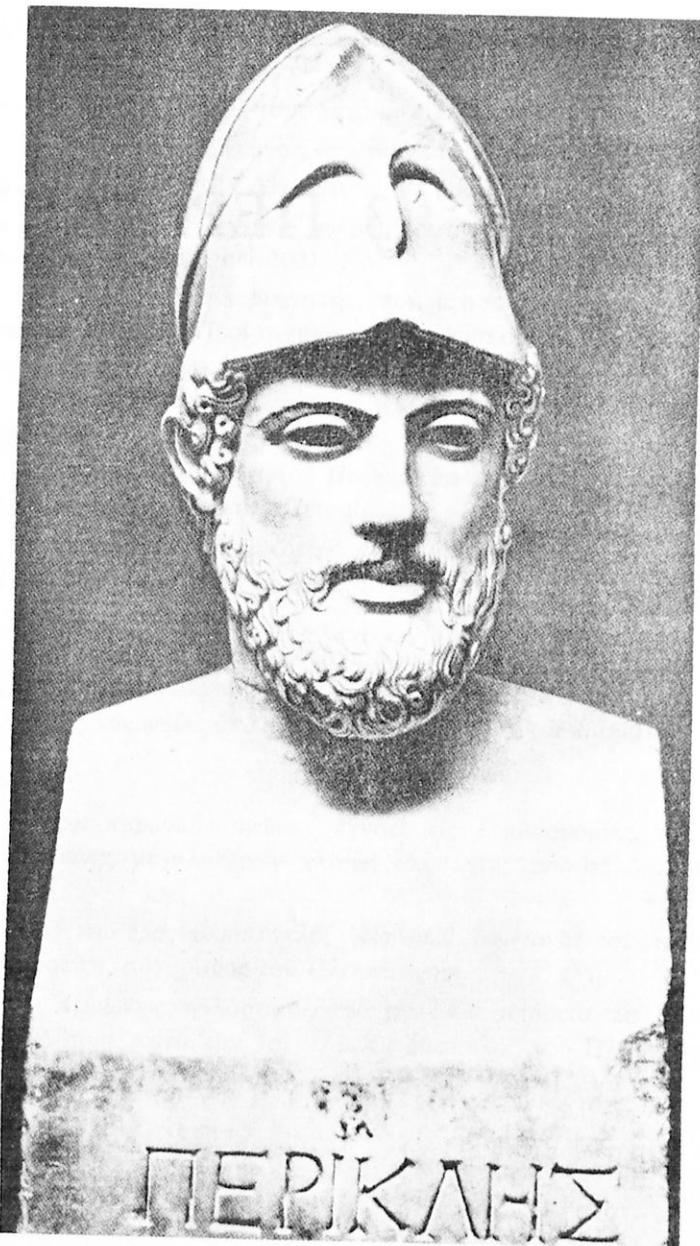
Σελ. 94

καὶ καραβιῶν ἀγῶνες ἐννοεῖ τίς λεμβοδρομίες, ώς καὶ τοὺς ἀγῶνες μεγαλύτερων πλοίων, πού γίνονταν σέ δρισμένες γιορτές.

ὁ νεώτερος Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖος, ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου Θεμιστοκλῆ, σύγχρονος τοῦ Πλουτάρχου.

Ἀμμώνιος, φιλόσοφος ἀπό τὴν Ἀλεξάνδρεια, πού δίδαξε στὴν Ἀθήνα, κατά τὸν 1ο αἱ. μ.Χ., δάσκαλος τοῦ Πλουτάρχου.

3. ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Περικλῆς (490 - 429 π.Χ.).

(Μουσεῖο Βατικανοῦ)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γιά τήν προσωπικότητα τοῦ Περικλῆ ὁ ἱστορικός Θουκυδίδης γράφει:

«Ο Περικλῆς εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη μέ τό προσωπικό του κύρος καὶ τή διανοητική του ἵκανότητα καὶ γιατί εἶχε ἀναδειχτεῖ ὀλοφάνερα ἀνώτερος ἀπό χρήματα. Γι' αὐτό συγκρατοῦσε τό λαό, χωρίς νά περιορίζει τίς ἐλευθερίες του. Δέν τόν ρυμουλκοῦσε ὁ λαός, παρά αὐτός τόν καθοδηγοῦσε, γιατί δέν ἐπιδίωκε νά κερδίσει δύναμη μέ ἀθέμιτα μέσα, ὥστε νά είναι ἀναγκασμένος νά μιλεῖ γιά νά κολακεύει τό πλῆθος, ἀλλά στηριγμένος στήν κοινή ἔκτιμηση εἶχε τό σθένος νά τοῦ ἀντιλέγει, ἀκόμη καὶ ἄν προκαλοῦσε τήν ὄργή του. Ἔτσι, ὅταν καταλάβαινε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπό ἔπαρση ἔδειχναν παράκαιρο θάρρος, τούς μιλοῦσε μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά τούς τρομάζει καὶ νά τούς φοβίζει, ἐνῶ ἀντίθετα, ὅταν τούς ἔβλεπε νά φοβοῦνται χωρίς λόγο, τούς ἔδινε πάλι θάρρος. Ἐπομένως μόνο κατά τό ὄνομα ἦταν δημοκρατία, πράγματι ὅμως ἔξουσία πού τήν εἶχε ἔνας μόνο, ὁ πρῶτος τῆς Ἀθήνας πολίτης.»

(Θουκ. B, 65, 8-10)

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΠΛΑΣΗ, ΜΟΡΦΩΣΗ
ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 3-6)

‘Ο Περικλῆς ἀνῆκε στήν Ἀκαμαντίδα φυλή καὶ στό δῆμο τοῦ Χολαργοῦ· ἡ πατρική καὶ ἡ μητρική του γενιά εἶχαν τά πρωτεῖα στήν Ἀθήνα. Ὁ πατέρας του ὁ Ξάνθιππος, αὐτός πού νίκησε στή Μυκάλη τούς στρατηγούς τῶν Περσῶν, νυμφεύτηκε τήν Ἀγαρίστη, τήν ἐγγονή τοῦ Κλεισθένη, ἐκείνου πού ἔδιωξε τούς Πεισιστρατίδες καὶ κατάλυσε μέ γενναιότητα τήν τυραννίδα καὶ ἔθεσε νόμους καὶ θεμελίωσε πολίτευμα πού εἶχε συνταχτεῖ μέ τόν καλύτερο τρόπο γιά διμόνοια καὶ σταθερότητα. Ἡ Ἀγαρίστη εἶδε στόν ὑπὸ της πώς γέννησε ἔνα λιοντάρι καὶ ὕστερ’ ἀπό λίγες μέρες γέννησε τόν Περικλῆ πού τό σῶμα του ἦταν κανονικό κατά τά ἄλλα, μά τό κεφάλι μακρουλό καὶ στό μέγεθος δυσανάλογο. Γι’ αὐτό τό λόγο οἱ καλλιτέχνες τόν παριστάνουν σχεδόν πάντα μέ κράνος, γιατί δέν ἥθελαν, φαίνεται, νά τόν πικράνουν (γιά τό φυσικό του ἐλάττωμα).

Οἱ περισσότεροι λένε ὅτι ὁ Περικλῆς εἶχε δάσκαλο τῆς μουσικῆς τό Δάμωνα (πού τό ὄνομά του, ἵσχυρίζονται, πρέπει νά προφέρεται μέ βραχύχρονη τήν πρώτη συλλαβή). Ὁ Ἀριστοτέλης διμως ἀναφέρει ὅτι ἀσκήθηκε στή μουσική ἀπό τόν Πυθοκλείδη. “Οσο γιά τό Δάμωνα, φαίνεται πώς αὐτός ἦταν ἔξοχος σοφιστής, ἀλλά ἥθελε νά κρύθει ἀπό τό πλήθος τήν ἴκανότητά του καὶ γι’ αὐτό τή σκέπαζε μέ τήν ἴδιότητα τοῦ μουσικοῦ. Και εἶχε στενές σχέσεις μέ τόν Περικλῆ, διπος ἔνας προπονητής καὶ δάσκαλος τῶν ἀγώνων μέ ἔναν ἀθλητή τῆς πολιτικῆς. Κατάλαβε

1 ΚΕΦ. 3
Οἱ γονεῖς τοῦ Περικλῆ. Ἡ σωματική του διάπλαση.

3

4

1 ΚΕΦ. 4
Ἡ μόρφωση τοῦ Περικλῆ.

2

3

5   δύμας ὁ κόσμος ὅτι ὁ Δάμων χρησιμοποιοῦσε τή λύρα ὡς πρόσχημα καὶ κατηγορήθηκε πώς κρύθει μεγάλα σχέδια καὶ πώς εὐνοεῖ τήν τυραννία. Γι' αὐτό ἔξοστρακίστηκε καὶ ἔδωσε ὑλικό στά πειράγματα τῶν κωμικῶν ποιητῶν. Ἐτσι ὁ Πλάτων ὁ κωμικός παρουσιάζει σέ μιά σκηνή κάποιον πού ρωτάει:

«Πρῶτα, γιά πές μου, σέ παρακαλῶ· γιατί εἰσαι ἐσύ ὁ Χείρων, πού, ὅπως λέν, ἀνάθρεψες τόν Περικλῆ.»

5   'Ο Περικλῆς παρακολούθησε ἀκόμη καὶ τά μαθήματα τοῦ Ζῆνωνα τοῦ Ἐλεάτη, πού ἐρευνοῦσε τή φύση, ὅπως ὁ Παρμενίδης, καὶ εἶχε ἀποκτήσει κάποιαν ἰκανότητα νά συζητεῖ καὶ μέ ἀντιλογίες νά σπρώχνει τελικά τό συζητητή του σέ ἀμηχανία. Αὐτό καὶ ὁ Τίμων ὁ Φλειάσιος τό εἶχε πεῖ μέ τοῦτα τά λόγια:

«Δύναμη ἀδάμαστην ἔχει ὁ διπλόγλωσσος Ζήνωνας, κι δλα ἔρει μέ λόγια νά κρίνει, νά ἐλέγχει.»

6   Ἐκεῖνος δύμας πού περισσότερο ἀπ' ὄλους συνδέθηκε μέ τόν Περικλῆ καὶ τοῦ πρόσθεσε πολύ μεγάλο κύρος καὶ γέμισε τήν ψυχή του μέ τό φρόνημα πού πρέπει νά ἔχει ἔνας πολιτικός ἀρχηγός καὶ ἔφερε σέ μεγάλο ὑψος τήν ἀξία τοῦ ἥθους του, ἡταν ὁ Ἀναξαγόρας ἀπό τίς Κλαζομενές. Είναι αὐτός πού οἱ σύγχρονοί του τόν δόνομάζαν «Νοῦν», εἴτε γιατί θαύμασαν τή διάνοιά του, πού φάνηκε στήν ἔρευνα τής φύσης μεγάλη καὶ ἔξαιρετική, εἴτε γιατί, πρῶτος αὐτός, σάν ἀρχή στή διαμόρφωση τοῦ κόσμου καθόρισε ὅχι τήν τύχη οὔτε τήν ἀνάγκη, παρά ἔνα νοῦ καθαρό καὶ ἀπλό, πού μέσ' ἀπό τό χάος τῶν ἀνάμεικτων στοιχείων τοῦ σύμπαντος ξεχωρίζει ἐκεῖνα πού σχηματίζονται ἀπό δύμοια μέρη.

ΚΕΦ. 5
‘Ο χαρακτήρας του.

Αὐτό τόν ἄνθρωπο τόν θαύμασε ἀπεριόριστα ὁ Περικλῆς καὶ ἀπ' αὐτόν μυήθηκε στή λεγόμενη μετεωρολογική ἐπιστήμη καὶ στήν τέχνη τῶν συζητήσεων.

Ἐτσι, ὅπως φαίνεται, ὅχι μόνο ἡ σκέψη του ἡταν σοθαρή καὶ ὁ λόγος του ὑψηλός καὶ ἀπαλλαγμένος ἀπό κάθε χυδαία καὶ ἀδιάντροπη αἰσχρολογία, ἄλλα καὶ τοῦ προσώπου του ἡ ἔκφραση πού δέν τήν ἀλλοίωνε τό γέλιο, καὶ τό ἡρεμο βάδισμα, καὶ ἡ

σεμνή περιθολή του πού δέν τήν ἀνατάραξε ποτέ καμιά βίαιη κίνηση δταν μιλοῦσε, καὶ δ χαμηλός τόνος τῆς φωνῆς του, δλα αὐτά καὶ πολλά παρόμοια προκαλοῦσαν τό θαυμασμό δλων.

"Οταν κάποτε ἔνας ἀπαίσιος καὶ ἀχρεῖος ἀνθρωπος στήν ἀγορά τόν ἔβριζε καὶ τόν κακολογοῦσε δλη τήν ἡμέρα, δ Περικλῆς σιωποῦσε μέ υπομονή, ἀπασχολημένος σέ μιά ἐπείγουσα ύποθεση τό θράδυ ἔφυγε ἥσυχα γιά τό σπίτι του, ἐνώ δ ἀνθρωπος ἐκεῖνος τόν παρακολουθοῦσε καὶ ξεστόμιζε κάθε εἰδους θρισιά ἐναντίον του. Καὶ δ Περικλῆς, μόλις ἔφτασε στήν εἰσοδο τοῦ σπιτιοῦ του καὶ σάν ἤταν πιά σκοτάδι, ἔδωσε διαταγή σ' ἔνα ἀπό τούς ύπηρέτες του νά πάρει τό φῶς καὶ νά συνοδέψει καὶ νά διδηγήσει ἐκεῖνο τόν ἀνθρωπο στό σπίτι του. 'Ο ποιητής Ἰων λέει πώς στίς κοινωνικές σχέσεις του δ Περικλῆς ἤταν ἀλαζονικός καὶ κάπως ἀγέρωχος καὶ πώς στούς καυχησιάρικους τρόπους του ύπῆρχε καὶ μεγάλη δόση ἀπό ύπεροψία καὶ περιφρόνηση πρός τούς ἄλλους· καὶ ἐπαινεῖ ἀντίθετα τοῦ Κίμωνα τήν κοσμιότητα, τήν ἡπιότητα καὶ τήν εὐγένεια στή συμπεριφορά του. 'Άλλ' ἄς ἀφήσουμε τόν Ἰωνα, πού νομίζει ἀπαραίτητο νά ἔχει ἡ ἀρετή καὶ κάτι τό εὐχάριστο, δπως οί παραστάσεις τῶν τραγωδιῶν ἔχουν καὶ ἔνα σατυρικό μέρος. 'Αντίθετα, ἄς θυμηθοῦμε τό Ζήνωνα πού, δταν ἄκουε πολλούς νά χαρακτηρίζουν τή σοθαρότητα τοῦ Περικλῆ σάν μεγαλομανία καὶ ἀλαζονεία, τούς συμβούλευε νά ἔχουν καὶ αὐτοί μιά τέτοια μεγαλομανία, γιατί καὶ ἡ προσποίηση ἀκόμη μιᾶς καλῆς διαγωγῆς γεννᾷ σιγά σιγά καὶ χωρίς νά τό καταλάθει κανείς, τό ζῆλο καὶ τή συνήθεια τοῦ καλοῦ.

Δέν ἀποκόμισε δμως μόνο αὐτά ἀπό τή συναναστροφή του μέ τόν Ἀναξαγόρα δ Περικλῆς, ἀλλά φαίνεται πώς ξεπέρασε τίς δεισιδαιμονίες, πού μπροστά στά μετεωρολογικά φαινόμενα προκαλοῦν τρόμο σ' ἐκείνους πού δέν ξέρουν τίς αἰτίες τους, καὶ ἀπό τήν ἀμάθειά τους κυριαρχοῦνται ἀπό φόβο καὶ ταραχή γιά τά θεῖα. Αύτή τήν ἀμάθεια τήν ἔξαφανίζει ἡ φυσική ἐπιστήμη πού διώχνοντας τή φοβερή καὶ νοσηρή δεισιδαιμονία ἐμπνέει τή σταθερή εύσεβεια καὶ τήν αἰσιοδοξία. Σχετικά μέ τίς δεισιδαιμονίες διηγοῦνται καὶ τό ἀκόλουθο περιστατικό.

I   ΚΕΦ. 6
Οἱ δεισιδαιμονίες.

Ἐφεραν κάποτε στόν Περικλῆ ἀπό τούς ἄγρούς τό κεφάλι ἀπό ἔνα μονοκέρατο κριάρι. Τότε ὁ Λάμπων διάλυσε, μόλις είδε τό κέρατο πού ἦταν φυτρωμένο δυνατό και στερεό ἀπό τή μέση τοῦ μετώπου, εἰπε μιά προφητεία, πώς ἀπό τίς δύο πολιτικές μερίδες πού ἦταν τότε ἴσχυρές στήν πόλη, τοῦ Θουκυδίδη και τοῦ Περικλῆ, θά ύπερισχύσει ἡ μερίδα ἐκείνου, πού μέσα στόν ἄγρό του βρέθηκε τό σημαδιακό αὐτό κεφάλι. Ἀντὶ γι' ἄλλη ἀπάντηση ὁ Ἀναξαγόρας ἔσπασε τό κρανίο και ἔδειξε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δέν ἔπιαν δὲν τή βάση, παρά μυτερός σάν αὐγό είληγε λιστρήσει ἀπό ὅλο τό χῶρο τοῦ κρανίου πρός τό μέρος ἐκεῖνο

3 ἀπ' ὅπου ζεψύτρωνε τό κέρατο. Και τότε δῆλοι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ θαύμασαν τόν Ἀναξαγόρα, ἀλλά ὥστερ, ἀπό λίγο θαύμασαν τό Λάμπωνα, δῆταν ὁ Θουκυδίδης, ἔπεσε ἀπό τήν ἔξουσία και ὀλόκληρη τή διαχείριση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τήν πῆρε μέ

4 διμαλό τρόπο στά χέρια του ὁ Περικλῆς. Ἀλλά τίποτε δέν ἐμποδίζει, νομίζω, νά ποῦμε ὅτι και ὁ φυσικός είληγε δίκιο και ὁ μάντης: ὁ πρῶτος καλά κατάλαβε τήν αἰτία, ἐνῶ δι δεύτερος τό ἀποτέλεσμα: γιατί ἔργο τοῦ φυσικοῦ ἦταν νά ἐξετάσει ἀπό ποιά αἰτία και πῶς ἔγινε τό φαινόμενο, ἐνῶ τοῦ μάντη νά προφητεύει γιά ποιό σκοπό ἔγινε και τί σημαίνει. Γι' αὐτό ἐκεῖνοι πού λένε ὅτι ἡ εὔρεση τής αἰτίας είναι ἀναίρεση τοῦ σημείου πού μᾶς φανερώνεται, δέν καταλαβαίνουν ὅτι ἔτσι ἀρνοῦνται μαζί και τά σημεῖα πού φανερώνονται ἀπό τούς θεούς και τά σημεῖα πού προέρχονται ἀπό τήν τέχνη τῶν ἀνθρώπων, ὅπως είναι, λόγου χάρη, ὁ ἥχος τῶν μετάλλινων δίσκων, οἱ φλόγες τής φωτιᾶς και οἱ σκιές πού βλέπουμε στά ἡλιακά ρολόγια: καθένα ὅπ' αὐτά ἔγινε ἀπό κάποιαν αἰτία, ἀλλά μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά χρησιμεύει σάν σημάδι πού φανερώνει κάτι.

5

‘Ἄλλ’ αὐτά ἵσως ἔχουν τή θέση τους σέ ἄλλου εἰδους πραγματεία.

ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

(Κεφ. 7-8)

ΚΕΦ. 7
‘Ο Περικλῆς
και ὁ λαός.

1   ‘Ο Περικλῆς, δῆταν ἦταν νέος, φοβόταν πολύ τό λαό. Γιατί στή μορφή ἔμοιαζε μέ τόν τύραννο Πεισίστρατο και οι πολύ ἥλι-

κιωμένοι ἔνιωθαν κάποια ἐκπληξη θλέποντας τὴν ὁμοιότητα πού είχε μὲ αὐτὸν καὶ στὴ γλυκύτητα τῆς φωνῆς του καὶ στὴν εὐ-
χέρεια καὶ τὴν ἑτοιμότητα τοῦ λόγου του, ὅταν συζητοῦσε.

Ἐπειδὴ μάλιστα ἦταν πλούσιος, ἀπό λαμπρό γένος, καὶ εἰχε
φίλους πολὺ ἴσχυρούς, φοβόταν μήπως ἔξοστρακιστεῖ· γι' αὐτό
δέν ἔπαιρνε καθόλου μέρος στὴν πολιτική, ἐνῶ στίς ἐκστρα-
τεῖες ἦταν γενναῖος καὶ ριψοκίνδυνος. "Οταν ὅμως ὁ Ἀριστείδης

2

πέθανε καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἔξοστρακίστηκε καὶ τὸν Κίμωνα τὸν ἀπασχολοῦσαν πολύν καιρό οἱ ἐκστρατεῖες του ἔξω ἀπό τὴν Ἑλλάδα, τότε ὁ Περικλῆς ἀποφάσισε νά προσχωρήσει στὴ δη-
μοκρατική μερίδα, γιατί προτίμησε νά ταχτεῖ ὥχι μέ τούς πλου-
σίους καὶ λίγους παρά μέ τούς πολλούς καὶ φτωχούς, παρά τὴν

3

ψυχοσύνθεσή του πού δέν ἦταν καθόλου λαίκη. "Οπως φαίνεται,
φοβήθηκε μήπως προκαλέσει τὴν ὑποψία πώς θέλει νά γίνει τι-
θραννος καὶ, ἐπειδὴ ἔβλεπε ἀπό τὸ ἄλλο μέρος ὅτι ὁ Κίμων ἦταν

4

ἀριστοκρατικός καὶ ὅτι ἔξαιρετικά τὸν ἀγαποῦσαν οἱ ἀριστο-
κρατικοί, αὐτός ἄρχισε νά κολακεύει τούς πολλούς, γιά νά
ἀποκτήσει ἀσφάλεια γιά τὸν ἑαυτό του καὶ δύναμη ἐναντίον ἐ-
κείνου. Ἀμέσως μάλιστα ἄλλαξε καὶ τίς συνήθειες τῆς ζωῆς

5

του. Στὴν πόλη δέν τὸν ἔβλεπαν νά κυκλοφορεῖ παρά μόνο σ' ἔ-
να δρόμο, σ' αὐτὸν πού δόδηγει πρός τὴν ἀγορά καὶ τὸ βουλευ-
τήριο. Παράτησε τίς προσκλήσεις σέ δεῖπνα καὶ δλες τίς φιλι-
κές συναναστροφές καὶ σχέσεις, ὥστε σέ δλο τὸ μακροχρόνιο

διάστημα τῆς πολιτικῆς του ζωῆς σέ κανενός φίλου τὸ σπίτι δέν
πήγε γιά δεῖπνο, παρά μόνο μιά φορά, πού παραθρέθηκε στούς
γάμους τοῦ ἔξαδέρφου του τοῦ Εὐρυπτόλεμου, ἀλλά καὶ ἐκεὶ τὴν

ῷρα πού θά ἄρχιζαν νά πίνουν, σηκώθηκε ἀμέσως καὶ ἔψυγε.
Γιατί αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ συναναστροφές είναι ίκανές νά μειώ-

6

σουν δλο τὸ κύρος καὶ μέ τὴν οἰκειότητα πού ἀναπτύσσεται σ'
αὐτές δύσκολα μπορεῖ νά κρατηθεῖ κανείς μέσα στὰ δρια πού

χρειάζονται γιά νά φαίνεται σοβαρός. Καὶ ὅμως, ή ἀληθινή
ἀρετή τόσο ὡραιότερη φαίνεται, ὅσο ἐκδηλώνεται περισσότερο,
καὶ στούς χρηστούς ἀνθρώπους τίποτε δέν ὑπάρχει τόσο θαυμα-

στό γιά τούς ξένους δσο ἡ καθημερινή διαγωγή τους πρός τούς
οἰκείους καὶ φίλους. Ἀλλά ὁ Περικλῆς ἀπόφευγε τὴ συχνή καὶ
κατά κόρο ἐπικοινωνία του μέ το λαό καὶ μόνο κατά διαλείμμα-

7

τα τόν ἐπλησίαζε· δέ μιλοῦσε γιά καθετί καὶ δέν παρουσιαζόταν διαιρκῶς στό πλῆθος, παρά, καθώς λέει ὁ Κριτόλαος, ἔκανε τήν ἐμφάνισή του, ὥπως τό ιερό πλοιο, ἡ «Σαλαμίνια», μόνο σ' ἔξαιρετικές περιπτώσεις, ἐνῶ γιά τίς κοινές ὑπόθεσεις ὥφηνε νά τόν

- 8 ἀντιπροσωπεύουν οί πολιτικοί φίλοι καὶ συνεργάτες του. "Ἐνας ἀπ' αὐτούς λένε διτι ἡταν ὁ Ἐφιάλτης, πού κατάργησε τήν ἀριστοκρατική ἔξουσία τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ, κατά τόν Πλάτωνα, πρόσφερε στούς πολίτες ἄφθονο καὶ ἀνέρωτο κρασί ἐλευθερίας, τόσο πολύ, ὥστε δ λαδός, σάν ἀφηνιασμένο ἄλογο, ὥπως λένε οἱ κωμικοί ποιητές, «χαλινάρι κανένα δέν ἥθελε, μά τήν Εύβοια τή δάγκωνε, τά νησιά τά πηδοῦσε».

ΚΕΦ. 8

*'H ρητορική
του. 'H προ-
σωνυμία «Ο-
λύμπιος».*

- 1 Προσπαθοῦσε νά ἐναρμονίζει τό λόγο του σύμφωνα μέ τόν τρόπο πού είχε δργανώσει τή ζωή του καὶ σύμφωνα μέ τό μεγαλεῖο τῶν σκέψεών του, σάν ἔνα μουσικό ὅργανο πού μέ τό τέντωμα τῶν χορδῶν του ἀπηχοῦσε συχνά μέ περισσότερη δύναμη τή διδυσκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ ἔδινε κατά κάποιο τρόπο στή ρητορική του ἔνα χρώμα ἀπό τίς θεωρίες τής φυσικῆς ἐπιστήμης. Γιατί αὐτό τό «μεγάλο ὄψος τοῦ πνεύματος καὶ τήν τελειότητα στήν ἐκτέλεση τῶν ἔργων», πού, ὥπως λέει δ θεῖος Πλάτων, «προστέθηκαν στήν ἐμφυτη εὐφυΐα του», τά ἀπόκτησε ἀπό τή φυσική ἐπιστήμη καὶ «παίρνοντας ἀπ' αὐτήν δ,τι ἡταν πρόσφορο γιά τήν τέχνη τῶν λόγων», ἀναδείχτηκε πολύ ἀνώτερος ἀπ' δλους τούς ἄλλους. Σ' αὐτό, λένε, δφείλει καὶ τήν ἐπωνυμία «Ολύμπιος» πού τοῦ δόθηκε, ἀν καὶ μερικοί φρονοῦν διτι ὁνομάστηκε ἔτσι ἀπό τά ἔξοχα μνημεῖα μέ τά δποῖα ἐκόσμησε τήν πόλη καὶ ἄλλοι πάλι ἀπό τήν πολιτική καὶ στρατηγική του ὑπεροχή. Καὶ είναι πολύ φυσικό διτι πολλά προσόντα ἔχουν 4 συντείνει, ὥστε νά ἀποκτήσει αὐτή τή δόξα. Οἱ κωμῳδίες ὅμως τῶν τότε ποιητῶν, πού ξεστόμισαν πολλά σοθαρά καὶ πολλά ἀστεῖα γι' αὐτόν, δείχνουν διτι ἡ προσωνυμία αὐτή τοῦ δόθηκε κυρίως γιά τή δύναμη τοῦ λόγου του, γιατί λένε πώς, δταν ἐκείνος μιλοῦσε στό λαό, «θροντοῦσε καὶ ἄστραφτε καὶ είχε στή γλώσσα του φοθερό κεραυνό». Μνημονεύεται μάλιστα καὶ κάτι πού είπε δ Θουκυδίδης, δ γιός τοῦ Μελησία, θέλοντας νά ἀστειευτεῖ γιά τή ρητορική δεινότητα τοῦ Περικλῆ. Ό Θουκυδίδης, ὥπως

ξέρουμε, ἀνήκε στούς ἀριστοκρατικούς καὶ γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἡταν ἀντίθετος στήν πολιτική τοῦ Περικλῆ· καὶ, ὅταν ὁ Ἀρχιδάμος, ὁ βασιλιάς τῶν Λακεδαιμονίων, ρώτησε τό Θουκυδίδη ἂν αὐτός ἢ ὁ Περικλῆς ἡταν ἀνώτερος στήν πάλη, ἀποκριθῆκε: «὾ταν στήν πάλη ἐγώ τόν ρίξω καταγῆς, ἐκεῖνος, ἀντίθετα, λέει πώς δέν ἔπεσε καὶ κατορθώνει νά νικήσει καὶ νά μεταπείσει τούς θεατές.» Καὶ ὅμως ὁ Περικλῆς ὁ ἴδιος μιλούσε στό λαό μέ τόσο μεγάλη περίσκεψη, ὥστε πάντα, ὅταν πήγαινε πρός τό βῆμα, εὐχόταν στούς θεούς νά μήν τοῦ ξεφύγει ἄθελα ἀπό τό στόμα του οὔτε μία λέξη πού νά ἡταν ἀνάρμοστη στήν προκείμενη περίπτωση. Πάντως, δέν ἔχει ἀφήσει κανένα γραφτό, ἐκτός ἀπό τά ψηφίσματά του· καὶ ἀξιομνημόνευτα λόγια του πολύ λίγα ἔχουν διασωθεῖ, ὅπως λόγου χάρη, τά ἀκόλουθα: «Σᾶς συμβουλεύω νά βγάλετε ἀπό τή μέση τήν Αἴγινα πού ἔχει γίνει μιά τσίμπλα στό μάτι του Πειραιᾶ» καὶ ἐπίσης: «Βλέπω τώρα καθαρά τόν πόλεμο νά ἔρχεται τρέχοντας ἀπό τήν Πελοπόννησο». Ὁ Στησίμβροτος ἀναφέρει ὅτι ὁ Περικλῆς κάποτε ἐγκωμίαζε ἀπό τό βῆμα ἐκείνους πού ἔπεσαν στή Σάμο καὶ ἔλεγε ὅτι ἔχουν γίνει ἀθάνατοι ὅπως οἱ θεοί: «γιατί καὶ τούς θεούς τούς ἴδιους δέν τούς βλέπουμε, ἀλλ' ἀπό τίς τιμές πού τούς προσφέρουμε καὶ ἀπό τά καλά πού μᾶς προσφέρουν, συμπεραινούμε ὅτι είναι ἀθάνατοι· τό ἴδιο λοιπόν συμβαίνει καὶ γιά ἐκείνους πού πέθαναν γιά τήν πατρίδιν».

6

7

9

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

(Κεφ. 9-11)

Ο ίστορικός Θουκυδίδης μιλώντας γιά τήν διακυβέρνηση τῆς πολιτείας ἀπό τόν Περικλῆ τή χαρακτηρίζει σάν κάπως ἀριστοκρατική καὶ λέει πώς «μόνο κατά τό ὄνομα ἡταν δημοκρατία, πράγματι ὅμως ἔξουσία πού τήν είχε ἔνας μόνο, ὁ πρώτος τῆς Ἀθήνας πολιτης». Πολλοί ἄλλοι λένε ὅτι ἐκεῖνος πρώτος ὅδηγησε τό λαό σέ κληρουχίες καὶ θεωρικά καὶ ἀποζημιώσεις καὶ ὅτι ἔτσι τόν κακοσυνήθισε καὶ, ἐνῷ πρίν ἡταν φρόνιμος καὶ ἐργατικός, ἔγινε ἔξαιτίας τῶν κυθερνητικῶν αὐτῶν μέτρων σπάταλος καὶ ἀκόλαστος. Σωστό ὅμως είναι νά ἔξετάσουμε τήν αἰτία τῆς Ψηφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΚΕΦ. 9

Παροχές στό λαό.
Ἐξοστρακισμός τοῦ Κιμωνα.

μεταβολῆς αὐτῆς στηριγμένοι στά ίδια τά πράγματα.

- 2 Στήν ἀρχή, καθώς εἴπαμε, θέλοντας νά ἀντιταχτεῖ στή δημοτικότητα τοῦ Κίμωνα, κολάκευε τό λαό: ἀλλά δέν είχε τόν πλούτο και τά χρήματα πού είχε ὁ Κίμων, μέ τά δποῖν κέρδιζε τήν ευνοια τῶν φτωχῶν, παρέχοντας κάθε μέρα δεῖπνο σέ δσους Ἀθηναίους είχαν ἀνάγκη, ντύνοντας τούς γέρους και βγάζοντας τοὺς φράχτες τῶν κήπων του, γιά νά παιρνουν ἐλεύθερα ἀπ' αὐτούς δπωρικά δσοι ἥθελαν. Ἐπειδή μέ αὐτά τά δημαγωγικά μέσα τοῦ ἀντιπάλου του ὁ Περικλῆς ἔχανε τή δημοτικότητά του, γιά νά τά ἔξουδετερώσει τρέπεται στή διανομή χρημάτων τοῦ δημοσίου κατά συμβουλή τοῦ Δαμωνίδη ἀπό τήν Οīη, δπως ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης. Και ἀμέσως μέ τά θεωρικά και δικαστικά ἐπιδόματα και μέ ἄλλες μισθοδοσίες και παροχές κέρδισε ὅλο τό λαό και τόν χρησιμοποιοῦνσε γιά νά περιορίσει τήν ἔξουσία τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου, πού αὐτός δέν ἦταν μέλος της, ἐπειδή δέν είχε κληρωθεῖ ποτέ οὔτε ἀρχοντας οὔτε θεσμοθέτης 4 οὔτε βασιλιάς οὔτε πολέμαρχος. Γιατί τά ἀξιώματα αὐτά ἀπό τά παλιά χρόνια τά ἀναλάβαιναν οί πολίτες μέ κλῆρο και ἂν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐπιδοκίμαζε τή διοίκησή τους, γίνονταν μέλη τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου. Γιά τοῦτο ὁ Περικλῆς, ὅταν ἀπόκτησε μεγαλύτερη δύναμη στό λαό, μέ τήν ύποστηριξή του ἀντιπολιτεύτηκε τή βουλή και κατάφερε μέ τή μεσολάθηση τοῦ Ἐφιάλτη νά τῆς ἀφαιρεθεῖ τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τή δικαστική τῆς ἔξουσία. Ἐπειτα κατηγόρησε τόν Κίμωνα σάν φιλο τῶν Λακεδαιμονίων και ἐχθρό τῆς δημοκρατίας και πέτυχε τόν ἔξοστρακισμό του μόλο κού κατά τόν πλούτο και κατά τό γένος δέν ἦταν κατώτερος ἀπό κανέναν, και είχε νικήσει τούς βαρβάρους κερδίζοντας τίς ώραιότερες νίκες, και είχε γεμίσει τήν πόλη μέ πολλά χρήματα και λάφυρα, δπως ἔγραψα στή βιογραφία του. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ δύναμη τοῦ Περικλῆ στό λαό.

- 1 Τή διάρκεια τοῦ ἔξοστρακισμοῦ ἐκείνων πού εδιωχνε ἡ πόλη είχε ὄριστει μέ νόμο γιά δέκα χρόνια. Μόλις είχε περάσει τό μισό διάστημα τῆς δεκαετίας πού ὁ Κίμων ἦταν ἔξοστρακισμένος, οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ μεγάλο στρατό μπήκαν στήν περιοχή τῆς Τανάγρας και οἱ Ἀθηναῖοι ἀμέσως ὅρμησαν ἐναντίον τους.

Τότε ὁ Κίμων γύρισε ἀπό τήν ἐξορία καὶ κατατάχτηκε καὶ αὐτός στό λόχο πού ὑπηρετοῦσαν οἱ ἄντρες τῆς φυλῆς του. Ἡθέλε μέ τήν πράξη του νά ξεπλύνει τήν κατηγορία τοῦ λακωνισμοῦ, κινδυνεύοντας στόν ἀγώνα μαζί μέ τούς συμπολίτες του. Ἀλλά οἱ φίλοι τοῦ Περικλῆ συνεννοήθηκαν καὶ τὸν ἔδιωξαν μέ τή δικαιολογία δτὶ ήταν ἐξοστρακισμένος. Γιά τοῦτο, φαίνεται, ὁ Περικλῆς σ' ἐκείνη τή μάχη πολέμησε μέ πολλή ἀντρεία καὶ ἔχωρισε ἀπ' δλους τούς ἄλλους, ἀψηφώντας τή ζωή του. Ἀλλά ἔπεσαν σ' αὐτή τή μάχη καὶ δλοι μαζί οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνα, αὐτοί πού ὁ Περικλῆς τούς κατηγοροῦσε ἐπίσης ως φίλους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ τότε μετάνοιωσαν πικρά οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἀποζητοῦσαν τόν Κίμωνα, πολύ περισσότερο μάλιστα γιατί γικήθηκαν στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς καὶ περίμεναν πώς την ἐρχόμενη ἄνοιξη θά ξαναρχίζε ἄγριος ὁ πόλεμος. Κατάλαβε ὁ Περικλῆς τίς διαθέσεις αὐτές τοῦ λαοῦ καὶ δὲ δίστασε νά τόν ίκανο ποιήσει. Ὑπόθαλε ὁ ἴδιος στήν ἐκκλησίᾳ τοῦ δῆμου ψήφισμα γιά τήν ἀνάκληση τοῦ Κίμωνα καὶ δταν ἐκείνος γύρισε στήν πατρίδα του, κατόρθωσε νά συμφωνηθεῖ εἰρήνη ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις· γιατί οἱ Λακεδαιμόνιοι είχαν τόση συμπάθεια στόν Κίμωνα, δση ἀντιπάθεια στόν Περικλῆ καὶ στούς ἄλλους δημοκρατικούς ἀρχηγούς. Μερικοί ίσχυρίζονται δτὶ πρίν ὁ Περικλῆς ὑποβάλει τήν πρόταση γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Κίμωνα, είχε συνεννοηθεῖ μυστικά μαζί του μέ τή μεσολάθηση τῆς ἀδερφῆς τοῦ Κίμωνα Ἐλπινίκης καὶ είχαν συμφωνήσει: ὁ Κίμων νά φύγει μέ διακόσια πλοῖα καὶ νά είναι στρατηγός μακριά ἀπό τήν Ἀττική καταστρέφοντας τή χώρα τοῦ θασιλιᾶ τῶν Περσῶν, καὶ ὁ Περικλῆς νά ἔχει τήν ἔξουσία μέσα στήν πόλη. Φαίνεται πώς καὶ πρωτύτερα ἡ Ἐλπινίκη είχε μεσολαβήσει, γιά νά καταπραύνει τόν Περικλῆ ἀπέναντι τοῦ Κίμωνα, δταν αὐτός δικαζόταν καὶ κινδύνευε νά καταδικαστεῖ σέ θάνατο. Τότε ὁ Περικλῆς ήταν ἔνας ἀπό τούς κατηγόρους πού είχε δρίσει δ δῆμος καὶ, δταν ἥρθε σ' αὐτόν ἡ Ἐλπινίκη καὶ τόν παρακαλοῦσε, αὐτός χαμογέλασε καὶ είπε: «Ἐλπινίκη, είσαι γριά, είσαι πολύ γριά, γιά ν' ἀνακατεύεσαι σέ τόσο μεγάλα ζητήματα.» Καὶ δμως στή δικη δ σηκώθηκε νά μιλήσει παρά μόνο μιά φορά, ἀναγκασμένος ἀπό τήν ἐντολή πού είχε ἀναλύσει, καὶ ἀφοῦ διεβάσαν τόν Κίμωνα

7   όσο μποροῦσε λιγότερο άπό τους ἄλλους κατηγόρους, ἀποχώρησε ἀπό τή συνεδρίαση. Πῶς λοιπόν, ὅτερ, ἀπ' αὐτά, μπορεῖ κανεὶς νά δώσει πίστη στά λόγια τοῦ Ἰδομενέα, πού κατηγορεῖ τόν Περικλῆ, πώς τάχα τόν Ἐφιάλτη, τό δημοκρατικό ἀρχηγό, πού ἡταν φίλος καὶ πολιτικός συνεργάτης του, τόν δολοφόνησε ἀπό ζηλοτυπία καὶ ἀπό φθόνο γιά τή δόξα του; Δέν ἔρω ἀπό ποῦ τά μάζεψε αὐτά καὶ τά ἔριξε σάν χολή στό πρόσωπο τοῦ Περικλῆ, πού ἵσως νά μήν είναι δλότελα ἀμεμπτος, πάντως δμως είχε φρόνημα εὐγενικό καὶ γενναιοψυχία, ἀρετές ἀπό τίς δποίες δέν μποροῦσε ποτέ νά βλαστήσει πάθος τόσο σκληρό καὶ τόσο ἀπάνθρωπο. Ἡ ἀλήθεια είναι ὅτι τόν Ἐφιάλτη πού ἡταν φοβερός ἀντίπαλος τῶν δλιγαρχικῶν καὶ ἀλύγιστος στήν ἀναζήτηση εὐθύνης καὶ στήν καταδίωξη κάθε ἀδικητῆ τοῦ λαοῦ, τόν ἐπιβουλεύτηκαν οἱ ἔχθροι του· αὐτοί ἔθαλαν τόν Ἀριστόδικο ἀπό τήν Τανάγρα καὶ τόν σκότωσε κρυφά, δπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης.

8   “Οσο γιά τόν Κίμωνα, αὐτός πέθανε στήν Κύπρο, δπου ἡταν στρατηγός.

ΚΕΦ. ΙΙ

Ἀνταγωνισμός Περικλῆ και Θουκυδίδη. Θέάματα και κληρουχίες.

1   Οι ἀριστοκρατικοί, πού ἔθλεπαν ἥδη καὶ πρωτύτερα τόν Περικλῆ νά ἀποκτᾶ πολύ μεγάλη πολιτική δύναμη, ἡθελαν νά ὑπάρχει κάποιος στήν πόλη πού νά ἀντιταχεῖ σ' αὐτόν καὶ νά μετριάζει τή δύναμή του, ὥστε ἡ κυβέρνησή του νά μήν καταντήσει ἐντελῶς μοναρχία. Γιά τοῦτο ἀντιτάξανε σ' αὐτόν σάν πολιτικό του ἀντίπαλο τό Θουκυδίδη ἀπό τό δῆμο τῆς Ἀλωπεκῆς, ἄνθρωπο φρόνιμο καὶ συγγενή τοῦ Κίμωνα. Ὁ Θουκυδίδης ἡταν στά πολεμικά κατώτερος ἀπό τόν Κίμωνα, μά πιό ἔμπειρος ἀγορητής καὶ πολιτικός. Ἐμενε διαρκῶς μέσα στήν πόλη καὶ συχνά τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν Περικλῆ στό βῆμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ἔτσι ἀποκατάστησε τήν ἰσορροπία στό πολίτευμα· γιατί δέν ἄφησε τούς ἀριστοκρατικούς νά είναι σκορπισμένοι μέσα στό λαό καὶ νά συγχωνευτοῦν μαζί του, δπως γινόταν πρίν, πού ἡ κοινωνική τους ἀξία χανόταν μέσα στό πολύ πλῆθος. Ἀντίθετα, ἔχωρισε σέ ιδιαίτερη μερίδα τούς ἀριστοκρατικούς καὶ συνένωσε δλη τή δύναμή τους, ὥστε νά ἀποκτήσει βαρύτητα, καὶ ἔτσι κατόρθωσε νά κλίνει ἡ ζυγαριά πρός τό μέρος τους. Γιατί καὶ προηγουμένως ὑπῆρχε στό κοινωνιοποιηθῆκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικῆς

2

3

νωνικό σύνολο κάποιο ράγισμα κρυφό, ὅπως συμβαίνει συχνά σ' ἔνα σιδερένιο ἀντικείμενο, πού ἄφηνε νά διαφαίνεται ἡ διαφορά τῆς δημοκρατικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς πολιτικῆς, ἀλλά τώρα δὲ ἀνταγωνισμός καὶ ἡ ἀντιζηλία ἐκείνων τῶν δύο πολιτικῶν, τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Περικλῆ, χάραξε μιά πολύ βαθιά τομή καὶ χώρισε τούς πολίτες σὲ δύο δόλοτελα ξεχωριστές μερίδες, πού ἡ μιά δυνομάστηκε δημοκρατική καὶ ἡ ἄλλη δλιγαρχική. Γι' αὐτό, 4
τότε περισσότερο ἀπό ἄλλοτε, δὲ Περικλῆς χαλάρωνε τό χαλινό ἀπό τό λαό καὶ πολιτευόταν μέ τρόπο πού νά τὸν εὐχαριστεῖ.
Ἐπινοοῦσε διαρκῶς διάφορα θεάματα πανηγυρικά ἡ συμπόσια ἡ πομπές στήν πόλη, διασκέδαζε τούς πολίτες μέ εὐγενικές εὐχαριστήσεις, καὶ κάθε χρόνο ἔστελνε ἔξήντα πλοῖα μέ τά δποια πολλοί πολίτες ταξίδευναν δχτώ μῆνες μέ ἀμοιβή καὶ ἔτσι μποροῦσαν νά ἀσκοῦνται καὶ νά ἀποκτοῦν πείρα στά ναυτικά.

Ἐπίσης ἔστειλε χίλιους κληρούχους στή Χερρόνησο, πεντακόσιους στή Νάξο, μισούς ἀπ' αὐτούς στήν "Ανδρο· ἀκόμη ἔστειλε στή Θράκη χίλιους γιά νά κατοικήσουν ἐκεῖ μαζί μέ τούς Βισάλτες καὶ ἄλλους στήν Ιταλία, ὅταν ἀνοικοδομήθηκε ἡ Σύβαρη, πού ἀπό τότε δυνομάστηκε Θούριοι. Καὶ μέ αὐτά πού ἔκανε, ἀνακούφιζε τήν πόλη ἀπό ἔναν ὄχλο ἀργό καὶ φιλοτάραχο, βελτιώνε τήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ λαοῦ καὶ συγχρόνως ἴδρυε σ' ἐπίκαιρα σημεῖα τῶν συμμαχικῶν πόλεων οἰκισμούς Αθηναίων, πού θά χρησίμευναν σάν ἐπίφοβη φρουρά, γιά νά συγκρατοῦν τούς συμμάχους ἀπό κάθε ἀπόπειρα ἀποστασίας.

5

5

6

ΤΑ ΑΘΑΝΑΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

(Κεφ. 12-14)

Ἄλλα ἐκεῖνο προπάντων πού εὐχαρίστησε πάρα πολύ τούς Αθηναίους καὶ διδόρφυνε τήν πόλη, πού προκάλεσε τήν πιό μεγάλη ἔκπληξη στούς ξένους, πού μόνο αὐτό μαρτυρεῖ πώς ἡ περιιλάλητη ἐκείνη δύναμη καὶ ἡ παλαιά εύτυχία τῶν Ἑλλήνων δέν είναι γέννημα φαντασίας παρά πραγματική ἀλήθεια, ὑπῆρξε ἡ κατασκευή τῶν ἀθάνατων μνημείων στήν Αθήνα. Μά αὐτό ἀκριβῶς περισσότερο ἀπ' ὅλα τά πολιτικά ἔργα τοῦ Περικλῆ φθονοῦσαν καὶ κατηγοροῦσαν οἱ ἔχθροι του. Φώναζαν στίς

1 ΚΕΦ. 12

Ο ἔξωραισμός τῆς Αθήνας μέ τά συμμαχικά χρήματα.
Εὐημερία τῶν Αθηναίων.

συνεδριάσεις τοῦ δήμου ὅτι δ λαός δυσφημεῖται καὶ κακολογεῖται, γιατί πῆρε ἀπό τὴ Δῆλο τὰ κοινά χρήματα τῶν Ἐλέγχων καὶ τά ἔφερε στήν Ἀθήνα. Ἡ μόνη εὐλογη πρόφαση πού μποροῦσε νά ἀντιτείνει στούς κατηγόρους του, ἡταν ὅτι πῆρε τά κοινά χρήματα ἀπό τούς συμμάχους, γιά νά τά φυλάξει σέ ἀσφαλισμένο μέρος, γιατί φοβήθηκε τούς βαρβάρους· τώρα, λένε οί κατήγοροι, καὶ αὐτή τήν πρόφαση τήν ἔχει ἀνατρέψει ὁ Περικλῆς.

Καὶ προσθέτουν: «Ἐτσι οἱ Ἑλληνες σχηματίζουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἔξευτελίζονται φοβερά καὶ τυραννοῦνται δλοφάνερα, γιατί βλέπουν ὅτι ὅσα αὐτοί είναι ἀναγκασμένοι νά συνεισφέρουν γιά τόν πόλεμο ἐμεῖς τά χρησιμοποιοῦμε γιά νά κάμουμε δλόχρυση τήν πόλη μας, νά τή στολίσουμε σάν γυναίκα φιλάρεσκη καὶ νά τήν πλουτίσουμε μέ πολύτιμους λίθους, μέ ἀγάλματα καὶ μέ χιλιοτάλαντους ναούς.» Ἄλλα ὁ Περικλῆς ἀπαντοῦσε σ' αὐτά καὶ ἔλεγε στό λαό ὅτι δέν ἔχουν νά δώσουν κανένα λόγο στούς συμμάχους γιά τά χρήματα, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι πολεμοῦν γιά δλους τούς συμμάχους καὶ κρατοῦν μακριά ἀπό τήν Ἐλλάδα τούς βαρβάρους. «Οἱ σύμμαχοι», ἔλεγε ὁ Περικλῆς, «δέν παρέχουν οὔτε ἔνα ἄλογο οὔτε ἔνα πλοῖο οὔτε ἔναν ὄπλιτη· τό μόνο πού προσφέρουν είναι τά χρήματα. Ἄλλ· αὐτά δέν ἀνήκουν πιά σ' ἐκείνους πού τά δίνουν, παρά σ' ἐκείνους πού τά παίρνουν, ἢν τούς παρέχουν ἐκεῖνο γιά τό δόποιο τά παίρνουν. Ἀφοῦ λοιπόν ἡ πόλη μας είναι ἀρκετά ἐφοδιασμένη μέ δ, τι χρειάζεται γιά τόν πόλεμο, πρέπει ὅσα περισσεύουν νά τά διαθέτει γιά ἔργα τέτοια πού, δταν γίνουν, θά τής φέρουν ἀθάνατη δόξα καὶ, κατά τή διάρκεια πού γίνονται, θά τής ἐξασφαλίζουν τήν εὐημερία τής γιατί μέ τά ἔργα αὐτά δημιουργοῦνται ἔργασίες κάθε εἰδους καὶ ποικίλες ἀνάγκες, πού θέτουν σέ κινηση δλες τίς τέχνες καὶ ἀπασχολοῦν δλα τά ἐργατικά χέρια, ὥστε δλοι σχεδόν οί πολίτες νά ἔχουν μιά πρόσοδο γιά τή ζωή τους καὶ μέ αὐτό τόν τρόπο ἡ πόλη ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τής νά στολίζεται καὶ νά τρέφεται.» Σ' ἐκείνους πού είχαν τήν κατάλληλη ἡλικία καὶ σωματική ἱκανότητα γιά πόλεμο, οί ἐκστρατεῖες ἔδιναν τά μέσα νά συντηρηθοῦν ἀπό τό κοινό ταμεῖο. Ὁ Περικλῆς ὅμως θετελε καὶ ὁ ἐργατικός λαός πού δέν ἔπαιρνε μέρος στίς ἐκστρατεῖες νά μή στερεῖται καὶ δύτος ἀπό κάθε χρηματική πρόσοδο, οὔτε ὅμως νά

τήν παίρνει μένοντας ἄνεργος καὶ ὀκνηρός. Γιά τοῦτο ἔστρεψε ἀποφασιστικά τὸ λαό πρός τὰ μεγαλεπήβολα κατασκευάσματα καὶ σὲ σχέδια ἔργων πού ἀπαιτοῦν πολλούς εἰδικούς τεχνίτες καὶ παρέχουν μακρόχρονη ἐργασία. Μέ αὐτό τὸν τρόπο καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ λαοῦ πού ἔμενε μέσα στήν πόλη θά μποροῦσε δικαιολογημένα νά ὠφελεῖται καὶ νά παίρνει μέρος στά δημόσια ἔσοδα, ὅπως οἱ ναῦτες, οἱ φρουροί καὶ οἱ στρατιῶτες. Ἐτσι δημιουργήθηκε ἔνας μεγάλος κύκλος ἐργασιῶν: ώς πρῶτα ὑλικά ἔπρεπε νά χρησιμοποιήσουν λιθάρι, χαλκό, ἐλεφαντόδοντο, χρυσάφι, ἔθενο, ξύλο κυπαρισσιοῦ καὶ ἄλλα· οἱ τεχνίτες πού θά τὰ χρησιμοποιοῦσαν καὶ θά τὰ κατεργάζονταν ἦταν ἔνδιουργοι, γλύπτες, χαλκουργοί, μαρμαράδες, ἐπιχρυσωτές, ἐλεφαντουργοί, ζωγράφοι, κοσμηματογράφοι, τορνευτές· αὐτοί πού θά ἀναλάβαιναν τὴν ἀποστολή καὶ μεταφορά τους ἦταν γιά τη θάλασσα ἐμπόροι καὶ ναῦτες καὶ κυθερνήτες πλοίων, καὶ γιά τὴν ξηρά ἄμαξουργοι, καραγωγεῖς, ἀμαξηλάτες, σκοινοποιοί, λιναράδες, ἐργάτες δερμάτων, δόδοποι, μεταλλωρύχοι· καὶ κάθε τέχνη, ὅπως ἔνας στρατηγός ἔχει τὸ δικό του στράτευμα, είχε ἔνα πλῆθος ἐργατῶν καὶ βοηθῶν συνταγμένο πού χρησίμευε ώς ὅργανο καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας της. Ἐτσι οἱ πολλαπλές ἀνάγκες πού παρουσιάζονταν γιά ὅλες αὐτές τίς ἐργασίες μοίραζαν καὶ σκορποῦσαν, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, τὴν εὐημερία σέ ὅλους τοὺς πολίτες, ὅποιαδήποτε ἥλικια καὶ ἄν είχαν καὶ ὅποιαδήποτε φυσική δεξιότητα.:

Τά ἔργα ὑψώνονταν περήφανα σέ μέγεθος καὶ ἀνυπέρβλητα σέ δμορφιά καὶ σέ χάρη καὶ οἱ τεχνίτες συναγωνίζονταν νά ξεπεράσουν δ ἔνας τόν ἄλλον στήν καλλιτεχνική ἐργασία. Ἀλλά τό πιό ἀξιοθάμαστο ἦταν ἡ ταχύτητα τῆς δημιουργίας. Ὄλα αὐτά τά ἔργα, πού τό καθένα νόμιζε κανείς πώς μετά πολλές διαδοχικές γενιές ἀνθρώπων μποροῦσε μέ δυσκολία νά φτάσει στό τέλος, συντελέστηκαν ὅλα μαζί στήν ἀκμή τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας ἐνός μόνου ἀνθρώπου. Λένε ώστόσο δτι κάποτε δ Ζεύξης, ὅταν ἀκουσε τόν Ἀγάθαρχο τό ζωγράφο νά παινεύεται γιατί ζωγράφιζε γρήγορα καὶ εύκολα, εἰπε: «Ἐγώ ὅμως ζωγραφίζω πολύ ἀργά.» Πράγματι ἡ εύκολια καὶ ἡ ταχύτητα τῆς καταΨηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

6

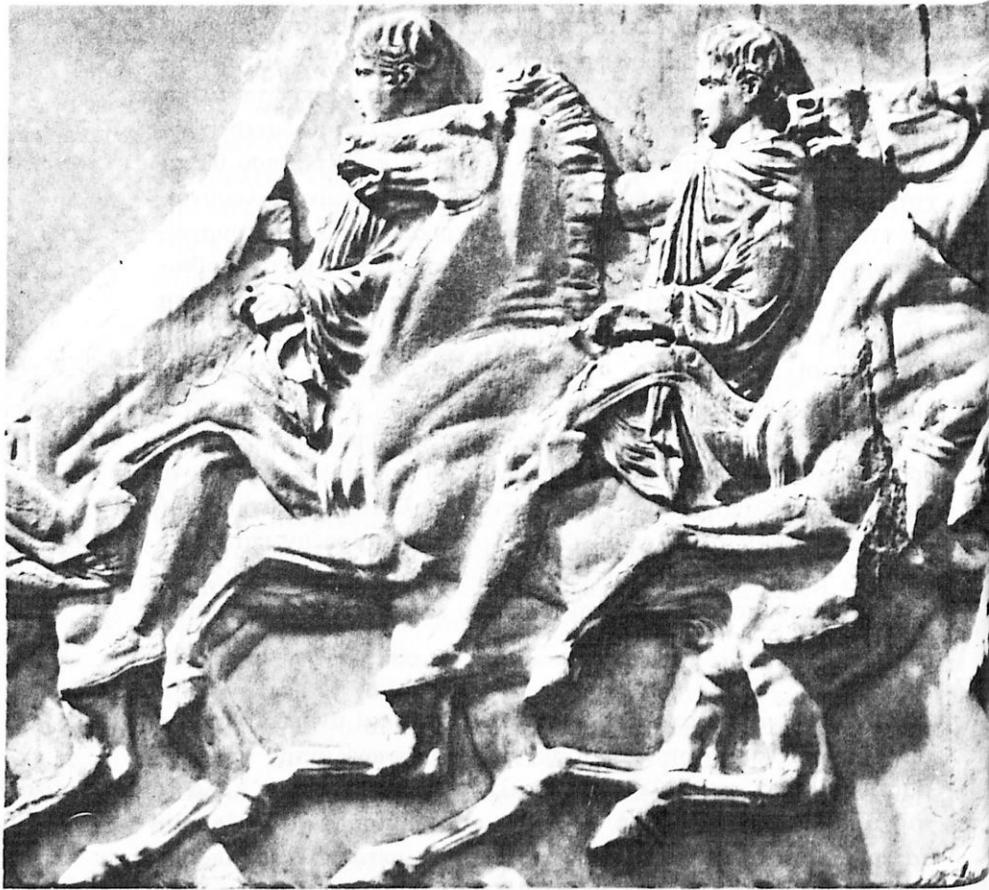
1 ΚΕΦ. 13

Τά ἔργα καὶ οἱ
καλλιτέχνες.

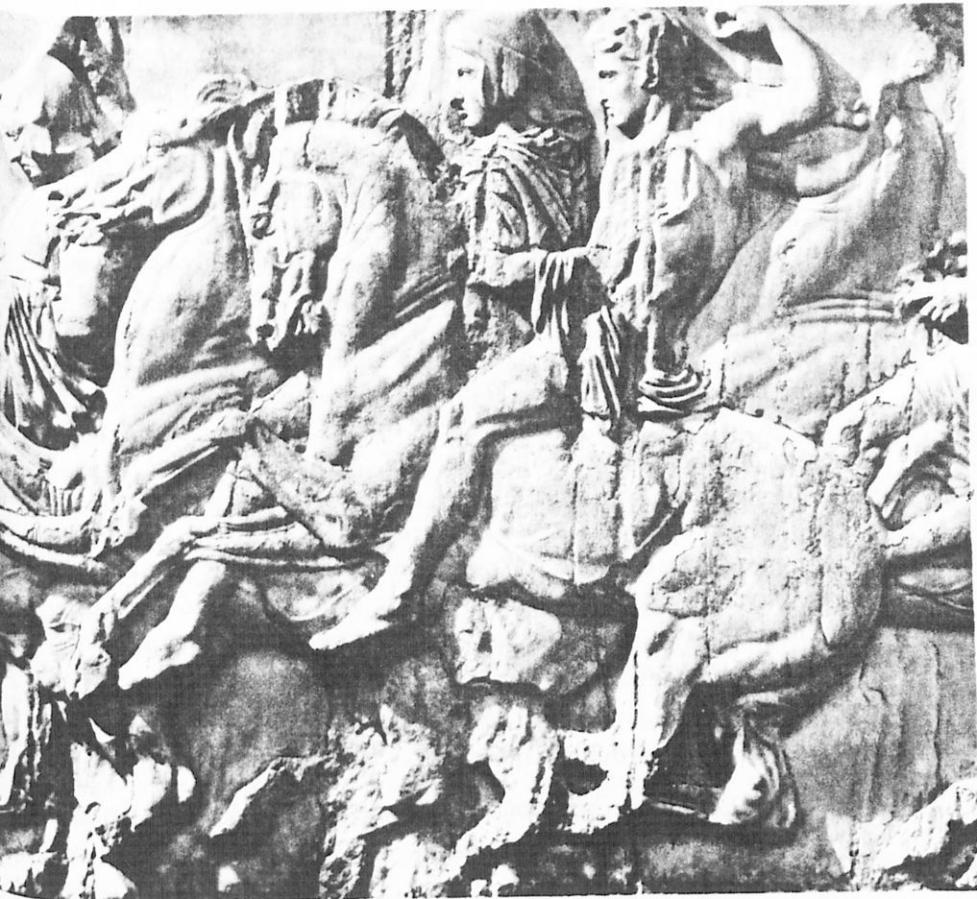
2

3

4

Στή ζωφόρο τοῦ Παρθενώνα εἰκονίζεται ἡ πομπή τῶν Παναθηναίων. Ἡ σύνταξη τῆς πομπῆς παριστάνεται στή δυτική πλευρά· στή θύρεια καὶ στή νότια εἰκονίζεται ἡ πορεία καὶ στήν ἀνατολική πλευρά τό τέρμα τῆς πομπῆς καὶ ἡ παράδοση τοῦ πέπλου σέ iερέα τοῦ ναοῦ.

Στις δύο αὐτές πλάκες τῆς βόρειας πλευρᾶς παριστάνονται ίππεις πού μετέχουν στήν πομπή τῶν Παναθηναίων. Οἱ πλάκες τῆς ζωφόρου, πού εἶχε μῆκος

160 μ., εἶναι ἀπό πεντελικό μάρμαρο καὶ ἔχουν ὕψος 1 μ.

σκευῆς δέν προσθέτει στό ἔργο ἀξία μόνιμη οὕτε τελειότητα δημορφιᾶς, ἐνῷ ὁ χρόνος πού δαπανήθηκε γιά νά γίνει κάτι μέ κόπο, δίνει σάν κέρδος τή διάρκεια τοῦ ἔργου πού ἔγινε. Γιά τοῦτο ἀκριβῶς θαυμάζονται τά ἔργα τοῦ Περικλῆ, γιατί ἔγιναν

5 σέ λίγο χρόνο, ἀλλά γιά μεγάλη διάρκεια. Γιατί τό καθένα είχε ἀπό τότε πού ἔγινε τήγ δημορφιά τοῦ ἀρχαίου, ἀλλά κρατάει ὡς τώρα τή δροσερότητα ἑνός πρόσφατου καὶ νέου ἔργου. Τόσο πολύ πάνω σ' αὐτά τά ἔργα ἀνθίζει μιά νεότητα πού διατηρεῖ παντοτινά ἀνέγγιχτη ἀπό τό χρόνο τή μορφή τους, σάν νά είχαν μέσα τους μιά πνοή ἀμάραντη καὶ μιάν ἀγέραστη ψυχή!

6 Τή διεύθυνση καὶ τήν ἐπίβλεψη ὅλων τῶν ἔργων ὁ Περικλῆς τήν είχε ἀναθέσει στό Φειδία, ἀλλά καὶ κάθε ἔργο είχε μεγάλους ἀρχιτέκτονες καὶ τεχνίτες. Τόν ἑκατόμπεδο Παρθενώνα τόν κατασκεύασαν ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ Ικτίνος. Τό τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα ἀρχισε νά τό οἰκοδομεῖ ὁ Κόροιθος καὶ αὐτός ἔστησε τούς στύλους πού ὑψώνονται ἀπό τό ἔδαφος καὶ τούς ἔνωσε ἐπάνω μέ τά ἐπιστύλια ὅταν ἐκείνος πέθανε, ὁ Μεταγέννης ἀπό τό δῆμο τής Ξυπέτης ἔστησε πάνω στούς πρώτους στύλους τό διάζωμα καὶ τούς ἐπάνω στύλους· τό φεγγίτη στή στέγη τοῦ ἀνακτόρου τόν πρόσθεσε ὁ Ξενοκλῆς ἀπό τό Χολαργό. Τό μακρό τεῖχος, πού ὁ Σωκράτης λέει πώς ὁ ἴδιος ἄκουσε τόν Περικλῆ νά προτείνει τήν κατασκευή του, τό είχε ἀναλάβει νά τό ἐκτελέσει

7 ὁ Καλλικράτης. Τό ἔργο τοῦτο τό σατυρίζει ὁ Κρατίνος, γιατί ἀργοῦσε νά τελειώσει καὶ λέει:

«Χρόνια τώρα ὁ Περικλῆς
μέ τά λόγια ὅλο τό χτίζει, μά οὔτε βῆμα προχωρεῖ.»

9 Τό Ὡδεῖο κατά τήν ἐσωτερική του διάταξη ἦταν μέ πολλές σειρές ἀπό καθίσματα καὶ στύλους, καὶ είχε τήν δροφή γερμένη καὶ κατηφορική, μά σ' ἔνα σημεῖο σχημάτιζε μιά κορυφή. Λένε πώς ἔγινε ἔτσι κατά τό πρότυπο καὶ κατ' ἀπομίμηση τής σκηνῆς τοῦ θυσιλιᾶ τῶν Περσῶν καὶ κατασκευάστηκε καὶ αὐτό μέ τήν ἐπιστασία τοῦ Περικλῆ.

10 Καὶ ἀπό τοῦτο πάλι ὁ Κρατίνος παίρνει ἀφορμή νά σατυρίσει τόν Περικλῆ καὶ σέ μιά κωμῳδία του πού ἐπιγράφεται «Θρῦται», δηλ., «Γυναικες τής Θράκης», λέει:

«Νάτος ἔρχεται κι ό σκινοκέφαλος ό Διας·
στό κεφάλι του φορεῖ καμαρωτά τό Ωδεῖο,
τώρα πιά πού γλίτωσε ἀπ' τόν ἐξοστρακισμό».

Ο Περικλῆς φιλοδοξώντας νά συνδέσει τό δνομά του μέ
σπουδαῖα ἔργα, τότε γιά πρώτη φορά ψήφισε νά τελεῖται μουσι-
κός ἀγώνας στή γιορτή τών Παναθηναίων. Καί, ὅταν ἐκλέχτηκε
ἀθλοθέτης, κανόνισε ό ἴδιος πώς πρέπει νά παιζουν τόν αὐλό
αὐτοί πού ἀγωνίζονται ἡ πᾶς νά τραγουδοῦν ἡ πᾶς νά χειρίζον-
ται τήν κιθάρα. Αὐτός δ ἀγώνας ἔγινε τότε στό Ωδεῖο, ὅπως
και ἔπειτα ἐκεὶ πιά γίνονταν οἱ μουσικοί ἀγῶνες.

Τά *Προπύλαια* στήν Ακρόπολη οἰκοδομήθηκαν μέσα σέ μιά 12
πενταετία ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα Μνησικλῆ. Ἐνα τυχαῖο, μά
ἄξιοιθαύμαστο περιστατικό κατά τή διάρκεια τῆς οἰκοδομῆς
ήρθε νά δειξε ὅτι ἡ θεά δέν ἀπουσίαζε ἀπό τό ἔργο, πιρά
συνεργαζόταν και βοηθοῦσε τήν ἐκτέλεσή του. Ἐνας ἀπό τούς
τεχνίτες πού ἐργάζονταν ἐκεῖ, ὁ πιό ἐργατικός και ὁ πιό πρόθυ-
μος ἀπ' ὅλους, γλίστρησε και ἔπεσε ἀπό ἀρκετό ὄψος. Ἦταν σέ
κακή κατάσταση και οἱ γιατροί είχαν ἀπελπιστεῖ. Αὐτό σιενο-
χώρησε πολύ τόν Περικλῆ, ἀλλά ἡ θεά φάνηκε στό δνειρό του
και πιράγγιει μιά θεραπεία, πού τή χρησιμοποίησε δ Περι-
κλῆς και γιάτρεψε γρήγορα και εύκολα τόν ἀνθρωπο. Ἐπειτ'
ἀπ' αὐτό δ Περικλῆς ἐστησε στήν Ακρόπολη τό χάλκινο ἄγαλμα
τῆς Ύγειας Ἀθηνᾶς κοντά στό βωμό, πού, ὅπως λένε, ὑπῆρχε
και πρωτύτερα ἐκεῖ.

Ο Φειδίας κατασκεύασε τό χρυσό ἄγαλμα τῆς θεᾶς και στή 14
στήλη είναι γραμμένο ὅτι αὐτός είναι ὁ τεχνίτης τούτου τοῦ ἔρ-
γου. Ολα σχεδόν είχαν ἀνατεθεῖ σ' αὐτόν και, ὅπως εἴπαμε, αὐ-
τός πιρακολουθοῦσε δλους τούς τεχνίτες ἐξαιτίας τῆς φιλίας
πού είχε μέ τόν Περικλῆ.

Ἐπειδή οἱ πολιτικοί δπαδοί τοῦ Θουκυδίδη κατηγοροῦσαν
τόν Περικλῆ και φώναζαν πώς σπαταλά τά χρήματα και ἔξανε-
μίζει τά εἰσοδήματα τῆς πολιτείας, δ Περικλῆς στήν ἐκκλησία
τοῦ δήμου ρώτησε τό λαό ἂν νομίζει πώς ἔχουν δαπανηθεῖ
πολλά· και ὅταν φώναξαν «ναι, πάρα πολλά», αὐτός είπε: «Λοι-

1 ΚΕΦ. 14

Κατηγορίες
τῶν ἀριστο-
κρατικῶν.
Ἐξοστρακι-

σμός των
Θουκυδίδη.

- πόν τότε ή δαπάνη ἄς θαρύνει ἐμένα καὶ ὅχι ἐσᾶς. Ἀλλά πάνω στά μνημεῖα θά ἀναγράψω μόνο τό δικό μου ὄνομα.» Οταν εἰπε αὐτά ὁ Περικλῆς, οἱ Ἀθηναῖοι, εἴτε γιατί θαύμασαν τή μεγαλοφροσύνη του εἴτε γιατί εἶχαν τή φιλοτιμία νά πάρουν μέρος στή δόξα τῶν ἔργων, μέ κραυγές τόν παρακαλοῦσαν νά ξοδεύει ἀπό τά δημόσια χρήματα καὶ νά τά διαθέτει χωρίς κανένα περιορισμό. Τέλος ἄρχισε μεγάλος ἀγώνας ἀνάμεσα στόν Περικλῆ και τό Θουκυδίδη γιά τόν ἐξοστρακισμό ἐνός ἀπό τούς δύο. Ὁ Περικλῆς τότε κινδύνεψε νά χάσει τόν ἀγώνα, ἀλλά στό τέλος κατόρθωσε νά ἐξοστρακίσει τό Θουκυδίδη και νά διαλύσει τό ἀντίπαλό του πολιτικό κόμμα.

Η ΑΠΕΙΡΟΙΣΤΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ (Κεφ. 15-16)

ΚΕΦ. 15

Ἡ συγκέντρωση τῆς ἔξουσίας. Ἡ ἀφίλοκέρδεια τοῦ Περικλῆ.

- I Ἄφοῦ λοιπόν σταμάτησε ὀλότελα πιά ἡ πολιτική διαμάχη και ἡ πόλη ἡσύχασε και ἐνώθηκε ὅλη σχεδόν σ' ἓνα σύνολο, ὁ Περικλῆς κρατοῦσε στά χέρια του ὅλη τήν Ἀθήνα και μόνος του κανόνιζε ὅλα τά ζητήματα πού διαχειρίζονταν οἱ Ἀθηναῖοι: τούς φόρους, τά στρατεύματα, τά πλοῖα, τά νησιά, τή θάλασσα, τή μεγάλη δύναμη πού ἡ πόλη είχε ἀποκτήσει ἀνάμεσα στούς Ἑλληνες και ἀνάμεσα στούς βαρβάρους, τήν ἡγεμονία πού είχε ἐξασφαλιστεῖ μέ τήν ὑπακοή τῶν ὑποταγμένων λαῶν, καθώς και μέ τή φιλία τῶν βασιλέων και τή συμμαχία τῶν δυναστῶν. Ἀπό τότε ὅμως δέν ἦταν πιά ὁ ἴδιος οὔτε τόσο συγκαταθυτικός στό λαό, ὅπως πρίν. Δέν ὑποχωροῦσε εὐκολα και δέν ἄφηνε νά τόν παρασέρνουν οἱ ἄνεμοι τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πλήθους. Τή δημοκρατία πού ἦταν πρίν χαλαρή και συχνά ὑποχωρητική σάν μιά μουσική ἀπαλή και ἀτονη, τήν ἐνίσχυσε και τήν ἔκαμε πολίτευμα ἀριστοκρατικό και βασιλικό, γιά νά ἐφαρμόσει μιά πολιτική ἵση και δίκαιη πρός ὅλους, πού ἀπόβλεπε στό ἀληθινό συμφέρον τοῦ λαοῦ. Πολλές φορές ὁ λαός τόν ἀκολουθοῦσε μέ τή θέλησή του, γιατί τόν ἐπειθε μέ τίς συμβουλές του. Κάποτε ὅμως, πού ὁ λαός δέν ἐδειχνε προθυμία νά τόν ἀκολουθήσει, αὐτός τέντωνε τά λουριά και τόν ὀδηγοῦσε ἀναγκαστικά ἐκεῖ ὅπου ἦταν τό συμφέρον του. Ἔκανε δηλαδή ὁ, τι ἀκριβῶς κάνει ὁ γιατρός,

πού σέ μιά μακρόχρονη ἀρρώστια μέ πολλά συμπτώματα, ἄλλοτε ἐπιτρέπει μερικές εὐχαριστήσεις πού δέ θλάφτουν και ἄλλοτε ἐπιβάλλει θεραπεία ὀδυνηρή, ἀλλά σωτήρια.

Τά κάθε εἰδους πάθη πού ἡταν φυσικό νά ἀναφαίνονται σ' ἔνα λαό πού ἔξουσίαζε τόσο μεγάλο κράτος, μόνο αὐτός είχε τή φυσική ίκανότητα νά τά κατευθύνει μέ τόν κατάλληλο τρόπο. Χρησιμοποιούσε γι' αὐτό σάν πηδάλια κυρίως τήν ἐλπίδα και τό φόβο, εἴτε γιά νά περιορίσει τή θρασύτητα τῶν πολιτῶν εἴτε γιά νά μετριάσει τήν ἀποθάρρυνσή τους και νά τούς παρηγορήσει. "Εδειξε ἔτσι ὅτι ἡ ρητορική είναι, κατά τόν Πλάτωνα, ἔνα μέσο γιά τή διαπαιδαγώγηση τῶν ψυχῶν και ἔχει κυριότατο ἔργο της νά κατευθύνει τά ἥθη και τά πάθη, σάν νά είναι κάποιοι τόνοι και φθόγγοι τῆς ψυχῆς πού πρέπει νά τούς ἐγγίζει κανεὶς και νά τούς χειρίζεται μέ τόν πιό κατάλληλο τρόπο. Αἰτία τῆς ἐπιτυχίας του δέν ἡταν ἀπλῶς ἡ δύναμη τοῦ λόγου του, παρά, ὅπως λέει ὁ ιστορικός Θουκυδίδης, ἡ ὑπόληψη πού ἀπόκτησε ἀπό τόν τρόπο τῆς ζωῆς του και ἡ ἐμπιστοσύνη πού κέρδισε σάν ἄνθρωπος διοφάνερα και δλότελα ἀφιλόκερδος και ἀνώτερος ἀπό χρήματα. Ἔνω τήν πόλη πού ἡταν μεγάλη τήν ἔκαμε τρισμεγάλη και ἀπεριόριστα πλούσια και ἐνῷ ἔπερασε στή δύναμη πολλούς βασιλεῖς και τυράννους, πού μερικοί μάλιστα ἄφησαν μεγάλη κληρονομιά στά παιδιά τους, ἐκεῖνος δέν αὐξῆσε οὔτε κατά μία δραχμή τήν περιουσία πού τοῦ είχε ἀφήσει ὁ πατέρας του.

Ο Θουκυδίδης διηγεῖται μέ ἀκρίβεια τή δύναμη τοῦ Περικλῆ, ἐνῷ ἀντίθετα, οἱ κωμικοί ποιητές τή διαστρέφουν μέ κακοήθεια. Ἐκείνους πού τόν περιστοίχιζαν τούς ὀνόμαζαν νέους Πεισιστρατίδες και ζητούσαν ἀπ' αὐτόν νά ὀρκιστεῖ ὅτι δέ θά γίνει τύραννος, γιατί είχαν τή γνώμη πώς ἡ ὑπεροχή του ἡταν ἀσυμβίβαστη πρός τή δημοκρατία και περισσότερο πιεστική ἀπό ὅσο πρέπει. Ο Τηλεκλείδης λέει πώς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ είχαν παραδόσει

«ἀπ' τίς πόλεις τούς φόρους, τίς ἴδιες τίς πόλεις
νά τίς δένει ἢ νά λύνει
και πετρόχτιστα τείχη νά χτίζει ἢ νά ρίχνει,

1 ΚΕΦ. 16
Κατηγορίες
τῶν κωμικῶν.
Παράπονα
τῶν οἰκείων.

σπονδές, δύναμη, κράτος, εἰρήνη καὶ πλοῦτο καὶ τὴν κάθε εὐτυχία».

- 3 Καὶ ἡ ἀπεριόριστη ἔξουσία του σέ ὅλα αὐτά δέν ἦταν ἔνα πρόσκαιρο ἐπεισόδιο, οὔτε τό ώριμασμα καὶ ἡ ἄνθηση μιᾶς περιστικῆς ἐποχῆς στήν πολιτική του σταδιοδρομία. Σαράντα ὀλόκληρα χρόνια κράτησε τά πρωτεῖα ἀνάμεσα ἀπό ἄντρες, ὅπως ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Λεωκράτης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ Κίμων, ὁ Τολμίδης, ὁ Θουκυδίδης. Καὶ μετά τήν πτώση καὶ τὸν ἔξοστρακισμό τοῦ Θουκυδίδη, ἔξυκολούθησε ἐπὶ δεκαπέντε σχεδόν χρόνια συνέχεια, μέ τήν κάθε χρόνο ἐκλογή του, νά κατέχει τό μοναδικό ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ καὶ τή δύναμη του. Διαφύλαξε ὅμως τόν ἑαυτό του ὑπρωτο ἀπό τά χρήματα. Δέν ἀδιαφοροῦσε θέβαια γιά τά οἰκονομικά του συμφέροντα, ἀλλά τήν πατρική καὶ νόμιμη περιουσία του τή διαχειρίστηκε μέ τήν πιό εὐκολή καὶ πιό σωστή μέθοδο, ὥστε οὔτε ἀπό ἀμέλεια του νά χαθεῖ οὔτε ὅμως νά τοῦ δημιουργεῖ πολλές φροντίδες καὶ νά τόν καθυστερεῖ ἀπό τίς 4 δημόσιες ἀσχολίες του. Τούς καρπούς πού μάζευε κάθε χρόνο ἀπό τήν ιδιοκτησία του τούς πουλοῦσε ὅλους μαζί, καὶ ἐπειτα προμηθευόταν ἀπό τήν ἀγορά καθετί πού είχε ἀνάγκη: ἔτσι είχε 5 κανονίσει τόν τρόπο τής ζωῆς του. Ἀλλά ὁ τρόπος αὐτός δέν εὐχαριστοῦσε τά παιδιά του, πού ἦταν πιά μεγάλα, οὔτε τίς γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ του. Ἐθλεπαν ὅτι ὁ Περικλῆς δέν ἦταν ἀνοιχτοχέρης καὶ είχαν παράπονο γιά τόν καθημερινό περιορισμό τής δαπάνης στά ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ γιατί τίποτε δέν μποροῦσε νά χαθεῖ σέ κάτι περιττό, ὅπως γίνεται στά μεγάλα σπίτια, ὅπου ὑπάρχει ἀφθονία σέ ὅλα. Στό δικό τους σπίτι κάθε 6 ἔξοδο καὶ κάθε ἔσοδο βάδιζαν μέ ἀριθμό καὶ μέ μέτρο. Ἐκεῖνος πού τά κανόνιζε ὅλα μέ τέτοια ἀκρίβεια ἦταν ἔνας ὑπηρέτης του, ὁ Εὐάγγελος, ἀπό τή φύση ἔτσι πλασμένος ὅσο κανένας ἄλλος ἡ ἀπό τόν Περικλῆ καμωμένος γιά οἰκονομία.
- 7 Αὐτά θέβαια δέν ταιριάζαν μέ τή σοφία τοῦ Ἀναξαγόρα, ἀφοῦ αὐτός καὶ τό σπίτι του τό παράτησε καὶ τά χωράφια του τά ἀφησε ἀκαλλιέργητα γιά νά βόσκουν τά ζῶα, παρακινημένος ἀπό ἐνθουσιασμό καὶ μεγαλοφροσύνη. Δέν είναι ὅμως τό ἴδιο, νομίζω, ὁ βίος ἐνός θεωρητικοῦ φιλοσόφου καὶ ἐνός πολιτικοῦ,

‘Ο φιλόσοφος στρέφει στά ώραϊα τό νοῦ του, χωρίς νά χρησιμοποιεῖ ίνλικά μέσα καιί χωρίς νά έχει άνάγκη άπό τήν ίδην πού τόν περιβάλλει, ένω γιά τόν πολιτικό, πού έφαρμόζει τήν άρετή του γιά νά έξυπηρετήσει τίς άνθρωπινες άνάγκες, δι πλοῦτος κάποτε δέν είναι μόνο ένα άπό τά άπαραιτήτα γιά τή ζωή του, άλλα καιί ένα άπό τά μέσα έφαρμογής τοῦ καλοῦ, δημοσίας ήταν γιά τόν Περικλῆ, πού βοηθοῦσε πολλούς φτωχούς. Αύτό έκαμε καιί γιά τόν ίδιο τόν Ἀναξαγόρα. Λένε οτι δι φιλόσοφος πού τόν είχε παραμελήσει δι Περικλῆς άπό τίς πολλές άσχολίες του, έπεσε κατάκοιτος, γέρος πιά, είχε σκεπάσει τό κεφάλι του καιί άφεθηκε καρτερικά νά πεθάνει. “Οταν τό έμαθε ο Περικλῆς, ταράχτηκε καιί έτρεξε άμεσως στό φιλόσοφο, τόν παρακαλοῦσε καιί τόν ίκετευε, θρηνώντας οχι έκεινον παρά τόν έαυτό του, ἄν χάσει τέτοιο σύμβουλο τής πολιτείας. Τότε ο Ἀναξαγόρας ξεσκέπασε τό κεφάλι του καιί τοῦ είπε: «Περικλῆ, οσοι θέλουν τό λυχνάρι, δέν τό άφηνουν χωρίς λάδι». 9

8

9

ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓEMONIAS

(Κεφ. 17-28)

Οι Λακεδαιμόνιοι βλέποντας νά μεγαλώνει ή δύναμη τῶν Ἀθηναίων, ἄρχισαν νά άνησυχοῦν. Και δι Περικλῆς γιά νά άνυψωσει άκόμη περισσότερο τήν περηφάνια τοῦ λαοῦ καιί γιά νά τόν πείσει οτι είναι αξιος γιά μεγάλα ἔργα, προτείνει στήν έκκλησία τοῦ δήμου ψήφισμα μέ τό δύποιο προσκαλοῦσε δόλους τούς Ἐλληνες, σέ δροιοδήποτε μέρος τής Εὐρώπης η τής Ἀσίας καιί ἄν κατοικοῦν, δλες τίς πόλεις, μικρές η μεγάλες, νά στείλουν άντιπροσώπους στήν Ἀθήνα, γιά νά σκεφτοῦν σ’ ένα συνέδριο δλοι μαζί γιά τούς ἐλληνικούς ναούς πού είχαν κατακάψει οι βάρβαροι καιί γιά τίς θυσίες πού χρωστοῦν οι Ἐλληνες στούς θεούς, άφοῦ τίς είχαν ύποσχεθεῖ σ’ αὐτούς, οταν τούς παρακαλοῦσαν γιά τήν Ἐλλάδα, τότε πού πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν βαρβάρων, καιί τέλος γιά τή θάλασσα, δηλαδή πῶς νά πλέουν δλοι χωρίς φόβο καιί πῶς νά διατηροῦν τήν εἰρήνη.

Γι’ αύτό τό σκοπό οι Ἀθηναῖοι έστειλαν εϊκοσι ἄντρες πού ήταν οι καθένας πενήντα χρονῶν καιί πάνω πέντε πῆγαν νά

1 ΚΕΦ. 17

Σχέδιο γιά
ένα πανελλήνιο συνέδριο.

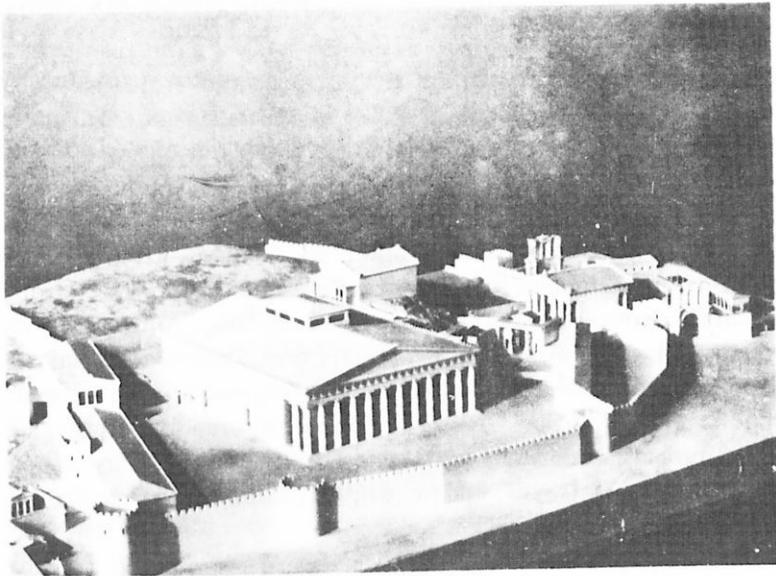
2

1
2

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3

1. Τά Προπύλαια τῆς Ἀκρόπολης
(ἀνατολική πλευρά)
2. Τά Προπύλαια τῆς Ἀκρόπολης
(δυτική πλευρά)
3. Τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας στό κέντρο του Ἱεροῦ. Χτίστηκε μέ σχέδια
τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἰκτίνου.
(Ἀναπαράσταση του Ἱεροῦ, ὅπως ἦταν τόν 2. μ.Χ. αἰ., ἀπό τόν Ἰ. Τραυλό.).

προσκαλέσουν τούς Ἰωνες καὶ τούς Δωριεῖς τῆς Ἀσίας καὶ τούς νησιώτες ὡς τῇ Λέσβῳ καὶ τῇ Ρόδῳ· πέντε πορεύτηκαν στά μέρη τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Θράκης ὡς τὸ Βυζάντιο· πέντε ἄλλοι στάλθηκαν στή Βοιωτίᾳ, τῇ Φωκίδα καὶ τήν Πελοπόννησο καὶ ἀπ' ἐκεῖ μέσο τῆς Λοκρίδας στά κοντινά μέρη ὡς τήν Ἀκαρνανία 3 καὶ Ἀμβρακία· τέλος οἱ ὑπόλοιποι πέντε πῆγαν μέσο τῆς Εὐβοίας στούς Οἰταίους, στά μέρη τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, στούς Φθιώτες, στούς Ἀχαιούς καὶ στούς Θεσσαλούς. Αὗτοι προσπαθοῦσαν νά πείσουν δῆλους νά στείλουν ἀντιπροσώπους καὶ νά πάρουν μέρος στό συνέδριο γιά τήν εἰρήνη καὶ τήν κοινή σύμ- 4 πραξη τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλα δέν ἔγινε τίποτε οὔτε οἱ πόλεις ἔστειλαν ἀντιπροσώπους, γιατί, ὅπως λένε, ἐναντιώθηκαν κρυφά οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ πρώτα στήν Πελοπόννησο ἀπότυχε ἡ ἀπόπειρα αὐτή τοῦ Περικλῆ.

Τό διηγήθηκα καὶ αὐτό, γιά νά δείξω τή δύναμη τοῦ πνεύματος καὶ τό μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς του.

ΚΕΦ. 18
Πρόνοια γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ.

1   Κατά τίς στρατηγίες του ἔχει ἐκτιμηθεῖ ιδιαίτερα ἡ προσοχή πού ἔδινε στήν ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ· δέν ἐπιχειροῦσε ποτέ μέ τή θέλησή του μάχη μέ ἀβέθαιο ἀποτέλεσμα καὶ ἐπικίνδυνη καὶ δέ ζήλευε οὔτε ἥθελε νά μιμηθεῖ τούς στρατηγούς πού ριψοκινδυνεύοντας κέρδισαν λαμπρή ἐπιτυχία καὶ θαυμάστηκαν. “Ἐλεγε πάντα στούς πολίτες ὅτι, ἀν περνοῦσε ἀπό τό χέρι του, θά ἔμεναν γιά πάντα ἀθάνατοι. Καὶ ὅταν είδε πώς ὁ Τολμίδης, ὁ γιός του Τολμαίου, παίρνοντας θάρρος ἀπό τίς πρώτες ἐπιτυχίες του καὶ ἀπό τήν ἔξαιρετική ἐκτιμηση πού κέρδισε γιά τίς πολεμικές του ἐπιχειρήσεις, ἡταν ἔτοιμος σέ ἀκαιρη στιγμή νά εἰσβάλει στή Βοιωτίᾳ καὶ είχε πείσει τούς πιό γενναίους καὶ φιλόδοξους ἀπό τούς στρατεύσιμους πολίτες νά ἐκστρατεύσουν μαζί του ἐθελοντικά —καὶ αὐτοί ἡταν χίλιοι, ξεχωριστά ἀπό τήν ἄλλη δύναμη— ὁ Περικλῆς προσπάθησε νά τόν συγκρατήσει. Τόν παρακαλοῦσε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου λέγοντας τά περιφήμα ἐκεῖνα λόγια: «“Αν ὁ Τολμίδης δέ θέλει νά πειστεῖ στόν Περικλῆ, δέ θά κάμει λάθος ἄν περιμένει νά ἀκούσει τόν πιό σοφό 3 ἀπ' δῆλους τούς συμβούλους: τό χρόνο.» Τότε λίγοι ἐπαίνεσαν τό λόγο του· ὑστερα δῆμος ἀπό λίγες μέρες, ὅταν ἤρθε ἡ εἰδηση ὅτι

ο Τολμίδης νικήθηκε στή μάχη κοντά στήν Κορώνεια και δτι ἔπεσε νεκρός καί ὁ ἴδιος καί μαζί του πολλοί γενναῖοι πολίτες, ἡ πρόβλεψη του ἐκείνη μεγάλωσε τήν ἀγάπη καί τήν ἐκτίμηση τοῦ λαοῦ στόν Περικλῆ, γιατί ἔβλεπε πόσο φρόνιμος είναι καί πόσο φροντίζει γιά τό καλό του.

Περίληψη κεφαλαίων 19-28

Ο Περικλῆς βρέθηκε πολλές φορές ἐπικεφαλῆς σέ πολεμικές ἐπιχειρήσεις στά χρόνια πού ἦταν στρατηγός. Ἡ ἐκστρατεία τον στή Χερρόνησο (δηλαδή στή θόρεια εὐρωπαϊκή ἀκτή τοῦ Ἑλλησπόντου) στάθηκε σωτήρια γιά τοὺς Ἕλληνες τῆς περιοχῆς. Μέ τό νά ἐγκαταστήσει δηλαδή ἐκεῖ καινούριους ἐποίκους καί νά κατασκευάσει ὀχυρωματικά ἔργα ἔδωσε τέλος στίς ἐπιδρομές τῶν Θρακῶν καί στή δράση τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν.

Πολύ ἀξιόλογη ὑπῆρξε καί ἡ ναυτική του ἐκστρατεία στά παράλια τῆς Πελοποννήσου. Ὁχι μόνο λεηλάτησε διάφορες παραλιακές περιοχές, ἀλλά προχώρησε καί στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Σέ μάχη πού ἔγινε στή Νεμέα ὁ Περικλῆς νίκησε καί ἔτρεψε σέ φυγή τοὺς Σικουνιόνες. Ἐπειτα μέ τή βοήθεια καί τῶν συμμάχων του ἀπό τήν Ἀζαΐα ἔκαμε ἐπιδρομή στήν Ἀκαρνανία, λεηλάτησε τή χώρα προκαλώντας μεγάλες ζημιές καί γύρισε κατόπιν στήν Αθήνα. Ἄλλη ἐκστρατεία ἔκαμε στόν Εὔξεινο Πόντο, ὅπου γενικά προστάτεψε τίς Ἑλληνικές πόλεις καί ἔδειξε τή δύναμή του στούς βαρβάρους. Ιδιαίτερα βοήθησε τούς κατοίκους τῆς Σινώπης.

Σέ ἄλλες ώστόσο περιπτώσεις ὁ Περικλῆς συγκράτησε τούς Αθηναίους καί δὲν τούς ἀφήσε νά ἐπιχειρήσουν διάφορες μακρινές ἐκστρατείες πού σχεδίαζαν γιατί ἡ σπουδαιότερη φροντίδα του ἦταν νά ἔξασφαλίσει αὐτά πού κατεῖχε καί νά κρατᾶ μακριά τόν κύριο ἀντίπαλο, δηλαδη τούς Λακεδαιμονίους. Ἐτσι κατά τόν λεγόμενο Ίερό πόλεμο φρόντισε μέ στρατιωτική ἐπέμβαση νά ξαναπάρουν οι Φωκεῖς τό Δελφικό Ίερό, πού οι Λακεδαιμόνιοι τό είχαν δώσει στούς κατοίκους τῶν Δελφῶν. Τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν δικαιώσαν τή συγκρατημένη πολιτική του. Ἐνδο δηλαδή είχαν ἀποστατήσει οι Εὐθοεῖς καί ὁ Περικλῆς ἀγωνιζόταν νά καταστείλει τήν ἀνταρσία τους, ἥρθε ἡ εἰδηση ὅτι καί οι Μεγαρεῖς είχαν κηρύξει πόλεμο καί ὅτι ὁ στρατός τῶν Λακεδαιμονίων ἔφτασε στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς.

447 π.Χ.

448 π.Χ.

446 π.Χ.

Ο Περικλῆς γύρισε ἀμέσως ἀπό τὴν Εὐβοία, θεώρησε ὅμως ἐπικίνδυνο νά συγκρουστεῖ μέ τοὺς Σπαρτάτες. Γι' αὐτό κατόρθωσε νά δωροδοκήσει τὸ σύμβουλο τοῦ νεαροῦ βασιλιᾶ τῶν Λακεδαιμονίων κι ἔτσι τὸν ἐπεισε ν' ἀποσύρει τὸ στρατό τῶν Πελοποννησίων ἀπό τὴν Ἀττική. Ἀργότερα, ὅταν κατά τὴν λογοδοσία του ὁ Περικλῆς ἀνάφερε κάποια δαπάνη πού ἐπρεπε νά μείνει μωστική, ὁ δῆμος τό δέχτηκε χωρίς νά θελήσει νά κάνει ἔλεγχο. Τόση ἐμπιστοσύνη τοῦ είχε ὁ λαός. Αναφέρουν μάλιστα ὅτι καὶ ἄλλα ποσά δαπανούσε μέ τὸν τρόπο αὐτό, γιά νά ἔξαγοράζει τὴν εἰρήνη καὶ νά προετοιμάσει καλύτερα τὴν Ἀθήνα γιά τὸν πόλεμο.

Ἀφοῦ πέρασε ὁ κίνδυνος μέ τοὺς Λακεδαιμονίους, ὁ Περικλῆς γύρισε πάλι στὴν Εὐβοία καὶ τὴν ὑπόταξε. Ἰδιαίτερα σκληρά φέρθηκε μόνο στοὺς κατοίκους τῆς Ἰστιαίας, ἐπειδή είχαν σκοτώσει τό πλήρωμα ἐνός ἀθηναϊκοῦ πλοίου πού αἰχμαλώτισαν.

Μετά ἀπό τὰ γεγονότα αὐτά οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔκλεισαν εἰρήνη γιά τριάντα χρόνια. Λίγῳ ἀργότερα οἱ Ἀθηναῖοι μέ πρόταση τοῦ Περικλῆ ἀποφάσισαν νά ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῆς Σάμου. Ἡ Σάμος βρισκόταν τότε σέ πόλεμο μέ τὴ Μίλητο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι θέλησαν, γιά νά βοηθήσουν τοὺς Μιλησίους, νά σταματήσουν τὸν πόλεμο καὶ νά γίνουν οἱ ἴδιοι διαιτητές τῆς διαφορᾶς. Οἱ Σάμιοι ἀρνήθηκαν, καὶ αὐτό στάθηκε ἡ ἀφορμή τοῦ πολέμου. Ὁ Περικλῆς ἔφτασε στὴ Σάμο, κατάργησε τὴν ὀλιγαρχικὴ τῆς κυβέρνηση καὶ ἐγκατέστησε δημοκρατικὴ, κράτησε ὄμήρους ἀπό τοὺς προκρίτους τῶν Σαμίων καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα. Σέ λίγο ὅμως οἱ Σάμιοι ἐπαναστάτησαν, ἐλευθέρωσαν μέ τὴ βοήθεια τῶν Περσῶν τοὺς ὄμήρους, πού οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς κρατοῦσαν στὴ Αἶγυνο, καὶ ἐτοιμάστηκαν νά πολεμήσουν μέ ὄλες τοὺς τίς δινάμεις. Στὴν πρώτη σύγκρουση πού ἔγινε κοντά στὸ μικρὸ νησί Τραγία, ὁ Περικλῆς νίκησε τὸν σαμιακὸ στόλο. Ἀκολούθησε πολιορκία τῆς Σάμου ἀπό τοὺς Ἀθηναίους, πού ἐνισχύθηκαν καὶ μέ ἄλλα πλοῖα. Στίς δύσκολες αὐτές ώρες γιά τοὺς Σαμίους ἔφτασε κάποια πληροφορία ψεύτικη, ὅτι ὁ φοινικικὸς στόλος ἔρχεται νά βοηθήσει τὴ Σάμο. Ὁ Περικλῆς τότε πῆρε ἔνα μεγάλο τμῆμα ἀπό τὸ στόλο πού διέθετε καὶ βγήκε νά ἀντιμετωπίσει τὸν ἔχθρο. Στό διάστημα πού ἔλειπε, οἱ Σάμιοι μέ ἀρχηγὸ τὸ φιλόσοφο Μέλισσο θρήκαν εὐκαρία νά καταστρέψουν πολλά ἀπό τὰ ἀθηναϊκά πλοῖα πού είχαν μείνει, νά συλλάβουν πολλούς Ἀθηναίους καὶ νά ἀνεφοδιαστοῦν. Ἐπιστρέφοντας, ὁ Περι-

445 π.Χ.

445 π.Χ.

441 π.Χ.

κλῆς νίκησε πάλι τούς Σαμίους, τούς ἀπόκλεισε στήν πόλη τους καὶ ἄρχισε πάλι νά τούς πολιορκεῖ. Γιά νά ἀποφύγει ἀπώλειες τῶν Ἀθηναίων, δέ θέλησε νά κυριεύσει τήν πόλη μέ εφόδο. Ὅτερα ἀπό πολιορκία ἐννέα μηνῶν ἡ Σάμος συνθηκολόγησε. Ὅποχρεώθηκε νά γκρεμίσει τά τείχη της, νά παραδώσει τά πλοῖα της καὶ νά πληρώσει μεγάλο χρηματικό πρόστιμο. Ὁ Περικλῆς γύρισε στήν Ἀθήνα θριαμβευτής. Καὶ στήν ἐπίσημη ταφῇ τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου μίλησε μέ τρόπο πού προκάλεσε θαυμασμό.

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

(Κεφ. 29-37)

Μετά τά γεγονότα αὐτά φαινόταν νά πλησιάζει ἡ τρικυμία τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Περικλῆς ἔπεισε τότε τό λαό νά στείλουν βοήθεια στούς Κερκυραίους πού βρίσκονταν σέ πόλεμο μέ τούς Κορινθίους καὶ νά πάρουν μέ τό μέρος τους τήν Κέρκυρα πού είχε μεγάλη ναυτική δύναμη, γιατί οἱ Πελοποννήσιοι ἦταν ἔτοιμοι ἀπό μέρα σέ μέρα νά τή χτυπήσουν.

Ἄλλα, δταν δ λαός ψήφισε τή βοήθεια, ἔστειλε μόνο δέκα πλοῖα μέ ἀρχηγό τό γιο τοῦ Κίμωνα, πού δνομαζόταν Λακεδαιμόνιος. Τό ἔκαμε αὐτό σάν νά ἥθελε νά τόν ἔξευτελίσει, γιατί ἡ οἰκογένεια τοῦ Κίμωνα ἔδειχνε μεγάλη συμπάθεια καὶ φιλία πρός τούς Λακεδαιμονίους. Γιά νά ἔκτεθεῖ λοιπόν ἀκόμη περισσότερο γιά τά φιλικά του αἰσθήματα πρός τούς Λάκωνες δ Λακεδαιμόνιος, ἃν κατά τή στρατηγία του δέ γινόταν τίποτε μεγάλο καὶ ἀξιόλογο, τοῦ ἔδωσε λίγα πλοῖα καὶ τόν ἔστειλε παρά τή θέλησή του. Γενικά προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά ταπεινώσει τούς γιούς τοῦ Κίμωνα, γιατί, δπως ἔλεγε, καὶ τά δνόματά τους ἀκόμη δείχνουν πώς δέν είναι γνήσιοι Ἀθηναῖοι, παρά γόθοι καὶ ἔνοι, ἀφοῦ δ ἔνας λεγόταν Λακεδαιμόνιος, δ δεύτερος Θεσσαλός καὶ δ τρίτος Ἡλεῖος. Φαίνεται μάλιστα ὅτι δλοι γεννήθηκαν ἀπό Ἀρκαδική μητέρα. Ἐπειδή δμως πολλοί κακολογοῦσαν τόν Περικλῆ, γιατί ἔστειλε μόνο δέκα πλοῖα, καὶ ἔτσι ἔδινε μικρή βοήθεια γιά τίς ἀνάγκες τῶν Κερκυραίων, ἀλλά μεγάλη ἀφορμή σ' ἐκείνους πού κατηγοροῦσαν τούς Ἀθηναίους, ἔστειλε πάλι καὶ ἄλλα περισσότερα στήν Κέρκυρα· ἀλλ' αὐτά ἔφτασαν Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΚΕΦ. 29

Βοήθεια στούς Κερκυραίους.
Παράπονα ἐλληνικῶν πόλεων. Ἡ Ποτίδαια ἀποστατεῖ.

2

3

- 4 μετά τή μάχη. Οι Κορίνθιοι τότε ἔξοργίστηκαν, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν βοήθεια στούς Κερκυραίους καὶ τοὺς κατηγοροῦσαν στή Λακεδαίμονα. Συγχρόνως καὶ οἱ Μεγαρεῖς διατύπωναν παράπονα, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐμποδίζουν καὶ τοὺς διώχνουν ἀπ' ὅλες τίς ἀγορές καὶ ἀπ' ὅλα τὰ λιμάνια πού είχαν στήν ἔξουσία τους, παραβαίνοντας τά κοινά δίκαια καὶ τοὺς ὄρκους τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλα καὶ οἱ Αἰγινῆτες ἀπό τὸ ἄλλο μέρος είχαν παράπονα, γιατί νόμιζαν ὅτι ἀδικοῦνται καὶ καταπιέζονται. Αὐτοὶ ζητοῦσαν κρυφά τή βοήθεια τῶν Λακεδαιμονίων, γιατί δὲν τολμοῦσαν νά κατηγορήσουν φανερά τους Ἀθηναίους.
- 5 Στό μεταξύ καὶ ἡ Ποτίδαια, πόλη πού ἦταν στήν ἔξουσία τῶν Ἀθηναίων, ἄλλ' ἀποικία τῶν Κορινθίων, ἀποστάτησε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τήν πολιόρκησαν. Αὐτό ἐπιτάχυνε τόν πόλεμο. Καὶ ὅμως, ἐπειδή πολλές πρεσβείες είχαν ἔρθει στήν Ἀθήνα ἀπό διάφορες πόλεις καὶ ἀπό τό ἄλλο μέρος ὁ βασιλιάς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος προσπαθοῦσε νά συμβιθάσει τίς διαφορές καὶ νά κατευνάσει τους συμμάχους, φαίνεται πώς δέ θά γινόταν ὁ πόλεμος ἀπό τίς ἄλλες ἀφορμές πού είχαν ώς τότε παρουσιαστεῖ, ἢν οἱ Ἀθηναῖοι είχαν πειστεῖ νά ἀκυρώσουν τό «μεγαρικό ψήφισμα»
- 6 7 καὶ νά συμφιλιωθοῦν μέ τους Μεγαρεῖς. Ἄλλα ὁ Περικλῆς ἐναντιώθηκε ἐντονότατα σ' αὐτό καὶ παρακίνησε τό λαό νά ἐπιμείνει στή διαφορά του μέ τους Μεγαρεῖς. Γι' αὐτό κατηγορήθηκε ώς ὁ μόνος αἴτιος τοῦ πολέμου.

ΚΕΦ. 30

*Ἀθηναῖοι καὶ
Μεγαρεῖς.*

- 1 "Οταν ἤρθε στήν Ἀθήνα πρεσβεία ἀπό τή Σπάρτη νά συζητήσει γι' αὐτά, ἐπειδή ὁ Περικλῆς προφασιζόταν ὅτι ὑπάρχει νόμος πού ἀπαγορεύει νά κατεβάσουν ἀπό τή θέση τής τήν πλάκα μέ τό «μεγαρικό ψήφισμα», λένε πώς ὁ Πολυάλκης, ἔνας ἀπό τους ἀποσταλμένους τῆς Σπάρτης, τοῦ εἶπε: «Ἐσύ μήν τήν κατεβάσεις λοιπόν, ἄλλα γύρισε ἀπό τήν ἄλλη μεριά τήν πλάκα· αὐτό δέν ὑπάρχει νόμος πού νά τό ἐμποδίζει.» Ο λόγος φάνηκε ἔξυπνος, ἄλλα ὁ Περικλῆς δέν ὑποχώρησε. Φαίνεται πώς είχε καὶ κάποιαν ιδιαίτερη ἐχθρότητα πρός τους Μεγαρεῖς. Πάντως ἐπίσημα καὶ φανερά τους κατηγοροῦσε γιατί καταπάτησαν ἔνα μέρος ἀπό τά «ἰερά λιβάδια» καὶ πρότεινε ψήφισμα νά στείλουν οἱ Ἀθηναῖοι ἔναν κήρυκα σ' αὐτούς καὶ τόν ίδιον κήρυκα στή Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σπάρτη, γιά νά κατηγορήσει ἀπό μέρος τους τούς Μεγαρεῖς. Αύτό βέβαια τό ψήφισμα τοῦ Περικλῆ είχε μιά λογική καὶ φιλάνθρωπη βάση. Ἀλλά, ὅταν ὁ κήρυκας Ἀνθεμόκριτος πού ἔστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι θανατώθηκε καὶ θεωρήθηκαν ώς αἰτιοι γι' αὐτό τό ἔγκλημα οἱ Μεγαρεῖς, ὁ Ἀθηναῖος πολίτης Χαρίνος προτείνει τό ἀκόλουθο ψήφισμα πού ἐγκρίνεται ἀπό τήν ἐκκλησία τοῦ δήμου: «Ἄσπονδη καὶ ἀσυμφίλιωτη νά είναι ἡ ἔχθρα μας πρός τους Μεγαρεῖς ὅποιος ἀπ' αὐτούς πατήσει τό πόδι του στήν Ἀττική νά τιμωρεῖται μέ θάνατο· οἱ στρατηγοί μας, ὅταν ὀρκίζονται τόν πατροπαράδοτο ὄρκο, νά προσθέτουν στόν ὄρκο τους ὅτι δυό φορές κάθε χρόνο θά εἰσβάλλουν στή Μεγαρική· ὁ Ἀνθεμόκριτος νά ταφεῖ κοντά στίς Θριάσιες πύλες». Αὗτές οἱ πύλες σήμερα δνομάζονται Δίπυλο.

Οἱ Μεγαρεῖς ὅμως ἀρνοῦνται πώς αὐτοὶ θανάτωσαν τόν Ἀνθεμόκριτο.

Ποιά ἦταν ἡ ἀφορμή τοῦ πολέμου δέν είναι εὔκολο νά ξέρει κανεῖς. Ἀλλά γιά τή μή ἀκύρωση τοῦ ψηφίσματος ὅλοι δμόφωνα ρίχνουν τήν εὐθύνη στόν Περικλῆ. Μερικοί ὅμως παραδέχονται ὅτι ἔδειξε αὐτή τήν ἰσχυρογνωμοσύνη ἀπό εὐγενικό φρόνημα καὶ ἀπό τή σκέψη ὅτι ἔτσι ἐξυπηρετεῖ καλύτερα τό συμφέρον τῶν Ἀθηναίων, γιατί νόμιζε ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ τήν ἀπαίτησή τους ἥθελαν νά δοκιμάσουν ώς ποῦ θά ύποχωροῦνσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅτι ἡ ύποχώρηση θά ἦταν δμολογία ἀδυναμίας. Ἀλλοι πάλι ἰσχυρίζονται πώς περιφρόνησε τούς Λακεδαιμονίους μᾶλλον ἀπό ύπεροψία καὶ φιλοπόλεμη διάθεση, γιά νά δείξει δύναμη.

Ἀλλά ἡ χειρότερη ἀπ' ὅλες τίς κατηγορίες, πού ἔχει πάρα πολλούς μάρτυρες, λένε πώς είναι ἡ ἀκόλουθη. Ὁ Φειδίας ὁ γλύπτης, ὃπως εἴπαμε, είχε ἀναλάβει τήν κατασκευή τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς. Ἐπειδή ἔγινε φίλος τοῦ Περικλῆ καὶ είχε πάρα πολύ μεγάλη δύναμη σ' αὐτόν, μερικοί τόν φθόνησαν γιατί ἦταν προσωπικοί ἔχθροί του. Ἀλλοι ὅμως ἥθελαν νά δοκιμάσουν στό πρόσωπο ἐκείνου πᾶς θά ἔκρινε ὁ λαός τόν Περικλῆ. Αὗτοι λοιπόν ἐπεισαν κάποιον Μένωνα, ἔναν ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ Φειδία, καὶ τόν ἔθαλαν νά καθίσει στήν ἀγορά ώς

3

4

1 ΚΕΦ. 31

Ἡ εὐθύνη
τοῦ πολέμου.
὾ Φειδίας
στόχος ἐπι-
θέσεων.

ίκέτης καὶ νά ζητήσει τήν ἄδεια νά καταγγεῖλει καὶ νά κατη-
 3 γορήσει τό Φειδία. Ὁ λαός δέχτηκε τήν αἰτηση του ἀνθρώπου
 αὐτοῦ καὶ ἡ καταγγελία του συζητήθηκε στήν ἐκκλησία του δῆμου. Γιά κλοπές δέν μποροῦσε νά σταθεῖ κατηγορία, γιατί ὁ
 Φειδίας ἀπό τήν ἀρχή εἶχε δουλέψει τό χρυσάφι καὶ τό εἶχε βά-
 λει γύρω στό ἄγαλμα, κατά συμβουλή του Περικλῆ, μέ τέτοιον
 τρόπο, ώστε νά εἰναι πολύ εύκολο νά τό βγάλουν καὶ νά τό
 ζυγίσουν, πράμα πού καὶ τότε ὁ Περικλῆς ζήτησε νά κάμουν οἱ
 κατήγοροι. Ἀλλά ὁ φθόνος γιά τή δόξα τῶν ἔργων του βάραινε
 τό Φειδία καὶ μάλιστα γιατί στήν Ἀμαζονομαχία πού παράστη-
 σε πάνω στήν ἀσπίδα ἀποτύπωσε μιά εἰκόνα πού του ἔμοιαζε, μέ
 μορφή ἐνός γέρου φαλακροῦ πού σήκωνε μιά πέτρα μέ τά δύο
 του χέρια. Ἐπίσης πρόσθεσε μιά ώραιότατη εἰκόνα του Περι-
 4 κλῆ νά πολεμᾶ μέ μιά Ἀμαζόνα. Ἀλλά τό σχῆμα του χεριοῦ,
 ὅπως σήκωνε τό δόρυ μπροστά στό πρόσωπο του Περικλῆ, ήταν
 κατάλληλα φτιαγμένο, σάν νά ἥθελε νά κρύψει τήν δύο
 5 πού φαινόταν δμως ἀπό τά δύο πλάγια. Τότε ὁ Φειδίας ρίχτηκε
 στή φυλακή, ἀρρώστησε καὶ πέθανε ἥ, ὅπως λένε μερικοί, δη-
 λητηριάστηκε ἀπό τους ἔχθρους του Περικλῆ, γιά νά βροῦν ἀ-
 φορμή νά τόν συκοφαντήσουν. Στό Μένωνα πού εἶχε κάμει τήν
 καταγγελία, κατά πρόταση του Γλαύκωνα ὁ δῆμος χορήγησε ἀ-
 παλλαγή ἀπό τους φόρους καὶ ἔδωσε διαταγή στούς στρατηγούς
 νά φροντίσουν γιά τήν ἀσφάλειά του.

ΚΕΦ. 33

*Εἰσθολή στήν
 Ἀττική. Ἡ
 φρόνηση του
 Περικλῆ.*

- 1 Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐπειδή εἶχαν τή γνώμη πώς, ἂν ὁ Περι-
 κλῆς πέσει ἀπό τήν ἔξουσία, οἱ Ἀθηναῖοι θά ἥταν πιό διαλλα-
 χτικοί σ' αὐτούς, τούς ζητοῦσαν νά διώξουν ἀπό τήν Ἀθήνα
 τούς ἀνθρώπους πού τούς βαραίνει τό «κυνώνειον ἄγος», κληρο-
 νομημένο ἀπό τό μητρικό γένος του Περικλῆ, ὅπως λέει ὁ Θου-
 κυδίδης. Ἀλλά ἡ ἀπόπειρα αὐτή τῶν Λακεδαιμονίων ἔφερε τό
 ἀντίθετο ἀποτέλεσμα γι' αὐτούς. Γιατί, ἀντί νά γεννήσει ὑπο-
 ψία καὶ νά συκοφαντηθεῖ ὁ Περικλῆς, κέρδισε ἀκόμη μεγαλύτε-
 ρη ἐμπιστοσύνη καὶ ἐκτίμηση ἀπό τους συμπολίτες του, ἀφοῦ
 ἔβλεπαν ὅτι κυρίως ἐκεῖνον μισοῦν καὶ φοβοῦνται οἱ ἔχθροι. Γι'
 3 αὐτό, καὶ πρίν ἀκόμη εἰσθάλει στήν Ἀττική ὁ Ἀρχίδαμος μέ
 τούς Πελοποννησίους, ὁ Περικλῆς εἶπε στούς Ἀθηναίους ὅτι,

ἄν τυχόν ὁ Ἀρχίδαμος λεηλατήσει δόλα τά ἄλλα καὶ ἀφῆσει ἀπειράχτα τά δικά του κτήματα ἐξαιτίας τῆς φιλίας πού ύπηρχε μεταξύ τους ἡ γιά νά δώσει στους ἐχθρούς του ἀφορμές διαβολῆς, αὐτός χαρίζει στήν πόλη τά κτήματά του καὶ τά σπίτια του.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπόν καὶ οἱ σύμμαχοι τους εἰσθάλλουν στήν Ἀττική μέ μεγάλο στρατό καὶ μέ ἀρχηγό τό βασιλιά Ἀρχίδαμο. Λεηλάτησαν τή χώρα καὶ προχώρησαν ώς τίς Ἀχαρνές, δπου ἔστησαν τό στρατόπεδό τους, μέ τή σκέψη πώς οἱ Ἀθηναῖοι δέ θά συγκρατηθοῦν, ἀλλ' ἀπό τήν δργή καὶ τήν περηφάνια τους θά βγοῦν νά τους ἀντιμετωπίσουν. Ἀλλά ὁ Περικλῆς ἔκρινε πώς θά ἡταν ἐπικίνδυνο νά ἀναμετρηθεῖ μέ ἔξηντα χιλιάδες Πελοποννησίους καὶ Βοιωτούς ὀπλίτες – γιατί τόσοι ἡταν αὐτοί πού ἔκαμαν τήν πρώτη εἰσθολή – καὶ νά πολεμήσει θέτοντας σέ ἄμεσο κίνδυνο καὶ τήν ἴδια τήν πόλη. Γιά νά καταπραύνει ἐκείνους πού ἥθελαν νά δώσουν μάχη καὶ ἀγαναχτούσαν γιά τήν ἀδράνειά του, ἔλεγε πώς τά δέντρα καὶ ἄν κουτσουρευτοῦν καὶ ἄν κοποῦν, γρήγορα ξαναγίνονται, ἐνῶ, ἄν χάσουμε τους ἀνθρώπους μας, δέν τους ξαναθρίσκουμε εὔκολα. Καὶ τήν ἐκκλησία τοῦ δήμου δέν τήν συγκαλοῦσε, γιατί φοβόταν μήπως τόν ἀναγκάσουν νά κάμει δσα δέν ἡταν σύμφωνα μέ τή γνώμη του. Ὄπως ἔνας καραβοκύρης, ὅταν ξεσπάει ἀνεμοθύελλα στό πέλαγος, τά βάζει δόλα σέ τάξη, σφίγγει τά σκοινιά καὶ κάνει τή δουλειά του, χωρίς νά λογαριάζει τά δάκρυα καὶ τίς παρακλήσεις τῶν ἐπιθατῶν πού κυριεύονται ἀπό ναυτία καὶ φόβο, ἔτσι καὶ ἐκείνος ἔκλεισε τήν πόλη, ἔθαλε παντοῦ φρουρές γιά τήν ἀσφάλειά της, ἔκανε δ.τι τοῦ ὑπαγόρευε ἡ δική του σκέψη, χωρίς νά γνοιάζεται πολύ γιά τίς κατακραυγές καὶ τίς διαμαρτυρίες. Καὶ δμως πολλοί φίλοι του τόν ἐπίεζαν μέ τίς παρακλήσεις τους, πολλοί ἀπό τους ἐχθρούς του τόν φοβέριζαν καὶ τόν κατηγοροῦσαν, οἱ χοροί στίς κωμωδίες τραγουδοῦσαν πειραχτικά καὶ χλευαστικά τραγουδιά γιά νά τόν ταπεινώσουν καὶ τόν ἔβριζαν, λέγοντας πώς είναι δειλός στρατηγός καὶ παραδίνει τά πάντα στους ἐχθρούς.

Τότε ἄρχισε τήν ἐπίθεσή του καὶ ὁ Κλέων, πού βρῆκε τήν εὐκαιρία ἀπό τήν δργή τῶν πολιτῶν ἐναντίον ἐκείνους γά ἀνοίξει

γιά τὸν ἔαυτό του δρόμο πρός τὴν ἀρχηγία, ὅπως δείχνουν οἱ παρακάτω ἀναπαιστικοὶ στίχοι τοῦ ποιητῆ Ἐρμηππου:

«Βασιλιά τῶν σατύρων, γιά πές μου: γιατὶ
νά βαστάξεις τὸ δόρυ δέ θέλεις, παρά
λόγια μόνο πολέμου φωνάζεις δεινά,
μά ψυχή σάν τοῦ Τέλητα κρύθεις;

Σά σπαθί πού τροχίζει κανεὶς
σέ μιά πέτρα, τὰ δόντια σου τρίζεις,
τί δὲ λαμπρός Κλέωνας σ' ἔχει δαγκώσει.»

ΚΕΦ. 34

*Ο ἀθηναϊκός
στολὸς στὴν
Πελοπόννησο.
Ἡ ἐπιδημία
στὴν Ἀθῆνα.*

- 1   Αλλά ὁ Περικλῆς ἔμεινε ἀτάραχος σὲ δλες αὐτές τις ἐπιθέσεις καὶ ὑπόμενε μέ πραότητα καὶ σιωπὴ τὴν ἀνυποληφία καὶ τὴν ἐχθρότητα. Ἐστειλε στὴν Πελοπόννησο στόλο ἀπό ἑκατό πλοῖα. Ὁ ἴδιος δῶρος δὲν πῆγε μαζὶ τους, παρά ἔμεινε στὴν πόλη, γιά νά τὴν κρατάει ὀλόκληρη στὰ χέρια του, ὥσπου τέλος οἱ Πελοποννήσιοι ἔφυγαν ἀπό τὴν Ἀττικὴν. Γιά νά περιποιηθεὶ ὅμως τὸ λαό πού δὲν ἔπαψε νά ἀγαναχτεῖ γιά τὰ δεινά τοῦ πολέμου, προσπαθοῦσε νά τὸν προσελκύσει μέ χρηματικά βοηθήματα καὶ πρότεινε νά τοῦ δοθοῦν κληρουχίες. Ἐδιωξε δλους τοὺς Αἰγινῆτες καὶ μοίρασε μέ κληρο τὸ νησί σὲ Ἀθηναίους. Είχαν ἄκομη κάποια παρηγοριά καὶ ἀπό τὶς συμφορές πού προξενοῦσαν στοὺς ἐχθρούς. Γιατὶ οἱ Ἀθηναίοι πού ἔπλευν γύρω ἀπό τὴν Πελοπόννησο λεηλάτησαν μεγάλες περιοχές καὶ κωμοπόλεις καὶ πόλεις δχι μικρές καὶ ἀπό τὴν ξηρά μπῆκε ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς στὴ Μεγαρική καὶ τὴν καταστρεψε ὀλόκληρη.
- 2   Καὶ, ὦφοῦ οἱ ἐχθροὶ προξενοῦσαν βέβαια πολλά κακά στοὺς Ἀθηναίους στὴν ξηρά, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάθαιναν ἀπό τοὺς Ἀθηναίους πολλά στὴ θάλασσα. ἦταν φανερό πώς δὲν θά ἄντεχαν νά κρατήσουν τὸν πόλεμο τόσο πολύ καὶ γρήγορα θά κουράζονταν, ὅπως ἔξαρχῆς τὸ εἶχε προβλέψει ὁ Περικλῆς, ἃν κάποια θεία δύναμη δὲν εἶχε ἔρθει ἀντίθετη στοὺς ἀνθρώπινους ὑπολογισμούς. Τώρα γιά πρώτη φορά ἔπεσε στὴν Ἀθῆνα ἡ θανατηφόρα ἐπιδημία καὶ ἄρχισε νά θερίζει τὴν νεότητα καὶ τὸ στρατό. Χτυπημένοι ἀπό τὴν ἀρρώστια καὶ στό σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ τους ~~λέγονται θρησκευτικοὶ διάτελλοι~~ οἱ θεραπευτικοὶ θυντοὶ τὸν Περι-
- 3
- 4
- 5

κλῆ. "Οπως ἐκεῖνοι πού παραφρονοῦν ἀπό τὴν ἄρρωστια καὶ τὰ βάζουν μέ το γιατρό ἡ μέ τὸν πατέρα τους, ἔτσι καὶ αὐτοὶ φέρθηκαν ὕδικα στὸν Περικλῆ. Τοὺς ἔπεισαν οἱ ἔχθροι του πῶς τὴν ἄρρωστια τὴν προκάλεσε ἡ συσσώρευση μέσα στὴν πόλη τοῦ πλήθους τῶν χωρικῶν, γιατὶ σ' ἐποχὴ καλοκαιριοῦ ἦταν ἀναγκασμένοι νά μένουν πολλοὶ μαζί σωρηδόν σέ μικρά οἰκήματα καὶ σέ πνιγηρές σκηνές καὶ νά μένουν κλεισμένοι μέσα, χωρὶς νά κινοῦνται, αὐτοὶ πού πρὶν ἦταν συνηθισμένοι στὸν καθαρό ἀέρα τοῦ ὑπαίθρου. Καὶ ὑπεύθυνος γι' αὐτά, ἔλεγαν, εἶναι ἐκεῖνος πού ἔξαιτιας τοῦ πολέμου ἔριξε τῇ μάζα τῶν ἄγροτῶν μέσα στὰ τείχη, πού δέ χρησιμοποιοῦσε σέ τίποτε τόσους ἀνθρώπους, παρὰ τοὺς ἄφηνε μαντρωμένους σάν κτήνη νά μολύνουν δένας τὸν ἄλλον, χωρὶς νά ἀλλάξει τὴν κατάστασή τους οὔτε νά τοὺς δίνει τὰ μέσα νά ἀνακουφιστοῦν.

Ἐπειδὴ λοιπόν ἥθελε νά δώσει μιά λύση σ' αὐτή τὴ δραματική κατάσταση καὶ συγχρόνως νά βλάψει τοὺς ἔχθρούς, ἔξοπλισε ἑκατόν πενήντα πλοῖα καὶ, ἀφοῦ ἐπιβίθασε σ' αὐτά πολλούς γενναίους ὄπλιτες καὶ ἵπεις, ἦταν ἔτοιμος νά ἔκεινησε. Μέ τὴν τόση δύναμη πού είχε ἔτοιμάσει, ἔδωσε μεγάλη ἐλπίδα στοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅχι μικρό φόβο στοὺς ἔχθρούς. Ἄλλα, ἐνῷ ἥδη είχαν ἐπιβίθαστει τὰ πληρώματα καὶ ὁ Περικλῆς είχε ὄνειθεῖ στὸ πλοϊο του, ἔγινε ἔκλεψη ἥλιον καὶ ἔπεσε σκοτάδι. "Ολοι τρόμαξαν καὶ τὸ θεώρησαν σάν ἔνα μεγάλο θεϊκό σημάδι. Βλέποντας τότε ὁ Περικλῆς τὸν κυθερνήτη τοῦ πλοίου του περίτρομο καὶ ἐμβρόντητο, σήκωσε τὴ χλαμύδα μπροστά στὰ μάτια του, τοῦ τὰ σκέπασε καὶ τὸν ρώτησε ἄν αὐτό τὸ νομίζει κάτι φοβερό ἢ σημάδι πού προμηνᾶ κάτι φοβερό. «Οχι βέθαια», ἀποκρίθηκε ὁ κυθερνήτης. «Λοιπόν», είπε ὁ Περικλῆς, «τί διαφορά ἔχει ἀπ' αὐτό, ἐκτός ἀπό τὸ δῆτι ἐκεῖνο πού ἔφερε τὸ σκοτάδι εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τὴ χλαμύδα μου;» Αὐτά βέθαια τὰ διηγοῦνται στὶς σχολές τῶν φιλοσόφων.

Ο Περικλῆς λοιπόν ἔκεινησε τότε, ἀλλά, φαίνεται πώς δέν κατόρθωσε κάτι ἀντάξιο στὴν τόση προετοιμασία. Πολιόρκησε τὴν ιερή Ἐπίδαυρο καὶ είχε τὴν ἐλπίδα πώς θά τὴν κυριέψει. Δέν μπόρεσε δύμας, γιατὶ ἐμφανίστηκε ἡ ἐπιδημία, πού ξέσπασε

στό στρατό και ἀφάνισε ὅχι μόνο τούς στρατιώτες, ἀλλά και ὄλους ὅσοι είχαν ἔρθει μέ δόποιοδήποτε τρόπο σ' ἐπαφή μὲ αὐτούς. Οἱ Ἀθηναῖοι τότε είχαν ἐξοργιστεῖ ἐναντίον του γι' αὐτῆς τήν ἀποτυχία καιὶ ὁ Περικλῆς προσπαθοῦσε νά τούς παρηγορήσει καιὶ νά τούς δώσει θάρρος. Ἐλλά δέν μπόρεσε νά κατευνάσει τήν ὀργή τους οὔτε νά τούς μεταπείσει, ὡς τή στιγμή πού πῆραν στά χέρια τους τήν ψῆφο καιὶ τή χρησιμοποίησαν ἐναντίον του. Μέ τήν ψῆφο τους αὐτήν ἔγιναν κύριοι τῆς τύχης του, τοῦ ἀφαίρεσαν τή στρατηγία καιὶ τόν καταδίκασαν σέ χρηματικό πρόστιμο, πού μερικοί τό κατεβάζουν σέ δεκαπέντε τάλαντα, ἐνῷ ἄλλοι τό ἀνεβάζουν σέ πενήντα. Στή δίκη κατήγορός του ἦταν ὁ Κλέων, ὅπως γράφει ὁ Ἰδομενίας· ὁ Θεόφραστος δμως λέει πώς ἤταν ὁ Σιμίας, ἐνῷ ὁ Ἡρακλείδης ἀπό τόν Πόντο ἀναφέρει σάν κατήγορο τόν Λακρατίδα.

ΚΕΦ. 36

*Oἰκογενειακά
ἀποχήματα
τοῦ Περικλῆ.
Ἡ εὐψυχία
του.*

- 1 Τά δημόσια ἀτυχήματά του ἔμελλαν γρήγορα νά τελειώσουν, γιατί ὁ λαός μέ τό χτύπημα πού τοῦ ἔδωσε ἔθγαλε τό ἄχτι του, ὅπως ἡ μέλισσα ὅταν πληγώνει βγάζει τό κεντρί της.
- 2 Ἐλλά ἡ κατάσταση τοῦ σπιτιού του δέν ἤταν καθόλου καλή. Πολλοί ἀπό τούς συγγενεῖς του είχαν θεριστεῖ ἀπό τήν ἐπιδημία, ἐνῷ ἀπό καιρό τώρα φιλονικίες είχαν ξεσπάσει στήν οἰκογένειά του. Ὁ μεγαλύτερος ἀπό τά γηνήσια παιδιά του, ὁ Ξάνθιππος, πού ἤταν ἀπό φύση σπάταλος καιὶ είχε παντρευτεῖ μιά νέα καιὶ ἀσωτη γυναίκα, τήν κόρη τοῦ Τεισάνδρου καιὶ ἐγγονή τοῦ Ἐπιλύκη, ἤταν δυσαρεστημένος ἀπό τίς αὐστηρές οἰκονομίες τοῦ πατέρα του, πού τοῦ ἔδινε πάντοτε λίγα καιὶ μετρημένα. Αὐτός λοιπόν ἔστειλε κάποτε καιὶ πήρε ἀπό ἕνα φίλο του χρήματα, ἀπό μέρος τάχα τοῦ Περικλῆ. "Οταν δμως ὑστερά ζητοῦσε τά χρήματά του, ὁ Περικλῆς ὅχι μόνον ἀρνήθηκε, ἀλλά και τόν κατάγγειλε. Τότε ὁ νεαρός δ Ξάνθιππος δυσαρεστήθηκε γι' αὐτό καιὶ κακολογοῦσε τόν πατέρα του. Και πρώτα, γιά νά τόν γελοιοποιήσει, ἔλεγε δεξιά και ἀριστερά τίς συναναστροφές πού είχε ὁ πατέρας του στό σπίτι και τίς συζητήσεις του μέ τούς σοφιστές. "Ετσι, λόγου χάρη, διηγήθηκε πώς, ὅταν ἔνας ἀθλητής τοῦ πεντάθλου χτύπησε μέ τόν ἀκόντιό του, χωρίς νά τό θέλει, τόν Ἐπίτιμο ἀπό τά Φάρσαλα καιὶ τόν σκότωσε, ὁ πατέρας του
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16
- 17
- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24
- 25
- 26
- 27
- 28
- 29
- 30
- 31
- 32
- 33
- 34
- 35
- 36
- 37
- 38
- 39
- 40
- 41
- 42
- 43
- 44
- 45
- 46
- 47
- 48
- 49
- 50
- 51
- 52
- 53
- 54
- 55
- 56
- 57
- 58
- 59
- 60
- 61
- 62
- 63
- 64
- 65
- 66
- 67
- 68
- 69
- 70
- 71
- 72
- 73
- 74
- 75
- 76
- 77
- 78
- 79
- 80
- 81
- 82
- 83
- 84
- 85
- 86
- 87
- 88
- 89
- 90
- 91
- 92
- 93
- 94
- 95
- 96
- 97
- 98
- 99
- 100
- 101
- 102
- 103
- 104
- 105
- 106
- 107
- 108
- 109
- 110
- 111
- 112
- 113
- 114
- 115
- 116
- 117
- 118
- 119
- 120
- 121
- 122
- 123
- 124
- 125
- 126
- 127
- 128
- 129
- 130
- 131
- 132
- 133
- 134
- 135
- 136
- 137
- 138
- 139
- 140
- 141
- 142
- 143
- 144
- 145
- 146
- 147
- 148
- 149
- 150
- 151
- 152
- 153
- 154
- 155
- 156
- 157
- 158
- 159
- 160
- 161
- 162
- 163
- 164
- 165
- 166
- 167
- 168
- 169
- 170
- 171
- 172
- 173
- 174
- 175
- 176
- 177
- 178
- 179
- 180
- 181
- 182
- 183
- 184
- 185
- 186
- 187
- 188
- 189
- 190
- 191
- 192
- 193
- 194
- 195
- 196
- 197
- 198
- 199
- 200
- 201
- 202
- 203
- 204
- 205
- 206
- 207
- 208
- 209
- 210
- 211
- 212
- 213
- 214
- 215
- 216
- 217
- 218
- 219
- 220
- 221
- 222
- 223
- 224
- 225
- 226
- 227
- 228
- 229
- 230
- 231
- 232
- 233
- 234
- 235
- 236
- 237
- 238
- 239
- 240
- 241
- 242
- 243
- 244
- 245
- 246
- 247
- 248
- 249
- 250
- 251
- 252
- 253
- 254
- 255
- 256
- 257
- 258
- 259
- 260
- 261
- 262
- 263
- 264
- 265
- 266
- 267
- 268
- 269
- 270
- 271
- 272
- 273
- 274
- 275
- 276
- 277
- 278
- 279
- 280
- 281
- 282
- 283
- 284
- 285
- 286
- 287
- 288
- 289
- 290
- 291
- 292
- 293
- 294
- 295
- 296
- 297
- 298
- 299
- 300
- 301
- 302
- 303
- 304
- 305
- 306
- 307
- 308
- 309
- 310
- 311
- 312
- 313
- 314
- 315
- 316
- 317
- 318
- 319
- 320
- 321
- 322
- 323
- 324
- 325
- 326
- 327
- 328
- 329
- 330
- 331
- 332
- 333
- 334
- 335
- 336
- 337
- 338
- 339
- 340
- 341
- 342
- 343
- 344
- 345
- 346
- 347
- 348
- 349
- 350
- 351
- 352
- 353
- 354
- 355
- 356
- 357
- 358
- 359
- 360
- 361
- 362
- 363
- 364
- 365
- 366
- 367
- 368
- 369
- 370
- 371
- 372
- 373
- 374
- 375
- 376
- 377
- 378
- 379
- 380
- 381
- 382
- 383
- 384
- 385
- 386
- 387
- 388
- 389
- 390
- 391
- 392
- 393
- 394
- 395
- 396
- 397
- 398
- 399
- 400
- 401
- 402
- 403
- 404
- 405
- 406
- 407
- 408
- 409
- 410
- 411
- 412
- 413
- 414
- 415
- 416
- 417
- 418
- 419
- 420
- 421
- 422
- 423
- 424
- 425
- 426
- 427
- 428
- 429
- 430
- 431
- 432
- 433
- 434
- 435
- 436
- 437
- 438
- 439
- 440
- 441
- 442
- 443
- 444
- 445
- 446
- 447
- 448
- 449
- 450
- 451
- 452
- 453
- 454
- 455
- 456
- 457
- 458
- 459
- 460
- 461
- 462
- 463
- 464
- 465
- 466
- 467
- 468
- 469
- 470
- 471
- 472
- 473
- 474
- 475
- 476
- 477
- 478
- 479
- 480
- 481
- 482
- 483
- 484
- 485
- 486
- 487
- 488
- 489
- 490
- 491
- 492
- 493
- 494
- 495
- 496
- 497
- 498
- 499
- 500
- 501
- 502
- 503
- 504
- 505
- 506
- 507
- 508
- 509
- 510
- 511
- 512
- 513
- 514
- 515
- 516
- 517
- 518
- 519
- 520
- 521
- 522
- 523
- 524
- 525
- 526
- 527
- 528
- 529
- 530
- 531
- 532
- 533
- 534
- 535
- 536
- 537
- 538
- 539
- 540
- 541
- 542
- 543
- 544
- 545
- 546
- 547
- 548
- 549
- 550
- 551
- 552
- 553
- 554
- 555
- 556
- 557
- 558
- 559
- 560
- 561
- 562
- 563
- 564
- 565
- 566
- 567
- 568
- 569
- 570
- 571
- 572
- 573
- 574
- 575
- 576
- 577
- 578
- 579
- 580
- 581
- 582
- 583
- 584
- 585
- 586
- 587
- 588
- 589
- 590
- 591
- 592
- 593
- 594
- 595
- 596
- 597
- 598
- 599
- 600
- 601
- 602
- 603
- 604
- 605
- 606
- 607
- 608
- 609
- 610
- 611
- 612
- 613
- 614
- 615
- 616
- 617
- 618
- 619
- 620
- 621
- 622
- 623
- 624
- 625
- 626
- 627
- 628
- 629
- 630
- 631
- 632
- 633
- 634
- 635
- 636
- 637
- 638
- 639
- 640
- 641
- 642
- 643
- 644
- 645
- 646
- 647
- 648
- 649
- 650
- 651
- 652
- 653
- 654
- 655
- 656
- 657
- 658
- 659
- 660
- 661
- 662
- 663
- 664
- 665
- 666
- 667
- 668
- 669
- 670
- 671
- 672
- 673
- 674
- 675
- 676
- 677
- 678
- 679
- 680
- 681
- 682
- 683
- 684
- 685
- 686
- 687
- 688
- 689
- 690
- 691
- 692
- 693
- 694
- 695
- 696
- 697
- 698
- 699
- 700
- 701
- 702
- 703
- 704
- 705
- 706
- 707
- 708
- 709
- 710
- 711
- 712
- 713
- 714
- 715
- 716
- 717
- 718
- 719
- 720
- 721
- 722
- 723
- 724
- 725
- 726
- 727
- 728
- 729
- 730
- 731
- 732
- 733
- 734
- 735
- 736
- 737
- 738
- 739
- 740
- 741
- 742
- 743
- 744
- 745
- 746
- 747
- 748
- 749
- 750
- 751
- 752
- 753
- 754
- 755
- 756
- 757
- 758
- 759
- 760
- 761
- 762
- 763
- 764
- 765
- 766
- 767
- 768
- 769
- 770
- 771
- 772
- 773
- 774
- 775
- 776
- 777
- 778
- 779
- 780
- 781
- 782
- 783
- 784
- 785
- 786
- 787
- 788
- 789
- 790
- 791
- 792
- 793
- 794
- 795
- 796
- 797
- 798
- 799
- 800
- 801
- 802
- 803
- 804
- 805
- 806
- 807
- 808
- 809
- 810
- 811
- 812
- 813
- 814
- 815
- 816
- 817
- 818
- 819
- 820
- 821
- 822
- 823
- 824
- 825
- 826
- 827
- 828
- 829
- 830
- 831
- 832
- 833
- 834
- 835
- 836
- 837
- 838
- 839
- 840
- 841
- 842
- 843
- 844
- 845
- 846
- 847
- 848
- 849
- 850
- 851
- 852
- 853
- 854
- 855
- 856
- 857
- 858
- 859
- 860
- 861
- 862
- 863
- 864
- 865
- 866
- 867
- 868
- 869
- 870
- 871
- 872
- 873
- 874
- 875
- 876
- 877
- 878
- 879
- 880
- 881
- 882
- 883
- 884
- 885
- 886
- 887
- 888
- 889
- 890
- 891
- 892
- 893
- 894
- 895
- 896
- 897
- 898
- 899
- 900
- 901
- 902
- 903
- 904
- 905
- 906
- 907
- 908
- 909
- 910
- 911
- 912
- 913
- 914
- 915
- 916
- 917
- 918
- 919
- 920
- 921
- 922
- 923
- 924
- 925
- 926
- 927
- 928
- 929
- 930
- 931
- 932
- 933
- 934
- 935
- 936
- 937
- 938
- 939
- 940
- 941
- 942
- 943
- 944
- 945
- 946
- 947
- 948
- 949
- 950
- 951
- 952
- 953
- 954
- 955
- 956
- 957
- 958
- 959
- 960
- 961
- 962
- 963
- 964
- 965
- 966
- 967
- 968
- 969
- 970
- 971
- 972
- 973
- 974
- 975
- 976
- 977
- 978
- 979
- 980
- 981
- 982
- 983
- 984
- 985
- 986
- 987
- 988
- 989
- 990
- 991
- 992
- 993
- 994
- 995
- 996
- 997
- 998
- 999
- 1000

πέρασε μιά μέρα δλόκληρη συζητώντας μέ τόν Πρωταγόρα, ἄν., κατά τήν πιό σωστή λογική, πρέπει νά θεωρηθεῖ ύπαίτιος τοῦ δυστυχήματος τό ἀκόντιο ἢ ὁ ἀκοντιστής ἢ οἱ ἀθλοθέτες.

‘Υστερ’ ἀπό λίγο καιρό δ Ξάνθιππος πέθανε ἀπό τήν ἐπιδημία. Ἄλλα και τήν ἀδερφή του ἔχασε τότε δ Περικλῆς και πάρα πολλούς συγγενεῖς και φίλους, πού ἦταν πολύ χρήσιμοι στήν πολιτική του. Και διμος δέν ἀπελπίστηκε και δέν ἄφησε νά λυγίσει ἀπό τίς συμφορές τό φρόνημά του και τό μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς του. Και ποτέ δέν τόν είδε κανείς νά κλαιεῖ ωὔτε ὅταν συνόδευε τούς νεκρούς οὔτε ὅταν πήγαινε στόν τάφο κανενός ἀπό τούς δικούς του, ὥσπου τέλος ἔχασε και τό παιδί του τόν Πάραλο, τό μόνο πού τοῦ είχε ἀπομείνει ἀπό τά γνήσια παιδιά του. Τότε λύγισε πιά. Προσπαθοῦσε νά συγκρατήσει τό συνηθισμένο γαλήνιο ὑφος του και νά διατηρήσει τήν ἀξιοπρέπειά του, μά, ὅταν πλησίασε γιά νά ἀποθέσει πάνω στό νεκρό παιδί τοῦ ἔνα στεφάνι και τό ἀντίκρισε, νικήθηκε ἀπό τή συμφορά· ξέσπασε σέ λυγμούς και ἔχυσε ἄφθονα δάκρυα, πράμα πού δέν είχε κάμει ποτέ σέ ὄλη του τή ζωή ὡς τότε.

‘Η πόλη διμος, ἀφοῦ δοκίμασε τούς ἄλλους στρατηγούς και πολιτικούς γιά νά συνεχίσουν τόν πόλεμο, είδε πώς κανείς δέν είχε ἀνάλογη βαρύτητα οὔτε κύρος ίκανό νά δώσει τήν ἐγγύηση πού ἀπαιτοῦσε μιά τόσο μεγάλη ἔξουσία σ’ ἐκεῖνες τίς περιστάσεις. Γιά τοῦτο δ λαός ἀποζητοῦσε τόν Περικλῆ. Τόν καλοῦσε πάλι στό βῆμα και στή στρατηγία. ‘Ἄλλ’ αὐτός ἔμενε στό σπίτι του, καταθλιμμένος ἀπό τό πένθος του. Μόνον ὅταν ὁ Ἀλκιβιάδης και οἱ ἄλλοι του φίλοι πήγαν και τόν παρακάλεσαν, πείστηκε νά ἐμφανιστεῖ. Και, ἀφοῦ δ λαός ζήτησε συγγνώμη γιά τήν ἀγνωμοσύνη πού τοῦ ἔδειξε, δέχτηκε πάλι τήν ἔξουσία και ἐκλέχτηκε στρατηγός. Ἐπρότεινε τότε νά καταργηθεῖ δ νόμος γιά τούς μη γνήσιους πολίτες (πού ἄλλοτε αὐτός είχε προτείνει), γιά νά μή χαθεῖ δλότελα τό σνομα και τό γένος του ἀπό ἔλλειψη διαδοχῆς. Σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ νόμου είναι και τά ἀκόλουθα. ‘Οταν δ Περικλῆς ἦταν στήν ἀκμή τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας, πρίν ἀπό πολλά χρόνια, και είχε, καθώς εἴπαμε, παιδιά γνήσια, είχε προτείνει νόμο, νά θεωροῦνται γνήσιοι Ἀθη-

1 ΚΕΦ. 37

‘Ανάκληση
τοῦ Περικλῆ
στή στρατηγία
‘Ο νόμος γιά
τούς γνήσιους
Ἀθηναίους.

2

3

- ναῖοι ὅσοι ἔχουν γεννηθεῖ καὶ ἀπό τούς δύο γονεῖς Ἀθηναίους.
- 4 Ὄταν δῆμος ὁ βασιλιάς τῶν Αἰγυπτίων ἔστειλε στὴν Ἀθήνα ὡς δωρεάν σαράντα χιλιάδες μεδίμνους σιτάρι καὶ ἔπρεπε νά μοιραστεῖ στοὺς πολίτες, πολλές δίκες είχαν κινηθεῖ ἐξαιτίας ἐκείνου τοῦ νόμου, γιατί πολλοί ἀμφισβητοῦσαν τό δικαίωμα τῆς διανομῆς στοὺς μή γνήσιους πολίτες, πού ὡς τότε ἔφευγαν καὶ ἔμεναν ἀπαρατήρητοι ἀρκετούς μάλιστα τοὺς συκοφαντοῦσαν πώς δέν ἦταν γνήσιοι. Τότε, σύμφωνα μέ τὸ νόμο, καταδικάστηκαν καὶ πουλήθηκαν ὡς δοῦλοι σχεδόν πέντε χιλιάδες, ἐνῷ ἐκεῖνο πού ἔμειναν ὡς πολίτες καὶ θεωρήθηκαν γνήσιοι Ἀθηναῖοι βρέθηκαν δεκατέσσερις χιλιάδες σαράντα. Ἡταν λοιπόν φοβερό, ὁ νόμος αὐτός πού ἐφαρμόστηκε γιά τόσα ἄτομα, νά καταργηθεῖ τώρα ἀπ' αὐτόν τὸν ἴδιο πού τὸν πρότεινε. Ἀλλὰ ἡ σημερινὴ οἰκογενειακὴ δυστυχία τοῦ Περικλῆ, πού ἦταν σάν τιμωρία γιά τήν υπεροψία καὶ τήν ἀλαζονεία του, συγκίνησε τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπειδή νόμισαν ὅτι ἀρκετά τιμωρήθηκε ἀπό τοὺς θεούς καὶ τώρα είχε τό δικαίωμα νά βρεῖ τὴν ἐπιείκεια πού ζητοῦσε ἀπό τοὺς ἀνθρώπους, τοῦ ἔδωσαν τήν ἀδεια νά γράψει τό μή γνήσιο παιδί του στό μητρώο τῶν πολιτῶν καὶ νά τοῦ δώσει τό ὄνομά του.
- 6 Καὶ αὐτόν δῆμος ἀργότερα, ἂν καὶ νίκησε στὶς Ἀργινοῦσες τοὺς Πελοποννησίους στὴ ναυμαχία, οἱ Ἀθηναῖοι τὸν καταδίκασαν σέ θάνατο μαζί μέ τοὺς ἄλλους στρατηγούς.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 38-39)

- Τότε φαίνεται πώς ἡ ἐπιδημία χτύπησε καὶ τὸν Περικλῆ. Ἡ ἀρρώστια δέν παρουσίασε δέξτητα καὶ ὄρμη, ὅπως σέ ἄλλους. Ἡταν ἥπια, ἀλλά μακροχρόνια, είχε διάφορες φάσεις καὶ τοῦ ἐξαντλοῦσε σιγά σιγά τό σῶμα καὶ τοῦ ἐρείπωνε τό φρόνημα τῆς ψυχῆς. Ὁ Θεόφραστος στά «Ἡθικά» του, διερευνώντας ἂν οἱ χαρακτῆρες τῶν ἀνθρώπων ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ δσα τούς παρουσιάζει κάθε φορά ἡ τύχη καὶ ἂν ἀλλοιώνονται ἀπό τά πάθη τοῦ σώματος καὶ χάνουν τήν ἀρετή τους, διηγεῖται ὅτι δ Περικλῆς, ὅταν ἦταν ἄρρωστος, ἔδειξε σέ κάποιο φίλο του πού ἦρθε νά
- 2

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τόν δεῖ ἔνα φυλαχτό πού τοῦ είχαν κρεμάσει οἱ γυναῖκες στό λαιμό, σάν νά τοῦ ἔδινε νά καταλάβει σέ ποιά σοθαρή κατάσταση βρίσκεται, ἀφοῦ ἀνέχεται καὶ αὐτήν ἀκόμη τὴν ἀνοησία.

Ἐνῶ αὐτός πλησίαζε πιά στό θάνατο, καθισμένοι γύρω του οἱ ἐπισημότεροι πολίτες καὶ ὅσοι ἀπό τοὺς φίλους του είχαν ἐπιζήσει μιλοῦσαν γιὰ τὴν ἀρετή καὶ τὴ δύναμη πού είχε καὶ ἀπαριθμοῦσαν τίς πράξεις καὶ τὰ πολλά του τρόπαια· καὶ ἡταν ἐννιά τὰ τρόπαια πού είχε στήσει ἀπό μέρος τῆς Ἀθήνας σάν στρατηγός καὶ νικητής. Τά ἔλεγαν αὐτά μεταξύ τους, μέ τὴν ἰδέα πώς αὐτός είχε χάσει τίς αἰσθήσεις του καὶ δέν καταλάβαινε πιά. Καὶ ὅμως ἐκεῖνος πρόσεχε σέ ὅλα ὅσα ἔλεγαν, τοὺς ἔκοψε τὴν ὄμιλία τους καὶ τοὺς εἶπε πώς ἀπορεῖ γιατί ἐπαινοῦν καὶ μνημονεύουν τά ἔργα του ἐκεῖνα πού καὶ ἡ τύχη βοήθησε νά γίνουν καὶ πού ἔχουν κάμει ἥδη πολλοὶ στρατηγοί, δέν ἀναφέρουν ὅμως τό καλύτερο καὶ τό σπουδαιότερο, ὅτι «Κανείς Ἀθηναῖος δέ μαυροφόρεσε ἔξαιτίας μου.»

Ἡταν, ἀλήθεια, θαυμαστός ἄνθρωπος, ὅχι μόνο γιά τή μετριόπάθεια καὶ τήν πραότητα, πού διατήρησε μέσα σέ τόσο πολλές περιστάσεις καὶ σέ τόσο μεγάλες ἐχθρότητες, ἀλλά καὶ γιά τό μεγαλεῖο τοῦ φρονήματός του. Πίστευε πώς τό καλύτερο ἀπ' ὅλα τά προτερήματά του είναι τό δτι, ἀν καὶ είχε τόσο μεγάλη δύναμη, ποτέ δέν παρασύρθηκε οὔτε ἀπό φθόνο οὔτε ἀπό θυμό καὶ ποτέ δέν ἀντίκρισε κανέναν ἀντίπαλό του σάν ἐχθρό ἀσυμφιλίωτο. Καὶ νομίζω πώς ἡ ἀλαζονική καὶ βαριά ἐκείνη πρόσωνυμία πού τοῦ ἔδωσαν, δταν τὸν είπαν «Ὄλυμπιο», μόνο γιά τοῦτο είναι ἀποδεχτή καὶ σωστή, γιατί δόθηκε σέ ἄνθρωπο πού είχε τόσο ἥρεμο χαρακτήρα καὶ ἔζησε ζωή τόσο καθαρή καὶ ἀμίαντη παρ' ὅλη τή μεγάλη ἔξουσία πού είχε στά χέρια του. Τό ἴδιο πιστεύουμε πώς συμβαίνει καὶ στό γένος τῶν θεῶν. Πιστεύουμε πώς οἱ θεοί είναι αἴτιοι τοῦ καλοῦ καὶ ὅχι τοῦ κακοῦ καὶ γι' αὐτό είναι κύριοι καὶ βασιλεῖς τοῦ σύμπαντος. Δέν πιστεύουμε τά λόγια τῶν ποιητῶν πού μᾶς ταράζουν μέ τίς τόσο ἀνόητες δοξασίες τους, ὥπως φαίνεται καθαρά στά ἵδια τους τά ποιήματα. Μᾶς λένε πολύ σωστά δτι δ τόπος τῆς διαμονῆς τῶν θεῶν είναι ἔνα μέρος σταθερό καὶ ἀσάλευτο, πού δέν ἔχει ἀνέμους οὐ-

1 ΚΕΦ. 39

Χαρακτηρισμός τοῦ Περικλῆ. Ὁ θάνατός του. Τά ἐπακόλουθα.

2

τε νέφη, παρά καταυγάζεται αἰώνια καὶ ἀδιατάραχτα ἀπό καθαρῇ ξαστεριά καὶ λαμπρότατο φῶς, γιατὶ ἔνα τέτοιο εἶδος ζωῆς ἀρμόζει προπάντων σέ μακάρια καὶ ἀθάνατα ὄντα· καὶ ὅμως ἀντούς τούς θεούς μᾶς τοὺς παρουσιάζουν γεμάτους ἀπό ταραχῆ καὶ μίσος καὶ δργῆ καὶ ἀπό ἄλλα ταπεινά πάθη, πού δέν ἀρμόζουν οὔτε σέ ἀνθρώπους μυαλωμένους. Ἀλλ' αὐτά ἵσως ἔχουν τή θέση τους σέ ἄλλου εἴδους πραγματεία.

“Οταν δὲ Περικλῆς πέθανε, τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν ἔκαμαν γρήγορα αἰσθητή στούς Ἀθηναίους τὴν ἔλλειψή του καὶ ὥλοι τὸν ἀποζητοῦσαν μέ μεγάλο πόθο. Ἀκόμη καὶ ὅσοι αἰσθάνονταν βαριά τὴ δύναμή του, ὅσο ἐκεῖνος ζούσε, γιατὶ τούς ἐπισκίαζε, ἀμέσως μόλις ἀντός ἔλειψε καὶ δοκίμασαν ἄλλους πολιτικούς καὶ ἄλλους ἀρχηγούς, συμφωνοῦσαν ὅτι ποτέ δέν εἶχε φανεῖ ἄλλος ἄνθρωπος μέ χαρακτήρα πιό μετρημένο στήν περηφάνια του καὶ πιό σεβαστό στήν πραότητά του. Ἀλλά ἡ δύναμή του ἐκείνη πού προκαλοῦσε τό φθόνο καὶ τὴν ἔλεγαν πρωτύτερα μοναρχία καὶ τυραννία, φάνηκε τότε πόσο σωτήριο στήριγμα ἦταν γιὰ τὴν πολιτεία. Τότε φάνηκε πόσο εἶχε εἰσχωρήσει στήν πολιτικὴ ζωὴ ἡ διαφθορά καὶ πόσο μεγάλη φαυλότητα ὑπῆρχε, πού ἐκεῖνος τὴν περιόριζε καὶ τὴν ἐλάττωνε σέ σημεῖο πού νά είναι κρυμμένη, καὶ τὴν ἐμπόδιζε νά ἐπικρατήσει καὶ νά μεταβληθεῖ σέ ἔξουσία, πού τότε θά ἤταν ἀθεράπευτη.

«Οστρακο» μέ τό ὄνομα τοῦ Περικλῆ (Περικλῆς Ξανθίππου), ἀπό ψηφοφορία γιὰ ἔξοστρακισμό του. *Βλ. Περικλῆς κεφ. 13, 10 (σελ. 140) καὶ κεφ. 14,3 (σελ. 142).* Ἐπίσης τὴ σημειώση γιὰ τό κεφ. 5, 7 (σελ. 101) τοῦ Βίου τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Σ ΗΜΕΙΩΣ ΕΙΣ

Σελ. 125

Ακαμαντίδα φυλή, μία ἀπό τις δέκα φυλές τῆς Ἀττικῆς μετά τή μεταρρύθμιση τοῦ Κλεισθένη τό 507 π.Χ.

ΚΕΦ. 3

στό δῆμο τοῦ Χολαργοῦ, πού ἀνήκε στήν Ἀκαμαντίδα φυλή. Ἀγνωστη ἡ θέση τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ δήμου. Ἰσως στά ΒΔ. τῆς Ἀττικῆς.

Ξάνθιππος, ὁ πατέρας τοῦ Περικλῆ. Νίκησε τούς Πέρσες στή Μυκάλη (πού είναι ἀπέναντι ἀπό τή Σάμο) τήν ιδία μέρα πού κέρδισε ὁ Παυσανίας τή νίκη στίς Πλαταιές (479 π.Χ.).

ἡ Ἀγαρίστη, ἡ μητέρα τοῦ Περικλῆ, δέν ἦταν ἐγγονή παρά ἀνεψιά τοῦ Κλεισθένη (κόρη τοῦ ἀδερφοῦ του Ἰπποκράτη), ὅπως λέει ὁ Ἡρόδοτος.

ὁ Κλεισθένης, πού ἀνήκε στήν παλαιά και ἀρχοντική οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν. Αὐτός μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν κατόρθωσε νά ἀνατρέψει τήν ἔξουσία τῶν Πεισιστρατίδων στήν Ἀθήνα (τό 510 π.Χ.). Ἐδιωξε τόν Ἰππία, τό γιό του Πεισιστράτου, και ἐγκαθίδρυσε τό δημοκρατικό πολίτευμα (τό 508 π.Χ.).

Δάμων. Ἀθηναϊός μουσικός τοῦ 5ου π.Χ. αι., πού είλε φήμη ἀνθρώπου σοφοῦ και ἐμπειρου στήν πολιτική. — Ο Πλούτ. προσθέτει τή γραμματική λεπτομέρεια ὅτι τό ὄνομα Δάμων προφέρεται μέ βραχύχρονη τήν πρώτη συλλαβή, δηλ. ὅπως προφέρουμε και ἐμεῖς σήμερα (Δά-μων), ἐνῶ ἂν ἦταν μακρόχρονη, θά Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 4

προφερόταν Δάα-μων, γιατί οἱ ἀρχαῖοι τὸ μακρόχρονο φωνῆν τὸ πρόφεραν σὲ διπλάσιο χρόνο περίπου ἀπὸ ὅσο τὸ θρυχύχρονο (ἀπὸ τὸ δαμάω, δαμάζω, καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ δῆμος).

Ἀριστοτέλης, 8λ. σημ. σελ. 46.

Πυθοκλείδης, ἀπό τή νῆσο Κέα, φιλόσοφος καὶ μουσικός.

Σελ. 126

Πλάτων ὁ κωμικός, 8λ. σημ. σελ. 120.

Χείρων ὁ κωμικός Πλάτων φαντάζεται ὅτι ὁ σοφός Κένταυρος Χείρων πού δίδαξε τόν Ἀχιλλέα, ἦταν δάσκαλος καὶ τοῦ Περικλῆ.

Ζήνων, ἀπό τήν Ἐλέα τῆς Ν. Ἰταλίας, σπουδαῖος Ἐλληνας φιλόσοφος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., μαθητής τοῦ Παρμενίδη.

Παρμενίδης, ἔξοχος Ἐλληνας φιλόσοφος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἀπό τήν Ἐλέα τῆς Ν. Ἰταλίας, ὅπου ὑπῆρχε ὀνομαστή σχολὴ φιλοσόφων (Ἐλεατική σχολὴ).

Τίμων ὁ Φλειάσιος (δηλ. ἀπό τή Φλειούντα, πόλη ΒΔ. τῆς Νεμέας). Ἔζησε κατά τίς ἀρχές τοῦ 3ου·π.Χ. αἰ. καὶ ἔγραψε τραγῳδίες, σατυρικά δράματα καὶ ἕνα ἔμμετρο ἔργο πού ἐπιγράφεται «Σίλλοι» (δηλ. σατυρικά ποιήματα), στό δόποιο σατύριζε πολλούς φιλοσόφους· σ' αὐτό σατυρίζει καὶ τό φιλόσοφο Ζήνων μέ τούς στίχους πού παραθέτει ἐδῶ ὁ Πλούτ.

διπλόγλωσσος, ίκανός καὶ νά ύποστηρίζει καὶ νά κατακρίνει μέ ἐπιχειρήματα τό ἴδιο πράγμα.

Ἀναξαγόρας, 8λ. σημ. σελ. 97.

μετεωρολογική ἐπιστήμη· ἐννοεῖ τήν ἔξέταση τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων·
Φηφιοποιηθεὶς από το Μοντερού Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ. 127

Ίων, λυρικός καὶ τραγικός ποιητής τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀπό τή Χίο.

ἔνα σατυρικό μέρος· στούς ἀρχαίους δραματικούς διαγωνισμούς ἔπαιζαν τρεῖς τραγωδίες μαζί (τριλογία) καὶ στό τέλος ἔνα σατυρικό δράμα πού ἔκούραζε κάπως τούς θεατές μὲ τήν παρουσίαση τῶν Σατύρων, συνοδῶν τοῦ Διονύσου πού είχαν εὐθυμη ἐμφάνιση. Ὁ Πλούτ. λέει δτι κατά τή γνώμη τοῦ Ίωνα πρέπει καὶ ἡ ἀρετή τῶν ἀνθρώπων νά ἔχει βέβαια τή σοβαρότητά της, ἀλλά νά ἐκδηλώνεται μέ εὐχάριστο τρόπο.

Ζήνων, βλ. σημ. παραπάνω.

μετεωρολογικά φαινόμενα· Βλ. παραπάνω μετεωρολογική ἐπιστήμη.

ΚΕΦ. 6

Σελ. 128

Θουκυδίδης, γιός τοῦ Μελησία, ἀπό τό δῆμο Ἀλωπεκῆς, γαμπρός τοῦ Κίμωνα· αὐτός ἦταν πολιτικός ἀντίπαλος τοῦ Περικλῆ. Δέν πρέπει νά κάνουμε σύγχυση τοῦ Θουκυδίδη αὐτοῦ μέ τόν ιστορικό Θουκυδίδη. Ἔζησαν καὶ οἱ δύο τήν ίδια ἐποχή.

ὁ ἥχος τῶν μετάλλινων δίσκων οἱ ἀρχαῖοι μέ τό χτύπημα μετάλλινων δίσκων ἔδιναν δρισμένα συνθήματα στό στρατό, σέ ἀθλητικές ἀσκήσεις κτλ. Οἱ μάντεις πού χρησιμοποιοῦσαν διάφορα μέσα, γιά νά προλέγουν τά μέλλοντα, ἔλεγαν πώς καὶ ἀπό τόν ἥχο τῶν μετάλλινων δίσκων μποροῦσαν νά προφητεύουν.

ἥλιακά ρολόγια (ἀρχ. γνώμονες), πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι γιά τή μέτρηση τής ὥρας. Σέ μιά ἐπιφάνεια στηριζόταν ἔνας στυλίσκος (δείχτης) πού ή σκιά του, δπως μετατοπίζεται ἀνάλογα μέ τή θέση τοῦ ἥλιου, ἔδειχνε τήν ὥρα. Καὶ ή σκιά αὐτή (κατά τή θέση, τό μέγεθος ή τήν ἔνταση πού είχε) ἦταν γιά τούς μάντεις σημάδι ἀπό τό δποιο ἔλεγαν πώς μποροῦσαν νά προβλέψουν τά μέλλοντα.

Πειστρατος, δ Ἀθηναῖος τύραννος (ἀρχοντας μέ ἀπεριόριστα δικαιώματα) πού κυβέρνησε τήν Ἀθήνα ἀπό τό 538 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 7

π.Χ. ώς τό θάνατό του (527 π.Χ.).

οί πολὺ ἡλικιωμένοις τήν ἐποχή πού ὁ Περικλῆς ἦταν νέος, περίπου 20 ἔτῶν, δηλ. κατά τό 470 π.Χ., οἱ ἡλικιωμένοι πού είχαν γνωρίσει τὸν Πεισίστρατο θά ἦταν περίπου ἔξηντάρηδες: αὐτοὶ πού πρόφτασαν νά παρακολουθήσουν τή δράση του θά ἦταν ἀκόμη μεγαλύτεροι.

Σελ. 129

ὅταν ὁ Ἀριστείδης πέθανε, δηλ. τό 467 π.Χ.

καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἔξοστρακίσθηκε, δηλ. τό 471 π.Χ.

τὸν Κίμωνα τὸν ἀπασχολοῦσαν οἱ ἐκστρατεῖς ἀπό τό 476 π.Χ. είχε ἀνατεθεῖ στὸν Κίμωνα ἡ ἀρχηγία τοῦ στόλου ἐναντίον τῶν Περσῶν νίκησε στὸν Εὔρυμέδοντα τό 468 π.Χ. καὶ ἡ ἐκστρατεία του στή Θάσο ἔγινε τό 465.

φοβήθηκε μῆπως προκαλέσει τήν ὑποψία ὅτι θέλει νά γίνει τύραννος, γιατί τότε θά τὸν ἔξοστράκιζαν· ἔτσι είχε ἔξοστρακιστεῖ καὶ ὁ πατέρας του Ξάνθιππος τό 484 π.Χ.

πρός τήν ἀγορά ἀγορά λεγόταν κυρίως ὁ τόπος ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ πολίτες, συζητοῦσαν διάφορα ζητήματα τῆς πολιτείας, ἀγόρευαν οἱ ρήτορες κτλ. Περίφημη ἦταν στήν Ἀθήνα ἡ ἀγορά του Κεραμεικοῦ, πού είχε πολλά γλυπτά ἔργα.

τήν ὥρα πού θά ἀρχιζαν νά πίνουν τό δεῖπνο τῶν ἀρχαίων, ὅταν ὑπῆρχαν καλεσμένοι, τελείωνε μέ «σπονδές», δηλ. ἔχουναν λίγο ἀνέρωτο κρασί («ἄκρατον οἶνον») πρός τιμή τῶν θεῶν· ἐπειτα ἀκολουθοῦσε ἡ οἰνοποσία (ὁ πότος ἡ συμπόσιο) μέ νερωμένο κρασί καὶ ἀρχιζαν φαιδρές συζητήσεις, τραγούδια, χοροί κτλ.

ὅσο ἐκδηλώνεται περισσότερο δηλ. κατά τὸν Πλούτ. ὁ ἀληθινά ἐνάρετος ἄνθρωπος πρέπει νά δείχνει τήν ἀρετή του στίς κοινωνικές του σχέσεις καὶ νά μή μένει κλεισμένος στὸν ἑαυτό του, δύως ἔκανε ὁ Περικλῆς.

Σελ. 130

Καρίας ἐπό τή Λυκία τὰς Μ. Ασίας, φιλόσοφος τοῦ

2ου π.Χ. αι., πού είχε πάρει μέρος σέ μιά ἀποστολή στη Ρώμη και ἔκαμε γνωστή στούς Ρωμαίους τήν ἑλληνική φιλοσοφία.

«*Σαλαμινία*», καί ἡ «*Πάραλος*» ἦταν τά δύο ιερά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, πού ἀναλάθαιναν σπουδαῖες ἀποστολές. Πρόσεξε τήν παρομοίωση τοῦ Περικλῆ μέ τή «*Σαλαμινία*».

ὁ Ἐφιάλτης, πού είχε ἀναλάθει τήν ἀρχηγία τῶν δημοκρατικῶν μετά τό Θεμιστοκλῆ καί περιόρισε τά δίκαιώματα τῆς θουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

ἀφθονο καί ἀνέρωτο κρασί ἐλευθερίας· μεταφορική ἔκφραση (πῶς θά λέγαμε τό νόημα αὐτό μέ κυριολεξία;)

τήν *Εὕβοια* τή δάγκωνε κτλ., μεταφορικές ποιητικές ἐκφράσεις, δηλ. πολεμοῦσε στήν *Εὕβοια* (βλ. κεφ. 23,3) καί καταπίεις τά νησιά πού ἀνήκαν στήν ἀθηναϊκή συμμαχία. "Αγνωστος δ ποιητής τῶν στίχων αὐτῶν.

σάν ἔνα μουσικό ὅργανο κτλ. (παρομοίωση), δηλ. δπως ἔνα ἔγχορδο μουσικό ὅργανο μέ τό τέντωμα τῶν χορδῶν του δυναμώνει τόν ἥχο του, ἔτσι καί δ Περικλῆς, ὅταν μιλοῦσε χρησιμοποιοῦσε τίς διδασκαλίες τοῦ Ἀναξαγόρα καί ἔδινε στό λόγο του περισσότερη δύναμη.

«*Βροντοῦσε καί ἄστραφτε*»· ἔτσι λέει γιά τόν Περικλῆ διεγάλος κωμικός ποιητής Ἀριστοφάνης στήν κωμωδία του πού ἔχει τόν τίτλο «*Ἀχαρνεῖς*».

ὁ Θουκυδίδης, βλ. σημ. σελ. 165. Ο ἀριστοκρατικός αὐτός πολιτικός διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ τόν Ἀρχίδαμο, τό βασιλιά τῆς *Σπάρτης* (469-427 π.Χ.). Τό ἀριστοκρατικό κόμμα τῆς Ἀθήνας ἦταν πάντοτε φιλικό πρός τή *Σπάρτη*.

Σελ. 131

τά ψηφίσματά του· μερικά ἀπό τά ψηφίσματα πού πρότεινε δ Περικλῆς καί δέχτηκε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀναφέρονται παρακάτω στά κεφ. 10,4· 17,1· 20,2· 30,2· κτλ.

τήν *Αἴγινα*· ἡ Αἴγινα ἦταν ἴσχυρός ἀντίπαλος γιά τούς Ἀθηναίους, γιατί παλαιότερα είχε τά πρωτεῖα τοῦ ἐμπορίου στήν ἑλληνική χερσόνησο καί στά νησιά τοῦ Αίγαιου καί διεκ-

ΚΕΦ. 8

δικοῦσε νά ξαναπάρει τήν παλαιά της δύναμη. Γι' αὐτό, όπως βρισκόταν στήν εϊσοδο του Σαρωνικοῦ, ήταν μιά «τσίμπλα» στά μάτια του Πειραιᾶ (μεταφορική ἔκφραση: πώς θά λέγαμε στήν κυριολεξία;)

Βλέπω τώρα καθαρά τόν πόλεμο νά ἔρχεται τρέχοντας κτλ., προσωποποίηση του πολέμου.

Στησίμβροτος ίστοριογράφος ἀπό τή Θάσο, σύγχρονος του Περικλῆ. Ἔγραψε ἔνα ἔργο γιά τό Θεμιστοκλῆ, τόν Περικλῆ καί τόν πολιτικό Θουκυδίδη.

ΚΕΦ. 9

κληρουχίες κτλ. Κληρουχία λεγόταν ή διανομή μέ κληρο μιᾶς νικημένης χώρας σέ ἄπορους πολίτες (κληρούχους): οι κληρουχίες ὑπῆρχαν καί πρίν ἀπό τόν Περικλῆ, αὐτός δικαίωσε πιό συστηματικά καί τις ἐφάρμοσε συχνότερα.

θεωρικά, δηλ. τά χρήματα πού ἔπαιρναν ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο οι ἄποροι πολίτες, γιά νά ἀγοράζουν εἰσιτήρια του θεάτρου σέ μεγάλες γιορτές, ὥστε νά μή στερούνται καί αὐτοί τις πνευματικές ψυχαγωγίες, ἀφοῦ ὅλα τά ἀγαθά πρέπει νά είναι κοινά γιά ὅλους τους πολίτες σέ μιάν ἀληθινή δημοκρατία.

ἀποζημιώσεις: τέτοιες ἀποζημιώσεις ἔπαιρναν οι πολίτες γιά τις μέρες πού ήταν ὑποχρεωμένοι νά ἀφήνουν τήν ἔργασία τους, γιά νά λάβουν μέρος σέ δημόσεις ὑπηρεσίες (στά δικαστήρια σάν δικαστές, στήν ἐκκλησία του δήμου ή στό στρατό).

Σελ. 132

Δαμωνίδης, ἵσως είναι ό Δάμων (κεφ. 4,1) ἀπό τήν Οΐη, πού είναι ἔνας ἀπό τους δήμους τής Ἀττικῆς (λέγεται καί Ὡδόν). Ἅγνωστο ποῦ ἀκριβῶς ήταν. Ἰσως πιό πέρα ἀπό τό σημερινό Δαφνί.

Ἀριστοτέλης (βλ. σημ. σελ. 46) τά ἀναφέρει αὐτά στό ἔργο του «Ἀθηναίων Πολιτεία».

δέν είχε κληρωθεῖ πρίν ἀκόμη ἀπό τόν Περικλῆ τήν κυβερνητική ἔξουσία τήν είχαν οἱ 9 ἀρχοντες, δηλ. ἔνας «ἄρχων» (πού λεγόταν καί ἐπώνυμος), ἔνας «πολέμαρχος», ἔνας «βασιλεὺς» (πού είχε κυρίως ἱερατικά καθήκοντα) καί 6 «θεσμοθέ-

τες». Τούς ἄρχοντες αὐτούς τούς ὅριζαν μέ κλῆρο ἀπό ἔναν κατάλογο ὑποψηφίων ἀπό τίς 10 φυλές. Ἡ θητεία τῶν 9 ἄρχοντων διαιροῦσε ἔνα χρόνο. Μετά τὴ λήξη τῆς θητείας τους, ἃν διαλός ἐπιδοκίμαζε τῇ δράσῃ τους, γίνονταν ἰσόθια μέλη τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

μέ μεσολάβηση τοῦ Ἐφιάλτη, 8λ. σημ. σελ. 167.

ὁ ἔξοστρακισμός τοῦ Κίμωνα ἔγινε τό 461 π.Χ.

μέ μεγάλο στρατό τό 457 π.Χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ στρατό ἀπό 11500 ἄντρες μπῆκαν στήν περιοχή τῆς Τανάγρας (πού ἦταν ἄρχαια πόλη τῆς Α. Βοιωτίας, κοντά στήν ἀριστερή δύθη τοῦ Ἀσωποῦ ποταμοῦ, στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς). Ἐναντίον τους παρατάχτηκαν 14000 Ἀθηναῖοι, ἀλλά τελικῶς νίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι.

ΚΕΦ. 10

Σελ. 133

στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς, δηλ. ἐκεῖ, στήν περιοχή τῆς Τανάγρας.

στίς δύο πόλεις, δηλ. τήν Ἀθήνα καὶ τή Σπάρτη.

Ἐλπινή, ἀδερφή τοῦ Κίμωνα ἀπό ἄλλη μητέρα, πού είχε ἀνακατευτεῖ στά πολιτικά.

ὅταν αὐτός δικαζόταν ἡ δίκη τοῦ Κίμωνα ἔγινε τό 463 π.Χ., ὅταν είχε ὑποτάξει τή Θάσο καὶ γύρισε στήν Ἀθήνα· κατηγορήθηκε πώς είχε δωροδοκηθεῖ ἀπό τό θασιλιά τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρο Α', γιά νά μην πειράξει τή χώρα του.

Σελ. 134

Ίδομενέας, ἀπό τή Λάμψακο (πόλη τῆς μικρασιατικῆς παραλίας τοῦ Ἐλλησπόντου). Ἐξησε τόν 3ο π.Χ. αἰ., ὑπῆρξε μαθητής τοῦ φιλοσόφου Ἐπικούρου καὶ ἔγραψε βιθλίο «Περὶ δημαγωγῶν», πού περιέχει πολλές ἀνεύθυνες διηγήσεις καὶ συκοφαντικές κακολογίες γιά διάφορα πολιτικά πρόσωπα.

ὅπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης, στό ἔργο του «Ἀθηναίων Πολιτεία».

στήν Κύπρο, δ Κίμων πέθανε, ὅταν πολιορκοῦσε τό Κίτιο τῆς Κύπρου τό 449 π.Χ. πολεμώντας τούς Πέρσες.
Ψηφίστηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 11

Θουκυδίδης, ὁ πολιτικός ἀντίπαλος τοῦ Περικλῆ (θλ. σημ. σελ. 165).

ἔμενε διαρκῶς μέσα στήν πόλη, ἐνῷ ὁ προκάτοχός του ὁ Κίμων ἦταν ἀπασχολημένος σ' ἐκστρατεῖες τόν περισσότερο καιρό (θλ. κεφ. 7,3 καὶ σημ. σελ. 166).

Σελ. 135

ὅπως συμβαίνει σ' ἔνα σιδερένιο ἀντικείμενο, πού ἔχει στό ἐσωτερικό του κάποιο ράγισμα κρυφό κτλ. παρομοίωση (ἀνάλυσε τά στοιχεῖα της).

χαλάρωνε τό χαλινό ἀπό τό λαό, μεταφορική ἔκφραση (σέ ποιά περίπτωση χρησιμοποιεῖται κυριολεκτικά ἡ ἔκφραση αὐτή;)

μέ εἰγενικές εὐχαριστήσεις, δηλ. μέ ἐκδηλώσεις πού είχαν καλλιτεχνικό περιεχόμενο, ίκανές νά ψυχαγωγήσουν τό λαό, ἀλλά καὶ νά τόν μορφώσουν.

χιλιοὺς κληρούχους, θλ. σημ. σελ. 168 γιά τίς κληρουχίες.

Χερρόνησος, ἡ βόρεια ἡ εὐρωπαϊκή χερσόνησος τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐκεὶ ἔστειλε ὁ Περικλῆς τό 447 π.Χ. 1.000 ἐποίκους Ἀθηναίους.

οἱ Βισάλτες, θρακικός λαός κοντά στό Στρυμόνα.

ἡ Σύβαρη, πλούσια ἑλληνική πόλη στόν Ταραντικό κόλπο, τό 510 π.Χ. καταστράφηκε ἀπό τούς γειτονικούς Κροτωνιάτες καὶ τό 444 π.Χ. μέ φροντίδα τοῦ Περικλῆ ἀνοικοδομήθηκε καὶ μετονομάστηκε «Θούριο».

ΚΕΦ. 12

Σελ. 136

πῆρε ἀπό τή Δῆλο τά κοινά χρήματα κτλ. Οἱ συμμαχικές πόλεις ἔδιναν κάθε χρόνο γιά τήν κοινή σωτηρία καὶ γιά τόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Περσῶν χρηματικές εἰσφορές. Τά ποσά αὐτά πού οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά τά διαθέτουν γιά τήν παρασκευή ἀξιόμαχου ναυτικοῦ, τά φύλαγαν στή Δῆλο οἱ λεγόμενοι Ἐλληνοταμίες. Ἀλλά τό 454 π.Χ. κατά πρόταση τοῦ Περικλῆ τό κοινό συμμαχικό ταμεῖο μεταφέρθηκε στήν Ἀθήνα καὶ τά χρήματα που ἦταν στό Δῆλο μεταβιβάσθηκαν στό Παρθενώνα

μέ τή δικαιολογία ὅτι ἐκεῖ ἦταν πιό ἀσφαλισμένα.

χιλιοτάλαντους ναούς· δηλ. γιά τὸν καθένα δαπανήθηκαν χίλια τάλαντα. Γιά μερικά κτίσματα δαπανήθηκαν μεγαλύτερα ποσά· γιά τὰ Προπύλαια, λένε πώς χρειάστηκαν 2.000 τάλαντα και γιά τὸν Παρθενώνα ἀκόμη περισσότερα.

ὁ ἐργατικός λαός κτλ. δηλ. οἱ θῆτες· αὐτοὶ, ἐπειδὴ δέν μποροῦσαν νά ἔχουν δόπλισμό οὔτε ἄλογυ, ὑπηρετοῦσαν μόνο ώς «ψιλοί», δηλ. στρατιῶτες μέ εἶλαφρό δόπλισμό (ἀκόντια, τόξα και σφενδόνες, χωρίς ἀσπιδα).

Σελ. 137

εἴθενος, σκληρότατο μαῦρο ξύλο ἀπό τὴν Ἀφρική και τίς Ἰνδίες.

ὅλα αὐτά τὰ ἔργα· εἶναι πράγματι ἀξιοθαύμαστο τό ὅτι τόσα ὑπέροχα κτίσματα πού ἐλάμπουν τὴν Ἀθήνα, συντελέστηκαν σὲ τόσο σύντομο διάστημα, δηλ. κατά τὴν ἀκμή τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας ἐνός μόνου ἀνθρώπου, τοῦ Περικλῆ. Αὐτός μέ τὴν συνεργασία τοῦ Φειδία και τόσων ἄλλων καλλιτεχνῶν, ἔκαμε τὴν Ἀκρόπολη τό λαμπρότερο καλλιτεχνικό κέντρο τῶν αἰώνων. "Αν λάβει κανείς ὑπόψη του ὅτι μαζί μέ τούς ἔξαιρετούς αὐτούς καλλιτέχνες, τὴν ἴδιαν ἐποχή είχαν ἀναφανεῖ οἱ μεγαλύτεροι φιλόσοφοι, συγγραφεῖς και ποιητές πού γνώρισε ὁ ἀρχαῖος κόσμος, μπορεῖ νά καταλάβει γιατί ἡ ἐποχή τοῦ Περικλῆ δύνομάστηκε «χρυσός αἰώνας» και γιατί ως σήμερα οἱ ἀνθρώποι μιλοῦν γιά τό «ἀρχαῖο ἐλληνικό θαῦμα».

ὁ Ζεύξης (ἀρχ. ὁ Ζεῦξις, τοῦ Ζεύξιδος), ὁ περιφημότερος ζωγράφος τῶν ἀρχαίων χρόνων· γεννήθηκε στὴν Ἡράκλεια τῆς Ἰταλίας, ἦρθε μετά τό 438 π.Χ. στὴν Ἀθήνα και φιλοτέχνησε πολλά ἔργα, πού δέ διασώθηκαν. Χρησιμοποίησε στίς εἰκόνες του τή φωτοσκίαση (δηλ. τὴν ἐναλλαγή φωτός και σκιᾶς).

Ἀγάθαρχος, ἀπό τή Σάμο, πού ἔζησε στὴν Ἀθήνα κατά τό διάστημα 460-430 π.Χ. και φημίζεται ως σκηνογράφος.

Σελ. 140

τὴν ὁμορφιά τοῦ ἀργαίου κτλ., δηλ. καθένα ἀπό τά ἔργα

ΚΕΦ. 13

αὐτά είχε τήν ὁμορφιά τοῦ κλασικοῦ ἔργου, σάν νά είχε δοκιμαστεῖ ἀπό τό χρόνο καὶ είχε ἐπιβληθεῖ, ἐνῷ μόλις τότε κατασκευάστηκε (Πρόσεξε τήν ἀντίθεση: τήν ὁμορφιά τοῦ ἄρχαιον – τή δροσερότητα ἐνός πρόσφατου καὶ νέου ἔργου).

Φειδίας, ὁ μεγαλύτερος Ἀθηναῖος γλύπτης, καὶ ἀνδριαντοποιός (5ος π.Χ. αἰ.), ἀπό τούς κυριότερους συνεργάτες τοῦ Περικλῆ. Είχε τή γενική ἐποπτεία τῶν ἔργων πού ἔγιναν στήν Ἀκρόπολη καὶ σέ ὅλη τήν Ἀττική. Περίφημα ἔργα του είναι τό κολοσσιαῖο ὀρειχάλκινο ἄγαλμα τῆς «Προμάχου Ἀθηνᾶς», που είχε στηθεῖ στήν Ἀκρόπολη καὶ τό χρυσολεφάντινο ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς μέσα στόν Παρθενώνα, στό σηκό τοῦ ναοῦ ἐπίσης τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Διός στήν Ολυμπία.

τὸν ἑκατόμπεδο Παρθενώνα. Ἄναμεσα ἀπό τό Ἐρεχθεῖο καὶ τόν Παρθενώνα ὑπῆρχε πρίν ἀπό τούς μηδικούς πολέμους ναός τῆς Ἀθηνᾶς, πού λεγόταν «έκατόμπεδος», γιατί είχε μῆκος 100 ποδῶν ἀττικῶν (=32,84 μ.). Μετά τήν καταστροφή τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπό τούς Πέρσες τό 480 π.Χ. ὁ Κίμων ἄρχισε νά οἰκοδομεῖ στή θέση ὅπου σώζεται σήμερα ὁ Παρθενώνας τόν νέο ναό ἀλλά οἱ ἐργασίες δέν προχώρησαν. Στά θεμέλιά του ίδρυθηκε τήν ἐποχή αὐτή τοῦ Περικλῆ ὁ νέος ὑπέρλαμπρος ναός τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ Παρθενώνας, πού ἐξακολούθησε νά λέγεται «έκατόμπεδος», ἂν καὶ τό μῆκος του είναι πολύ μεγαλύτερο (225 ποδῶν), γιατί τό κυριότερο μέρος του, ὁ σηκός, ὅπου θρισκόταν καὶ τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα, είχε μῆκος 108 ποδῶν. Παρθενώνας λεγόταν στήν ἀρχή μόνο τό δυτικό τμῆμα, ὁ διπισθόδομος. Ἀργότερα δημος ἔτσι δύνομάστηκε ὅλος ὁ ναός καὶ μέ τό δύνομα αὐτό είναι γνωστός ὡς σήμερα.

Καλλικράτης, Ἀθηναῖος ἀρχιτέκτονας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Συνεργάστηκε μέ τόν Ἰκτίνο στήν οἰκοδόμηση τοῦ Παρθενώνα. Λέγεται δτι αὐτός ἤδωσε τά σχέδια καὶ τοῦ μικροῦ, ἀλλά κομψοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στό δυτικό ἄκρο τῆς Ἀκρόπολης. Ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρει παρακάτω ὁ Πλούτ., ὁ Καλλικράτης ἐργάστηκε καὶ στήν οἰκοδόμηση τῶν μακρῶν τειχῶν τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἰκτίνος, "Ἐλληνας ἀρχιτέκτονας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Πιστεύ-

εται δι τι αύτός ἔδωσε τό σχέδιο τοῦ Παρθενώνα, πού τό ἐφάρμοσε δι Καλλικράτης. Περίφημα ἔργα τοῦ Ἰκτίνου ἦταν και ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στή Φιγάλεια τῆς Ἀρκαδίας, καθώς και τό τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα.

τό τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα, ἦταν ναός τῆς Δήμητρας πού δονομάστηκε ἔτσι, γιατί σ' αὐτόν γινόταν ἡ τέλεση, δηλ. ἡ μύηση τῶν πιστῶν δονομάζεται και ἀνάκτορο, γιατί ἦταν κατοικία τῆς Δήμητρας. Τό σχέδιο τοῦ ναοῦ ἦταν ἔργο τοῦ Ἰκτίνου, τό ἐφάρμοσαν δημοσιονομούσαι οἱ ἀρχιτέκτονες Κόροιθος και Μεταγένης.

πού ὑψώνονται ἀπό τό ἔδαφος, δηλ. ἀπό τό στυλοβάτη.

μέ τά ἐπιστύλια, δηλ. μέ μαρμάρινα δοκάρια πού τύ τοποθέτησε ἐπάνω ἀπό τούς στύλους.

Ξυπέτη, δῆμος τῆς Κεκροπίδας φυλῆς στά ΝΔ. τοῦ Πειραιᾶ.

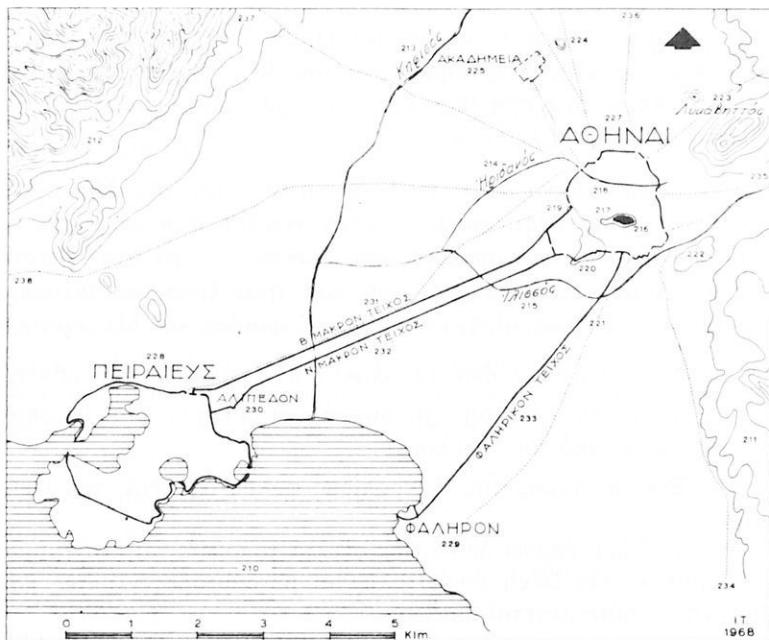
διάζωμα· ἐπάνω ἀπό τό ἐπιστύλιο τοποθετεῖται ἔνα τμῆμα στενόμακρο σάν ζώνη πού στολίζεται μέ διάφορες γλυπτές παραστάσεις· αὐτό λέγεται διάζωμα.

και τούς ἐπάνω στύλους· ἐπειδή τό οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ είχε μεγάλο ὄψος, στήθηκαν δύο σειρές ἀπό στύλους, ἡ μία ἐπάνω στήν ἄλλη· ἔτσι ἐπάνω ἀπό τούς στύλους πού ὑψώνονται ἀπό τό στυλοβάτη στήθηκαν οἱ ἐπάνω στύλοι, πού ἐστήριζαν τήν δροφή. Δηλαδή ἡ σειρά τοῦ συγκροτήματος τῶν στύλων ἦταν· οἱ στυλοβάτες, οἱ κάτω στύλοι, τό ἐπιστύλιο, τό διάζωμα και ἐπάνω σ' αὐτό οἱ ἐπάνω στύλοι.

τό φεγγίτη στή στέγη τοῦ ἀνακτόρου (δηλ. τοῦ ναοῦ)· ἡ στέγη είχε ἔνα μεγάλο ἄνοιγμα («δόπαιον»), γιά νά φωτίζεται δι ναός.

τό μακρό τεῖχος· δύο μακρά τείχη είχαν οἰκοδομηθεῖ τήν ἐποχή τοῦ Κίμωνα· τό ἔνα ἀπ' αὐτά ἔνωντε τόν περίθολο τῆς πόλης μέ τό Φάληρο και τό ἄλλο μέ τόν Πειραιά. Τώρα, μέ προταση τοῦ Περικλῆ, οἰκοδομήθηκε ἔνα ἐνδιάμεσο, κοντά στό πειραιϊκό τεῖχος, ὥστε τά δύο αὐτά νά κλείνουν διάδοχα τόν Πειραιά. Τό ἄλλο τεῖχος, τό φαληρικό, ἀχρηστεύτηκε.

Κρατίνος· βλ. Σόλων σημ. σελ. 52.

Τό μακρό τεῖχος

τό Ὄδειο, θέατρο κατάλληλο γιά μουσική στούς ΝΑ. πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης· τό χρησιμοποιούνταν στήν ἀρχή γιά τούς μουσικούς ἀγώνες τῶν Παναθηναίων. Ἁταν ἔγινον κατά τό μεγαλύτερο μέρος του και πυρπολήθηκε τό 86 π.Χ., ὅταν ὁ Ρωμαῖος Σύλλας μέ τό στρατό του είχε κυριέψει τήν Ἀθήνα.

κατ' ἀπομίμηση τῆς σκηνῆς τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν, δηλ. τῆς σκηνῆς πού είχε στήσει ὁ Ξέρξης τό 480 π.Χ., γιά νά παρακολουθεῖ τή ναυμαχία στή Σαλαμίνα. Πιθανότερο ὅμως είναι ὅτι τό Ὄδειο είχε δροφή κωνική γιά ἀκουστικούς λόγους.

Σελ. 141

ο σκινοκέφαλος Δίας, δηλ. ο Περικλῆς· οί κωμικοί ποιητές τόν δόνόμασαν σκινοκέφαλο, γιατί είχε κεφάλι μακρουλό σάν τή ρίζα τοῦ σκίνου πού είναι φυτό βολβόριζο σάν τό κρεμμύδι.

τώρα πιά πού γλίτωσε ἀπό τὸν ἔξοστρακισμόν ὁ Περικλῆς ξέφυγε ἀπό τὸν κίνδυνο νά ἔξοστρακιστεῖ καὶ, ἀντίθετα, κατόρθωσε νά ἔξοστρακιστεῖ ὁ ἀντίπαλός του ὁ Θουκυδίδης τὸ 443 π.Χ., τήν ἐποχή πού κατασκευάστηκε τὸ Ὄδειο.

ἀθλοθέτης· κάθε τέσσερα χρόνια ἐκλέγονταν δέκα «ἀθλοθέτες», δηλ. ιδιαίτεροι ἄρχοντες, πού είχαν ως ἔργο τους νά ἐποπτεύουν τούς διάφορους ἀγῶνες καὶ νά ἀνακηρύττουν τούς νικητές. Λέγονται καὶ ἀγωνοθέτες.

τὰ Προπύλαια στήν Ἀκρόπολη πού ḥταν ἡ ἐπιβλητική πύλη καὶ τὰ παράπλευρα οἰκοδομήματα χτίστηκαν κατά τὰ ἔτη 437-432 π.Χ. πάνω στή βάση ἀρχαιότερης πύλης. Χρησίμευαν ως εἰσοδος στήν Ἀκρόπολη.

ἄγαλμα τῆς Ὑγείας Ἀθηνᾶς· τὸ βάθρο τοῦ ἀγάλματος σώζεται μέ τήν ἐπιγραφή: «Οἱ Ἀθηναῖοι στήν Ἀθηναίᾳ τήν Ὑγεία. Τό κατασκεύασε ὁ Πύρρος ὁ Ἀθηναῖος». Φαινεται ὅμως πώς τό ἄγαλμα αὐτό ἔγινε ἀργότερα, ὅταν ἔπαιψε ἡ ἐπιδημία καὶ οἱ Ἀθηναῖοι θέλησαν νά δείξουν τήν εὐγνωμοσύνη τους στή θεά, πού βοήθησε νά σταματήσει τό κακό.

τό χρυσό ἄγαλμα, δηλ. τό χρυσελεφάντινο.

στή στήλη, ὅχι στό βάθρο τοῦ ἀγάλματος, παρά σέ ιδιαίτερη στήλη.

Σελ. 142

κατόρθωσε νά ἔξοστρακίστη τό Θουκυδίδη, βλ. σημ. παραπάνω στή φρ. τώρα πού γλίτωσε ἀπό τὸν ἔξοστρακισμό.

ΚΕΦ. 14

τῶν ὑποταγμένων λαῶν, ἐνν. στή Θράκη καὶ στήν Καρία.

ΚΕΦ. 15

τῶν βασιλέων, ὅπως τοῦ βασιλιὰ τῆς Αἰγύπτου Ψαμμήτιχου, πού είχε ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ είχε φιλικές σχέσεις μέ τους Ἀθηναίους.

τῶν δυναστῶν, ὅπως οἱ δυνάστες τῆς Καρίας πού ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κίμωνα είχαν ἔξαναγκαστεῖ νά γίνουν σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων.

σάν μιά μουσικά ἀπαλή καὶ ἀτονη, δταν οἱ χορδές τῶν ὀργάνων είναι χαλαρωμένες.
Ψηφιοποίηθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τέντωνε τά λουριά, μεταφορική ἔκφραση (πρβλ. και τή φρ. χαλάρωνε τό χαλινό, σημ. σελ. 170).

Σελ. 143

ΚΕΦ. 16

νέους Πεισιστρατίδες, δηλ. φιλόδοξους τυράννους, ὅπως ἦταν οἱ γιοὶ τοῦ Πεισιστράτου Ἰππίας καὶ Ἰππαρχος.

Τηλεκλειδῆς, κωμικός ποιητής τοῦ δυο π.Χ. αἰ., λίγο νεότερος ἀπό τὸν Κρατίνο. Στίς κωμῳδίες του σατύριζε τὸν Περικλῆ καὶ ἄλλους συγχρόνους του. Ἀπ' αὐτές σώθηκαν ἀρκετά ἀποσπάσματα.

ἀπ' τίς πόλεις τούς φόρους, δηλ. τούς φόρους πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νά πληρώνουν οἱ συμμαχικές πόλεις γιά τὴν κοινή ἄμυνα.

καὶ πετρόχιστα τείχη, τό μακρό τείχος (βλ. σημ. σελ. 173).

Σελ. 144

Σαράντα δλόκληρα χρόνια, δηλ. ἀπό τό 469-429.

ἀνάμεσα ἀπό ἀντρες, ὅπως: ὁ Ἐφιάλτης, (βλ. σημ. σελ. 167) ὁ Λεωκράτης, στρατηγός πού ὑπόταξε τὴν Αἴγινα τό 458 π.Χ.: ὁ Μυρωνίδης, πού κέρδισε πολλές νίκες (τό 458 π.Χ. νίκησε τοὺς Κορινθίους στή Μεγαρίδα, τό 455 τοὺς Βοιωτούς κτλ.): ὁ Κίμων, βλ. σημ. σελ. 166: ὁ Τολμίδης στρατηγός πού τό 455 π.Χ. ἔκαψε τὸν πολεμικό λιμένα τῶν Σπαρτιατῶν στό Γύθειο: ὁ Θουκυδίδης, βλ. σημ. σελ. 165.

μετά τὸν ἐξοστρακισμό τοῦ Θουκυδίδη, δηλ. τό 443 π.Χ. δέν ταίριαζαν μέ τή σοφία τοῦ Ἀναξαγόρα, βλ. σημ. σελ. 97.

Σελ. 145

είχε σκεπάσει τό κεφάλι του ὑπῆρχε συνήθεια νά σκεπάζουν τό κεφάλι δσοι περίμεναν τό θάνατο.

Σελ. 148

ΚΕΦ. 17

μέσο τῆς Λοκρίδας, ἐνν. τῆς δυτικῆς.

Οίτανοι, οἱ κάτοικοι τῆς χώρας πού είναι κοντά στό ὄρος Οίτη. Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τολμίδης, Ἀθηναῖος στρατηγός, πού ὁδήγησε τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλο τὸ 455 π.Χ. στὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἔκαψε τὸν πολεμικὸν λιμένα τῶν Σπαρτιατῶν στὸ Γύθειο· πέθανε στὴν Κορώνεια τὸ 447 π.Χ., ἐνῷ πολεμοῦσε μὲν τοὺς Βοιωτούς.

Σελ. 151

μετά τὰ γεγονότα αὐτά· πραγματικά, μεσολάθησαν 6 χρόνια ἀπό τὴν ἐκστρατεία τῆς Σάμου (440-439 π.Χ.) ὡς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πού ἡ Κέρκυρα ζητεῖ τῇ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων γιά νά αντιμετωπίσει τὴν Κόρινθο (433 π.Χ.).

γιά νά ἔκτεθεῖ ἀκόμη περισσότερο κτλ. Τό δῆτι δὲ Περικλῆς θέλησε νά στείλει τὸ γιό του Κίμωνα μέν λίγα πλοῖα, ἐπίτηδες γιά νά μήν κατορθώσει τίποτε τὸ ἀξιόλογο καὶ νά μειωθεῖ, δέν εἶναι σωστό. Ὁ Θουκυδίδης πού ἔγραψε τὴν ἱστορία του Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέν μεγάλη ἀμεροληψία δέν ἀναφέρει τέτοια πρόθεση του Περικλῆ. Γράφει μάλιστα δῆτι μαζί μέ τὸ γιό του Κίμωνα είχαν σταλεῖ καὶ δύο ἄλλοι στρατηγοί.

νόθοι, δηλ. μή γνήσιοι Ἀθηναῖοι· ἔτσι ἔλεγαν ἐκείνους πού δέν είχαν καὶ τούς δύο γονεῖς Ἀθηναίους. Τά δύνοματα τῶν παιδιῶν του Κίμωνα είχαν δοθεῖ ἀπό τίς πόλεις πού αὐτός ἀντιπροσώπευε στὴν Ἀθήνα ώς πρόξενος.

Σελ. 152

καὶ τοὺς ὅρκους, δηλ. τὴν ἐνορκη συμφωνία εἰρήνης γιά 30 χρόνια πού ἔγινε τὸ 445 π.Χ.

Ποτίδαια, ἀρχαία πόλη τῆς Χαλκιδικῆς, κοντά στὸν Ἰσθμό τῆς χερσονήσου τῆς Παλλήνης, στό Θερμαϊκό κόλπο.

τὸ «μεγαρικό ψήφισμα» ἔτσι λεγόταν τὸ ψήφισμα (πού είχε ἐγκριθεῖ κατά πρόταση του Περικλῆ), σύμφωνα μέ τὸ ὅποιο οἱ Μεγαρεῖς, σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, είχαν ἀποκλειστεῖ ἀπό τὰ λιμάνια καὶ τίς ἀγορές πού ἦταν στὴν ἐξουσίᾳ τῶν Ἀθηναίων.

τὰ «ίερά λιβάδια» (ἀρχ. ἡ «ίερα ὁργάς»), ἔκταση ἀνάμεσα στή Μεγαρίδα καὶ τὴν Ἀττική, ἀφιερωμένη στή θεά Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη της (τὴν Περσεφόνη). ἡ ἔκταση αὐτή ἦταν γόνι-
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ΚΕΦ. 18

ΚΕΦ. 29

ΚΕΦ. 30

μη, ἀλλά ἔμενε ἀκαλλιέργητη καὶ κανείς δέν είχε δικαιόμα κατοχῆς.

Σελ. 153

Θριάσιες πύλες· ἡταν ἡ ΒΔ. πύλη τῆς Ἀθήνας, κοντά στὸν Κεραμεικό, ἐμπρός ἀπό τὴν «Ιερά ὁδό» πού ὁδηγοῦσε στὸν κάμπο τῆς Ἐλευσίνας («Θριάσιον πεδίον») καὶ στὴν πόλη τῆς Ἐλευσίνας. Κατά τὸν 4ο π.Χ. αἱ. ἡ πύλη αὐτὴ ἀντικαταστάθηκε μὲ δύο νέες πύλες, πού ὀνομάστηκαν «Δίπυλον».

ΚΕΦ. 31

μᾶλλον ἀπό ύπεροψία κτλ. Είναι ὀλότελα ἄδικη ἡ κατηγορία αὐτῇ. Ὁ Περικλῆς στὴν περίπτωση ἐκείνη δέν είχε κινηθεῖ οὔτε ἀπό ύπεροψία οὔτε ἀπό φιλοπόλεμη διάθεση. Ἔβλεπε πράγματι ὅτι ἡ ὑποχώρηση θά ἡταν ὅμολογία ἀδυναμίας καὶ θά ὁδηγοῦσε σὲ νέες ἀξιώσεις τῆς Σπάρτης καὶ σὲ νέες ύποχωρήσεις τῆς Ἀθήνας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐκμηδένιση τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας.

Σελ. 154

ΚΕΦ. 33

τὸ «κυλώνειον ἄγος». "Οταν ἡταν στὴν Ἀθήνα ἐπώνυμος ἥρχοντας ὁ Μεγακλῆς (ἀπό τὴν οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν), ὁ Κύλων ἐπιχείρησε νά γίνει τύραννος, ἀλλά τό κίνημά του δέν πέτυχε (612 π.Χ.). Αὐτός τότε κατόρθωσε νά φύγει, οἱ διπάδοι του ὅμως θανατώθηκαν, ἂν καὶ είχαν παραδοθεῖ μὲ ἔνορκη διαβεβαίωση ὅτι δέ θά πειραχτοῦν. "Οταν ἔπειτα ἔπεσε ἐπιδημία στὴν Ἀθήνα, πιστεύτηκε ὅτι ἡταν τιμωρία γιά τό ἔγκλημα (τὸ «κυλώνειον ἄγος») καὶ, γιά νά καθαριστεῖ ἡ πόλη, ἔξοριστηκαν οἱ Ἀλκμεωνίδες. Ἀπό τό γένος αὐτῶν καταγόταν ἡ μητέρα τοῦ Περικλῆ Ἀγαρίστη. (Βλ. καὶ Σόλων, κεφ. 12).

Σελ. 155

εἰσβάλλουν στὴν Ἀττική ὁ βασιλιάς τῆς Σπαρτης Ἀρχιδαμος μπήκε στὴν Ἀττική τὴν ἄνοιξη τοῦ 431 π.Χ.

στίς Ἀχαρνές, κοντά στό σημερινό Μενίδι.

ὅπως ἔνας καραβοκύρης κτλ. Πρόσεξε τὴν παρομοίωση καὶ ὀνόματο τοῦ στρατού του
Τηγανοποιητικευτού ιστοτελέστο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οἱ χοροί στίς κωμῳδίες· ὅπως καὶ στίς τραγῳδίες, σπουδαῖο μέρος παίρνει ὁ χορός (ὅμιλος προσώπων) πού τραγουδάει ὄρισμένα ἀσματα, ἀνάλογα μὲ τὴν ὑπόθεση. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνη οἱ κωμικοί ποιητές μὲ τὰ τραγούδια τοῦ χοροῦ στίς κωμῳδίες τους σατύριζαν τὸν Περικλῆ γιὰ τὴ φαινομενική ἀδράνειά του. Τέτοιο τραγούδι εἶναι καὶ αὐτό πού παραθέτει ὁ Πλούτ. παρακάτω.

Κλέων, περίφημος Ἀθηναῖος δημαγωγός· ἀντιπολιτεύτηκε μὲ βιαιότητα τὸν Περικλῆ καὶ ὑπερίσχυσε μετά τὸ θάνατο ἐκείνου. Ἐπεσε στὴν Ἀμφίπολη, πολεμῶντας τοὺς Σπαρτιάτες (424 π.Χ.).

Σελ. 156

Ἐρμιππος, Ἀθηναῖος κωμικός ποιητής, παλαιότερος τοῦ Ἀριστοφάνη. Οἱ στίχοι αὐτοί λέγονται ἀνάπαιστικοί, γιατὶ ἀπαρτίζονται ἀπό ἀνάπαιστους, δηλ. ἀπό τρισύλλαβα κομμάτια (πόδια), πού τὸ καθένα ἔχει τὶς δύο πρῶτες συλλαβές ἄτονες καὶ τὴν τρίτη τονισμένη. Ὁ ἀνάπαιστος στὴν ἀρχαία ποίηση εἶχε τὶς δύο πρῶτες συλλαβές θραχύχρονες καὶ τὴν τρίτη μακρόχρονη (υυ-).

οἱ σάτυροι, ἡσαν συνοδοί τοῦ Διονύσου. Ὄνομάζει τὸν Περικλῆ «βασιλιά τῶν σατύρων», γιατὶ αὐτοὶ ἦταν φημισμένοι γιὰ τὴ δειλία καὶ μαλθακότητά τους.

σάν τοῦ Τέλητα αὐτός ἦταν κάποιος Ἀθηναῖος, ὀνομαστός γιὰ τὴ δειλία του.

σ' ἔχει δαγκώσει, δηλ. σ' ἔχει βάλει στόχο τῶν κατηγοριῶν πού ἀπευθύνει μὲ δηκτικότητα ἐναντίον σου.

ώσπου τέλος οἱ Πελοποννήσιοι ἔφυγαν ἀπό τὴν Ἀττική, τὸν Ἰούλιο τοῦ 431 π.Χ.

κληρουχίες, βλ. σημ. σελ. 168.

ἡ θανατηφόρα ἐπιδημία, ὁ «λοιμός», πού ἔπεσε στὴν Ἀθήνα τὸ δεύτερο ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (430 π.Χ.) καὶ προξένησε μεγάλη φθορά στὸ στρατό. Κατά τὰ τρία χρόνια πού κράτησε ἡ ἐπιδημία πέθαναν 4.400 ὀπλίτες καὶ 600 ἵπεῖς.

ΚΕΦ. 34

Αλλά καὶ στὸν πληθυσμό ἡταν πολλά τὰ θανατηφόρα κρούσματα.

Σελ. 157

ΚΕΦ. 35

Ἐγινε ἔκλειψη ἥλιου ἡταν μερική ἔκλειψη καὶ ἐγινε στὶς 3 Αὐγούστου τοῦ 431 π.Χ.

Ἐπίδαιρος· τὴν δονομάζει «ἱερῆ», γιατὶ ὁ τόπος ἡταν ἀφιερωμένος στὸν Ἀσκληπιό.

Σελ. 158

ΚΕΦ. 36

Ἴδομενέας, 8λ. σημ. σελ. 169.

Θεόφραστος, 8λ. Σόλων σημ. σελ. 56

Ἡρακλεῖδης, 8λ. Σόλων σημ. σελ. 56.

ἀπό τὰ γνήσια παιδιά του· τὰ παιδιά τοῦ Περικλῆ ἀπό τὴν πρώτη σύζυγό του (πού τὸ δονομά της είναι ἄγνωστο), ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Πάραλος, λογαριάζονται ως γνήσιοι πολίτες Ἀθηναῖοι, γιατὶ είχαν καὶ τοὺς δύο γονεῖς Ἀθηναίους. Ἀπό τὴ δεύτερη σύζυγό του, τὴν Ἀσπασία (ἀπό τὴ Μίλητο) ἀπόκτησε ἕνα γιό, πού δονομάστηκε καὶ αὐτός Περικλῆς· ἀλλά αὐτός σύμφωνα μὲ τὸ νόμο δέν μποροῦσε νά θεωρηθεῖ γνήσιος Ἀθηναῖος, γιατὶ ἡ μητέρα του ἡταν ἔνη.

ἀπό τὶς αὐστηρές οἰκονομίες τοῦ πατέρα του· γι' αὐτές ἐγινε λόγος στὸ κεφ. 16.4-6.

ἀθλητής πεντάθλου, αὐτός πού ἀγωνίζεται τὸ πένταθλο, δηλ. τοὺς πέντε ἀθλους (ἄλμα, δρόμο, δίσκο, ἀκόντιο καὶ πάλη).

Σελ. 159

Πρωταγόρας, σοφιστής ἀπό τὰ Ἀθδηρα (485-415 π.Χ.), πού είχε ἔρθει πολλές φορές στὴν Ἀθήνα.

ἀθλοθέτες (καὶ ἀγωνοθέτες), 8λ. σημ. σελ. 175.

ἀπό τὰ γνήσια παιδιά του, 8λ. παραπάνω σημ.

ΚΕΦ. 37

Ἀλκιβιάδης, ὁ δονομαστός Ἀθηναῖος στρατηγός (448-404 π.Χ.) είχε ἀπό τὴ μητέρα του συγγενικούς δεσμούς μὲ τὸν Περικλῆ. Ἄλλωστε αὐτὸν είχε κηδεμόνα στὰ παιδικά του χρόνια.

ἐκλέχτηκε στρατηγός, τό 429 π.Χ.

καὶ είχε παιδιά γνήσια, ἀπό τήν πρώτη σύζυγό του, βλ.
σημ. παραπάνω.

Σελ. 160

ὁ βασιλιάς τῶν Αἰγυπτίων, τό 450 π.Χ. ἔστειλε στήν Ἀθήνα ώς δωρεά 40.000 μεδίμνους σιτάρι. Ὁ μέδιμνος ἦταν μέτρο χωρητικότητας γιά στερεά στήν ἀρχαία Ἀθήνα καὶ ίσοδυναμεῖ περίπου πρός 52 σημερινές λίτρες.

καταδικάστηκαν καὶ πουλήθηκαν ώς δοῦλοι σύμφωνα μὲν τό νόμο αὐτούς πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ιδιότητα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, χωρίς νά ἔχουν τέτοιο δικαίωμα, τούς πουλοῦσαν ώς δούλους.

τό μή γνήσιο παιδί του, δηλ. τό παιδί πού είχε ἀποκτήσει ἀπό τήν Ἀσπασία καὶ στό δόποιο ἔδωσε τό ὄνομά του Περικλῆς.

ἀργότερα, δηλ. τό 406 π.Χ. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι καταδίκασαν σέ θάνατο τούς στρατηγούς πού νίκησαν τό σπαρτιατικό στόλο στίς Ἀργινοῦσες (νησάκια ἀνάμεσα στή Λέσβο καὶ τά μικρασιατικά παράλια), γιατί δέν μπόρεσαν νά περισυλλέξουν τούς νεκρούς ἔξαιτίας τής θαλασσοταραχῆς. Μόνο ὁ Σωκράτης, πού ἦταν πρόεδρος τής ἐκκλησίας, ἀντιτάχτηκε σ' αὐτή τήν καταδίκη.

ἡ ἐπιδημία χτύπησε καὶ τόν Περικλῆ, τό φθινόπωρο τοῦ 429 π.Χ.

Θεόφραστος, βλ. Σόλων σημ. σελ. 56. Τό σύγγραμμα «Ἡθικά» τοῦ Θεοφράστου δέν ἔχει σωθεῖ.

Σελ. 162

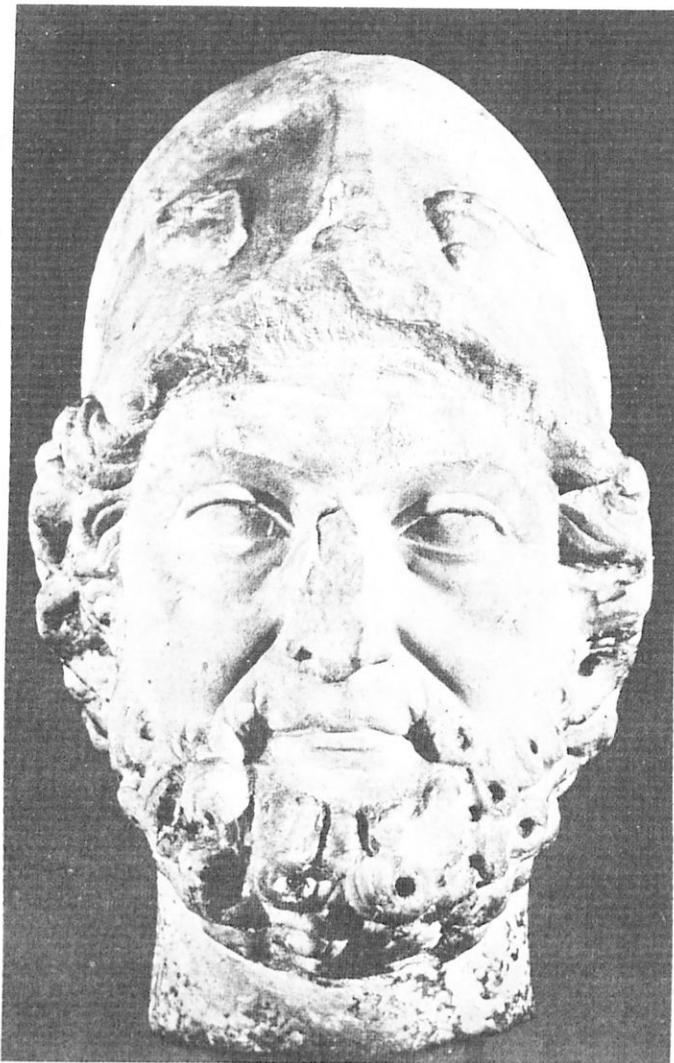
ὅλοι τόν ἀποζητοῦσαν μέ μεγάλο πόθο. Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ δημιούργησε κενό πού τό αἰσθάνθηκαν δλοι. Τότε οἱ φίλοι καὶ οἱ ἔχθροί του κατάλαβαν τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου πού ἐπί σαράντα χρόνια ἐργάστηκε δσο κανείς ἄλλος γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας καὶ μέ τό ἔξαιρετικό πνεῦμα του ἐσφράγισε μιά ἐποχή πού ὑπῆρξε ἡ λαμπρότερη περίοδος τής ἐλληνικῆς ίστορίας.

ΚΕΦ. 38

ΚΕΦ. 39

4. ΦΩΚΙΩΝ

Φοκίων (402 - 318 π.Χ.)
(Μουσεῖο Κοπεγχάγης)

Ο Πλούταρχος στό πρώτο κεφάλαιο της βιογραφίας αὐτῆς γράφει τά ἀκόλουθα γιά τό πεπρωμένο τοῦ Φωκίωνα:

«Τήν ἀρετὴν τοῦ Φωκίωνα σάν νά ἦταν μοιραῖον νά τήν ἐνταγωνιστούν οἱ δύσκολες καὶ σκληρές περιστάσεις, καὶ ἔτσι οἱ κακοτυχίες τῆς Ἑλλάδος τήν ἔκαμαν νά μείνει στή σκιά καὶ τῆς στέρησαν τή λάμψη τῆς δόξας». (1,4)

Καί τελειώνει μέ τήν παρακάτω σύγκριση:

«Οσα ἔγιναν μέ τό Φωκίωνα θύμισαν καὶ πάλι στούς Ἑλλήνες τό τέλος τοῦ Σωκράτη. Γιατί τό σφάλμα ἦταν ἀκριβῶς ὅμοιο μ' ἐκεῖνο καὶ δυστυχία ἀκριβῶς ὅμοια χτύπησε τήν πόλην». (38,5)

ΦΩΚΙΩΝ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ (Κεφ. 1-5)

Περίληψη κεφ. 1-4

Ἡ καταγωγὴ τοῦ Φωκίωνα δέν ἦταν τελείως ἄσημη, ὅπως ἴσχυριστηκαν μερικοί. Ἀν ἦταν ἔτσι, θά τό είχαν τονίσει ιδιαίτερα οἱ ἐχθροὶ του, πού μάζευαν ἐναντίον του κάθε λογῆς κατηγορίες. Ἀκολούθησε ἀπό νωρίς σωστές ἀρχές καὶ σ' αὐτό ἐκτός ἀπό τή γενιά του συνέβαλαν καὶ τά μαθήματα πού ἀκούσει νεαρός στήν Ἀκαδήμεια ἀπό τόν Πλάτωνα καὶ ἀργότερα ἀπό τόν Σενοκράτη. Ἡ ζωὴ του γενικά ἦταν αἰσθηρή καὶ πειθαρχημένη, τόσο, πού, ὅπως λένε, σχεδόν ποτέ δέν τόν είδε κανείς νά γελάσει ἢ νά κλάψει ἢ νά λουστεῖ στά δημόσια λουτρά. Διακρινόταν ἐξάλλου καὶ γιά τή σωματική του ἀντοχή. Ὁταν ἦταν ἔξω ἀπό τήν πόλη ἢ σέ ἐκστρατείες, βάδιξε ἔνπόλυτος καὶ γυμνός. Ἐλεγαν μάλιστα γιά ἀστειο σέ καιρούς ἐκστρατείας ὅτι ἄν ὁ Φωκίων ἦταν ντυμένος, σήμαινε ὅτι ἔκανε πολύ κρύο.

Ο Φωκίων είχε χαρακτήρα πολύ καταδεχτικό καὶ φιλάνθρωπο, μόλι πού στήν ὅψη του φαινόταν ἀκοινώνητος καὶ σκυθρώπος, ώστε ὅποιος δέν είχε οἰκειότητα μαζί του δύσκολα τολμούσε νά τόν πλησιάσει μόνος. Γι' αὐτό καὶ κάποτε πού δ στρατηγός Χάρης μιλούσε γιά τά φρύδια τοῦ Φωκίωνα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι γελούσαν, ἐκεῖνος τοῦ είπε: «Τά φρύδια αὐτά, δέ σᾶς ἔφεραν ποτέ λύπες, τά γέλια ὅμως αὐτῶν ἐδῶ ἔκαμαν πολλές φορές τήν πόλη νά κλάψει.» Κάτι παρόμοιο συνέβαινε καὶ μέ τά λόγια τοῦ Φωκίωνα. Ἡταν σωτήρια γιά τίς χρήσιμες καὶ πετυχημένες Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 **ΚΕΦ. 5**
Ο χαρακτήρας
τοῦ Φωκίωνα.
Ο Φωκίων ὡς
ρήτορας.

2

3

ιδέες τους, σύντομα σάν προσταγή, αύστηρά και χωρίς πρόθεση νά τέρψουν. Ὄπως δηλαδή ἔλεγε ὁ Ζήνων, ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νά ξεστομίζει τό λόγο του ἀφοῦ τὸν βαφτίσει στό νοῦ του, ἔτσι και τὰ λόγια τοῦ Φωκίωνα μέσα σὲ πολὺ λίγες λέξεις περιέκλειναν πάρα πολλά νοήματα. Αὐτά είχε στό νοῦ του, φαίνεται, και ὁ Πολύενκτος ἀπό τὸν Σφηττό, ὅταν είπε ὅτι ὁ Δημοσθένης ἦταν ὁ ἄριστος ρήτορας, ἐνῷ ὁ Φωκίων ὁ πιό δεινός διμιλητῆς. Γιατί ὅπως ἔνα νόμισμα σὲ πολὺ μικρὸ δύγκω περιέχει μεγάλη ἀξία, ἔτσι και ἡ ἴκανότητα στό λόγο φανερώνει πολλά μέσα σὲ λίγα λόγια. Λένε πώς κάποτε, ἐνῷ τὸ θέατρο γέμιζε ἀπό κόσμο, ὁ ἴδιος ὁ Φωκίων βημάτιζε μπροστά στή σκηνή βυθισμένος σὲ σκέψεις. Και ὅταν κάποιος φίλος του είπε: «Συλλογισμένος φαίνεσαι, Φωκίων», ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Ναι, μὰ τὸ Δια, σκέφτομαι ἂν μπορῶ ν' ἀφαιρέσω τίποτα ἀπό τό λόγο ποὺ πρόκειται νά πῷ στοὺς Ἀθηναίους». Ὁ Δημοσθένης πάλι δέν ὑπολόγιζε καθόλου τοὺς ἄλλους ρήτορες, ὅταν δῆμος σηκωνόταν νά μιλήσει ὁ Φωκίων, συνήθιζε νά λέει χαμηλόφωνα στοὺς φίλους του: «Νά τό πελέκι πού κόβει τά λόγια μου!» Ἰσως δῆμος ὁ λόγος αὐτός νά χαρακτηρίζει τό ἥθος του, γιατί μιά λέξη και ἔνα νεῦμα μόνο ἐνός χρηστοῦ ἀνθρώπου είναι πιό πειστικά ἀπό μύριους ρητορικούς συλλογισμούς και κομψές προτάσεις.

ΠΡΩΤΕΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΩΚΙΩΝΑ

(Κεφ. 6 -11)

Περίληψη κεφ. 6 -7

Σέ νεαρή ἡλικία ὁ Φωκίων συνδέθηκε μέ τό στρατηγό Χαβρία και ὠφελήθηκε πολὺ ἀπό τήν πολεμική του πείρα. Ἀσκοῦσε δῆμος και ὁ ἴδιος εὐεργετική ἐπιρροή στό Χαβρία, γιατί τὸν συγκρατοῦσε ὅταν ἐκεῖνος ἔδειχνε ἀλόγιστη και ἐπικίνδυνη τόλμη στίς μάχες. Ἡ ἀσυγκράτητη δρμῇ τοῦ Χαβρία στάθηκε και ἡ αἵτια τοῦ θανάτου του, γιατί σέ μιά ἀπόβαση, πού ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι στή Χίο, θέλησε νά βγει πρότος ἀπό τό πλοϊο. Ὁ Χαβρίας ἐκτιμοῦσε πολὺ τό Φωκίωνα Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

και συχνά τοῦ είχε ἀναθέσει ὑπεύθυνες ἀποστολές, ὥστε καὶ γνωστός νά γίνει στοὺς Ἑλληνες καὶ πείρα ν' ἀποκτήσει. Στή γανμαχία κοντά στή Νάξο, ποὺ ἦταν ἡ πρότη νικηφόρα ἐπιχείρηση ἀθηναϊκοῦ στόλου ἵναντιον τῆς Σπάρτης μετά τό τέλος τοῦ Ηελοπονησιακοῦ πολέμου, ὁ Φωκίων διακρίθηκε ιδιαίτερα, ὅπως λένε, διοικώντας μέ ἐντολή τοῦ Χαβρία ἔνα τμῆμα τοῦ στόλου. Ἀργότερα ὁ Χαβρίας πάλι δινοτάς τον εἴκοσι πλοῖα τὸν ἔστειλε στά νησιά νά μαζέψει τοὺς φόρους ἀπό τοὺς συμμάχους. Ὁ Φωκίων δήλωσε ὅτι ἔνα πλοῖο τοῦ ἦταν ἀρκετό, ἐφόσον δὲν πήγαινε νά πολεμήσει, ἀλλά νά ἐπισκεφτεῖ φίλους. Στίς συναντήσεις τον μέ τοὺς συμμάχους συμπεριφέρθηκε μέ τὸ μοίρασμα αὐτό, προσπάθησε νά ξαναζωντανέψει τήν παράδοση τοῦ Σόλωνα, τοῦ Ἀριστείδη καὶ τοῦ Περικλῆ, οἱ ὄποιοι συνδύαζαν τήν πολιτική μέ τήν πολεμική δράση.

Στίς μερες τοῦ Φωκίωνα τά ἀξιώματα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας είχαν χωριστεῖ σέ πολιτικά καὶ σέ στρατιωτικά. Ὁ Φωκίων ποὺ δέ συμφωνοῦσε μέ τό μοίρασμα αὐτό, προσπάθησε νά ξαναζωντανέψει τήν παράδοση τοῦ Σόλωνα, τοῦ Ἀριστείδη καὶ τοῦ Περικλῆ, οἱ ὄποιοι συνδύαζαν τήν πολιτική μέ τήν πολεμική δράση.

Ακολουθώντας λοιπόν αὐτή τήν τακτική ἐπιδίωκε πάντοτε μέ τήν πολιτική του τήν εἰρήνη καὶ τήν ἡσυχία. Ἐγινε ἐξάλλου στρατηγός περισσότερες φορές ὅχι μόνο ἀπό τοὺς συγχρόνους του, ἀλλά καὶ ἀπό τοὺς πρίν ἀπό αὐτόν, χωρίς νά διεκδικεῖ τό ἀξιώμα οὔτε νά τό ἐπιζητεῖ μά καὶ χωρίς νά θέλει νά τό ἀποφύγει οὔτε νά ξεφεύγει, ὅταν τόν καλούσεις ἡ πόλη. Θεωρεῖται γεγονός ὅτι ἔγινε στρατηγός σαράντα πέντε φορές, χωρίς νά παρευρεθεῖ οὔτε μία φορά στίς ἐκλογές πάντοτε, ἐνῶ ἦταν ἀπόν, τόν προσκαλούσαν καὶ τόν ἐξέλεγαν. Γι' αὐτό οἱ λιγότερο μυαλωμένοι ἀποροῦσαν μέ τό λαό, γιατί ἐνῷ ὁ Φωκίων ἐρχόταν σέ ἀντίθεση τίς πιό πολλές φορές μαζί του καὶ ποτέ δέν είπε οὔτε ἔκαμε κάτι γιά νά φανεὶ εὐχάριστος, δ λαός μεταχειριζόταν τοὺς κομψούς στά λόγια καὶ εὐχάριστους δημαγωγούς γιά διασκέδαση, ὅπως λένε ὅτι είναι σωστό νά κάνουν οἱ βασιλιάδες μέ τοὺς κόλακες, νά τοὺς χρησιμοποιοῦν δηλαδή μετά τό πλήσιμο τῶν χεριῶν. Γιά τά ἀξιώματα δημος, ὁ δῆμος, πάντοτε

376 π.Χ.

I   ΚΕΦ. 8
Ἡ τακτικὴ τοῦ Φωκίωνα ἀπέναντι στό δῆμο.

νηφάλιος και σοθαρός, καλοῦσε τὸν πιό αὐστηρό και μυαλωμένο πολίτη, αὐτὸν πού ἡ μόνος ἡ τουλάχιστον πιό πολὺ ἀπό κάθε ἄλλον, ἐναντιωνόταν στὶς θελήσεις και στὶς παρορμήσεις του.

- 4 Κάποτε διαβάστηκε ἔνας χρησμός ἀπό τοὺς Δελφούς ποὺ ἔλεγε ὅτι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι εἰναι σύμφωνοι και μόνο ἔνας ἄνθρωπος ἔχει γνώμη ἀντίθετη μὲ τὸ δῆμο: ὁ Φωκίων ἀνέβηκε στὸ βῆμα και ζήτησε νά μήν κάνουν τὸν κόπο νά ψάξουν, γιατί ὁ ἄνθρωπος πού γυρεύουν είναι αὐτός ὁ ἴδιος, ὥφου είναι ὁ μόνος 5 πού δέν τοῦ ἀρέσει τίποτε ἀπό ὃσα γίνονται στὴν πόλη. "Ἀλλοτε πάλι διατυπώνοντας κάποια πρότασή του στὸ λαό, συνάντησε εὐνοϊκή ὑποδοχή και εἰδε ὅτι ὅλοι παραδέχονταν τὸ ἴδιο πρόθυμα τὰ λόγια του: στράφηκε τότε πρός τοὺς φίλους του και εἶπε: «Μήπως εἶπα τίποτα κακό, χωρίς νά τό καταλάθω;»

ΚΕΦ. 9 Χαρακτηριστικά ἀνέκδοτα.

- 1 Κάποτε πάλι οἱ Ἀθηναῖοι ζητοῦσαν ἐθελοντική συνεισφορά γιά κάποια θυσία και ἐνδο οἱ ἄλλοι πολίτες ἔδιναν, ὁ Φωκίων, ἄν και τὸν κάλεσαν πολλές φορές νά δώσει, εἶπε: «Ζητήστε ἀπό ἐτούτους τοὺς πλουσιοὺς· γιά μένα θά 'ταν ντροπή ἄν ἔδινα σ' ἐσᾶς, χωρίς νά ἔξιφλήσω τὸ χρέος μου σ' αὐτὸν ἔδω», και ἔδειξε τὸν Καλλικλῆ, τὸ δανειστή του. Καθώς ὅμως δέν ἔπαυαν νά κραυγάζουν και νά φωνασκοῦν ἐναντίον του, τοὺς εἶπε τὸν παρακάτω μύθο: «Ἐνας δειλός ξεκίνησε νά πάει στὸν πόλεμο, ἀκούοντας ὅμως νά κρώζουν τὰ κοράκια ἥφησε κάτω τὰ ὄπλα του και ἡσύχαζε. Ἀργότερα τὰ ξαναπήρε και συνέχισε τὸ δρόμο του· μόλις ὅμως τὰ κοράκια ἔκρωξαν ξανά, σταμάτησε. Στὸ τέλος τοὺς εἶπε: «Φωνάξετε ὅσο πιό δυνατά μπορεῖτε. Έμένα μιά φορά δέ θά μέ φάτε!»».
- 3 Μιάν ἄλλη φορά οἱ Ἀθηναῖοι τὸν παρακινοῦσαν μέ επιμονή νά τους ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν και ἐπειδή δέν ἥθελε, τὸν ἀποκαλοῦσαν δειλό και ἄνανδρο. «Οὔτ' ἐσεῖς», τοὺς εἶπε τότε ἐκείνος, «μπορεῖτε νά κάνετε ἐμένα γενναῖο, οὔτ' ἐγώ ἐσας δειλούς. Γνωριζόμαστε θλέπετε καλά μεταξύ μας!».
- 4 Σέ καιρούς ἀβεβαιότητας, ὅταν ὁ λαός είχε δργιστεῖ μαζί του πάρα πολὺ και ἀπαιτοῦσε νά λογοδοτήσει γιά τὴ στρατηγία του, «Ἄγαπητοί μου φίλοι», εἶπε, «κοιτάξτε νά σωθεῖτε πρῶτα!».

”Άλλοτε, ἐνῷ ὅσο κρατοῦσε ὁ πόλεμος οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν δισταχτικοί καὶ φοβισμένοι, ὅταν ἔγινε εἰρήνη πῆραν θάρρος καὶ φώναζαν ἐναντίον τοῦ Φωκίωνα ὅτι τούς στέρησε τῇ νίκῃ. «Είστε τυχεροί», τούς εἶπε, «ποὺ ἔχετε στρατηγό πού σᾶς ἔρει· ἀλλιῶς ἀπό καιρό θά ἥσαστε χαμένοι.»

”Οταν πάλι οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἤθελαν νά καταφύγουν σέ διαιτησία γιά μιά ἑδαφική διαφορά πού είλαν μέ τούς Βοιωτούς, ἀλλά ἐπιθυμοῦσαν πόλεμο, τούς συμβούλεψε νά δώσουν τῇ μάχῃ μέ τά λόγια, πού είναι σ' αὐτά ἀνώτεροι καὶ οχι μέ τά ὅπλα, πού είναι κατώτεροι. Μιά φορά πού μιλοῦσε, ἐπειδή διαφωνοῦσαν μέ δύσα ἔλεγε καὶ δέν ὑπόμεναν νά τόν ἀκούσουν, εἶπε: «Μπορεῖτε νά μέ ὑποχρεώσετε μέ τή βία νά κάνω αὐτά πού δέ θέλω, δέ θά μ' ἔξαναγκάσετε δῆμος νά πῶ, ἀντίθετα μέ τή γνώμη μου, αὐτά πού δέν πρέπει!»

”Οταν δὲ Δημοσθένης, ἀπό τούς ρήτορες πού ἦταν πολιτικοί του ἀντίπαλοι, τοῦ εἶπε: «Θά σέ σκοτώσουν, Φωκίωνα, οἱ Ἀθηναῖοι ἢν τρελαθοῦν», ἀπάντησε: «Κι ἐσένα ἢν βάλουν μυαλό.»

Μιά μέρα πού ἔκανε ὑπερβολική ζέστη εἰδε τόν Πολύευκτο ἀπό τόν Σφηττό νά συμβουλεύει τούς Ἀθηναίους νά κάμουν πόλεμο μέ τό Φιλιππο, καὶ κατόπιν λαχανιασμένος πολύ καὶ ἴδωμένος — καθώς μάλιστα ἦταν καὶ πολὺ παχὺς — νά πίνει καὶ νά ξαναπίνει νερό. «Ἄξιζει» εἶπε τότε, «νά βασιστεῖτε στά λόγια του καὶ ν' ἀποφασίσετε τόν πόλεμο. Τί νομίζετε ὅτι θά κάνει αὐτός ὁ ἄνθρωπος κάτω ἀπό τό θώρακα καὶ τήν ἀσπίδα, σάν ἔρθουν κοντά οἱ ἔχθροι, ὅταν καὶ μόνο καθώς σᾶς λέει τό λόγο πού ἔχει προετοιμάσει, κινδυνεύει νά πνιγεῖ;»

Μιάν ἄλλη φορά, ὅταν δὲ Λικοῦργος είχε πεῖ στήν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἔνα πλήθος ἀπό συκοφαντίες γι' αὐτόν καὶ κοντά στ' ἄλλα ὅτι ὁ Φωκίων συμβούλεψε τούς Ἀθηναίους νά παραδώσουν δέκα πολίτες πού είχε ζητήσει ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκεῖνος εἶπε: «Πολλές καλές καὶ ὡφέλιμες συμβουλές τούς ἔχω δώσει, ἀλλά δέ μέ ἀκοῦν.»

”Υπῆρχε κάποιος Ἀρχιθιάδης, πού ἐπονομαζόταν Λακωνιστής, γιατί είχε ἀφήσει ὑπερβολικά μακριά γένια, φοροῦσε τρίβωνα καὶ ἦταν πάντα σκυθρωπός. Ὁ Φωκίων, κάποτε πού τόν ἀποδοκίμα-

1 ΚΕΦ. 10
“Ἄλλα μικρά περιστατικά.

- ζαν μέθορυθο, κάλεσε τόν ἄνθρωπο αὐτό μάρτυρα καὶ βοηθό² στό λόγο του. Ἐκεῖνος ὅμως μόλις σηκώθηκε, συμβούλευε τούς Ἀθηναίους αὐτά πού τούς ἥρεσαν. Ὁ Φωκίων τότε τόν ἐπιασε ἀπό τά γένια καὶ τοῦ εἶπε: «Ἄρχιθιάδη, γιατί τότε λοιπόν δέν ξυρίστηκες;»
- 3 Ὁ Ἀριστογείτων πάλι ὁ συκοφάντης ἦταν στίς συνελεύσεις φιλοπόλεμος καὶ ἔξωθούσε τό λαό σέ δράση, ὅταν ὅμως γινόταν δικαλογος τῶν στρατευσίμων παρουσιάστηκε ἀκουμπώντας σέ μπαστούνι καὶ μέθε δεμένα πόδια. Ὁ Φωκίων ἀνεβασμένος στό βῆμα τὸν εἶδε ἀπό μακριά καὶ φώνυξε στό γραμματέα: «Γράψε καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, κουτσό καὶ πονηρό!»
- 4 Εἶναι λοιπόν ν' ἀπορεῖ κανείς πᾶς καὶ γιατί ἔνας ἄνθρωπος τόσο τραχύς καὶ ἀδιπήρος πῆρε τὴν προσωνυμία τοῦ χρηστοῦ.
- 5 Νομίζω ὅτι είναι δύσκολο, ὅχι ὅμως καὶ ἀδύνατο, ὅπως τό ἴδιο κρασί, ἔτσι καὶ ὁ ἴδιος ἄνθρωπος νά είναι συγχρόνως γλυκός καὶ ἀψύς. «Ἔτσι πάλι μερικοί ἄλλοι, ἐνῷ φαίνονται καλοκάγαθοι, είναι πάρα πολύ ἀντιπαθητικοί καὶ βλαβεροί γι' αὐτούς πού⁶ τούς συναναστρέφονται. Λένε ὅτι ὁ Ὑπερείδης εἶπε κάποτε στό δῆμο: «Ἀθηναῖοι, μήν κοιτάζετε μόνο ἂν είμαι δυσάρεστος, μά ἂν είμαι δυσάρεστος χωρίς ιδιοτέλεια.» Σάν νά είναι φορτικοί καὶ δχληροί οἱ πλεονέκτες μόνο, καὶ σύν νά μή φοβάται πιό πολύ καὶ νά μήν καταδικάζει ὁ λαός αὐτούς πού χρησιμοποιούν τή δύναμή τους γιά νά ίκανοποιήσουν τὴν ἀλλαζονεία, τό φθόνο,⁷ ἢ τὴν ὄργη ἢ κάποιο πεῖσμα τους. Ὁ Φωκίων λοιπόν δέν ἔβλαψε ποτέ κανέναν πολίτη ἀπό ἔχθρα, οὔτε θεώρησε κανέναν ἔχθρό του. Ἡταν τραχύς, ἀνυποχώρητος καὶ ἀλιγίστος, δοσο μόνο χρειαζόταν γιά νά ἀντισταθεῖ σέ δσους ἐναντιώνονταν σ' ἐκεῖνα πού ἔκανε γιά χάρη τῆς πατρίδας, στήν ἄλλη του ζωή ὅμως⁸ ἦταν γιά δλους φιλικός, προσιτός καὶ φιλάνθρωπος. «Ἔτσι καὶ τούς ἀντιπάλους του ἀκόμα βοηθούσε, ὅταν είχαν ἀτυχήσει, καὶ τούς ὑπερασπιζόταν ὥν κινδύνευαν. Κάποτε πού οἱ φίλοι του τόν κατηγόρησαν ἐπειδή ὑπεράσπισε κάποιον ἄνθρωπο φαῦλο στό δικαστήριο, τούς ἀπάντησε ὅτι οἱ τίμοι δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπό βοήθεια. «Οταν πάλι ὁ Ἀριστογείτων ὁ συκοφάντης ὅστερα ἀπό τήν καταδίκη του ἔστειλε καὶ τόν παρακάλεσε νά πάει νά τόν ἐπισκεφτεῖ, ὁ Φωκίων ἀνταποκρίθηκε στήν παράκληση καὶ ξεκί-

νησε γιά τή φυλακή. Και ἐπειδὴ οἱ φίλοι του δέν τόν ἀφηναν, τοὺς εἶπε: «Ἀφῆστε με, εὐλογημένοι ἄνθρωποι! Ποῦ θά μποροῦσε κανεὶς νά συναντήσει τόν Ἀριστογείτονα μέ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση; »

Οἱ σύμμαχοι καὶ οἱ νησιῶτες θεωροῦσαν τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀθηναίων, ὅταν ἔκεινούσαν μὲ ἄλλο στρατηγό, ὡς ἐχθρούς, καὶ γι' αὐτὸ ἐνίσχυαν τά τείχη τους, ἐπιχωμάτωναν τά λιμάνια τους καὶ μεταφέραντά τούς κοπάδια, τούς δούλους, τίς γυναῖκες καὶ τά παιδιά ἀπό τήν ὑπαίθρο στίς πόλεις. Ἄν δικαὶος ἦταν ὁ Φωκίων, ἔβγαιναν σέ μακρινή ἀπόσταση μέ τά δικά τους πλοῖα νά τόν συνυντήσουν, στεφανωμένοι καὶ χαρούμενοι καὶ τόν συνόδευαν στήν πόλη τους.

I ΚΕΦ. 11
‘Ο Φωκίων καὶ
οἱ σύμμαχοι

ΦΩΚΙΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΣ

(Κεφ. 12-16)

Περιληψη κεφ. 12-15

Τήν ἐποχήν πού ὁ Φίλιππος είχε διεισδύσει στήν Εὔβοια καὶ προσαρτοῦσε τίς Εὐβοϊκές πόλεις, ἡ Ἐρέτρια ζήτησε τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Ἐκεῖνοι ἔστειλαν μία μικρή δύναμι μέ ἀρχηγό τό Φωκίωνα πιστεύοντας ὅτι θά τούς βοηθοῦσαν καὶ οἱ ντόπιοι. Ὁ Φωκίων δικαὶος συνάντησε πολλές δυσκολίες. Ωστόσο στήν τελική σύγκρουση, στήν πεδιάδα τῶν Ταμνωνῶν, ὑπερισχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι χάρη στό σχέδιο τοῦ Φωκίωνα, πού ἀφησε τοὺς ἐχθρούς νά νικήσουν στήν ἀρχή τήν παράταξη τῶν συμμάχων του καὶ νά πλησιάσουν, καὶ ὑστερα ἔδωσε διαταγή στοὺς Ἀθηναίους νά ἐπιτεθοῦν. Μετά τή μάχη ὁ Φωκίων σταθεροποιήσε κάπως τήν κατάσταση, ἐλευθέρωσε ὁσους αἰχμαλώτους Έλληνες είχε συλλάβει καὶ γύρισε στήν Ἀθήνα. Ὁ στρατηγός δικαὶος πού τόν διαδέχτηκε σέ λίγο, ἀπέτυχε ἐντελῶς, ὅταν ξανάρχισαν οἱ ἐχθροπραξίες, καὶ ὅλη σχεδόν ἡ Εὔβοια χάθηκε για τοὺς Ἀθηναίους.

349 π.Χ.

348 π.Χ.

348 π.Χ.

340 π.Χ.

Ατήνα χρόνια ἀργότερα ὁ Φίλιππος ξεκίνησε μέ ισχυρές δυνάμεις γιά νά κατακτήσει τή Θρακική χερσόνησο καὶ τίς πόλεις Πέρινθο καὶ Βυζάντιο στήν Προποντίδα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν τό στρατηγό

Χάρη γιά νά βοηθήσει τίς πόλεις τῆς περιοχῆς, ἐκεῖνος ὅμως ἔδειξε ἀδράνεια καὶ προκάλεσε τή δυσπιστία τῶν συμμάχων. Ο Φωκίων ἔριξε τήν εὐθίνη γιά τήν τροπή αὐτή τῶν πραγμάτων στή στάση τῶν ιδιων τῶν Ἀθηναίων. "Υστερ'" ἀπό αὐτό οἱ Ἀθηναῖοι ἀνάθεσαν τή στρατηγία στόν ίδιο καὶ τόν ἔστειλαν στό Βυζάντιο. Χάρη στό Φωκίωνα οἱ κάτοικοι τοῦ Βυζαντίου δέχτηκαν φιλικά τόν ἀθηναϊκό στρατό, συνεργάστηκαν ἀρμονικά μαζί του καὶ ἔτσι σέ λίγο ὁ Φίλιππος διώχτηκε ἐντελώς ἀπό τήν περιοχή καὶ ὁ μύθος πού τόν παρουσίαξε ἀρτιτη ἔπεσε.

Σέ μιάν ἄλλη περίσταση, λίγα χρόνια πρίν ἀπό τά πιό πάνω γεγονότα, οἱ Μεγαρεῖς είχαν ζητήσει βιαστικά τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Ο Φωκίων πήρε χαράματα τήν ἔγκριση τοῦ δῆμου, ξεκίνησε ἀμέσως κατόπιν καὶ ἔφτασε στήν πόλη πρίν τό μάθουν οἱ Βοιωτοί καὶ δοκιμάσουν νά τόν ἐμποδίσουν. Ἐκεῖ βοήθησε τούς Μεγαρεῖς καὶ τούς ἔθαλε νά ἐπεκτείνουν τά τείχη τους ως τό ἐπίνειο τῆς πόλεώς τους, τή Νίσαια. "Ἐτσι θά ἡταν ἀσφαλισμένοι ἀπό τή στεριά καὶ θά στηρίζονταν στή θάλασσα, δηλαδή στούς Ἀθηναίους.

339 π.Χ.

343-342 π.Χ.

ΚΕΦ. 16
Ἡ στάση τῶν
ἀπέναντι στό
Φίλιππο.

- 1 Οἱ Ἀθηναῖοι βρίσκονταν πιά σέ φανερή ἐχθρότητα μέ τό Φίλιππο καὶ ἐπειδή ὁ Φωκίων δέν ἡταν παρών, είχαν ἐκλέξει ἄλλους στρατηγούς γιά νά κατευθύνουν τόν πόλεμο. Μόλις ἐκεῖνος γύρισε ἀπό τά νησιά, προσπαθούσε νά πείσει τό δῆμο, ἐφόσον ὁ Φίλιππος είχε εἰρηνικές διαθέσεις καὶ φοβόταν πολύ τόν πόλεμο, νά δεχτεῖ ρύθμιση τῆς διαφορᾶς. Τότε κάποιος ἀπό αὐτούς πού συνήθιζαν νά περιφέρονται γύρω ἀπό τήν Ἡλιαία καὶ νά ἔχουν ἔργο τους τή συκοφαντία, ἀντέκρουσε τήν πρόταση καὶ είπε: «Τολμᾶς, ἐσύ, Φωκίων, νά ἀποτρέπεις τούς Ἀθηναίους, τώρα πού βρίσκονται μέ τά ὅπλα στά χέρια!» Καὶ ὁ Φωκίων ἀποκριθήκε: «Ἐγώ τολμώ, ἀν καὶ ξέρω ὅτι ὅσο είναι πόλεμος θά σέ ἔξουσιάζω ἐγώ, ἐνώ, ἄν γίνει εἰρήνη, θά μέ ἔξουσιάζεις ἐσύ.»
- 2 Όστόσο δέν τούς ἐπεισε, ἀλλά ἐπικράτησε ὁ Δημοσθένης, πού συμβούλευε νά δώσουν τή μάχη ὅσο γίνεται μακρύτερα ἀπό τήν Ἀττική. Καὶ ὁ Φωκίων τότε τοῦ είπε: «Φίλε μου, ὡς μήν κοιτάζουμε πού θά πολεμήσουμε, ἀλλά πώς θά νικήσουμε. Ἐτσι μόνο θά γναι μακριά μας ὁ πόλεμος; γιατί πάντα στούς νικημένους ὅλα τά δεινά είναι κοντά.» Ὁταν οἱ Ἀθηναῖοι νικήθηκαν, οἱ ταραχοποιοί καὶ αὐτοί πού ἥθελαν ριζικές ἀλλαγές στήν πόλη, τραβού-

σαν τό *Xaridēmo* στό βῆμα και ἀξίωναν νά γίνει στρατηγός. Οι ἄριστοκρατικοί φοβήθηκαν και ἔχοντας μέ τό μέρος τους τή *Bouλή τοῦ Ἀρείου Πάγου* παρακαλώντας και κλαιόντας ἐπεισαν μέ δυσκολία τό λαό νά ἐμπιστευτεῖ τήν πόλη στά χέρια τοῦ Φωκίωνα. Ἐκεῖνος είχε τή γνώμη ὅτι ἐπρεπε νά δεχτοῦν τούς ἄλλους πολιτικούς ὄρους και τήν ἐπιείκεια τοῦ Φιλίππου. "Οταν ὅμως ὁ Δημάδης πρότεινε νά μετέχει ἡ πόλη στήν κοινή εἰρήνη και στό συνέδριο τῶν Ἑλλήνων, ὁ Φωκίων δέν ἄφηνε νά γίνει δεκτή ἡ πρόταση αὐτή, προτοῦ νά μάθουν τί ἀξιώσεις θά είχε ὁ Φιλίππος ἀπό τοὺς Ἑλληνες. Ἡ γνώμη του δέν ἀκούστηκε, 6 ἐπειδή ἡ στιγμή δέν ἤταν κατάλληλη· και ὅταν ἀμέσως ἐπειτα είδε τούς Ἀθηναίους μετανιωμένους γιατί ἐπρεπε νά παραχωροῦν στό Φιλίππο και τριήρεις και ἴππικό, είπε: «Ἄντα φοβόμουν και είχα ἀντίρρηση. Ἀφοῦ ὅμως κάματε τή συμφωνία, δέν πρέπει νά δυσφορεῦτε οὔτε νά λυπᾶστε. Νά θυμᾶστε ὅτι και οἱ πρόγονοι μας, ἄλλοτε ώς ἡγέτες και ἄλλοτε ώς ὑπήκοοι, ἐνεργοῦσαν σωστά και στίς δύο περιπτώσεις κι ἔτσι ἔσωσαν και τήν πόλη και τούς Ἑλληνες.» 7

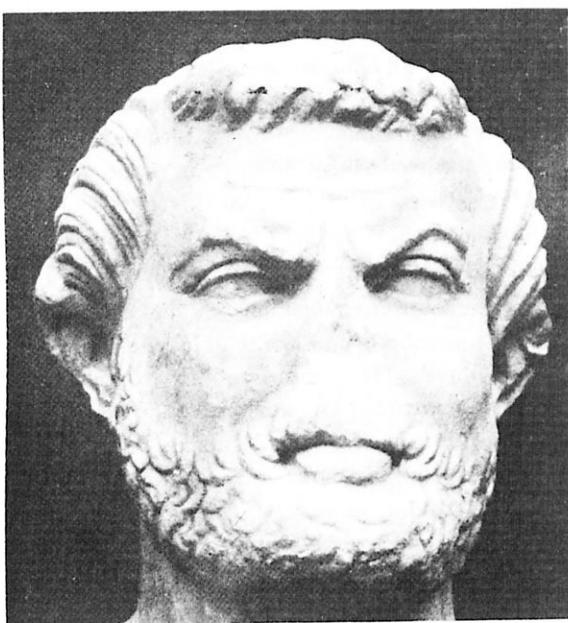
"Οταν ἐξάλλου πέθανε ὁ Φιλίππος, δέν ἄφηνε τό Δῆμο νά κάνει εὐχαριστήριες θυσίες γιά τήν καλή εἰδηση, γιατί πίστευε ὅτι είναι ταπεινό νά δείχνουν χαρά γιά τέτοιο πράγμα και γιατί ἡ δύναμη πού τούς ἀντιμετώπισε στή Χαιρώνεια λιγόστεψε κατά ἔνα μόνο ἄτομο.

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Κεφ. 17-22)

Μιάν ἄλλη φορά ὁ Δημοσθένης μιλοῦσε ὑθριστικά γιά τόν 1 Ἀλέξανδρο, πού ἐκεῖνος πλησίαζε ἥδη στή Θήβα. Τότε ὁ Φωκίων τοῦ είπε:

«Τέτοιο ἀγριάνθρωπο τί θές, καημένε, κι ἐρεθίζεις, πού ποθεῖ κιόλας τή μεγάλη δόξα; Ἡ μήπως θέλεις στήν τόσο μεγάλη πυρκαϊά, πού βρίσκεται κοντά, νά ρίξεις μέσα τήν πόλη; Ὁμως ἐγώ δέ θ' ἀφήσω τούς Ἀθηναίους νά χαθοῦν ἀκόμα κι ὃ τόθέλουν, μιά και γι' αὐτό τό λόγο ὑπομένω τό βάρος νά είμαι

ΚΕΦ. 17
Φωκίων και
Ἀλέξανδρος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπάνω ἀριστερά:
Προτομή πού πιστεύεται
ὅτι εἰκονίζει τό φίλιπ-
πο Β'.

(Ny Carlsberg Glyptothek,
Κοπεγχάγη).

Κάτω ἀριστερά:
Ἀλέξανδρος (Αθῆναι,
Μουσεῖο Ακροπόλεως).

Δεξιά:
Δημοσθένης
(Μουσεῖο Κοπεγχάγης).

2 στρατηγός.» Ὁταν ἡ Θήβα καταστράφηκε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος
 3 ζητοῦσε νά τοῦ παραδοθοῦν ὁ Δημοσθένης, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Υπεριδῆς,
 4 ὁ Χαρίδημος καὶ οἱ φίλοι τους, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου
 5 στήριξε στὸ Φωκίωνα τίς ἐλπίδες της καὶ πολλές φορές τόν
 6 κάλεσε δύναμιστικά νά παρουσιαστεῖ στὸ βῆμα. Ἐκεῖνος σηκώ-
 7 θηκε, καὶ φέρνοντας δίπλα του ἕνα φίλο του, μὲ τόν δρόποιο συν-
 8 δεόταν πολύ στενά, τόν ἐμπιστευόταν καὶ τόν ἀγαποῦσε, εἶπε:
 9 «Σέ τέτοιο σημειοῦ ἔχουν δῆγήσει τήν πόλη οἱ ἄνθρωποι αὐτοί,
 10 ὥστε ἐγώ κι αὐτόν ἐδῶ τό Νικοκλῆ ἢν ζητήσει κανεῖς θά συμ-
 1 θουλέψω νά τόν παραδώσουμε. Γιατί θά τό θεωροῦσα εὐτυχία
 2 μου νά πεθάνω ἐγώ ὁ Ἰδιος γιά τή σωτηρία σας. Λυποῦμαι ἀκό-
 3 μα, Ἀθηναῖοι, εἶπε, καὶ αὐτούς τούς Θηβαίους, πού ζήτησαν κα-
 4 ταφύγιο ἐδῶ. Είναι ἀρκετό δύμας νά κλαίνε οἱ Ἑλληνες τή Θή-
 5 βα· γι' αὐτό είναι προτιμότερο νά προσπαθήσουμε νά πείσουμε
 6 καὶ νά θερμοπαρακαλέσουμε τούς νικητές καὶ γιά τούς δυό
 7 λαούς, παρά νά πολεμήσουμε.»

8 Λένε λοιπόν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, μόλις ἔλαβε τό πρώτο ψήφι-
 9 σμα τῶν Ἀθηναίων, τό πέταξε καὶ ἀπομακρύνθηκε γυρίζοντας
 10 τήν πλάτη στούς πρέσβεις. Τό δεύτερο δύμας, πού τό πήγε ὁ Φω-
 1 Κίων, τό δέχτηκε, γιατί ἔμαθε ἀπό τούς γεροντότερους ὅτι καὶ ὁ
 2 Φίλιππος θαύμαζε τόν ἄνθρωπο αὐτόν. Καὶ δχι μόνο δέχτηκε νά
 3 συναντήσει καὶ ν' ἀκούσει τίς παρακλήσεις του, ἀλλά
 4 ἄκουσε καὶ τίς συμβουλές του. Ὁ Φωκίων λοιπόν τόν συμβού-
 5 λεψε, ἢν ἐπιθυμεῖ τήν εἰρήνη νά τερματίσει τόν πόλεμο· ἢν πάλι
 6 ποθεῖ τή δόξα, νά τόν μεταφέρει ἀπό τήν Ἑλλάδα καὶ νά τόν
 7 στρέψει πρός τούς βαρβάρους. Καὶ ἀφοῦ εἴπε πολλά πού ταίρια-
 8 ζαν μέ τό χαρακτήρα καὶ μέ τούς σκοπούς τοῦ Ἀλεξάνδρου,
 9 τόσο πολύ τόν ἄλλαξε καὶ τόν καταπράννε, ὥστε νά πεῖ ὅτι οἱ
 10 Ἀθηναῖοι πρέπει νά προσέξουν τήν κατάσταση, γιατί, ἢν τοῦ
 συμβεῖ κάτι, ἐπρεπε ἐκεῖνοι ν' ἀναλάβουν τήν ἡγεμονία. Ἐπι-
 πλέον ἔκαμε τό Φωκίωνα προσωπικό του φίλο καὶ τόν φιλοξέ-
 νησε, καὶ είχε γι' αὐτόν τόσο μεγάλη ἐκτίμηση, δση λίγοι ἀπό
 τό στενό του κύκλο είχαν κερδίσει. Ὁ Δούρης μάλιστα λέει πώς,
 ὅταν δ' Ἀλέξανδρος νίκησε τό Δαρεῖο καὶ ἔγινε μέγας, ἔβγαλε
 ἀπό τίς ἐπιστολές του τή λέξη «χαίρειν», ἐκτός ἀπό αὐτές πού
 ἔγραφε στό Φωκίωνα. Μόνο σ' αὐτόν, δπως καὶ στόν Ἀντίπα-

τρο, ἀποτεινόταν μέ τό «χαίρειν». Αύτό τό ἀναφέρει καὶ ὁ Χάρης.

Τήν ίστορία μέ τά χρήματα ὅλοι τή θεωροῦν ἀληθινή, ὅτι δηλαδή ὁ Ἀλέξανδρος ἔστειλε ώς δῶρο στό Φωκίωνα ἐκατό τάλαντα. "Οταν τά ἔφεραν στήν Ἀθήνα, ὁ Φωκίων ρώτησε τούς ἀπεσταλμένους γιατί ἄραγε, ἐνῷ ὑπάρχουν πολλοί Ἀθηναῖοι, ὁ Ἀλέξανδρος προσφέρει μόνο σ' αὐτόν τόσα χρήματα. Ἐκεῖνοι εἶπαν: «Γιατί ἔσένα μόνο κρίνει ἄνθρωπο καλό καὶ τίμο.» «Τότε λοιπόν», εἶπε ὁ Φωκίων, «ἄς με ἀφήσει καὶ νά φαίνομαι καὶ νά εἰλμαι πάντα ἔτσι». Καὶ ὅταν τόν ἀκολούθησαν στό σπίτι του τά εἰδαν ὅλα πολὺ φτωχικά· ἡ γυναίκα του ζύμωνε καὶ ὁ Φωκίων ὁ ἴδιος τράβηξε νερό ἀπό τό πηγάδι καὶ ἔπλενε τά πόδια του. Τότε ἄρχισαν νά τόν πιέζουν μέ περισσότερη ἐπιμονή καὶ νά τοῦ λένε ὑγανακτισμένοι ὅτι εἶναι φοβερό, ἐνῷ εἶναι φίλος τοῦ θαυματιᾶ, νά ζει τόσο φτωχικά. Ὁ Φωκίων τότε, βλέποντας νά διαβαίνει ἔνας φτωχός γέρος φορώντας ἔνα βρώμικο τριβύνιο, τούς ρώτησε ἂν τόν θεωροῦν κατώτερο ἀπό ἐκεῖνον τό γέρο. Κι ὅταν ἐκεῖνοι τόν παρακάλεσαν νά μή λέσι τέτοια λόγια, ὁ Φωκίων τούς εἶπε: «Κι ὅμως αὐτός ζει μέ λιγότερα ἀπό μένα καὶ εἶναι ίκανοποιημένος. Μέ λίγα λόγια, ἢ δέ θά χρησιμοποιήσω τά χρήματα αὐτά καὶ μάταια θά κρατῶ τόσο χρυσάφι ἢ ἂν τά χρησιμοποιήσω, θά δυσφημήσω στήν πόλη καὶ τόν ἔαυτό μου καὶ ἐκεῖνον.» "Ἔτσι λοιπόν τά χρήματα ἔφυγαν πάλι ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἀπέδειξαν στούς Ἑλληνες ὅτι πιό πλούσιος ἀπό αὐτόν πού χάριζε τόσυ πολλά ἡταν ἐκεῖνος πού δέν τά είχε ἀνάγκη. Ὁ Ἀλέξανδρος δυσαρεστήθηκε καὶ ἔγραψε πάλι στό Φωκίωνα ὅτι δέ θεωρεῖ φίλους του αὐτούς πού δέν τόν ἔχουν σέ τίποτα ἀνάγκη· μά ὁ Φωκίων καὶ πάλι ἀρνήθηκε χρήματα. Ζήτησε ὅμως νά ἐλευθερωθοῦν ὁ σοφιστής Ἐχεκρατίδης, ὁ Ἰμβριος Ἀθηνόδωρος καὶ δύο Ρόδιοι, ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Σπάρτων πού είχαν συλληφθεῖ μέ διάφορες κατηγορίες καὶ ἡταν φυλακισμένοι στίς Σάρδεις. Ὁ Ἀλέξανδρος τούς ἐλευθέρωσε ἀμέσως καὶ ἀκόμα ὅταν ἔστειλε τόν Κράτερο στή Μακεδονία τόν διέταξε νά παραχωρήσει στό Φωκίωνα μία ἀπό τίς τέσσερις ἀσιατικές πόλεις, *Κίο, Γέργιθο, Μύλασα, Ἐλαία*, ὅπουα διαλέξει καὶ τόνισε

1 ΚΕΦ. 18

'Ο Φωκίων
ἀρνεῖται τὰ
δῶρα τοῦ
Ἀλέξανδρου.

2

3

4

5

6

7

8 μέ επιμονή ὅτι θά ἔξοργιστεῖ ἂν ἐκεῖνος ἀρνηθεῖ. Ἀλλά ὁ Φωκίων δὲ δέχτηκε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος πολὺ σύντομα πέθανε.

Τό σπίτι τοῦ Φωκίωνα τὸ δείχνουν ἄκομα στὴ Μελίτη. Εἶναι στολισμένο μὲ φύλλα χαλκοῦ, μά κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀπέριττο καὶ ἀπλό.

Περιληψη κεφ. 19-20

‘Ο Φωκίων παντρεύτηκε δύο φορές. Ή πρώτη του γυναίκα ἦταν ἀδελφή τοῦ διάσημου γλύπτη Κηφισόδοτον. Γιά τῇ δεύτερῃ λένε πώς ἡ φρονιμάδα καὶ ἡ ἀπλότητά της ἦταν τόσο φημισμένη, ὅσο ἦταν καὶ ἡ τιμότητα τοῦ ἄντρα της. Κάποτε πού μιά ξένη ἀπό τὴν Ιερία τῆς ἔδειχνε ἔνα πολύτιμο κόσμημα εἶπε: «Ἐμένα στολίδι μου εἶναι ὁ Φωκίων».

Διηγοῦνται ἐπίσης πώς ὅταν ὁ γιός του Φόδος θέλησε νά πάρει μέρος στον ἀγῶνας τῶν Παναθηναίων, ὁ Φωκίων τοῦ ἔδωσε τὴν ἀδεια ὅχι τόσο γιά ἐπιδιώξει τῇ νίκη, ὅσο γιά νά ἀσκηθεῖ. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος νίκησε, ὁ Φωκίων δὲ θέλησε νά πάει στά πολυέξοδα συμπόσια πού ἔκαναν οἱ φίλοι του γιά πανηγυρισμό. Γιά νά ἀποτραβῆξει μάλιστα τὸ γιό του ἀπό τὴν εὐκολὴ ζωὴ τῆς Ἀθήνας, τὸν πῆγε λίγο καιρό στὴ Σπάρτη, γιά νά ζήσει σύμφωνα μὲ τὴν ἀστηριή σπαρτιατική ἀγωγή μία ἐνέργεια πού δυσαρέστησε τούς Ἀθηναίους.

ΚΕΦ. 21   1
‘Ο Φωκίων καὶ
τὰ χρήματα τοῦ
Ἀρπαλοῦ.

“Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ἔγραψε στοὺς Ἀθηναίους παραγγέλλοντας νά τοῦ στείλουν τριήρεις καὶ οἱ ρήτορες ἔφερναν ἀντίρρηση, ἡ βουλὴ κάλεσε τὸ Φωκίωνα νά μιλήσει. «Λοιπόν σᾶς λέω», εἶπε ἐκεῖνος, «ὅτι πρέπει ἡ νά είστε στρατιωτικά οἱ πιό ἰσχυροί ἢ φίλοι τῶν ἴσχυρῶν.» Στόν Ηὐθέα πάλι, πού τότε γιά πρώτη φορά ἥρχιζε νά μιλάει μπροστά στοὺς Ἀθηναίους καὶ ἦταν κιώλας φλύαρος καὶ θραυσός εἶπε: «Δέ θά σωπάσεις κι ἐσύ, πού μόλις τώρα σ’ ἀγόρασες ὁ δῆμος;»

3   “Οταν ὁ Ἀρπαλος παίρνοντας πολλά χρήματα ἔφυγε κρυφά ἀπό τὸν Ἀλέξανδρο καὶ ἔφτασε ἀπό τὴν Ἀσία στὴν Ἀττική, οἱ ρήτορες πού ἦταν συνηθισμένοι νά κερδίζουν χρήματα ἀπό τὴν πολιτική, ἔτρεξαν κοντά του καὶ συναγωνίζονταν ποιός θὰ ἐπωφεληθεῖ περισσότερο. Σ’ αὐτούς ὁ Ἀρπαλος πέταξε καὶ σκόρπισε, γιά νά τους δελεάσει, μικρά ποσά ἀπό τὰ πολλά χρήματα πού είχε στὸ Φωκίωνα ὅμως ἔστειλε καὶ τοῦ πρόσφερε

έπτακόσια τάλαντα και θέλησε μόνο σ' έκεινο νά έμπιστευτεῖ γιά φύλαξη και δῆλα πού είχε και μαζί μ' αὐτά και τὸν ἔμαυτό του.

Ο Φωκίων τοῦ ἀπάντησε μὲ τραχύτητα ὅτι, ἂν δέν πάψει νά διαφθείρει μέ χρήματα τὴν πόλη. Θά κλάψει πικράς και τότε ὁ Ἀρπαλος μαζεύτηκε και σταμάτησε. Υστερα ἀπό λίγο, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι συνεδριαζαν γιά αὐτό τὸ ζήτημα, ὁ Ἀρπαλος εἶδε ὅτι ὅσοι είχαν πάρει χρήματα ἀπό αὐτῶν είχαν ἀλλάξει στάση και μιλούσαν ἐναντίον του γιά νά μή φανερωθοῦν, ἐνῷ ὁ Φωκίων, πού δέν είχε πάρει τίποτε, μαζί με τὸ κοινό συμφέρον νοιάζοταν κάπως και γιά τὴν σωτηρία ἔκεινου. Τότε λοιπόν ὁ Ἀρπαλος θέλησε πάλι νά τὸν καλοπιάσει, ἔβλεπε δῆμος, καθώς τὸν τριγύριζε προσεκτικά, ὅτι ὁ Φωκίων ήταν ἕνα δύχυρό ἀπό παντοῦ ἀπόρθητο ἀπό τὸ χρυσάφι. Μὲ τὸ Χαρικλῆ δῆμος, τὸ γαμπρό τοῦ Φωκίωνα, ἔγινε οἰκεῖος και φίλος, και καθώς τὸν είχε ἔμπιστο και τὸν χρησιμοποιοῦσε σέ δῆλα, στάθηκε αὐτία ν' ἀποκτήσει κακή φήμη.

Περίληψη κεφ. 22

Οταν ἔφτασε στὴν Ἀθῆνα ἡ εἰδηση γιά τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Δημάδης συμβούλεψε νά μήν τὴν πιστέψουν, γιατί, δῆμος εἶπε, ἂν είχε πεθάνει ὁ Ἀλέξανδρος, δῆλη ἡ οἰκουμένη θά μίριζε ἀπό τὸ νεκρό. Ο Φωκίων γιά νά συγκρατήσει τοὺς Ἀθηναίους πού τὸ είχαν πιστέψει και ἡταν ἔτοιμοι νά ξεσηκωθοῦν, εἶπε: «Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος πέθανε σήμερα, θά είναι πεθαμένος και αὔριο και μεθαύριο. Έχετε λοιπόν καιρό νά σκεφτεῖτε, ὅστε νά μήν πάρετε λαθεμένη ἀπόφαση.»

323 π.Χ.

Ο ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (Κεφ. 23-33)

Οταν ὁ Λεωσθένης ἔριξε τὴν πόλη τῆς Ἀθῆνας στὸ Λαμιακὸ πόλεμο, ὁ Φωκίων ἐναντιώθηκε. Ο Λεωσθένης τότε τὸν ρώτησε περιπατικά τι καλό ἔκαμε στὴν πόλη τόσα χρόνια πού ἦταν στρατηγός. «Τό καλό πού ἔκαμα δέν είναι μικρό» ἀπάντη-

1 ΚΕΦ. 23
Σοθαρές ἀντίρρησις τοῦ Φωκίωνα γιά

τὸν πόλεμο.

- σε ὁ Φωκίων. «Ἔταν τό νά ἐνταφιάζονται οἱ πολίτες στά οἰκογενειακά τους μνήματα.» Καὶ καθώς ὁ Λεωσθένης ἀποθραυσύνθηκε καὶ μιλοῦσε μέτρο κομπασμό στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, ὁ Φωκίων τοῦ εἶπε: «Τά λόγια σου, νεαρέ μου, μοιάζουν μέτρα κυπαρίσσια· είναι μεγάλα καὶ ψηλά, ἀλλά δέν κάνουν καρπούς.»
- “Οταν πάλι ὁ Ὑπερειδῆς σηκωθῆκε καὶ τὸν ρωτησε: «Πότε λοιπόν, Φωκίων, θά συμβουλέψεις τοὺς Ἀθηναίους νά πολεμήσουν;», εἶπε: «Οταν δῶ τοὺς νέους ἀποφασισμένους νά κρατήσουν τή θέση τους στή γραμμή τῆς μάχης, τοὺς πλουσίους νά συνεισφέρουν καὶ τοὺς ρήτορες ν’ ἀποφεύγουν νά κλέβουν τό δημόσιο χρῆμα.» Ἀλλή φορά, ὅταν πολλοί θαύμαζαν τή στρατιωτική δύναμη πού είχε συγκεντρώσει ὁ Λεωσθένης καὶ ρωτοῦσαν τό Φωκίωνα πῶς τοῦ φαίνεται ἡ πολεμική προετοιμασία, εἶπε: «Καλή γιά τό στάδιο φοβοῦμαι ὅμως τό δόλιχο τοῦ πολέμου, γιατί ἡ πόλη δέν ἔχει οὔτε ἄλλα χρήματα, οὔτε πλοῖα, οὔτε στρατιώτες.» Τά γεγονότα ἐπιβεβαίωσαν τά λόγια του. Στήν ἀρχή ὁ Λεωσθένης ἔγινε ἔνδοξος μέτρα κατορθώματά του καὶ τούς Βοιωτούς νίκησε καὶ τόν Ἀντίπατρο περιόρισε στή Λαμία.
- Τότε λένε ὅτι ἡ πόλη ἥρχισε νά τρέφει μεγάλες ἐλπίδες, καὶ ὅτι γιόρταζε συνεχῶς καὶ πρόσφερε θυσίες στούς θεούς γιά τίς εὐχάριστες εἰδήσεις. Ὁ Φωκίων ὅμως ἀπαντώντας σ’ αὐτούς πού νόμιζαν ὅτι τόν ἐλέγχουν γιά τό λάθος του καὶ τόν ρωτοῦσαν ὃν δέ θά ἥθελε νά είχε κάμει ἐκείνος τά κατορθώματα αὐτά, εἶπε: «Και βέθαια, ἄλλά κι ἡ ἀρχική μου γνώμη νά μήν ἡταν διαφορετική». Καὶ ὅταν πάλι ἔφταναν τό ἔνα ὑστερ’ ἀπό τό ἄλλο γράμματα καὶ μηνύματα ἀπό τό στράτευμα μ’ εὐχάριστες εἰδήσεις, εἶπε: «Πότε πιά θά πάψουμε νά νικάμε;»

ΚΕΦ. 24
‘Ο Φωκίων
ἀποτρέπει τοὺς
Ἀθηναίους ἀπό
νέα ἐκστρατεία.

- 1   “Οταν ὁ Λεωσθένης σκοτώθηκε, μερικοί είχαν τό φόβο μήπως σταλεῖ ώς ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ ὁ Φωκίων καὶ τερματίσει τόν πόλεμο. Γι’ αὐτό ἔβαλαν ἔναν ἄνθρωπο ὕσημο, πού σηκωθῆκε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ εἶπε ὅτι σάν φίλος καὶ παλιός σύντροφος τοῦ Φωκίωνα πού είναι, συμβουλεύει τούς Ἀθηναίους νά διαφυλάξουν καὶ νά προστατέψουν τόν ἄντρα αὐτόν, ἐπειδή δέν ἔχουν ἄλλο ὅμοιό του, καὶ νά στείλουν ἀρχηγό τοῦ στρατοῦ τόν Ἀντίφιλο. Οἱ Ἀθηναῖοι συμφώνησαν μέτρη πρότα-

ση. Ὁ Φωκίων ἀνέβηκε στό βῆμα καὶ εἶπε πώς οὕτε σύντροφος παλιός ὑπῆρξε ποτέ μὲ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν οὕτε καὶ μὲ κανένα τρόπο τοῦ ἡταν γνώριμος ἢ οἰκεῖος. «Τώρα ὅμως», τοῦ εἶπε, «ἀπὸ σήμερα καὶ φίλο μου σὲ κάνω καὶ δικό μου ἄνθρωπο, γιατί συμβούλεψες αὐτά πού μέ συμφέραντες.»

“Οταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδίωκαν μέ ἐπιμονή νά ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν Βοιωτῶν, ὁ Φωκίων στήν ἀρχή ἀντιστεκόταν. Και ὅταν τοῦ ἔλεγαν οἱ φίλοι του δτι θά πεθάνει, γιατί ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τούς Ἀθηναίους, εἶπε: «Ἄδικα θά πεθάνω ἂν κάνω δ.τι συμφέρει, δίκαια ὅμως ἂν κάνω κάτι βλαβερό.» Τέπειτα, θλέποντας δτι δέν υποχωροῦσαν, ἀλλά ἐξακολουθοῦσαν νά φωνάζουν, ἔδωσε διαταγή στὸν κήρυκα νά διαλαλήσει δτι δλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπό τὴν ἐφηβική ἥλικια ὃς τά ἔξήγητα πρέπει νά πάρουν τρόφιμα γιά πέντε ημέρες καὶ νά τὸν ἀκολουθήσουν ἀμέσως μετά τὴ συνέλευση. «Ἔγινε πολὺς θόρυβος καὶ καθώς οἱ γεροντότεροι τινάζονταν ἐπάνω καὶ φώναζαν, ὁ Φωκίων τοὺς εἶπε: «Δέν είναι τίποτα φοβερό ἐγώ δ στρατηγός σας, πού είμαι δγδόντα χρόνων, θά είμαι μαζί σας.» Ετσι λοιπόν τότε τοὺς συγκράτησε καὶ τοὺς ἀλλάξε τὴ γνώμη.

Περίληψη κεφαλαίων 25-33

Στὴ διάρκεια τῶν Λαμιακοῦ πολέμου ἔνα τμῆμα μακεδονικοῦ στρατοῦ ἔκαμε ἀπόβαση στὸ Ραμνούντα καὶ λεηλατοῦσε τὴν Ἀττικὴ. Ὁ Φωκίων τοὺς ἀντιμετώπισε νικηφόρα καὶ τοὺς ἔδιωξε.

Στὸ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι τοὺς μέ στρατηγό τώρα τὸν Ἀντίφιλο νίκησαν στὴ Θεσσαλίᾳ τὸ στρατό τοῦ Ἀντίπατρου. Σύντομα ὅμως ἔφτασε ἀπό τὴν Ἀσία ὁ Κράτερος γιά νά βοηθήσει τὸν Ἀντίπατρο, καὶ σὲ νέα μάχῃ στὴν Κραννόνα τῆς Θεσσαλίας ὁ συνασπισμός τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων τοὺς νικήθηκε. Ὁ Ἀντίπατρος θάδιξ τώρα ἀνεμπόδιστα μέ τὸ στρατό του πρός τὴν Ἀθήνα. Οἱ κυριότεροι ἀντίπαλοι τῶν Μακεδόνων καὶ ἀνάμεσά τοὺς ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Ὑπερειδῆς ἐσπεύσαν νά ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη. Ὁ φιλομακεδόνας Δημάδης, πού τώρα ἀποκτοῦσε ἵσχυ, πρότεινε στὸ δῆμο νά στείλουν οἱ Ἀθηναῖοι στὸν Ἀντίπατρο πρέσβεις γιά νά κάμουν εἰρήνη. Ἡ πρόταση ἔγινε δεκτή καὶ ἡ ἀποστολή μέ ἐπικεφαλῆς τὸ Φωκίωνα συνάντησε τὸν Ἀντίπατρο στὴ Θήβα. Ὁ Ἀντίπατρος

322 π.Χ.

322 π.Χ.

γιά χάρη τοῦ Φωκίωνα δέχτηκε νά μήν προχωρήσει περισσότερο μέτο στρατό του, στά υπόλοιπα δύος ζητήματα ἀπαιτοῦσε νά ἐπιβάλει τοὺς δικοὺς του ὄρους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν τίς ἀξιώσεις πού τοὺς μεταβίβασαν οἱ πρέσβεις, καὶ ἡ ἀποστολή ἔκεινης πάλι, μαζί μὲ τὸ φιλόσοφο Ξενοκράτη τῇ φορά ἀπτῇ, γιά νά κάμει τὴν τελική συμφωνία. Οἱ Ἀντίπατρος, ἀφοῦ τοὺς ἄκουσε ἀλλή μιά φορά, ἔθεσε τοὺς ὄρους του: Ἐπερπε, γιά νά γίνει φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, νά τοῦ παραδόσουν τὸ Δημοσθένη καὶ τὸν Ὑπερείδη καὶ νά δεχτοῦν νά ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀθήνα τιμοκρατικό πολίτευμα. Ἀπαίτησε ἐπίσης νά δεχτοῦν οἱ Ἀθηναῖοι μακεδονική φρουρά στὴ Μουνυχία καὶ νά πληρώσουν τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου. Οἱ Φωκίων παρακάλεσε νά ἀφαιρεθεῖ ὁ ὄρος γιά τὴ μακεδονική φρουρά, μᾶλλον ὁ Ἀντίπατρος ἀρνήθηκε. Ἐτσι οἱ πρέσβεις ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν ὅλους τοὺς ὄρους καὶ μόνο ὁ Ξενοκράτης τοὺς χαρακτήρισε ἐπιεικεῖς γιά δούλους, ἀλλά σκληρούς γιά ἐλεύθερους ἀνθρώπους.

322 π.Χ.

Ἐγκαταστάθηκε λοιπόν στὴ Μουνυχία ἡ μακεδονική φρουρά μέτρηγγό τοῦ Μένυλλο, ὁ ὁποῖος εἶχε φιλικές σχέσεις μὲ τὸ Φωκίωνα. Κι ἔτσι δύος, οἱ Ἀθηναῖοι θεώρησαν τὴν ἐγκατάσταση τῆς φρουρᾶς σάν ταπείνωση καὶ προσβολή, παρόλο πού ἡ ἴδια ἡ φρουρά δέν τοὺς φέρθηκε ἀσχῆμα, χάρη στὸ Μένυλλο. Ἰδιαίτερα ἐπίσης ταπεινωμένο θεώρησαν τὸν ἑαντό τοὺς οἱ πολίτες πού ἔχασαν τὰ πολιτικά τοὺς δικαιώματα ἔξατιας τῆς φτώχειας τοὺς, ἐπειδή τὸ νέο πολίτευμα ἔδινε δικαιώματα μόνο σέ δύος εἰχαν ὄρισμένη περιουσία. Ἐξάλλου τὸ τραγικό τέλος τοῦ Δημοσθένη καὶ τοῦ Ὑπερείδη, πού πέθαναν κυνηγημένοι καὶ καταδικασμένοι ἔκαμε τοὺς Ἀθηναίους νά νοσταλγοῦν τὸ Φίλιππο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο πού ἤταν περισσότερο γενναιόψυχοι καὶ δέν ἤταν σκληροί καὶ τυραννικοί δύος ὁ Ἀντίπατρος.

322 π.Χ.

Παρόλα αὐτά ὁ Φωκίων διοικοῦσε τὴν ἐποχὴν αὐτῆν τὴν πόλη μέσηνεση καὶ καλωσόνη καὶ ἔδειχνε ἴδιαίτερη φροντίδα γιά τὰ ζητήματα τῶν πολιτῶν. Ἀνάμεσα στά ἄλλα γλίτωσε καὶ πολλοὺς ἀπό την ἔξορια. Θέλησε ἐπίσης νά βοηθήσει τὸν Ξενοκράτη, ἀλλά ἐκεῖνος ἀρνήθηκε. Στὸ Μένυλλο, τὸ διοικητή τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, καὶ στὸν Ἀντίπατρο ὁ Φωκίων συμπεριφέροταν μέταξιοπρεπεια, χωρὶς νά δέχεται τὰ δόρα τοὺς οὔτε νά τοὺς κάνει χάρες. Λένε πώς ὁ Ἀντίπατρος εἶχε πεῖ διτὶ ἀπό τοὺς δύο φίλους πού εἶχε στὴν Ἀθήνα, τὸ Φωκίωνα καὶ τὸ Δημάδη, τὸν ἔνα δέν μπόρεσε ποτέ νά τὸν πείσει νά πάρει χρήματα καὶ τὸν ἄλλο νά τὸν χορτάσει.

Στό μεταξύ οἱ Ἀθηναῖοι ζητοῦσαν ἀπό τό Φωκίωνα νά πείσει τόν Ἀντίπατρο νά ἀποσύρει τή μακεδονική φρουρά. Ἐκεῖνος ὅμως τό ἀπέφευγε, ἵσως ἐπειδή τό θεωροῦσε δύσκολο. Πέτυχε ὅμως ν' ἀναβάλλει κάθε τόσο τήν εἰσπραξή τῶν χρημάτων πού χρωστοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι στόν Ἀντίπατρο. Τήν ἀποστολή στή Μακεδονία γιά τό ζήτημα τῆς φρουρᾶς ἀνέλαβε τελικά ὁ Δημάδης. Ἐφτασε ὅμως ὅταν ὁ Ἀντίπατρος βρισκόταν στά τελευταῖα του και τήν ἔξουσία είχε οὐσιαστικά ὁ γιός του Κάσσανδρος. Ὁ Κάσσανδρος είχε ἀνακαλύψει μία ἐπιστολή πού ἐνοχοποιοῦσε τό Δημάδη. Σ' αὐτήν ὁ ἴδιος ὁ Δημάδης παρακινοῦσε τόν Ἀντίγονο (ἢ μᾶλλον τόν Περδίκκα) νά ἔρθει ἀπό τήν Ἀσία στή Μακεδονία και νά πάρει αὐτός τήν ἔξουσία, πού τώρα κρεμόταν ἀπό μιά σάπια κλωστή. Ὁ Κάσσανδρος ἔπιασε τό Δημάδη και τό γιό του, πού τόν είχε μαζί του, και τούς θανάτωσε.

Σέ λίγο πέθανε ὁ Ἀντίπατρος ἀφοῦ διόρισε στρατηγό τόν Πολυπέρχοντα και χλιαρχό τόν Κάσσανδρο. Ὁ Κάσσανδρος, πού σχεδίαζε νά ἐκτοπίσει ἐντελῶς τόν Πολυπέρχοντα ἔστειλε στήν Ἀθήνα, γιά νά ἔξασφαλίσει τήν κυριαρχία του ἐκεῖ, τό φίλο του Νικάνορα νά ἀντικαταστήσει τό Μένυλλο στή διοίκηση τῆς φρουρᾶς. Και μέ τό νέο διοικητή, ὁ Φωκίων κατόρθωσε νά δημιουργήσει καλές σχέσεις. Ὁ Πολυπέρχων ώστόσο γιά νά ἀποσπάσει πάλι τήν Ἀθήνα ἀπό τόν Κάσσανδρο ἔγραψε στούς Ἀθηναίους (ὅπως είχε κάμει και γιά ἄλλες πόλεις) ὅτι τούς ξαναδίνει τό δημοκρατικό πολίτευμα και τά πολιτικά δικαιώματα πού πολλοί είχαν χάσει. Γιά τό Φωκίωνα, πού είχε συνδεθεῖ μέ τήν πολιτική τοῦ Ἀντίπατρου και τοῦ Κάσσανδρου ἡ πράξη τοῦ Πολυπέρχοντα ἦταν πλῆγμα, ἐνῶ γιά τούς ἀντιπάλους του μεγάλη ἐνίσχυση. Ὁ φίλος τοῦ Κάσσανδρου Νικάνορας προσπαθοῦσε στό μεταξύ νά κερδίσει χρόνο. Ὁ Φωκίων κατηγορήθηκε ὅτι τόν προστάτεψε και κάποτε πού κινδύνεψε τόν Βοηθήσε νά ξεφύγει. Και πράγματι ὁ Φωκίων ἔδειξε στό Νικάνορα ἐμπιστοσύνη πού δέν τήν ἀξίζει: ὑπηρετώντας τά σχέδια τοῦ Κάσσανδρου ὁ Νικάνορας ἐκτός ἀπό τή Μουνυχία κατέλαβε και ἀπέκλεισε ὅλο τόν Πειραιά. Ἐναντίον του κατέφθασε ὁ γιός τοῦ Πολυπέρχοντα Ἀλέξανδρος μέ τό πρόσχημα νά βοηθήσει τούς Ἀθηναίους, στήν πραγματικότητα ὅμως γιά νά καταλάβει τήν πόλη. Ή ἐκκλησία τοῦ δήμου κυριαρχημένη ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ Φωκίωνα και γεμάτη ἐλπίδες ἀπό τίς ὑποσχέσεις τοῦ Πολυπέρχοντα ἀφαίρεσε ἀπό τό Φωκίωνα τό ἀξιώμα τοῦ στρατηγοῦ και ἔβαλε στή θέση του ἄλλους. Μέσα στόν ἀναβρατού στρατηγοῦ και ἔβαλε στή θέση του ἄλλους.

319 π.Χ.

319 π.Χ.

σμό πού ἐπικρατοῦσε ὁ Φωκίων και οἱ φίλοι του κατηγορήθηκαν ἀπό τὸ ρήτορα Ἀγνωνίδη ὡς προδότες και βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση. Ἀποφάσισαν λοιπόν νά καταφύγουν στὸν ἴδιο τὸν Πολυπέρχοντα γιά ν' ἀπολογηθοῦν. Ἡ συνάντηση ἔγινε στὴ Φωκίδα (ἢ Λοκρίδα), ὅπου ὅμως εἶχαν φθάσει και οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Φωκίωνα μέ τὸν Ἀγνωνίδη. Οἱ ἐξηγήσεις τοῦ Φωκίωνα στάθηκαν μάταιες. Ὁ Πολυπέρχων ὑποχώρησε στὸν Ἀγνωνίδη και δέχτηκε νά παραδώσει τὸ Φωκίωνα γιά νά δικαστεῖ στὴν Ἀθῆνα.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΦΩΚΙΩΝΑ

(Κεφ. 34-38)

ΚΕΦ. 34

*'Ο Φωκίων
μεταφέρεται
στὴν Ἀθῆνα
και δικάζεται.*

- 1 Γύρω ἀπό τὸ Φωκίωνα και τοὺς φίλους του τοποθετήθηκε φρουρά. Μόλις τὸ εἶδαν ὅσοι ἀπό τοὺς συντρόφους του ἔτυχε νά μή βρίσκονται ἐκεὶ κοντά, κάλυψαν τὸ πρόσωπό τους και σώθηκαν φεύγοντας. Τοὺς ἄλλους, μαζί μὲ τὸ Φωκίωνα, τοὺς ὀδηγοῦσε πάλι στὴν Ἀθῆνα ὁ Κλεῖτος μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι θά δικαστοῦν, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν κιόλας καταδικασμένοι σέ θάνατο. Ἀκόμα και ὁ τρόπος τῆς μεταφορᾶς ἦταν θλιβερός, καθώς τοὺς μετέφεραν ἐπάνω σέ ἀμαξες μέσα ἀπό τὸν Κεραμεικό πρὸς τὸ θέατρο. Ἐκεὶ τοὺς ἔφερε ὁ Κλεῖτος και τοὺς κρατοῦσε, ὥσπου νά συναθροίσουν οἱ ἄρχοντες τὴν ἐκκλησία τοῦ δῆμου. Δέν ἀπέκλεισαν οὔτε δοῦλο, οὔτε ξένο, οὔτε πολίτη στερημένο ἀπό τὰ πολιτικά του δικαίωματα, ἀλλά ἀφησαν τὸ βῆμα και τὸ θέατρο ἀνοιχτό σέ δλους και σέ δλες. Ὄταν διαβάστηκε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ βασιλιᾶ, πού ἔλεγε ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει ἥδη κρίνει πώς οἱ ὄνθρωποι αὐτοὶ στάθηκαν προδότες, ἀλλά ὅτι ἀφήνει τὴν ἀπόφαση στοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ εἶναι ἐλεύθεροι και αὐτόνομοι, ὁ Κλεῖτος ὀδήγησε μέσα τοὺς κατηγορουμένους. Μόλις φάνηκε ὁ Φωκίων, οἱ πιό καλοὶ πολίτες σκέπασαν τὸ πρόσωπό τους, ἔσκυψαν κάτω τὸ κεφάλι και ἔκλαιγαν, ἔνας μάλιστα σηκώθηκε και τόλμησε νά πεῖ ὅτι ἀφοῦ ὁ βασιλιάς ἐμπιστεύτηκε στὸ δῆμο τόσο σοβαρὴ ἀπόφαση καλὸ θά ἦταν νά φύγουν ἀπό τὴ συνέλευση οἱ δοῦλοι και οἱ ξένοι. Τό πλήθος· ὅμως δέν τὸ δέχτηκε, ἀλλά κραυγάζε ὅτι πρέπει νά λιθοβοληθοῦν οἱ δλιγαρχικοί και οἱ ἔχθροί τοῦ δῆμου κι ἔτσι κανεῖς ἄλλος δέ δοκί-

μασε νά ύπερασπιστεῖ τό Φωκίωνα. Τότε ὁ ἴδιος ὁ Φωκίων μέ
δυσκολία καὶ μόλις πού ἀκουόταν, εἶπε: «Τί θέλετε ἀπό τά δύο,
δίκαια ἡ ἄδικα νά μᾶς καταδικάσετε σέ θάνατο;» «Δίκαια», ἀπο-
κρίθηκαν μερικοί· καὶ τότε ὁ Φωκίων εἶπε: «Καὶ πῶς θά τό κρί-
νετε αὐτό, ἢν δέ μᾶς ἀκούσετε;» Ἐπειδὴ δύως καὶ πάλι δέν τόν
ἄκουαν πλησίασε πιό κοντύ τους καὶ εἶπε: «Ἐγώ δύολογῶ πώς
είμαι ἔνοχος καὶ ζητῶ νά τιμωρηθῶ μέ θάνατό γιά τήν πολιτεία
μου. Αύτούς ἐδῶ δύως, Ἀθηναῖοι, γιατί νά τους θανατώσετε,
χωρίς νά φταιξουν σέ τίποτα;» «Ἐπειδὴ είναι φίλοι σου», ἀπο-
κρίθηκαν πολλοί. Τότε ὁ Φωκίων ἀποτραβήχτηκε καὶ σώπισε.
Κατόπιν δὲ Ἀγνωνίδης διάβασε ἕνα ψήφισμα πού είχε ἔτοιμο·
σύμφωνα μ' αὐτό ὁ δῆμος ἐπρεπε ν' ἀποφασίσει μέ ψηφοφορία
ἄν θεωρεῖ ἔνοχους τους κατηγορούμενους, καὶ ἢν τους καταδι-
κάσει, νά θανατωθοῦν.

“Οταν διαβάστηκε τό ψήφισμα, μερικοί ἀπαιτοῦσαν νά προ-
στεθεῖ ὅτι ὁ Φωκίων ἐπρεπε νά βασανιστεῖ προτοῦ θανατωθεῖ,
πρόσταζαν μάλιστα νά φέρουν τόν τροχό καὶ νά καλέσουν τους
δῆμιους. Ὁ Ἀγνωνίδης δύως βλέποντας ὅτι καὶ ὁ Κλείτος
δυσανασχετοῦσε καὶ ἐπειδὴ θεωροῦσε ὁ ἴδιος τό πράγμα βαρβα-
ρικό καὶ ἀποκρουστικό, εἶπε: «Ἀθηναῖοι», ὅταν πιάσουμε τόν
ἀχρεῖο Καλλιμέδοντα, θά τόν βασανίσουμε· γιά τό Φωκίωνα δύ-
ως, ἐγώ δέν μπορῶ νά προτείνω τέτοιο πράγμα.» Ἀπαντώντας
τότε κάποιος ἀπό τους δίκαιους πολίτες φώναξε: «Σίγουρα κά-
νεις καλά· γιατί ἢν βασανίσουμε τό Φωκίωνα, ἐσένα τί θά σέ
κάνουμε;» Όταν τό ψήφισμα ἔγινε δεκτό καὶ τό ἔθεσαν σέ ψη-
φοφορία, κανείς δέν ἔμεινε καθισμένος, ἀλλά σηκώθηκαν δλοι,
οἱ πιό πολλοί μάλιστα φορώντας καὶ στεφάνια, καὶ ψήφισαν κα-
ταδίκη σέ θάνατο. Μαζί μέ τό Φωκίωνα ἦταν ὁ Νικοκλῆς, ὁ
Θούδιππος, ὁ Ἡγῆμων, καὶ ὁ Πυθοκλῆς. Ὁ Δημήτριος ὁ Φαλη-
ρέας, ὁ Καλλιμέδων, ὁ Χαρικλῆς καὶ μερικοί ἄλλοι, καταδικά-
στηκαν σέ θάνατο ἐρήμην.

“Οταν διαλύθηκε ἡ συνέλευση καὶ τους δόῃγοῦσαν στή φυλα-
κή οἱ ἄλλοι βάδιζαν μέ κλάματα καὶ δυνατούς θρήνους ἀγκαλια-
σμένοι ἀπό τους φίλους καὶ τους συγγενεῖς τους. Γι' αὐτό, δταν δ

ΚΕΦ. 35
Καταδίκη τοῦ
Φωκίωνα.
(318 π.Χ.)

ΚΕΦ. 36
Οἱ τελευταῖς
στιγμές τοῦ
Φωκίωνα.

- κόσμος είδε τό Φωκίωνα νά έχει σψη ίδια μ' έκεινη που είχε
δταν τόν συνόδευαν ἀπό τήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ώς στρατηγό,
2 θαύμαζε τήν ψυχραιμία και τή γενναιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ
έχθροί του ώστόσο, τρέχοντας κοντά του τόν ἔθριζαν ἔνας μά-
λιστα ἥρθε κοντά, ὑπέναντί του, και τόν ἔφτισε. Τότε λένε πώς
3 ο Φωκίων ἔστρεψε τό βλέμμα στούς ὄρχοντες και είπε: «Δέ θά
σταματήσει κανείς τίς ἀσχημίες ἀντοῦ του ἀνθρώπου;»
4   «Οταν ο Θούδιππος βρέθηκε στή φυλακή και είδε νά τρίβουν
τό κώνειο ἀγανάκτησε και ὄρχισε νά κλαίει δυνατά τή συμφορά
του λέγοντας ὅτι δέν ήταν σεωτό νά χαθεῖ μαζί μέ τό Φωκίωνα.
5   Ἐκείνος τότε τοῦ είπε: «Και δέν είσαι ίκανοποιημένος, που πε-
6 θαίνεις μαζί μέ τό Φωκίωνα;» Κάποιος ἀπό τούς φίλους του
πάλι, τόν ρότησε ὃν είχε νά ἀφήσει καμιά παραγγελία γιά τό
7 γιό του τό Φθόκο. «Βέβαια» είπε. «Νά μή μνησικακεῖ ἐναντίον
τῶν Ἀθηναίων.» Κι ὅταν ο Νικοκλῆς, που ήταν ο πιό πιστός
φίλος του, τόν παρακάλεσε νά τόν ἀφήσει νά πιεῖ πρώτος τό
δηλητήριο, είπε: «Βαρύ είναι αὐτό που ζητάς, Νικοκλῆ, και
δύνηρό. Ἀφοῦ δύνως καμιά χάρη δέ σου ἀρνήθηκα ποτέ στή
6 ζωή μου, στέργω και σ' αὐτό.» Όταν δέλοι οι ἄλλοι είχαν ηδή
πιεῖ, σώθηκε τό δηλητήριο και ὁ δήμιος είπε ὅτι δέ θά τρίψει
ἄλλο, ὃν δέν τοῦ δώσουν δόδεκα δραχμές, ὅσο ἀγόραζε τή δό-
7 ση. Και ἐπειδή περνοῦσε ή ὥρα και καθυστεροῦσαν, ο Φωκίων
κάλεσε ἔναν ἀπό τούς φίλους του λέγοντας: «Ἀφοῦ δέν μπορεῖ
κανείς οὔτε νά πεθάνει δωρεάν στήν Ἀθήνα!» Και τόν παρακά-
λεσε νά δώσει στόν ἀνθρώπο τό μικρό ποσό.

ΚΕΦ. 37

Ἡ ταφὴ τοῦ.

- 1   Ἡταν ή δεκάτη ἐνάτη τοῦ μηνὸς *Μουνυχιῶνος* και οἱ ἵππεῖς
που συνόδευαν τήν πομπὴ πρός τιμὴν τοῦ *Λία* περνοῦσαν μπρο-
στά ἀπό τή φυλακή. Ἀπό αὐτοὺς ἄλλοι ἔβγαλαν τά στεφάνια
που φοροῦσαν και ἄλλοι ἔστρεψαν τά μάτια τους δακρυσμένοι
2 πρός τή θύρα τῆς φυλακῆς. «Οσοι δέν ήταν τελείως ἀσπλαχνοί
και δέν είχε διαφθείρει τήν ψυχή τους ή ὄργη και ὁ φθόνος
θεώρησαν ιδιαίτερα ἀνόσια πράξη τό γεγονός ὅτι δέν ἐμπόδισαν
τήν ἐκτέλεση τήν ἡμέρα ἐκείνη, οὔτε κράτησαν καθαρή ἀπό δη-
3 μόσιο φόνο τήν πόλη που γιόρταζε. Παρόλα αὐτά, σάν νά μήν
ήταν ὄρκετή ή νίκη τους, οἱ ἔχθροί τοῦ Φωκίωνα ἀποφάσισαν

νά πετάξουν καὶ τὸ σῶμα του ἔξω ἀπό τὰ σύνορα τῆς χώρας καὶ κανεῖς Ἀθηναῖος νά μήν ἀνάψει φωτιά στήν ταφή του. Γι' αὐτό 4
κανεῖς φίλος του δέν τόλμησε ν' ἀγγίξει τὸ σῶμα του, ἀλλά κάποιος Κεωνωπίων, πού συνήθιζε νά προσφέρει τέτοιου εἰδους ὑπηρεσίες μέν ἀμοιβή, μετέφερε τὸ νεκρό πέρα ἀπό τήν Ἐλευσίνα καὶ τὸν ἔκαψε παίρνοντας φωτιά ἀπό τήν περιοχή τῶν Μεγάρων. Ἡ γυναικα του, πού ἦρθε μὲ τίς θεραπαινίδες της, ἔκαμε στὸ μέρος ἐκεῖνο ἔνα κενοτάφιο σωριάζοντας χόμια καὶ πρόσφερε σπονδές. Κατόπιν, ἔκρυψε στὸν κόρφο της τὰ ὀστά του, τὰ ἔφερε νύχτα στὸ σπίτι της καὶ τὰ ἔθαψε κοντά στήν ἐστία ἔλεγοντας: «Σ' ἐσένα ἀγαπημένη μου ἐστία, ἐμπιστεύομαι αὐτά τὰ λείψανα ἐνός ἐνάρετου ἀνθρώπου κι ἐσύ, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι βάλουν μυαλό, παράδοσέ τα στὸν προγονικό του τάφο.»

Καὶ πράγματι, ὅταν πέρασε λίγος καιρός, τὰ γεγονότα ἔδειξαν 1
τί ἀρχηγό καὶ τί φύλακα τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης ἔχασε ὁ δῆμος. Τοῦ ἐστησαν λοιπὸν χάλκινο ἀνδριάντα καὶ ἔθαψαν μὲ δημόσια δυπάνη τὰ ὀστά του. Ὅσο γιὰ τοὺς κατηγόρους του, τὸν Ἀγνωνίδη τὸν καταδίκασυν οἱ ίδιοι οἱ Ἀθηναῖοι σὲ θύνατο καὶ τὸν σκότωσαν τὸν Ἐπίκουρο καὶ τὸ Δημόφιλο, πού είχαν διαφύγει ἀπό τήν πόλη, τοὺς ἀνακάλυψε ὁ γιός τοῦ Φοκίωνα καὶ τοὺς τιμώρησε...

“Οσα ἔγιναν μέ τό Φοκίωνα θύμισαν καὶ πάλι στοὺς Ἑλληνες 5
τὸ τέλος τοῦ Σωκράτη. Γιατί αὐτό τὸ σφάλμα ἦταν ἀκριβῶς ὅμιο μ' ἐκεῖνο καὶ δυστυχία ἀκριβῶς ὅμοια χτύπησε τήν πόλη.

*Νόμισμα τοῦ Φιλίππου Β'
μὲ τὴ μορφὴ του*

Σ ΗΜ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Σελ. 187

ΚΕΦ. 5

Χάρης: Ἀθηναῖος στρατηγός (περίπου 400-325 π.Χ.) Ἀνήκε στήν ἀντιμακεδονική μερίδα. Στήν πλουσιότατη πολεμική δράση του συγκαταλέγονται οἱ ὄγδοες του κατά τοῦ Φιλίππου στήν "Ολυνθο, στή Θράκη, στό Βυζάντιο καὶ στή Χαιρώνεια. "Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ζήτησε ἀπό τούς Ἀθηναίους τήν παράδοσή του (335 π.Χ.) ἔφυγε ἀπό τήν Ἀθήνα.

Σελ. 188

Ζήνων (335-263 π.Χ.) ἀπό τό Κίτιο τῆς Κύπρου. Ὁ ιδρυτής τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Σπούδασε καὶ δίδαξε στήν Ἀθήνα. Τό μόνο ἀληθινό ἀγαθό κατά τό Ζήνωνα είναι ἡ ἀρετή, πού τήν κατέχει ὁ πραγματικά σοφός καὶ πού κανείς δέν μπορεῖ νά τοῦ τή στερήσει, γι' αὐτό καὶ είναι εύτυχής.

Πολύευκτος ἀπό τόν *Σφηττό*: Ἀθηναῖος ρήτορας, πού ἀνήκε στήν ἀντιμακεδονική μερίδα.

Σφηττός: ἀρχαῖος δῆμος στήν περιοχή τῶν σημερινῶν Μεσογείων Ἀττικῆς.

ἐνῷ τό θέατρο γέμιζε ἀπό κόσμο γινόταν δηλαδή ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου (συνέλευση τοῦ λαοῦ). Ὁ τόπος γιά τή συνάθροιση αὐτή ἦταν πρίν ἀπό τόν *Κλεισθένη* (508 π.Χ.) ἡ ἀγορά καὶ κατόπιν γιά πολλά χρόνια ἡ Πνύκα. Λίγο ὕστερα ἀπό τά μέσα τοῦ 4 αἰ. π.Χ. ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου μεταφέρθηκε στό θέατρο τοῦ Διονύσου.

Δημοσθένης, (384-322 π.Χ.). Ὁ μεγάλος ρήτορας καὶ πολιτικός τῆς ἀρχαιότητας. Διακρίθηκε ἀρχικά σέ δίκες γύρω ἀπό ἴδιωτικές ὑποθέσεις καὶ ἅρχισε τήν πολιτική του σταδιοδρομία ἀπό τό 351 μέ τόν πρώτο ἀπό τούς περίφημους *Φιλιππικούς* λό-

γους του. Ἀγωνίστηκε ἐναυτίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.) μέ δὲ τοι τις δυνάμεις καὶ ἔξακολούθησε τὸν ἀντιμακεδονικό του ἄγώνα καὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑστερὸν ἀπό τὴν ἡττα τῶν Ἀθηναίων ἀπό τοὺς Μακεδόνες κατὰ τὸ Λαμιακό πόλεμο (322 π.Χ.) καταδικασμένος καὶ κυνηγημένος κατέφυγε στήν Καλαύρεια (Πόρο) καὶ ἀναγκάστηκε ν' αὐτοκτονήσει γιά νά μήν τὸν συλλάβουν.

Σελ. 189

δίνοντάς του εἴκοσι πλοῖα· τά μέλη τῆς συμμαχίας τῶν Ἀθηναίων ἡταν πιθανό ν' ἀντιδράσουν ἢ ν' ἀρνηθοῦν τὴν καταβολὴν τῶν συντάξεων, δηλαδὴ συνεισφορῶν, πού στὴν πραγματικότητα ἡταν φόροι. Γι' ἀντό οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦσαν καμιά φορά πιεστικά μέσα. Χαρακτηριστικό είναι τὸ παρακάτω κεφάλαιο 11.

ἔγινε στρατηγός· οἱ στρατηγοὶ ἡταν οἱ σπουδαιότεροι Ἀθηναῖοι ἄρχοντες. Ἁταν δέκα καὶ τούς ἔξελεγε μὲ «χειροτονίᾳ» ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἔναν ἀπό κάθε φυλῆ. Ἐνας ἀπό αὐτοὺς δριζόταν ἄρχιστράτηγος. Οἱ ἔξουσίες του κάλυπταν καὶ ἄλλους τομεῖς ἐκτὸς ἀπό τὴν ἄρχηγία τοῦ στρατοῦ. Στό τέλος τῆς θητείας τους οἱ στρατηγοὶ λογοδοτοῦσαν γιά τά πεπραγμένα καὶ τὴ διαχείρισή τους. Τό ἴδιο μποροῦσε νά γίνει καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς στρατηγίας τους, ἂν προτεινόταν ἡ παύση τους (ἀποχειροτονία) (βλ. παρακάτω κεφ. 9,4).

μετά τό πλύσιμο τῶν χεριῶν ἔννοεῖ τό πλύσιμο τῶν χεριῶν πρὶν ἀπό τό γεῦμα. Χρησιμοποιοῦν δηλαδὴ τούς κόλακες κάπως σάν γελωτοπούούς καὶ τούς ἀκοῦντας στή διάρκεια τοῦ γεύματος μόνο καὶ ὅχι σέ ώρες σοθαρῶν ἀσχολιῶν.

Σελ. 190

δέ θά μέ φάτε· πρόκειται γιά μύθο τοῦ Αἰσώπου, πού ἀναφέρεται στούς δειλούς. Ὁ Φωκίων φαίνεται νά λέει στούς Ἀθηναίους, πού ἐδῶ είναι τά κοράκια: «Φωνάξτε ὅσο θέλετε· τά χρήματά μου δέ θά τά πάρετε».

ΚΕΦ. 6-7
Περιληψη

ΚΕΦ. 8

ΚΕΦ. 9

νά λογοδοτήσει· βλ. παραπάνω κεφ. 8,1, γιά τούς στρατηγούς.

Σελ. 191

διαφορά μέ τούς Βοιωτούς: τή διαφορά γιά τόν Ὄρωπό, πού κατέλαβε ό τύραννος τῆς Ἐρέτριας τό 366. "Οταν ἀπειλήθηκε ἀπό τό Χάρη μέ στρατό, παραχώρησε τήν πόλη στούς Θηβαίους και ζήτησε τήν προστασία τους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν τά γεγονότα, ἐπειδή δέν μποροῦσαν μόνοι τους νά πολεμήσουν κατά τῶν Θηβαίων.

Πολύευκτος: βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 5, σελ. 210.

Λυκούργος (390-324 π.Χ.). Ἀθηναῖος ρήτορας σύμμαχος τοῦ Δημοσθένη και ὕνθρωπος μέ παροιμιώδη ἀκεραιότητα. Στά χρόνια 338-325 περίπου π.Χ. διαχειρίστηκε τά οἰκονομικά τῆς πόλεως κάνοντας μεγάλο ἀγώνα, σέ μιά δύσκολη ἐποχή, ν' ἀνορθώσει τήν ἀθηναϊκή πολιτεία. Στάθηκε ἀντίπαλος τοῦ Φωκίωνα, ὁ ὅποιος ἄν και μετριοπαθής ἀνήκε στή φιλομακεδονική παράταξη.

νά παραδώσουν δέκα πολίτες· δταν δ Ἀλέξανδρος κατάπνιξε τήν ἑξέγερση στή νότια Ἑλλάδα ἐναντίον του (335) και κατάστρεψε ἐντελῶς τή Θήβα, ἀξιώσε ἀπό τούς Ἀθηναίους νά τοῦ παραδώσουν τούς δέκα κυριότερους ἀντίπαλους του, πέντε πολιτικούς και πέντε στρατηγούς. Ἀνάμεσά τους ἦταν και ὁ ἔδιος ὁ Λυκούργος.

ΚΕΦ. 10

Λακωνιστής: δηλαδή μιμητής, δπαδός τῶν Λακώνων (τῶν Σπαρτιατῶν).

μακριά γένια κτλ. "Ετσι ἔβλεπαν οἱ Ἀθηναῖοι τόν τύπο τοῦ Σπαρτιάτη.

τρίβωνας: κοντό ἴμάτιο ἀπό χοντρό ὑφασμα, πού τό φοροῦσαν κυρίως οἱ Σπαρτιάτες, οἱ φιλόσοφοι, ιδίως οἱ κυνικοί, και στήν Ἀθήνα καμιά φορά οἱ ἔφθοι. Φτηνό ροῦχο καθώς ἦταν, θεωρήθηκε σημεῖο δλιγάρκειας και ζωῆς σκληραγωγημένης. (Ἡ λέξη τρίβων μποροῦσε νά σημαίνει και ἀπλά τριμμένο ἴμάτιο).

Σελ. 192

γιατί δέν *ξυρίστηκες*: δηλαδή ἐφόσον δέ φάνηκες αὐστηρός, ὅπως ἔξωτερικά ἔδειχνες, ἀλλά κολάκεψες τούς Ἀθηναίους, θά ἔπρεπε νά είχες ἀλλάξει και ἐμφάνισῃ, γιά νά μήν *ξεγελᾶς*.

Ἄριστογείτων ρήτορας τῆς ἐποχῆς, τύπος συκοφάντη και πολιτικοῦ τυχοδιώκτη. Ὁ Δημοσθένης ἔγραψε δύο λόγους ἐναντίον του.

συκοφάντης: στήν ἀρχαίᾳ Ἀθήνα συνήθως σήμαινε τὸν ἄνθρωπο πού είχε ώς ἀσχολία νά ύποβάλλει ψεύτικες καταγγελίες, παριστάνοντας τὸν ἄγρυπνο φρουρό τῆς πολιτείας και τῶν νόμων, και νά ἐκβιάζει ἔπειτα τά θύματά του.

τὸν εἰδὲ ἀπό μακριά· οἱ στρατηγοὶ είχαν ἀνάμεσα στ' ἄλλα και τὴν ἐπίθλεψη τῆς στρατολογίας.

Ὑπερείδης, (389-322 π.Χ.). Ἀθηναῖος ρήτορας, δόμοϊδεάτης τοῦ Δημοσθένη και τοῦ Λυκούργου. Στάθηκε ἀπό τοὺς πιό ἀδιάλλακτους τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδας και ἀπό τοὺς ὑποκινητές τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου (βλ. παρακάτω κεφ. 23 κ.ἔ.). Ἡ μοίρα του ἦταν παρόμοια μέ τοῦ Δημοσθένη (βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 5). Μετά τό τέλος τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου οἱ νικητές τὸν συνέλαβαν και τὸν ἐκτέλεσαν (322 π.Χ.).

Σελ. 193

ώς ἐχθρούς· βλ. παραπάνω σημ. στὴν περίληψη τῶν κεφ. 6-7, σελ. 211.

ΚΕΦ. 11

Σελ. 194

σέ φανερή ἐχθρότητα είναι οἱ παραμονές τῆς μάχης τῆς Χαιρώνειας. Ὁ Φίλιππος ἔχει καταλάβει τὴν Ἐλάτεια (στὴ Φωκίδα) και οἱ Ἀθηναῖοι συμμαχοῦν μέ τοὺς Θηβαίους γιά νά τὸν ἀντιμετωπίσουν.

ἄλλους στρατηγούς· τό Χάρη, τό Στρατοκλῆ, τό Λυσικλῆ. Ὁ Φωκίων βρισκόταν σέ κάποια ναυτική ἀποστολή χωρίς σημασία.

Ηλιαία: βλ. Σόλων σημ. κεφ. 18 (ἐφεση), σελ. 51.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 16

σικοφαντία: 8λ. πιό πάνω σημ. κεφ. 10 (*σικοφάντης*) σελ. 213.

“Οταν οἱ Ἀθηναῖοι νικήθηκαν πρόκειται γιά τή μεγάλη ήττα τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Θεβαίων στή Χαιρώνεια (338), ποὺ σήμανε τὸ τέλος τῆς ἐλευθερίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τήν ἀρχὴν μιᾶς καινούριας ἐποχῆς, μέ τήν ἄνοδο τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας.

Σελ. 195

Χαρίδημος: ἀρχηγός μισθοφορικῶν στρατευμάτων ἀπό τήν Εὔβοια, πού ἀναδείχτηκε στρατηγός τῆς Ἀθήνας καὶ διακρίθηκε στούς πολέμους κατά τοῦ Φιλίππου. “Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ζήτησε τήν παράδοσή του (παρακάτω κεφ. 17,2) κατέφυγε στούς Πέρσες.

Βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου: 8λ. Σόλων σημ. κεφ. 19, σελ. 51.

Δημάδης: 8λ. Σόλων σημ. κεφ. 17, σελ. 50. Μέ τό Δημάδη, πού είχε αἰχμαλωτιστεῖ στή Χαιρώνεια, ὁ Φιλίππος ἔστειλε τίς προτάσεις του στούς Ἀθηναίους.

συνέδριο τῶν Ἑλλήνων: μετά τή νίκη του στή Χαιρώνεια καὶ τήν ύποταγή ὀλόκληρης τῆς Ἑλλάδος ὁ Φιλίππος ἴδρυσε ὑπό τήν ἡγεμονία του τήν ἔνωση τῆς Κορίνθου, δηλαδή συμμαχία ὅλων τῶν Ἑλλήνων, πού τά μέλη τῆς θά διατηροῦσαν μεταξύ τους διαρκή εἰρήνη (τήν κοινή εἰρήνη). Τό συμβούλιο τῆς συμμαχίας αὐτῆς λεγόταν *συνέδριον τῶν Ἑλλήνων*.

πέθανε ὁ *Φίλιππος*: δολοφονήθηκε τό 336 π.Χ. ἀπό ἔναν ἄνθρωπο τοῦ περιβάλλοντός του, τόν Παυσανία.

Τέτοιο ἀγριάνθρωπο κτλ. Ὁδύσσεια 1, 494 (Μετάφραση Ἀργ. Ἐφτάλιώτη). Τά λόγια αὐτά ἀπευθύνουν στόν Ὁδύσσεα οἱ σύντροφοί του, ὅταν ἐκείνος προκαλεῖ τόν Κύκλωπα τήν ὥρα πού ἐγκαταλείπει τό νησί του.

Σελ. 198

“Οταν ἡ Θήβα καταστράφηκε 8λ. παραπάνω κεφ. 9 (νά παραδόσουν κτλ.), σελ. 212.

Δημοσθένης, βλ. σημ. κεφ. 5, σελ. 210.

Λυκοῦργος, βλ. σημ. κεφ. 9, σελ. 212.

Υπερείδης, βλ. σημ. κεφ. 10, σελ. 213.

Χαριδημος, βλ. σημ. κεφ. 16, σελ. 214.

Τό δεύτερο ψήφισμα μέ τό ψήφισμα αὐτό, πού τό πῆγαν ὁ Φωκίων και ὁ Δημάδης, οἱ Ἀθηναῖοι παρακαλοῦσαν τὸν Ἀλέξανδρὸν νά ἐπιτρέψει νά δικαστοῦν οἱ ἔνοχοι ἀπό ἀθηναϊκό δικαστήριο. Ο Ἀλέξανδρος δέχτηκε τό συμβιβασμό.

Δούρης: ίστορικός ἀπό τή Σάμο (περίπου 340-260 π.Χ.), μαθητής τοῦ Θεόφραστου.

«χαιρεῖν» χαιρετισμός πού ἔθαζαν στήν ἀρχή τῶν ἐπιστολῶν τους οἱ Ἀρχαῖοι. Μιά ἐπιστολή, γιά παράδειγμα, τοῦ Φωκίωνα θά ἄρχιζε ἔτσι: *Φωκίων Ἀλεξάνδρῳ χαιρεῖν*.

Ἀντίπατρος, (387-319 π.Χ.). Στενός συνεργάτης τοῦ Φιλίππου Β' και τοῦ Ἀλεξάνδρου. "Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ξεκίνησε γιά τήν ἐκστρατεία του, τόν ἄφησε πίσω του νά κυθερνᾶ τή Μακεδονία και νά ἐπιβλέπει τή νοτιότερη Ελλάδα. Γιά τή δράση του γίνεται λόγος και πιό κάτω.

Σελ. 199

Χάρης: τελετάρχης ἀρχικά τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔγραψε ἀργότερα ἔνα ίστορικό ἔργο γι' αὐτόν, στό δόποιο γινόταν τό πιό πολύ λόγος γιά τήν ιδιωτική ζωή τοῦ μεγάλου κατακτητῆ.

τάλαντα: βλ. Θεμιστοκλῆς σημ. κεφ. 24, σελ. 113

τριβώνιο: μικρός τρίβωνας βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 10, σελ. 212.

ΚΕΦ. 18

Κράτερος, (περ. 370-321 π.Χ.), στρατηγός τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ο βασικότερος στρατιωτικός του συνεργάτης ὑστερ' ἀπό τό θάνατο τοῦ Παρμενίωνα.

ἀσιατικές πόλεις: παράθαλε τήν ἀνάλογη μαρτυρία στό βίο τοῦ Θεμιστοκλῆ, κεφ. 29,11. Οι πόλεις βρίσκονται: *Κιος* στή Βιθυνία (ἀκτή Προποντίδας), *Γέργυθος* στήν Τρωάδα, *Μύλασα* στήν Καρία, *Ἐλαία* στή Λυδία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ. 200

Μελίτη, βλ. Σόλων σημ. κεφ. 10, σελ. 45.

ΚΕΦ. 21

Πυθέας: φιλομακεδόνας ρήτορας τῆς ἐποχῆς.

σ' ἀγόρασε ὁ δῆμος: ὁ ρήτορας δηλαδή θεωρεῖται ἀπό μιάν ἀποψή σκλάβος τοῦ δήμου, τοῦ λαοῦ.

Ἄρπαλος: ὁ ταμίας τοῦ Ἀλεξανδρού. *Τύπερ*: ἀπό σπατάλες καὶ καταχρήσεις πού είχε κάνει, διέφυγε τὸ 324 ἀπό τὴν Βαθύλώνα μέ πολλά χρήματα καὶ μισθιστόρους καὶ ζήτησε καταφύγιο στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ, μολονότι δωροδόκησε διάφορους πολιτικούς, δέν πέτυχε τὸ σκοπό του. Ἔπειτα ἀπό διάφορες περιπέτειες δολοφονήθηκε στὴν Κρήτη.

Σελ. 201

ΚΕΦ. 23

Λεωσθέιης: Ἀθηναῖος στρατηγός μὲ σημαντικὴ δράση, σφοδρός πολέμιος τῶν Μακεδόνων. *Τύπηρ*: ὁ ἀρχηγός τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ στὸ Λαμπακό πόλεμο (323-322 π.Χ.). Ο φόνος του κατά τὴν πολιορκία τῆς Λαμίας συντέλεσε πολὺ στὴν τελικὴ ήττα τῶν Ἀθηναίων.

Σελ. 202

Τύπερειδης, βλ. σημ. κεφ. 10, σελ. 213.

στάδιο-δόλιχος: στάδιο: ἀγώνας δρόμου μικρῆς ἀποστάσεως, ἀντίθ. δόλιχος: ἀγώνας δρόμου μεγάλης ἀποστάσεως. (*Ως μονάδες μήκους: στάδιο=184 μέτρα, δόλιχος=12 στάδια*).

Σελ. 203

ΚΕΦ. 24

Ἀντίφιλος: ἀξιόλογος Ἀθηναῖος στρατηγός τῆς ἐποχῆς.

ἐναντίον τῶν Βοιωτῶν πού τὴν ἐποχὴ ἀντή ἦταν σύμμαχοι τῶν Μακεδόνων (βλ. στὸ προηγούμενο κεφ. παρ. 5).

ώς τά ἔξήντα ἀπό τά πενήντα ὡς τά ἔξήντα, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπηρετοῦσαν στὸ στρατό σὲ ἔξαιρετικές περιστάσεις (ὅπως καὶ οἱ μέτοικοι καὶ οἱ ἔφηβοι) καὶ μόνο σὲ ὠρισμένες ἀμυντικές θέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σεις μέσα στά όρια της Ἀττικῆς. Γι' αυτό και ἡ διαταγή του Φωκίωνα προκάλεσε τόση ἀναστάτωση.

Σελ. 204

τιμοκρατικό πολίτευμα, σύμφωνα μὲ τό ὅποιο τά δικαιώματα τῶν πολιτῶν είναι ἀνάλογα μὲ τό τίμημα, δηλ. μὲ τήν περιουσιακή κατάστασή τους (βλ. Σόδων κεφ. 18).

Μονυμζία: βλ. Σόδων σημ. κεφ. 12, σελ. 48.

Ἐξάλλου τό τραγικό τέλος κτλ.: βλ. πιό πάνω σημ. κεφ. 5 (*Δημοσθένης*) και σημ. κεφ. 10 (*Υπερειδῆς*), σελ. 210, 213.

ΚΕΦ. 25-33

Περίληψη

Σελ. 205

Κάσσανδρος (περ. 358-297 π.Χ.). Ἐνας ἀπό τους στρατηγούς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ὁταν πέθανε ὁ Ἀντίπατρος κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τὸν Πολυπέρχοντα, πού ἐκεῖνος είχε ὄρισει διάδοχό του. Στὰ ἐπόμενα χρόνια πῆρε μέρος σὲ πολλούς ἄλλους ὑγδνες ἀνάμεσα στοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐξαιρετικά ὀργανωτικός, ἴδρυσε κοντά στ' ἄλλα και τήν πόλη Θεσσαλονίκη, πού τῆς ἔδωσε τὸ ὄνομα τῆς γυναίκας του.

Πολυπέρχων, (γενν. 380 περ. π.Χ.). Ἀπό τους πιό παλιούς ἀξιωματικούς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀντίπατρος τὸν ὄρισε διάδοχό του, ἡ μετέπειτα σταδιοδρομία του ὅμως ἤταν γεμάτη ἀποτυχίες.

χιλιαρχος, τό δεύτερο μετά τό στρατηγό ἀξιωμα. Τέ σπισε ὁ Ἀλεξανδρος σύμφωνα μὲ περσικό πρότυπο.

Σελ. 206

Ἀγνωνιδῆς, ρήτορας και συκοφάντης. βλ. παρακάτω κεφ. 34-35, 38.

Κλείτος: ἀξιωματικός τοῦ Ἀλεξάνδρου. (ἀσχετος μὲ τὸν ὅμονυμο ἀρχηγό τοῦ ἵππικοῦ του). Στὸ Λαμπακό πόλεμο ἤταν ναύαρχος τοῦ μακεδονικοῦ στόλου (322). Ὁ Ἀντίπατρος τοῦ παραχώρησε κατόπιν τή σατραπεία τῆς Αυδίας (321). Ὁταν τήν

ΚΕΦ. 34

εἶχασε καὶ γύρισε στή Μακεδονία, ὁ Πολυπέρχων τόν ἔκανε διοικητή τοῦ στόλου του.

σέ ἄμαξες· ὁ Φωκίων ἦταν πολύ γέρος καὶ δὲν μποροῦσε νά κάμει τὴν πορεία πεζός. (Εἶχε γεννηθεῖ τό 402 καὶ πέθανε τό 318).

Κεραμεικός· ἡ περιοχὴ τοῦ δήμου Κεραμέων, πού ἐκτεινόταν ΒΔ ἀπό τὴν Ἀκρόπολη. Χωριζόταν ἀπό τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν στὸν Ἐσω Κεραμεικό, ἀπό τις σπουδαιότερες συνοικίες τῆς Ἀθῆνας, καὶ στὸν Ἐξω Κεραμεικό, ὅπου καὶ τὸ νεκροταφεῖο. Οἱ ἄμαξες θά περνοῦσαν μέσα ἀπό τὸν Κεραμεικό γιά νά φτάσουν στὸ θέατρο τοῦ Διονύσου, ὅπου θά γινόταν ἡ δίκη στήν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου.

στερημένο ἀπό πολιτικά δικαιώματα· βλ. Θεμιστοκλῆς σημ. κεφ. 6 (ἀτιμασμένοι πολίτες), σελ. 102.

Βασιλιᾶ· βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, μετά τὸ θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξανδρου, ἦταν ὁ Φίλιππος Ἀρριδαῖος, ἀδελφός του ἀπό ἄλλη μητέρα. Ἐπειδὴ ἦταν πνευματικά καθυστερημένος, τὸν ἐπιτρόπευε ὁ Πολυπέρχων καὶ πρὶν ἀπό αὐτὸν ὁ Ἀντίπατρος.

Σελ. 207

Καλλιμέδων· ρήτορας πού εἶχε συνδεθεῖ στενά μέ τὸν Ἀντίπατρο καὶ τὸν Κάσσανδρο καὶ γι' αὐτὸ ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθῆνα μόλις εἰδε ὅτι θά κυριαρχοῦσε ὁ Πολυπέρχων.

Νικοκλῆς· ὁ φίλος τοῦ Φωκίωνα βλ. πιό πάνω 17,3 καὶ πιό κάτω 36,5.

Ἡγῆμων· ρήτορας τῆς φιλομακεδονικῆς μερίδας.

Αημήτριος ὁ Φαληρέας· πολιτικός καὶ συγγραφέας πού λιγότερα κυθέρνησε τὴν Ἀθῆνα (317-307 π.Χ.).

Χαρικλῆς· γαμπρός τοῦ Φωκίωνα (βλ. καὶ πιό πάνω 21,5).

Σελ. 208

Μουνιχών· ὁ δέκατος μήνας τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, πού ἀντιστοιχεῖ μέ τὸν Ἀπρίλιο. (Γιά τὸν ἀττικό μήνα καὶ τὴν ἀριθμηση τῶν ἡμερῶν βλ. Σόλων σημ. κεφ. 25, σελ. 53).

πρός τημήν τοῦ Δια· τά Ὀλυμπιεῖα, γιορτή τοῦ Δία, πού γινόταν τήν ἡμέρα ἐκείνη.

Σελ. 209

ὅταν πέρασε λίγος καιρός· ή ἀποκατάσταση τοῦ Φωκίωνα ἔγινε τό 317 π.Χ., ὅταν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρέας ἀνέλαβε γιά λογαριασμό τοῦ Κάσσανδρου τή «στρατηγία» στήν Αθήνα.

ΚΕΦ. 38

*Δελφοί Χαρωνεύσιν ὅμοι Πλούταρχον ἔθηκαν
τοῖς Ἀμφικτυόνοις δόγμασι πειθόμενοι
(Ἐπιγραφή ἀπό τοὺς Δελφούς πού μνημονεύει
τὴν ἀνίδρυσην ἀνδριάντα τοῦ Πλούταρχου.)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.	5 - 10
----------------	------	--------

ΣΟΛΩΝ

Προσωπογραφία	»	12
‘Ο Σόλων μιλάει γιά τό ἔργο του	»	13 - 14
Μετάφραση	»	15 - 43
Σημειώσεις	»	44 - 56

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	»	58
Χαρακτηρισμός ἀπό τό Θουκυδίδη	»	59
Μετάφραση	»	61- 94
Σημειώσεις	»	95 - 120

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	σελ.	122
Χαρακτηρισμός ἀπό τὸν Θουκυδίδη	»	123
Μετάφραση	»	125 - 162
Σημειώσεις	»	163 - 181

ΦΩΚΙΩΝ

Προσωπογραφία	»	184
Ο Πλούταρχος γιά τὸ Φωκίωνα	»	185
Μετάφραση	»	187 - 209
Σημειώσεις	»	210 - 219

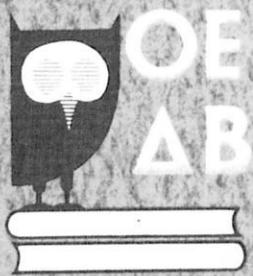

ΕΚΔΟΣΗ Β' / Β' / ΣΤ' / Α' 1978 (III) - . ΑΝΤΙΤΥΠΑ 175.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 2981 17-1-78

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. ΡΟΥΣΣΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε. - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Δ. ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης Πολιτικής